

İTHAF:

Muhterem Musa Topbaş Efendimizin kudsî ruhlarına hürmet ve muhabbetlerimizle...

Cemal NAR

AYDINLANMA YOLU
TASAVVUF

CEMAL NAR

Cemal NAR:

1955 yılında Kahramanmaraş/ Hartlap'ta doğdu.1973 de Diyarbakır İmam Hatip Lisesini, 1977 de Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'nü bitirdi. Kahramanmaraş'ta Arapça ve İslâmî ilimlerde özel dersler aldı ve uzun yıllar İmam Hatip Lisesinde eğitim ve öğretim, değişik yerlerde de irşad ve tebliğ hizmetlerinde bulundu. Aynı okuldan 2003 yılında emekli oldu. Hâlen irşad, tebliğ, okuma ve yazma çalışmalarını devam ettirmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Hakkında daha fazla bilgileri www.cemalnar.com adlı internet sitesinde bulabilirsiniz.

Henüz basılmayan bir çok kitabı da bulunan yazarın yayınlanmış eserleri şunlardır:

- 1-Anılar ve İbretler
- 2-Bu Sistemden İslâma
- 3-İslâmlaşma Bilinci
- 4-İslâm Sancısı
- 5-Arş Gölgesi
- 6-Tasavvufun Anahtarı
- 7-Alimin Önderliği
- 8-İslâmda Devlet Ve Siyaset
- 9-İlim Ve Özgürlük
- 10-İlim ve İktidar
- 11- İmanın Kıymeti ve Korunması
- 12-Aydınlanma Yolu Tasavvuf

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
Giriş.....	11

1. BÖ LÜM: TASAVVUF

Tasavvufun Tanımı.....	18
Kelimenin Kökü.....	19
Kavram Kargaşası.....	21
Tariflerdeki Farklılık Sebepleri.....	25
Tariflerin Ortak Yönleri.....	27
Derli Toplu Bir Tarif.....	28
Tasavvufun Özellikleri.....	29
Tasavvufun Konusu.....	32
Tasavvufun Amacı.....	35
Tasavvufun Faydaları.....	43
Allah Sevgisi.....	45
Keramet.....	53
Kur'an'dan Deliller.....	54
Sünnetten Deliller.....	55
Sahabeden Deliller.....	55

Keşf.....	59
İlham.....	64
Daha Başka Kavramlar.....	69
Tasavvufun Kaynakları.....	71
Kur'an ve Tasavvufî Tefsir.....	72
Kur'an ve Tasavvufî Kavramlar.....	79
Sünnet.....	94
Asr-ı Saadette Zühd.....	102
Hz. Peygamber (sav)'in Hayatında Zühd.....	102
Ashab-ı Kiram'ın Hayatında Zühd.....	105
Kettani'nin Sözleri.....	113
Tasavvufun Temel Eserleri.....	116
Tabakat Kitapları.....	117
Zühd, Takva ve Âdâb Kitapları.....	118
Çağdaş Yazarlar.....	119
Tasavvufa Yabancı Kaynak Yanlılığı.....	121

2. BÖLÜM: TARİKATLAR

Tarikatın Tanımı.....	123
Tarikatların Konusu.....	124
Tarikatların Amacı ve Önemi.....	126
Tarikatların Çeşitleri.....	127
Rûhânî Tarikatlar.....	128
Nefsânî Tarikatlar.....	133
Tarikatların Sayısı.....	143
Tarikatların Sosyal Vazifeleri.....	145
Tarikatarda Temel Unsurlar.....	148
İnsan Unsuru.....	148
Şeyh.....	148
Halife.....	157
Mürit.....	158

Amel Unsuru.....	166
Gece İbadeti.....	166
Gece İbadeti ile İlgili Ayetler.....	170
Gece İbadeti ile İlgili Hadisler.....	171
Sahabelerin Gece İbadeti.....	182
Bir Değerlendirme.....	184
Gece Kalkmayı Kolaylaştıran Sebepler.....	195
Zikir	201
Kur’anda Zikir.....	208
Hadislerde Zikir.....	212
Zikrin Fazileti.....	213
Ashabın Zikre Teşviki.....	216
Zikri Sevmemek.....	221
Tarikatlarda Zikir.....	223
Zikrin Çeşitleri.....	226
Zikrin Faydaları.....	250
Zikrin Âdabı.....	254
Sohbet	256
Sohbetle İlgili Ayetler.....	258
Sohbetle İlgili Hadisler.....	261
Sohbetin Önemi ve Faydaları.....	265
Kalbî Sohbet.....	272
İlahî Sohbet.....	280
Kitapla Sohbet.....	282
İhvanla Sohbet.....	285
Sohbet Âdabı.....	286
Halvet, Uzlet, Çile, Erbain	290
Tanımlar.....	290
Tarihi Sebepler.....	292
Halvet ve Uzletin Amacı.....	293
Halvet ve Uzletin Faydaları.....	296
Zararlarını Sayanlar.....	296

Verilen Cevaplar.....	298
Uzletin Delilleri.....	303
Uzletin Hükümü.....	314
Uzletin Usul Ve Âdâbı.....	316
Rabıta.....	319
Bir Değerlendirme.....	320
Rabıta'nın Dînî Delilleri.....	325
Rabıta'nın Hükümü.....	327
Resimle Rabıta.....	331
Kim Rabıta Yapar.....	332
Kime Rabıta Yapılır.....	333
Niçin Rabıta Yapılır.....	333
Nasıl Rabıta Yapılır.....	339
Asıl Feyz Nereden Gelir.....	339
Tarikatta Mekan.....	341
Tekke.....	341
Kıyafet ve Eşya.....	344
Tasavvuf ve Tarikatlara Karşı Olanlar.....	345
Gayr-ı Müslimler.....	345
Müslümanlar.....	347
Sonsöz	356
Kaynaklar.....	358

ÖNSÖZ

Bu kitabın hikayesi kısaca şöyledir.

Her çağda güncel olmakla beraber, yaşadığımız şu yıllarda da tasavvuf çok yoğun bir şekilde konuşuluyor, tartışılıyordu. Bazı dostlarımız ısrarla tasavvuf ve tarikatlar hakkında çok kısa ve özlü bilgiler veren bir kitap yazmamızı istediler. Onlara göre bu konuda gerek akademik, gerekse uygulamalı bir çok kitaplar vardı ama, insanların onları okumaya vakit ve istekleri yoktu. Bu konuda soru soranlara “al oku” diyebilecekleri küçük bir kitapçık gerekliydi, ama onu bulamıyorlardı.

Bu isteği haklı bulduk ve oturup bu kitabı yazmaya başladık. Kitap bittiğinde başımızı kaldırıp bakınca gördük ki istenenden uzun olmuştu. Bu sefer yazdıklarımızı yeniden gözden geçirdik ve özetledik. Ortaya “Tasavvufun Anahtarı” kitabımız çıktı, hemen basıldı ve hamd olsun beğenildi, faydalı bulundu ve birinci baskısı bir haftada tükendi.

Ancak, kitabın aslından geçemedik. 1998 yılında yeniden ele alarak bazı ilaveler ve çıkartmalar yaptık. İnsanlık için faydalı olabileceğine dair içimizde ümitler belirdi ve bunun için Allah’a yalvararak yeni bir kitap hâlinde yayınlamaya karar verdik. Ancak yazılması ile yayınlanması arasında geçen zamanda ulaştığımız yeni

bilgileri de ilave ettik. Bazı kitapların verdiğimiz tarihten sonra basılmalarının açıklaması budur.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde içimizde bir işrak, yani manevî bir aydınlanma oluşturan Tasavvuf enine boyuna ele alınmaktadır. Bu konuda bilinmesi gerekenler ifadeye çalışılmıştır. Ancak makamlar ve hâllerle ilgili bilgiler, bilerek terkedilmiştir. Çünkü onlar hakkında başka planlarımız vardı.

İkinci bölümde ise tarikatlar işlenmektedir. Burada tarikatlar değişik yönlerden tanıtılmış, özellikle de insan, amel, zaman ve mekan unsuru ve ilişkileri incelenmiştir.

Sanırız tasavvuf ve tarikatlara karşı olanların tanıtılmaya çalışıldığı son yazılar da ilgiyle okunacaktır.

Sonuç olarak denizden bir damla misali, bu kitap aracılığıyla da bir fayda elde edilirse bahtiyar olunacaktır. Yüce Allah'tan, bu kitabı insanlığa ve yazarına yararlı kılmasını diler, okuyucuya ulaşmasında emeği geçen herkese, özellikle de müsveddeden bilgisayara aktaran kıymetli kızımız Sümeysa Bozkurt Türkmen Hanımefendiye ve eseri baştan sona okuyarak yazım hatalarını düzelten çok sevgili ve yardımsever Serdar Yakar Bey kardeşimize teşekkürlerimizi sunarız.

Her hâlükarda hamdolsun alemlerin Rabbi Yüce Allah'ımıza!

Cemal NAR
Kahramanmaraş

GİRİŞ

“Asr-ı Saadet” dediğimiz mutluluk çağında müslümanların elinde İslâm’ı öğrenmek için iki temel kaynak vardı: Kur’an ve sünnet. Gereklikçe üçüncü olarak da ictihadı devreye sokuyorlardı. Yani Kur’an ve sünnette bir mesele hakkında hüküm bulamamışlarsa onlar doğrultusunda akıl yürütüyor, çözüm araştırıyor ve mutmain oldukları görüşle amel ediyorlardı. Peygamber Efendimiz (s.a.v), ictihadı memnunlukla karşılamış hatta teşvik etmişlerdi.¹

Daha sonraki dönemlerde bu iki temel kaynaktan akaid, kelam, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, felsefe, tasavvuf vs. gibi birçok ilim dalları ortaya çıktı. Bu ilmî disiplinlerin her biri olaylara farklı görüş ve eğilimlerle yaklaşmış, bunun sonucunda birçok ortak inançlara sahip olmakla beraber bu anlayışlar arasında zaman zaman görüş ayrılıkları, çelişkiler, hatta çatışmalar da çıkmıştır. Hatta bu kelam, felsefe, fıkıh, tasavvuf gibi disiplin içindekiler birbiriyle ihtilafa düşerlerken, yer yer kendi

¹ Bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 37-48

aralarında da fikrî ve fiilî benzer ihtilaf, ayrılık ve çatışmalar bile yaşamışlardır.

Süleyman Uludağ, selef, kelim, tasavvuf ve felsefenin, bilgi edinme vasıtası olarak nass ve nakli, akıl ve istidlali, keşf ve ilhâmı ana kaynak alma konusundaki delil ve tartışmalarını “*İslâm Düşüncesinin Yapısı*” adıyla özlü bir çalışma olarak bize takdim etmişti.¹ Orada insanın mutlak gerçeği, varlığın hakikatını, dînî gerçeklerin mahiyetini ve ilâhî meselelerin esasını bilmede;

1- Nass ve nakli esas alan Selefiyye

2- Akıl ve istidlali esas alan Kelamiyye

3- Keşf ve ilhâmı esas alan Sûfiyye’yi geniş geniş anlattıktan ve birbirlerine karşı savunduktan sonra bu üç gurubu kendi arasında “Radikaller” ve “Mütediller” diye ayrıca ikiye ayırarak toplam grup sayısını altıya çıkarıyor.²

Eserin başında da şu uyarıyı yapmaktadır: “Selefiyyede nakil, kelamda akıl, tasavvufta ilhâm esastır, dediğimiz zaman; selefiyye akla, kelam nassa ve ilhâma, tasavvuf nakle ve akla önem vermez demek istemiyoruz. Bununla şunu anlatmak istiyoruz: Kelam, nassa da ilhâma da ehemmiyet verir, bunların faydasına inanır, lüzumunu savunur ama kelamda esas olan akıldır, nass ve ilhâm akla tâbîdir. Selefiyye ve Sûfiyye için de durum budur.”³

Bütün ihtilaflar ve kavgalara sebep olanlar aslında radikallerdir. Öyle ise onları yok etmeli değil miyiz?..

¹ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, İst. 1979.

² Age, s. 267.

³ Age, s. 8.

Araştırmanın sonunda, engin bir bilgi ve kültür birikiminden kaynaklanan hoşgörüsüyle; “hayır” diyor. “Neden?” derseniz, cevabı da çok ilginçtir:

“Bir toplumda mütediller kadar radikallere, ortadakiler kadar uçtakilere de ihtiyaç vardır. Radikal bir selefi İslâm’daki nakilciliği ve nasscılığı; radikal bir kelamcı İslâm’daki akılcılığı ve kıyascılığı; radikal bir mutasavvıf İslâm’daki keşf ve ilhâmcılığı son sınıra kadar götürür ve en ince teferruatıyla ortaya koyar. Yeni terkiplere ve sentezlere, ancak bu nevi radikal düşüncelerden sonra gidilebilir. Mütedil sistemler arasında yapılacak bir sentezin fazla önemli, değerli ve orijinal olmayacağı aşıkardır. Radikal düşüncelerin ayrı bir meziyeti, mütedil düşüncelerin başka bir fazileti vardır. Bir cemiyette ilim ve fikir hareketlerinin kuvvetli olduğu zaman; mütedil mütefekkirler yanında radikal düşünen kimselerin de var oldukları zamandır. Sadece mütediller veya sadece radikaller bir cemiyete arzu edileni veremezler. Hatta cemiyetin gerilemesine ve çöküşüne sebep olurlar. Dengenin iyi korunması gerekir.”¹

Eğer radikaller arası fikir çarpışmalarından bir hakikat doğmasını, insanlığa bir hayır, bir fayda gelmesini arzu ediyorsak, bunun iki yoluna dikkat etmeliyiz.

Birincisi, özgür bir ortam. İnanç, düşünce ve ifade hürriyetine değer verme ve koruma. Bu noktada İslâm’ın bir yasaklaması yoktur. Aksine o, insanı düşünmeye, tefekküre, tedebbüre çağırır. İctihadı teşvik eder. Bunlara sevaplar, mükafatlar vâdeder. Bu yüzden, bizim gibi

¹ Age, s. 268.

düşünmeyenlere karşı saldırganlığa, onları kafir, zındık, fasık, sapık ilan etmeğe gerek yoktur. Muhatap yanlış düşünebilir, yanlış yapabilir. Bundan korkmamak lazımdır. Çünkü, yanlışlar eninde sonunda anlaşılır ve doğrunun doğruluğunu kanıtlayan bir belgeye dönüşür. Doğrular daha bir takdir edilir, değer kazanır, güçlenir.

Bunların olması için ikinci bir şartın daha gerçekleşmesi gerekir; ilim. Bir düşünceyi savunan insanlar, kendi düşünceleri kadar, muhataplarının düşüncelerini de bilmeğe, anlamağa çalışmalıdırlar. Eğer böyle olursa, taraflar birbirini anlayacak, tanıyacak, belki yeni terkiplere, sentezlere ulaşarak faydalanacak, en azından hoşgörü ile karşılayacaklardır. Bu ise sevginin, saygının, birliğin, dayanışma içinde gelişme ve kalkınmanın dinamiğidir.

Eğer insanlar gerek kendi, gerekse muhâliflerinin düşüncelerini yeterince bilmeden, tanımadan tartışıyorlarsa, bunun sonucu taassuptur, aşırılıktır, hatta kavgadır, düşmanlıktır. Bu da bir toplum için en büyük felakettir.

Bütün bunlardan sonra şunu söyleyebiliriz; İslâm, selefî, kelimî ve sufî düşüncenin bir bütünüdür. Bunlardan birinin, “İslâm, yalnız benim anladığımdır.” demesi ve diğerlerini reddetmesi yanlıştır.

Bu üç düşüncenin barış içinde olması da mümkündür. Zaten tarih içinde her zaman radikallerden daha çok bulunmuş olan mûtedillerin yaptığı da budur. Süleyman Uludağ'ın da dediği gibi; “Bir müslüman düşünüş ve duyuş dünyasını nass, akıl ve keşf unsurlarını değişik nispetlerde kullanarak inşâ eder. Eğer bu üç ana malzemenin meydana getirdiği düşünce sisteminde nass ve nakil ağır basıyorsa, biz ona selefî; akıl ve nakil ağır

basıyorsa, ona mütekellim; keşf ve ilhâm ağır basıyorsa, ona da mutasavvıf diyoruz. Selefiler, mütekellimler ve mutasavvıflar içinde de nass ve nakle, akıl ve nazara veyahut da ilhâm ve sezgiye âzâmî derecede veya mütedil şekilde ağırlık verenler vardır. Bir fikir hareketi kendi düşünce sistemini kurarken de aynı yolu takip eder”.¹

Bütün bunlar okuyan, düşünen, araştıran insanlar nazarında bilinen gerçekler iken, nasıl oluyor da, isimlerinin önünde bilimsel ünvanlar bulunan bir kısım araştırmacı ve uzmanlar tasavvufu inkar ediyor, onu Hint’e Yunan’a nispet edebiliyorlar, anlamıyoruz.

Evet, Hint ve Yunan’da da insan yaşamaktadır. Onların da ruhu vardır. Öyleyse benzer düşünce ve davranışların olması kaçınılmazdır. Ama bu, sûfilik kadar belki akaid, kelam, hukuk, tefsir, sanat vs. dallar için de söz konusudur. Bunu nazara almadan, İslâm’daki, yani Kur’an, sünnet, sahabe hayatındaki delilleri değerlendirmeden tasavvufu bir çırpıda reddetmenin, ilim ile nasıl bağdaşacağını izah edemiyoruz. Tasavvufun İslâm düşüncesine, medeniyetine ve yayılmasına katkısını görmemeyi, bilimsellik ile bağdaştıramıyoruz. İnsanın tasavvufî düşünce ve hayata uzak olmasını anlayabiliriz ama, inkarını anlayamıyoruz. İlmi araştırmalar da bu gerçeğin altını çizerler.

Ebu’l-Ala Afifi’nin şu değerlendirmesi, ilim adamları için, tarihte benzeri çok görülen bir ifade biçimidir: “İslâm felsefesi alanında uzun zamandan beri devam eden okuma, yazma ve konferans düzeyindeki çalışmalarında, bu büyük çerçevede gerçekleşen manevî ve fitri değişimleri gözlemlemekteyim. İslâm fikir ve manevîyat önderlerinin dinleriyle, bu dinle ilişkiye girmiş

¹ Age, s. 266.

çeşitli kültürler arasını uzlaştırabilmek için sarf ettiği gayretleri müşahede ettim.

Bu uzun süreç zarfında, filozof ve zâhit mutasavvıflarla haşır neşir olduğum gibi farklı disiplinlerden mütefekkirlerle de haşır neşir oldum. Orijinalitesi ve özgünlüğü olanlar kadar mukallitleri; ihlaslı ve samîmîler kadar, riyakar ve münafıkları da tanıdım. Bu geniş alan benim için düşünce ve eğilimlerin bütün farklılıklarıyla tezahür ettiği bir yelpaze olarak gözükmiştir.

Bu düşünce ve manevîyat alanlarından hiç birinin, İslâm'ın diğer evrensel büyük dinlerle karşılaştığı tasavvuftan daha derin ve aydınlatıcı, müslümanların hayatlarında daha müessirini görmedim.”¹

Affî'nin, kendi alanında bir şeyler bilse de, diğer alanlarda yeterince bilgilenememiş, dahası ilmî bir anlayışa erememiş kişilere bir de tavsiyesi var:

“Din meselelerinin anlaşılmasında veya yorumlanmasında kitap ve sünnete dayandığı ve nassı dilin ve örfün sınırlarından çıkarmadığı sürece, doğru ve yalan gibi kesin hüküm vermemeliyiz. Yapılması gereken asgarî şey, bu yorumların tehlikeli ve zayıf, veya anlam derinliği ve tutarlılığı olduğuna dair nitelemelerde bulunmaktadır.”²

Affî'nin, tasavvuf hakkındaki şu tespitini de, belki bir uyarıcı görevi görebilir ümidiyle yazıyorum:

“Tasavvuf, İslâm'a yeni bir ruh getirmiştir. Bu ruhu doğru anlayan, İslâmî öğretinin ruhunu doğru

¹ Ebu'l-Ala Affî, *Tasavvuf*, s. 9.

² Age, s. 10.

anlayacağı gibi, yanlış anlayan da öğretileri yanlış anlayacaktır.”¹

Sözün özü, radikal düşünce ve ifadeden, ihtilaftan korkmamalı ama cehâlet ve taassuptan korkmalıyız. Birbirimizi anlamaya çalışmalıyız. Birbirimizi, körü körüne itham etmemeli, ortaya delil koymalı ve ikna etmeliyiz. Düşüncemizi ve ifade üslubumuzu da İslâm’ın istediği güzelliğe erdirmeliyiz. Kuşkusuz bu usulden gitmekle birçok güzelliklere ve yararlılıklara erişeceğiz. Bunun asgarîsi, birbirimizi sevmek ve saymaktır, birlik ve dirliktir.

¹ Age, s. 12.

1. BÖLÜM: TASAVVUF

TASAVVUFUN TANIMI

Bilindiği gibi başlangıçta müslümanların elindeki dînî bilgi kaynakları Kur'an ve sünnettir. Henüz müstakil bir ilim dalı olmadan önce İslâm dînini konu alan bütün ilim dalları, bu kaynakların içinde toplanmıştı.

Daha sonraları her ilim dalı kendi alanında konularını tespit ile ihtisasa doğru yol alıp belli sınırlar içinde özelleşince, insanın iç dünyası, kalbî ve ruhî hayatı, manevî yönü ile ilgilenerak onu geliştirip zenginleştirmeğe yarayan Kur'an ayetleri ile peygamberimizin sîret ve sünneti, dîni daha iyi anlama ve yaşama adına bir kısım gayretlere konu oldu. Bu gayretler, tıpkı diğer ilim dallarında da olduğu gibi yeni bir ilim dalının doğmasını sonuçlandırdı; Tasavvuf.

Tasavvuf, müminler için güzel ahlak, gönül zenginliği, kalp temizliği, nefis arınması gibi güzelliklere erme ile Allah'ın rızasını kazanma amacı ve dünyadan çok ahirete önem verme, maddî değerlerden ziyade

manevî değerlere bağlanma, zamanı hep ibadetle geçirerek hayatı disipline etmesiyle ilk dönemlerden itibaren her çağda önemsenmiş bir ilim dalıdır.

Bu itibarla diyoruz ki Tasavvuf: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid, Kalam gibi İslâmî ilim dallarından biridir. Kaynağı, Kur'an ve sünnettir. Bu itibarla tasavvufun başlangıcı Peygamber Efendimizin (a.s) nübüvvet ve risaletinin başlangıcı demektir.

Tasavvuf, semavî şeriatların hakikatları ile vasıflanmaktan başka bir şey olmadığına göre, Hz. Adem'den bu yana gelmiş bütün peygamberlerin tebliğ ettiği din ve şeriatların manevî ve ahlâkî yönünün yaşanması olarak düşünürsek tasavvufun başlangıcını, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'e götürebiliriz. O günden bu yana tasavvuf, şeriatın amelî tarafları olan emir ve yasakları, içten gelen bir aşk ve şevkle, hatta zevkle yaşamanın, kalbî ve nefsî her türlü düşük duygulardan, düşüncelerden ve huylardan arındırıp saflandırmanın ve güzel huylarla bezendirmenin bir vesilesidir.

Kelimenin Kökü

Tasavvuf kelimesi, bir isim olarak Peygamber Efendimiz döneminde yoktu. Ama, hâl olarak, yaşanan bir tasavvufî hayat vardı. O zamanlar bu hâlin adı daha çok "zühd", "tezkiye", "ihsan", "ahlak" gibi isimlerdi. Bu mânâda bir arifin: "Tasavvuf, eskiden bir hâl idi, gâl'i (sözü) yoktu. şimdi ise bir gâl'dir, hâli yok" sözü pek meşhurdur.

Tasavvuf kelimesinin hangi kökten türetildiği, araştırmacılar tarafından incelenmiştir.¹ Hicrî 2. yıldan sonra ortaya çıkan bu kelimenin kökü, şunlardan alındığı söylene gelmiştir:

- 1- Ashab-ı Suffa'dan
- 2- Arılık, duruluk anlamındaki Safa'dan
- 3- Saff-ı Evvel'den
- 4- Kabe ve halka hizmetle meşhur olan Benu's Sufe'den
- 5- Çölde yetişen ve yenilen bir bitki olan Sufane'den
- 6- Ense saçı anlamında olan Sufet'ül Kafa'dan
- 7- Yün anlamına gelen Sûf'tan
- 8- Sıfat kelimesinden
- 9- Boşlukta kalmış bir iddia ama, Yunanca hekim, filozof anlamına Sofia'dan türetildiğini söyleyenlerde olmuştur.²

Bütün bunların hangi münasebetle tasavvufa nispet edildikleri, kaynaklarımızda genişçe ifade edilmiştir. Ancak bu taifenin kendisi, isimlere önem vermemişler, “mâsivâdan arınarak Allah ile olma” mânâsını tasavvuf için bir sebep ve münasebet aramaksızın kullanmışlardır. Onların son temsilcilerinden biri şöyle söylemektedir:

¹ Konuyla ilgili bkz. Serrac, *el-Luma* s. 21; Ebu Nuaym İsfehani, *Hilye* I, s. 66. Kelabazi, *Ta'arruf* s. 53; Hucvuri, *Keşfu'l Mahcub*, Mahir İz, *Tasavvuf* s. 75, Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* s. 24; Afifi, *Tasavvuf* s. 29; R. Aç Nicholson, *Tasavvufun Menşei Proplemi*, s. 75.

² Müsteşrik Nöldeke yapmış olduğu çalışmalarıyla bu iddiayı çürütmüş ve Nicholson bunu destekleyerek bu yanlış iddiayı kesinlikle reddetmiştir. Bkz. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, s. 3; Nicholson, *Tasavvufun Menşei Proplemi*, s. 76.

“Bu üstün taife, “ehemmi takdim” ölçüsüne riayetle, böyle kıyas ve kelime iştikakıyla meşgul olmaktan kaçınmışlar ve kıymetli vakitlerini, pek az faydası olan bu gibi şeylerle zâyî etmemişlerdir.”¹

Kavram Kargaşası

Her an ilâhî huzurda olmanın kazandırdığı üstün ahlak ile beşerî sıfatlardan çıkıp adeta melekî sıfatlara bürünmenin yolunu yordamını gösteren Tasavvuf’a, sırf bu isim asr-ı saadette kullanılmadı diye karşı çıkmak, kelime bahanesi ile mânâyâ yapılan cinayettir.

Bu cinayetten şikayetçi olan Ebu’l Hasan Ali en-Nedevi, böylesine basit bir olaydan ötürü tasavvufun inkarından üzüdür ve çok da hak vermediğimiz şu teklifi yapar:

“Bize yakışan, nefsin tezkiye ve terbiyesi, şer’î faziletlerle donatılması, kötü huy ve nefsanî rezaletlerden uzaklaştırılması ile meşgul olan kâmil îman, ihsan derecesini elde etmeye, peygamberî ahlakla ahlaklanmaya ve îmanî keyfiyetle, batınî sıfatlarda peygambere uymaya davet eden ilme; evet, bize ve müslümanlara yakışan; bunlarla meşgul olan ilme “Nefis Tezkiyesi” veya “İhsan” veya “Fıkhü’l Batın” adını vermektir. Eğer bu yapılmış olsaydı, ihtilaf kökünden hâll olur, ayrılık ortadan kalkar, “Tasavvuf” teriminin aralarını açtığı iki gurup anlaşır. Çünkü “Nefis Tezkiyesi” “İhsan” ve “Fıthü’l Batın” deyimleri, şer’î ilmî gerçeklerdir. Bütün müslümanların kabulleneceği Kitap ve Sünnetle sabit dînî kavramlardır”.¹

¹ Abdülhakim Arvasi, *Tasavvuf Bahçeleri*, İst. 1983, s. 10.

¹ Ebu’l Hasan Ali en-Nedevi, *Gerçek Tasavvuf*, s. 15-16, İst. 1974.

Üstadın bu teklifine çok da hak vermeyişimizin sebebi,² “Tasavvuf” kelimesinin durup dururken değil, bir zaruretten kaynaklandığıdır. Tasavvuf ilmi etrafında derin araştırmaları olan Süleyman Uludağ, Kuşeyrî’nin “Risale”sini kaynak göstererek şu açıklamayı yapar; “İslâm’da rûhanî ve manevî hayat, birincisi Zühhd, ikincisi Tasavvuf ve Sûfilik olmak üzere iki dönemden meydana gelmektedir.”

Hicrî ilk iki asırda İslâm rûhanî ve manevî hayatının gösterdiği şekle zühhd, aynı zühhd hayatının daha sonraki asırlarda aldığı şekle de Tasavvuf adı verilmektedir. Kuşeyrî’nin “Risale”de belirttiği gibi zühhd ve zâhitler, İslâm cemiyetinde büyük bir itibar ve ehemmiyete mazhar olmuştu. Haricîler, Şîiler ve Mutezile mezhebi mensupları hakîkî zühhdün, kendilerinden çıktıklarını öne sürmekte idiler. Gerçekten de adı geçen mezheplerin içinden çok sayıda zâhit yetişmişti. Sünnîler, öbür mezheplere bağlı bulunan zâhitlerden ayırt etmek için, 2/8. asırdan itibaren kendi zâhitlerine “Sûfiyye” ve “Mutasavvıfa” ismini vermişlerdi. Bu yeni isim, bir yandan bazı aşırı muhafazakâr çevrelerde hoş karşılanamaz ve bid’ad sayılırken, öbür taraftan özellikle bazı Şîî çevreleri tasavvuf ismine sahip çıkmışlardı. Meselenin ismi etrafında başlayan tartışmalar giderek mânâya da sığramış, Sünnîler arasında tasavvufu isim ve mânâ olarak kabul ve müdafaa edenler yanında, bu

² Mustafa Kara isim vermez ama sanırım üstadı kastederek şöyle söyler; “Tasavvufun temel tez ve fikirlerini kabul edip de onu, Kur’anî terimlere bağlı kalmak için “tezkiye” veya Hadis’e bağlı kalmak için “İhsan” veya “Fıkıh-ul Batın” olarak isimlendirenler, müsamaha ile karşılaşır. Fakat kelime ve harflere takılıp kalmak, dış yapıya ve kabuğa önem vermek, öze önem veren bir disiplinin jestlerine uyar mı? (*Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 42)

cereyanı hoş karşılamayan, bunu bid'adçı bir hareket şeklinde gören Sünnîler de mevcut olmuştur. Zamanla bu iki zümre arasındaki ihtilaf, birtakım telifçi çabalara rağmen gittikçe derinleşmişti.”¹

Demek “tasavvuf” isminin ortaya çıkışının sebebi, ehl-i sünnet zâhitlerinin, Sünnî inanç ve itikat üzerindeki hassasiyetleri olmuştur. Bu da onların, Kur'an ve sünnete, Kur'an ve sünnet inancına verdikleri önemi ifade eder ki, elbette onlar için övülmeye değer bir davranış ve kıymet hükmüdür.

Çağımızın alimlerinden merhum Sait Havva, kendi ifadesiyle “tasavvuf ve sûfiyye isimlerini duymaya bile razı olmayan” insanlara, şöyle seslenmektedir:

“Böylelerine “yavaş olun” diyorum. Çünkü Nahiv, Bedi, Maâni, Fıkıh ve başka ilim dallarında olduğu gibi, bu da bir ıstılahtır. Alimlerin de ifade ettiği gibi, ıstılahlarda sürtüşme olmaz. Hatta bu asrımızda bile İbni Teymiyye'nin fetvalarından iki cilt, Ahlak ve Tasavvuf adıyla yayımlanmıştır. Kimsenin de bunu kınadığını görmedim.”²

Görüldüğü gibi tasavvuf, “gelişen bir ilim için kullanılan ve diğer ıstılahlar gibi gelişerek asırlar boyunca kuvvet kazanan bir ıstılahtır.”³

Sarf, Nahiv, Bedi, Beyan gibi Akait, Kelam, Fıkıh, Fıkıh usulü, Hadis usulü, Tefsir usulü vs. birçok ilimler, asr-ı saadette öz olarak, esaslar ve hükümler olarak vardı ama isim olarak yoktu. Bütün bunları bırakıp da, sadece bir ilmin ıstılahını inkar, pek mantıklı olmasa gerekir. Tasavvuf da, tıpkı onlar gibidir. Kelime üzerinde

¹ Süleyman Uludağ, *Nefahat'ul Üns*'e yaptığı giriş, s. 7-8, İst. 1980.

² Sait Havva, *Ruh Terbiyemiz*, 2. Baskı, s. 14, İst. 1986.

³ Age, s. 22.

yapılan tartışmaların yersizliğine, konunun uzmanlarından birisi şu tespitle işaret eder:

“Bu münakaşalar bize ne kazandırmıştır denilse, verilecek cevap şu olacaktır: Hiç. Tasavvufu öğrenmek isteyen, bu münakaşaları okumakla ne elde edecektir? Yine hiç!...

Tasavvuf, sistemi ve muhtevası itibariyle tamamen Kur’anî ve Muhammedî’dir. Bu gerçek göz önünde tutulduktan sonra kelimeler üzerinde titremenin, gerilmenin mânâsı kalmaz”.¹

Kaldı ki, dikkatlerimizden kaçmaması gereken bir durum da, bu yolun adını tasavvuf diye koyanlar, mutasavvıflar değildir. Tıpkı, mezhep imamları, “Biz bir mezhep kuruyoruz. Onun ve ona uyanların adı şu olacaktır..” demedikleri hâlde, Hanefî, Şafîî, Malikî, Hanbelî mezheplerinin oluşu gibi. “Onların yaptığı sadece peygambere uymak, onun batınî dünyasına mahrem olmaya çalışmak, böylece varlığın esrarını çözüp vahdete ermektir. Onlar, bu niyetle yola çıkıyorlar. Ötekiler, giydikleri elbiseye, sözlerine, davranışlarına, tutumlarına göre onlara ad veriyorlar. İbn Teymiye şöyle diyor: “Müteahhir sâlihler Allah’a sülûk edene “fakir” veya “sûfi” dediler. Sonraları sûfi tabiri tutulur oldu. Bu noktaya ait münakaşa lafzî, ıstılahî, şeklîdir. Hakikatte sûfi veya fakir ile kastedilen, kitap sünnette yer alan velî, sıddîk veya sâlih kişilerdir. (Resail, 1/45)²

Sonuç itibariyle, İslâm’ın önerdiği rûhanî hayatı ilmî bir disiplin içinde inceleyen Tasavvufu, sırf “bu kelime asr-ı saadette yok” diye inkar, mümkün değildir.

¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 1.

² Age, ay.

Tariflerdeki Farklılık Sebepleri

Sûfiler, “Allah’a giden yollar, mahlukatın nefesleri sayısındadır” demişlerdir. Anlaşıyor ki, Allah’a vuslatın tek bir yol ve yöntemi yoktur. Bu vuslat ise, özel yaşanmış ruhi bir tecrübedir. Ruhi tecrübeyi dil ile ifade etmek, imkansız derecede güç olan bir şeydir. Bu yüzden bir çok sûfi susmuş, bir sır olarak sakladığı ruhi tecrübesini tanımlama ve yorumlama çabasına düşmemiştir.

Bir çokları da vicdanlarında duydukları, veya keşf ve müşahede ile kavradıkları, veya bu kavrayışa kendilerini götüren temel ölçüleri, bu hayatın bir özelliği olarak dile getirmiş, buradan kalkarak belli tanımlar yapmışlardır. Bu tanımların çokluğu ve farklılığı, yaşanan ruhi hâlin farklılığından ve Allah’a giden yolların çokluğundan kaynaklanmaktadır. Her tarif, onu yapanın ruhi hâllerine tutulan bir ayna gibidir ve tasavvufu anlamada gerçekten büyük bir önemi haizdir. Bu dünyaya yabancı olmayan birisinin, bütün bu tarifleri bir araya toplayarak üzerinde ciddi çalışmalar ve ince tahliller yapması, tasavvuf kadar, insan ruhunu anlama ve yönlendirmede, insan terbiyesinde, psikolojik araştırmalarda, şiir, edebiyat, sanat, müzik gibi güzel sanatlarda ve toplumsal hayatta birçok özellik ve güzelliklerin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Bu tariflerin ortak özelliği, kulun Allah’a ulaşma arzusu ve bunu gerçekleştirmenin metodunu açıklamaya çalışmadır.

Afîfi, tasavvufla ilgili bir çalışmasında, Kuşeyrî, Hucvurî, Attar ve Câmî’nin kitaplarından seçerek kronolojik tertibe soktuğu altmış küsur tarifi kısa

izahlarıyla vermiştir.¹ Nickolson, aynı kaynaklardan bu kronolojik tarifleri 78'e çıkarmıştır.²

Bazen aynı şahıs, farklı tariflerde bulunur. Ama bu yadırganmaz. Neden? Çünkü, o içinde bulunduğu zamâna, hatta âna göre bir şeyler söylemektedir. Yani her sûfî tarifine bir yerde mertebesini, derecesini, mizaç ve meşrebini, içtimaî durumunu veya tasavvufa girmeden önceki yaşayışını girdirmiştir.³ Öyleyse, her sûfînin her hâline göre tasavvufa bir tarif getirdiğini, getirebileceğini kabul ederek, bu tarifler abartısız on binleri bulacaktır.

Tasavvuf tariflerini şiirleştirenler de olmuştur. Bunlardan birisi, “oğlanlar dergahı postnişini” Urefây-ı Osmaniye'den Aksarayî Şeyh İbrahim Efendi'nin manzumesidir. Rıza Tevfik, “kadri pek âlâ bir ârif-i billahıdır.” diye takdir ettiği bu şeyhin, “her beyti uzun uzadıya şerh ve tefsire layık bir kenz-i irfandır” diye nitelediği ve içerisinde tasavvufu bir çok yönleriyle tarif eden bu manzumesinin bazı beyitlerini kısaca şerh eder.⁴

Konunun uzmanlarından Prof. Dr. Mustafa Kara, onunla beraber Dede Rûşen'in de gayet kıymetli iki manzumesini kitabına alır.⁵

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde bilimsel olarak tasavvuf konusunda yazarların ilklerinden sayabileceğimiz Mahir İz'in “*Tasavvuf*” adlı eserinde birçok tarife ve onlara dair kıymetli açıklamalara yer

¹ Affi, age, s. 39.

² H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 30.

³ Y. Nuri Öztürk, age, s. 14.

⁴ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, s. 226-244, Ankara, 1982.

⁵ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1985.

verilmiştir.¹ İbrahim Efendi'nin zikredilen manzumesine yaptığı kısa açıklamalar da zikre değerlidir.²

Tariflerin Ortak Yönleri

Bütün tarifler incelendiği zaman, tasavvuf adıyla ortaya konulan esasları şu şekilde tespit edebiliriz:

1-İlim öğrenme, bildikleriyle içten gelerek ihlasla amel etme, takvaya sıkı sıkı sarılma.

2-Kur'an ve sünnete sınıksız sarılma, Allah ve Rasülüne tam teslimiyet.

3-Sır saklama, kendisine açılan keşf, ilhâm, keramet, rüya ve manevî hakikatları her zaman, her yerde, herkese açmama, zaman zemin ve adamına göre konuşma.

4-Mâsivâ (Allah'tan başka her şey)'dan kalben uzaklaşma, dünyaya karşı zâhit olma, ibadet, zikir, tefekkür, sohbet, riyâzet ve mücadele ile nefsin arzularını kontrol etme.

5- Hakka vuslat için kalbi tasfiye (sıfırlama), nefsi tezkiye, yani nefis ile uğraşarak onu kötü ahlak ve sıfatlardan temizleme, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanma, edep ve terbiye.

6-Tasavvuf, İslâm'ın rûhî hayatıdır.

7-Tasavvuf batın ilmi, kalp ilmidir, havassa ait ledün ilmidir.

Bu maddelerin Kuran sünnet ve ariflerin kelimeleriyle açıklaması için Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz'ın "*Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*"³,

¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 29-72, İst. 1969.

² İz, *age*, s. 62-72.

³ H. Kamil Yılmaz, *age*, s. 30-55.

Mustafa Kara'nın "*Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*"¹, yine H. Kâmil Yılmaz'ın "*Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*" adlı ortak çalışmadaki "*Kur'an ve Sünnette Tasavvuf*" yazısına,² Dr. Dilaver Cebeci'nin "*Kur'an ve Tasavvuf*" kitabına³ bakılabilir. Kitabın bütünü göz önüne alınınca maksat hasıl olacağından biz burada ayrı bir açıklama yapmayı, kitabın hacmini büyütmemeye adına uygun bulmadık.

Derli Toplu Bir Tarif

Bütün bu açıklamalardan sonra tasavvufu derli toplu olarak şöyle tanımlayabiliriz:

“Tasavvuf, Allah rızasını kazanarak sonsuz saadete ermek için O’na tam bir itaat ve teslimiyetle nefsi temizleme, kalbi arındırma ve saflaştırma, ahlakî güzelleştirme, zahir ve batını nurlandırma, ilâhî bilgi ve gerçeklere erme ve bununla ilgili, usul, edep, erkân, hâl, makam ve şahıslardan bahseden yüce bir ilimdir.”

¹ Kara, age, s. 49-70.

² H. Kamil Yılmaz, *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, s. 25-39.

³ Dr. Dilaver Cebeci, *Kur'an ve Tasavvuf*, s. 27-43.

TASAVVUFUN ÖZELLİKLERİ

Tasavvufun diğer İslâmî ilimlerden farklı taraflarını anlamak ve onu iyi kavramak için bazı özelliklerine işaret edip açıklaması yapılmıştır. Bu özelliklerin başlıklarını belirtmeyi faydalı gördük:

1-Tasavvuf, tatmak ve yaşamakla, manevî tecrübe ile anlaşılan bir hâl ilmidir, kâl (söz) ve kitap ilmi değildir. Bu yüzden “tatmayan bilmez” denmiştir. Sadece ilgili kitaplar okunarak şeyh olunamaz. Bir mürşit nezaretinde okunması ve uygulanması gerekir. Tasavvufun hâl ve zevk ilmi olması, onun tarifini çoklaştırmıştır. Zira yukarıda da söz konusu edildiği gibi her bir mutasavvıf, hâli, makamı, ruhî tecrübe ve sezgileri nispetinde farklı makam ve derecelerden bakarak tarifler yapmışlardır.

2-Tasavvuf bilgisinin konusu “marifetullah”tır. Bu bilginin temeli marifet (Allah’ı tanımak), rüknü aşk ve muhabbet, zirvesi vuslattır.

3-Tasavvuf, tatbikî, tecrübî bir ilim olduğundan, mürşit ya da şeyh denilen üstatlar nezdinde ve onların terbiyesi altında öğrenilir.

4-Mürşit, şeyh denilen üstadın Hz. Peygamber (s.a.v)’e ulaşan kesintisiz bir “silsile”ye sahip bulunması

gerekir. Tasavvuf büyükleri tasavvufî eğitim için böyle bir silsileyi zaruri görmüşlerdir.

5-Tasavvuf, tamamen akla dayalı bir ilim değildir. Akılüstü, kalp ve vicdan ilmidir. Keşf ve ilhâm denilen bilgi kaynağından yararlanılır. Akılüstü demek, akıl dışı, akla itibar etmeyen, mantıksız bir ilim demek değildir. Maksat, onun akli aşan, keşf, ilhâm ve keramet gibi sırf akılla açıklanamayan yönünü ifade etmektir.

6-Tasavvuf, gözle gördüğümüz bu şahadet aleminden, yani insan, hayvan, bitki, cansızlar aleminden başka, zaman zaman gayb aleminden de bahseder. “Rical’ül Gayb” denilen gayb erenleri, “kutup” ve “gavs” denilen tasarruf sahipleri bu konuda söz söyleyen kimselerdir. Tasavvufta gayb alemine ait bu bilgiler, mürşidin irşâdı, zevk, hâl, kalbî keşf ve ruhî tecrübelerle elde edilir. Güzel ahlak ve manevî kemalat, marifete ve kalbî bilgiye ulaşmanın yollarından biridir.

7-Tasavvufta tarikat denilen ve Allah’a götüren özel yollarla girilir. Bu yollar pek çoktur ve mürşit, şeyh denilen yol gösterici şahsiyetlerin önderliğinde yol alınır. Bu yolların da kendine göre bir takım kuralları vardır.¹ Tarikatlar mürşitlerin tasavvufun amacına ulaşmak için buldukları çareler, gösterdikleri yollardır.²

8-Tasavvuf, yeni, taze, orijinal bilgiler sunar. Bunun sebebi de, kaynağının doğrudan ve vasıtasız bilgi temin eden keşf, ilhâm, sezgi oluşudur. Sûfiler, ayet ve hadislerden, herkesce bilinen mânâların yanı sıra yeni mânâlar çıkarmaya çalışırlar. Onlar, bir okyanusa benzettikleri Kur’an’ı okurken, onu doğrudan ve vasıtasız olarak Allah Teâlâ’dan dinleme gayreti içerisinde dirler.

¹ H. Kamil Yılmaz, age, s. 22-24.

² Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 16.

Bu dinleme ve derin tefekkür içinde kalplerine yeni yeni mânâlar doğmaktadır. Nakli ve akli esas alan Selefiyye ve Kelâmiyyenin tasavvufu anlayamamalarının bir sebebi de burada yatmaktadır. Onlar aynı bilgileri tekrarlayıp dururken, sûfiler, İslâm'ın temel esaslarına bağlı olarak yeni, taze, orijinal sözler söylemiş ve İslâm düşünce ve tefekkürünü zenginleştirmişlerdir.

9-Bütün bunlardan sonra şu kesin gerçeği bir kere daha perçinleyelim ki Tasavvuf, esas itibariyle Kur'an ve Sünnete dayalı, asr-ı saadette hâl olarak yaşanan bir ilimdir. Tasavvuf adına söylenen her söz, kaynağını ya Kur'an, ya da hadisten almıştır. Tasavvufun ana kaynak kitapları, bunun canlı şahitleridir.

Zaman içinde tasavvuf adı veya görüntüsü altında ortaya çıkan bir takım batıl mezhep ve hareketleri, gerçek tasavvufla karıştırmamak gerekir. Onlardan en fazla rahatsız olan mutasavvıflardır ve sırf bu konuyu aydınlatmak amacıyla, bir çok eserler yazmışlardır.¹

¹ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 38-39.

TASAVVUFUN KONUSU

Tasavvufun konusu öz olarak Allah, varlık ve insandır. Dünyaya Allah'ı bilme, sevme, sayma ve rızasına ermenin imtihanı için gönderilen insan bunu en güzel şekliyle ancak, tasavvufî bir hayatla başarabilir.

Bireysel olarak en büyük amaç olan Allah'ın rızasını kazanmak için önce akâidi Kur'an ve Sünnet doğrultusunda sağlamlaştırdıktan sonra, yine Kur'an ve Sünnet çerçevesinde belirlenen ilâhî hükümleri ihlas ile yaşamak, nefsi tezkiye, kalbi tasviye ederek ahlakı güzelleştirmek, içi ve dışı ilâhî nurlarla aydınlatmak, ilâhî hakikatlara sineyi açmak gerekir.

Bütün bunların hiç şüphesiz bir usulü, âdâbı ve erkânı vardır. İnsan bu üsül, âdâb ve erkâna uyarsa, sonunda bazı hâl ve makamlara erer. Her ne kadar maksat o değilse de bazı keşif ve kerametlere kavuşur.

Bir mürşidin irşadına uyan mürid, verdiği sözde sadık olur ve biatını bozmazsa, gerek usulüne uygun zikir, sohbet, Kur'an okuma, rabıta, murakabe, teveccüh, helal lokma, ihlasla yapılan farz ve nafilâ ibadetler ile, gerekse insan, hayvan, bitki, cansız varlıklara şefkat ve merhamet ile muamele edip hepsinin hakkına riayetle,

gerekse güzel ahlakı tahsil için nefsi ile cihat ederek kısa zamanda güzel hâllere erişir. Bir kısım ilhâm, keşf ve kerametlere nail olur. Dilinden hikmet akar. Bunlar, her ne kadar bizzat maksut ve matlup değilse de, esas amaçlanan ve istenen Allah Teala'nın rızasına birer alamet ve işarettirler. Bu cihetle de sevimidirler.

İşte gerek bunlar, gerekse mürşit mürit ilişkileri, kişinin Allah'a, Resulüne, ihvanına, ailesine, nefesine, diğer canlı veya cansızlara karşı âdâbı, yolun usul ve erkânı, erişilecek hâller ve makamlar, bunlarla ilgili yüzlerce ıstılah ve açıklamaları, tasavvufun konusunu teşkil ederler.

İslâm ahlakının esasları olan tövbe, muhasebe, murakabe, takva, vera, havf, huşu, reca, sıdk, ihlas, istikamet, sabır, züht, rıza, tevekkül, yakîn, şükür, kanaat, fakr, uzlet, samt (susma), açlık, tevazu, mahviyyet, vakar, haya, üns, kurb, ittisal, muhabbet ve benzeri kavramlar ile tasavvufa has olan vakit, makam, hâl, kabz, bast, heybet, üns, vecd-tevâcüd, cem-fark, cem`ul cem, fena-beka, gaybet-huzur, mahv-isbat, setr-tecelli, muhâdarâ, müşâhede, levâih, tevâli, levâmi, bevâdih, hücum, mürid-murad, marifet, tefhit, ârif, letâif, hâtifle uyarılma, firâset, havâtır, rüya, semâ vb. ıstılahların açıklanması da, hep tasavvufun konuları arasındadır.

Bu yüzden bazıları tasavvufun konusunu kısaca “tahalluk ve tahakkuktur” demişlerdir. Yani tasavvufu öğrenmek ve yaşamak.¹

İçinde yaşanan kainat ve varlık da tasavvufun konuları arasındadır. Çünkü tasavvuf, Allah, insan ve varlık arasındaki ilgiyi “Vahdet-i Vücut”, “Vahdet-i

¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 27.

Şühüd” yada “Tevhid-i vücûdî ve şuhûdî” gibi düşünce sistemleri içinde inceler.¹

Tasavvufun en önemli bir konusu da kalptir. Kalp temizliği, gönül adamı olan sûfinin en önemli amacıdır aynı zamanda. Kur’an incelendiğinde görülecektir ki Allah kişiden mal mülk değil, evlat iktidar değil, selim, yani arınmış, temiz bir kalp istemektedir. Kalp vücut ikliminin padişahıdır. Kalp, iman ve takvanın yeridir, güzel ahlakın kaynağıdır. Vahy de, ilhâm da temiz kalplere iner.

Niyet, ibadetlerin şartıdır. Niyet de bilindiği gibi kalbin işidir. En büyük sevaplar, kalple kazanılır. Kalpler, iyiliklerden haz alır, kötülüklerden rahatsız olur.

Kuşkusuz kötü kalpler de vardır iyilerin yanında. Basîretsiz kör kalpler de vardır görenlerle beraber. İnce, nazik, kibar, duyarlı kalplerle beraber kaba, katı, hissiz, duyarsız, mühürlü ve kilitli kalpler de vardır.

İşte tasavvufun bir konusu da kalbi Allah’ın istediği bir kıvama getirerek onu iman, ahlak, takva, bilgi, basîret, keşf ve ledün marifetleriyle donatmak, rü’yetullah’a hazırlamaktır. Bütün bunlardan ötürü tasavvuf “bir kalp ildir” diye tanımlansa da yeridir.

Tasavvuf tarihi ve ricâli de, dolaylı olarak belki tasavvuf ilminin konularından sayılabilir. Dolayısı ile tasavvufla alakalı binlerce velî, mürşit, mürit ve sûfi gibi Allah dostları veya o dostluğa aday olarak yaşamış binlerce insanın hayat hikayesi, hâlleri, sözleri ve menkıbeleri de, oldukça zevkli ve zengin bir alan olarak, tasavvufun incelenen ana konularından biridir.

¹ H. Kamil Yılmaz, age, s. 60.

TASAVVUFUN AMACI

Tasavvufun amacı, örnek ve ideal insan Hz. Rasulullah (sav)'ın her bakımdan gerçek bir varisi olmak, olmaya çalışmaktır. Çünkü esas amaç olan Allah'ın rızası, ancak Rasulullah (sav)'a uymakla sağlanabilir.¹

Bilindiği gibi insanın içinde nefis, dışında dünya, şeytan ve şeytana uymuş insanlar gibi düşmanları vardır. Bunlar insanı Allah'a kulluktan alıkoyarak, zevkler, lezzetler, istekler ve şehvetler peşinde koşturup bir ömrü heder etmek isterler.

Oysa insan açıktır ki, Allah'a ibadet için vardır. Vazifesi, güzel ahlakı tamamlamak için gönderilen Hz. Rasule (sav) uymakla insan-ı kâmil olmak, Allah'tan alıkoyan her şeyden (mâsivâdan) yüz çevirerek İslâm yolunda yürümeye devam edip Allah'a vasil olmak, erişmektir. Kesb-i kemal ile seyr-i cemâli başarmaktır. Bu da ancak, insanı iyiliklere çeken ruhu arındırmak ve güçlendirmekle olur. Tasavvuf da bunun usul ve erkânını anlatan bir ilimdir.

İnsan, ceset ve ruhtan meydana gelmiştir. Cesedin aslı topraktır, çamurdur.² İnsanı aşağılara -süfliyata-

¹ Al-i İmran 31.

² Al-i İmran 59; A'raf, 12.

çeker. Ruh ise Allah'tan gelmektedir ve insanı yüceliğe - ulviliğe- çeker.¹

Ne var ki ruh cesede girdiğinden, bir nevi orada tutsak olduğundan önceleri ceset, yani nefis içinde gücünü kaybetmiş ve ona ram olmuş, boyun eğip uymak zorunda kalmıştır. Çünkü ruh latîf, beden kesîftir.

Eğer insan, nefsiyle mücadele etmez de ona her istediğini verir, heveslerinin ve şehvetlerinin peşinde koşarsa, aksine ruhun gıdası olan iman, ibadet ve zikirden uzaklaşırsa nefis, bir başka ifadeyle ceset, ruha galip gelir. O takdirde insan alçaldıkça alçalır. Hatta ruh nerde ise yok olayazar. İyiliğe ancak bir istîdât, bir kabiliyet olarak ismen imkan bulur hâle gelir.

Ama, iman ve ibadetle kul Allah'a yönelirse ve ruhunu güçlendirirse, bu sefer nefsin heves ve hırsları, cesedin istek ve şehvetleri azalır. Dolayısıyla ruh üzerindeki etkileri zayıflar. Bunun sonucu olarak yavaş yavaş kötü ahlakı kaybolur, giderek terakki ede ede velayet derecelerine erer. Bu kez insanda, kötü ahlak tamamen kaybolur. Sadece bir istîdât, bir kabiliyet olarak kalır. Kibar-ı evliyâullahda olduğu gibi. Bazen peygamberlerde olduğu gibi, o dahi kalmaz.

Bu nefis ve ruh iki pehlivana benzer. Hangisini iyi besler ve çalıştırır da öbürünü aç ve tenbel bırakırsanız, hâliyle güçlü zayıfı yenecektir.

“Heyetinde, zıt tarikatleri birleştiren insan, tasavvuf yoluna girip de, ruhun hakikatına uygun zikirle meşgul olunca, “kim bir şeyi severse, onu çok anar.” Ve “kim bir şeyi çok anarsa, onu daha çok sever.” ölçüsüne göre, “Allah” lafzı ve tevhit kelimesini, altı latîfesi üzerinde, hayal yoluyla gidip gelişinden, ilâhî aşk ve

¹ İsra 85; Hicr 29.

muhabbet hissine yükselir. Bu aşk ve muhabbeti artıran ilâhî zikir, Allah'ın emr'inden olup insana üflenmiş bulunan ruha da kuvvet verir.

Böylece ruh, teşekkülüne aldığı beşeri alışkanlıkları terk etmek suretiyle, unsurların, yani kesâfetin gereği olan katılık ve şiddet, zayıf düşer. Böylece de ulvî hakikatın galip geldiği havas, yani seçkinler de, öylece iyi ahlakın gereği olan işleri yapmaktan asla geri kalmazlar ve onları tam bir mükemmellik ve kolaylık içinde vecdle yaparlar. Yine o derece ki: “nasıl avâmın, nefisini ancak zorlayarak, bir iyi iş yapması mümkün olabilirse, seçkinler de öylece nefislerini cebrederek, ancak kötü huylardan birini işlemeye imkan ve istîdât bulabilirler. Allah'ın lütuf ve inayetiyle, ondan da mahfûz kalırlar.”¹

İşte bu hâl, “Tasavvuf, İslâm'ın emirlerini, aşk ve şevk ile yaşamak ve şeriatı korumak içindir” sözünün, güzel bir açıklamasıdır.

Özetlersek; ruhun cisim üzerine galibiyetini temin için alınan tedbirler, tasavvufun gayesini teşkil eder.²

Tasavvufun bir gayesi de, insan ruhunda gizli olan ilâhî sırları keşfedip ortaya çıkarmaktır.³ Daha bu dünyada iken, mâsivâ ile alâkayı kesip Allah ile beraber olmayı öğretmek, bizi yaratan ile bu dünyada manevî bir temasa geçmektir.⁴

İslâm dînine şöyle bir baktığımızda, onun bireysel ve toplumsal olarak insanlığın iyiliğine, yararına ve hayırına kanunlar içerdiğini görürüz. Bunun için uzun

¹ Abdülhakim Arvasi, *Tasavvuf Bahçeleri*, s.18

² Mahir İz, age, s. 74.

³ Öztürk, age, s. 22.

⁴ Öztürk, age, s. 31. Bkz. Kefş bahsine.

uzadıya düşünmeye, deliller getirmeye de gerek yoktur. Yeter ki insanın bakışı bulanmasın, düşüncesi bozulmasın, akl-ı selîm sahibi olsun.

Peki ya böyle olmaz ise? O takdirde yapılacak iş, insandan bu bozukluğu gidermektir. Eskilerin ifadesi ile, insan safra hastalığına yakalanırsa, bal da olsa, bütün tatlılar acı gelirmiş. Adam böyle ise, balın tatlı olduğuna dair bir sürü delil ister. Eğer hastalık tedavi edilirse, balın tatlı oluşuna delil gerekmez. Ağzına bir parmak çalmak yeter.

Tıpkı bunun gibi, hakîkî bir iman ve teslimiyet için, insanın kalbinin ve nefsinin manevî hastalıklarından tedavi edilmesi gerekir. Böylece İslâmiyet'in güzelliklerini görür ve severek, isteyerek, hatta şükrederek ihlasla yaşar.

Ancak nefs-i emmâre, bilinen bir gerçektir ki İslâm'ı yaşamaktan, Allah'a kulluktan hoşlanmaz. Kendinî helak edecek haramlara can atar. Öyleyse o cahili ıslah etmek, o ahmağı terbiye ve tezkiye etmek, hem akla, hem de dine göre en gerekli iştir. Şu ayet de buna işaret etmektedir: “Onu tertemiz yapan kurtulmuş, onu kötülöklere gömen de ziyan etmiştir.”¹

Sonuç itibariyle nefsi tezkiye ve kalbi tasviyeden maksat, onları her türlü haram, mekruh ve kötü huylardan kaynaklanan manevî hastalıklardan, manevî afet ve felaketlerden temizlemektir. Kalbi iman, sâlih amel ve güzel ahlakla saflaştırıp arı duru hâle getirmektir. Çünkü kalpde manevî maraz olduğu müddetçe, iman şekil ve taklittir; hakîkî îmana ermeğe imkan yoktur. Bu kötü hâlden de, doğrusu korkulur.

¹ Şems 9-10.

Maddi hastalıklara yakalanınca doktora koşan ve acı da olsa, iğneleri, ilaçları kullanan, hatta amelîyat ile vücudunun kesilip biçilmesine razı olan, ama manevî hastalıklara yakalandığında yerinde oturup tedavî olmayan insan, hiç şüphe yoktur ki bilgisiz ve basîretsiz bir insandır. Eğer bu insan bunun, tedavisi gereken bir hastalık olduğunu bilmiyorsa beyinsiz; bilip de korkmuyorsa ahmaktır. Çünkü, ebedi hayatında sonsuz bir azabı hak edeceğini bildiği hâlde tedavi istemiyor demektir.

Nasıl ki hasta bir insana, bedenle çalışmak zor geliyorsa, hasta bir kalbe ve zayıf bir îmana sahip olana da, şeriati yaşamak zor gelir. Görüyorsunuz, Allah dostlarına zevk veren namaz, oruç, zekat, hac, zikir, infak, mücahede gibi nice bir ibadet, kalplerinde hastalık bulunan müşrik veya günahkar fasıklara çok zor gelmektedir.¹

Hâlbuki Allah'ın dîni, baştan sona kolaylıktır. Onu yaşamak asla zor değildir.² Zorluk; kimseye boyun eğmemek, aksine herkese boyun eğdirmek sevdasında olan nefis-i emmare'den gelmektedir. Eğer o emmarelikten kurtulup mutmainliğe erişirse, Allah'a boyun eğ ve dînî emirleri seve seve yerine getirir.

Yerine getirilen her bir emrin, yapılan her bir sâlih amel ve iyiliğin, huy edînilen her bir güzel ahlakın kalp ve nefis üzerinde bir etkisi, bir nuru, bir arındırması vardır. Böylece kalp günden güne nurlanır, saflaşır, şeffaflaşır, incelik, yufkalaşır, hassaslaşır. Nefis de temizlenir, arı duru hâle gelir. Böyle yaşayan birisi inşaallah hüsn-ü hâtime ile ölür ve öyle de dirilir. Sonuçta

¹ Şura 13, Bakara 45.

² Bakara 185, Nisa 28.

sonsuz saadete kavuşur. Bunların yokluğunda ise su-i hâtime ile gitmekten, hatta imanı dahi kaybetmekten korkulur.¹

Görüldüğü gibi, tasavvufun amacı, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye ile ahlakı güzelleştirmek, seve seve Allah'a itaat ve teslimiyetle içi dışı nurlandırıp aydınlatmak ve böylece sonsuz saadete erdirmektir. Ancak böyle bir tezkiye ile her şeyden ilgi ve alaka kesilerek biricik mabud olan Allah (cc), hakîkî maksud olur ve zâtî muhabbet gerçekleşir. Böylece hakîkî tevhide erilir, ihlasın hakikati bulunur.²

Tasavvufun amacını, bu alanın en büyüklerinden İmam-ı Rabbânî'nin mektubatından bazı ifadelerle bitirelim.

“Bilmiş olasın ki; seyr-ü sülûkten gaye; Nefs-i emmârenin tezkiyesi, temizlenmesidir. Böyle olmalı ki nefsânî arzulardan neş'et eden batıl ilahlara tapmaktan kurtuluş müyesser olsun. Hakikat mânâsında, teveccüh edilen kıblede, yüce, mukaddes, hakîkî vahit Mabud'tan gayri kalmasın. Onun üstüne hiçbir maksat asla ihtiyar edilmesin. Bu maksatlar, ister dînî olsun, isterse dünyaya ait, müsavîdir.

Dînî sayılan maksatlar her ne kadar hasenât sırasında ise de bunlar ebrârın meşgalesidir; mukarreb zatlar, bunları seyyiât kabilinden sayıp vahit zat dışında hiçbir maksada yönelemezler.

Bu mânâ devletinin meydana gelmesi, fena hâlinin meydana gelmesine bağlıdır. Bir de özünde nimet ile elemin bir olduğu zâtî muhabbetin gerçekleşmesine... Bu

¹ Bkz. Mahmut Sami Ramazanoğlu, *Musahebe* I, 115-122.

² Bkz. İmam Rabbani, *Mektubat*, I, 134, mektup no: 35.

makamda nimetlerden nasıl lezzet hasıl oluyorsa azaptan da öyle lezzet hasıl olur.

Bu arada cennet arzu ederlerse de, orası Yüce Mukaddes Zatın rıza mahâlli olduğu için isterler. Onu talep etmek dahi, Sübhan Allah'ın rızası olduğu içindir. Şayet cehennemden Allah'a sığınılırsa bunu da, orası Yüce hakkın dargınlık mahâlli olduğundan dolayı yaparlar. Yoksa cenneti istemeleri, nefsânî hazlarının yerine gelmesi için değildir. Cehennemden kaçmaları da, elem ve azap korkusundan değildir. Şundan ki sevilen zattan ne gelirse bu, o büyük zatlara göre sevilen, istenen ve talep edilen şeyin aynıdır.

Ve sevilen zatın yaptığı her iş sevimlidir.

İşte bu makamda ihlasın hakikatını bulmak kolay olur. Batıl putlara tapmaktan kurtuluş nasib olur.

İşte bu vakitte, kelime-i tevhit işi sağlam olur. Bundan sonrası, savrulan ağaç dikenleridir.

Sevilen zatın in'am ve ikramı arada vasıta olmadan, isimlerin ve sıfatların mülâhazası bulunmadan hasıl olan zati muhabbet dışındaki iş, karışık olmaktan uzak değildir. Şirki yakıp iptal eden bu zati muhabbet olmadan, mutlak fena hasıl olmaz.”¹

“Bilmîş ol ki, şeriat üç dilimden ibarettir: ilim, amel, ihlas...

Bu üç dilimin her biri, tek tek yerine getirilmedikçe, şeriatın tahakkuku (geçekleştirilmesi) olmaz. Şeriat tahakkuk ettiği takdirde, Yüce Allah'ın rızası da tahakkuk etmiş olur. Allah Teala'nın rızası da, dünya ve ahiret saadetlerinin hepsinin üstündedir. Bu

¹ İmam Rabbani, age, I, 134. (35. Mektuptan)

mânâ, şu ayet ile daha güzel anlatıldı “Allah’ın rızası en büyüktür”²

Şeriat, dünya ve ahirete ait tüm saadetleri özünde toplamıştır; bunları yerine getirme gücü de tamdır. Durum böyle olunca şeriatın dışında ihtiyaç duyulacak bir talep kalmaz. Sûfiyenin seçkinleştirdiği tarikat ve hakikat, şeriatın üçüncü dilimi sayılan ihlasın olgunlaşmasına ve tamamlanmasına yardımcıdır.

Tarikat ve hakikat tahsilinden maksat şeriatın tamam olmasıdır, şeriatın dışında bir başka şey için değildir.

Tarikat süluku esnasında sofiye zümresi için hasıl olan hâller; vecitler, ilimler ve marifetler, esas maksatlardan sayılmaz. Bunların hepsi şeriat çocuklarını terbiye eden vehim ve hayallerden ibarettir. Asıl gereken odur ki, bütün bunlardan geçilsin, rıza makamına ulaşılsın. İş bu rıza (hoşnutluk) makamı, süluk ve cezbe makamlarının nihayetidir.

Tarikat ve tarikat menzillerini aşıp geçmekten maksat: ihlasın tahsilinden başka bir şey için değildir. Bu ihlas, rıza makamının kazanılmasını gerektirir. İhlas devletine ve makamına; ihlasla tecelliyat-i selase’den (Esmâ, sıfat, zat tecellilerinden) ve ariflerin müşahede yerlerinden geçen zümrelerden ancak binlerce kişi içinde ancak bir kişi vasıl olur.”¹

² Tevbe 73.

¹ İmam Rabbani, *age.* I, 135-136. (36. *Mektup.*)

TASAVVUFUN FAYDALARI

Mustafa Kara tasavvufa talip olanlar için çok pratik bir soru soruyor: “Niçin giriyorlar ve ne kazanıyorlar?”

Alıp aktardığı cevap, anlatmaya çalıştığımız tasavvufun amacı kadar, anlatmaya başlayacağımız tasavvufun faydalarını da gayet açık olarak özet hâlinde ortaya koyuyor: “Daha sıhhatli ve duyarlı bir dînî hayat yaşamak için.”¹

Tasavvufî bir hayat, derunî, duygusal, içsel, ruhsal, kalbi bir hayattır. Baştan sona aşk, şevk, vecd, zevk, istiğrak, ilhâm, keşf, müşâhede gibi subjektif duygular ve hâllerdir. Bunların bütünüyle ifade edilebilmesi ise, doğrusu imkansızdır. Hiçbir sūfînin yaşadığı manevî ve derunî hâlleri bütünüyle bilmemiz mümkün değildir. Çünkü bu gibi hâller bireyseldir ve kişiden kişiye de değişirler. O yüzden “tatmayan bilmez” sözü meşhurdur. Bu sözün bir de devamı vardır: “bilen söylemez” tıpkı “söyleyen bilmez” olduğu gibi.

Tasavvufun sırrîliği, gizliliği, gizemliliği, biraz da burdan kaynaklanmaktadır

¹ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 16.

Bütün bunlar dikkate alındığında aslında bizim sayıp sevdiğimiz İslâm büyüklerini, sadece eserleri ve sözleriyle anlamamız ve değerlendirmemiz çok eksik kalır. Hiç şüphesiz onlar, o sözler ve eserlerde görünenden çok daha büyük ve derindirler.

Bir fikir versin diye söylersek, mesela biz Mevlana'yı daha çok *Mesnevi*'si ve *Divan*'ı ile tanırız. Ama bu eserler ne kadar harika olsalar da, hadi diyelim ifade ettiği hakikatları bütünüyle kavramaya kadir olsak da, yine bunlar bize Mevlana'yı tam olarak anlatmaktan acizdirler. Dolayısıyla bizim onu hakkıyla anlamamız daima noksan kalacaktır. Bu değerlendirme hiç şüphesiz bütün büyük sûfler için de geçerlidir.

Tasavvufun en büyük faydası, amacı bölümünde de ifade edildiği gibi, nefsi tezkiye, kalbi tasfiye ile ihlas ve istikamete erdirerek aşkla, şevkle, zevkle şeriatı yaşatmasıdır. Dînîn özüne inerek, Allah'ı sevmeye ve rızasına ermeye vesile olmasıdır. İçini dışını nurla donatarak eskilerin tabiriyle "ışrak"a araç olması, yani kişiyi aydınlatmasıdır.

Elbette bundan öte başka faydaları da vardır. Usulü dairesinde götürülen bir seyr-ü sülûk sonucunda, kul istemese, amaç edinmese, hatta önemsemese de, fazladan gelen birtakım güzellikler ve manevî nîmetlerle taltif ve tebşir edilebilir. Bunlar, birazdan açıklanacağı gibi, başta Allah sevgisi olmak üzere, keramet, keşf, ilhâm, sâlih rüya ve benzerleri gibi olağan veya olağanüstü hâllerdir. İhsan edilmesinin de elbette bir kısım hikmetleri vardır.

Elbette bunlar birer ihsan-ı ilâhîdir. Tahdis-i nimet kabilinden alınır ve şükürle karşılanır. Bunlar ulu

tasavvuf ağacının hayatımıza kazandırdığı tatlı, alımlı ve faydalı meyvalarıdır.

Yerinde ikaz edileceği gibi bunlar, esas amaç olmadığı için, insanı asıl kulluk yolundan alıkoymamalıdır. Eğer kulluktan alır ve kendilerine iltifata sebep olurlarsa, keramet olmaktan çıkarak İstidrac'a dönüşürler.

Şimdi sırasıyla bunları görelim inşâallah.

Allah Sevgisi

Allah sevgisi, tasavvuf kitaplarında genellikle “aşk” ve “muhabbet” kelimeleri ile ifade edilir. Aşk kelimesi, Arapçada sarmaşık demektir. Çünkü insan âşık olunca, kalbini sevgi sarar, bürür ve iyice kaplar. Muhabbet, ancak tadanın bilebileceği manevî bir haz ve lezzettir. Çünkü, kabiliyet ve gayrete göre değişen bir hâldir.

“İnsan için en mühim âlî maksat, Cenab-ı Hakk'ın muhabbetine mazhar olmasıdır.” diyen Said Nursî (rh.a) Allah sevgisinin insanda fitrî, tabii oluşunu şöyle izah eder:

“Beşer fitraten şu kainatın Hâlıkına karşı hadsiz bir muhabbet üzerine yaratılmıştır. Çünkü: İnsanın fitratında cemale (güzelliğe) karşı bir muhabbet ve kemale ve ihsana karşı taparcasına sevmek vardır. Cemal ve kemal ve ihsan derecelerine göre, o muhabbet artar. Aşkın en son derecesine kadar gider. Hem bu küçük insanın küçücük kalbinde, kainat kadar bir aşk yerleşir. Evet kalbin mercimek kadar bir sandukcası olan hafıza kuvveti, bir kütüphane hükmünde bin kitap kadar yazı,

içinde yazılması gösteriyor ki; insan kalbi kainatı içine alabilir ve o kadar muhabbet taşıyabilir.

Madem fitrat-ı beşeriyede ihsan, cemel ve kemale karşı böyle hadsiz ve istîdât-ı muhabbet vardır. Ve madem bu kainatın hâlikı, kainatta tezahür eden âsâriyle, bilbedahe tahakkuku sabit olan hadsiz cemel-i mukaddesi; bu mevcutta, tezahür eden nukuş-u san'atiyle bizzarure subutu tahakkuk eden hadsiz kemal-i kudsûsi; ve bütün ziya hatlarda tezahür eden hadsiz enva-ı ihsan ve in'âmâtiyle bilyakîn ve belki bilmüşâhede vücudu tahakkuk eden hadsiz ihsanatı vardır. Elbette zîsuurların en câmii ve en muhtacı ve en mütefekkeri ve en müşâkı olan beşerden, hadsiz bir muhabbeti iktiza ediyor. Evet her bir insan, o hâlik-ı zülcalele karşı hadsiz bir muhabbete müstaid olduğu gibi, o hâlik dahi, herkesten ziyade cemel ve kemal ve ihsanına karşı hadsiz bir mahbubiyete müstehaktır. Hatta insan-i mü'minde hayatına ve bekasına ve vücuduna ve dünyasına ve nefsine ve mevcudata karşı türlü türlü muhabbetleri ve şedid alakaları, o istîdât-ı muhabbet-i ilâhîyyenin tereşşuhatıdır. Hatta insanın mütenevvi hissiyat-ı şedîdesi, o istîdât-ı muhabbetin istihâleleridir ve başka şekillere girmiş reşhâlarıdır.

Malûmdur ki: insan, kendi saâdetiyle mütelezziz olduğu gibi, alâkadar olduğu zatların saadetleriyle dahi mütelezziz oluyor ve kendînî beladan kurtarını sevdiği gibi, sevdiklerini de kurtarını öyle sever.

İşte bu hâlet-i rûhiyyeye binaen; insan, eğer her insana ait enva-ı ihsânât-ı ilâhîyyeden yalnız bunu düşünse ki; benim hâlikım beni zulumatı ebediyye olan ademden kurtarıp bu dünyada bir güzel dünyayı bana verdiği gibi, ecelim geldiği zaman beni idam-ı ebedî olan

ademden ve mahıvıdan yine kurtarıp bâkî bir alemde ebedî ve çok şâşaalı bir alemi bana ihsan ve o alemin enva-ı lezaiz ve mehasininden istifade edecek ve cevalan edip tenezzüh edecek zâhirî ve batınî hassaları, duyguları bana in'am ettiği gibi, çok sevdiğim ve çok alakadar olduğum bütün akarip ve ahbab ve ebna-yı cinsimi dahi öyle hadsiz ihsanlara mazhar ediyor ve o ihsanlar bir cihette bana ait oluyor. Zira onların saadetleriyle mes'ud ve mütelezziz oluyorum.

Madem sırriyle: Herkeste ihsana karşı perestiş var; elbette böyle hadsiz ebedî ihsanata karşı kainat kadar bir kalbim olsa, o ihsana karşı muhabbetle dolmak iktiza eder; ve doldurmak isterim. Ben bil fiil o muhabbeti etmezsem de bil'istîdât, bil'imân, binniyye, bilkabul, bittaktır, biliştîyak, bililtizam, bilirade suretinde ediyorum, diyecek ve hakeza... Cemal ve kemale karşı insanın göstereceği muhabbet ise, icmâlen işaret ettiğimiz ihsana karşı muhabbete kıyas edilsin.

Kafir ise, küfür cihetiyle hadsiz bir adavet eder. Hatta kainata ve mevcudata karşı zâlimane ve tahkirkarâne bir adavet taşır.”¹

Bize Rabbimizi en iyi tanıtan ve sevdiren Kur'an'a baktığımızda görürüz ki Allah Teâla hakikî kullarını sever, onlar da Allah'ı severler.² Hem de çok şiddetli³ ve her şeyden fazla severler.

Bu Allah'ın sevdiği hakikî kullar kimlerdir? Bunun için Kur'an'ı araştırıyor ve görüyoruz ki, Allah şu vasıftaki kullarını sevmektedir:

¹ Bediüzzaman Said-i Nursi, *Lem'alar*, s. 51.

² Maide, 54.

³ Bakara, 165.

İyilik ve ihsan edenler,¹ tövbe edenler,² temizlenenler,³ takvalılar,⁴ öfkelerini yutan ve affedenler,⁵ sabredenler,⁶ tevekkül eden, Allah'a güvenenler,⁷ adaletli davrananlar,⁸ cihad edenler,⁹ mütevazi olanlar,¹⁰ şerefli, aziz olanlar,¹¹ kınanmaktan korkmadan İslâm'ı yaşayan ve yaşatanlar.¹²

Allah Teala, bu sevgili kulları için her zaman dost ve yardımcıdır.¹³ Kur'an baştan sona bu sevgili Allah dostlarını anlatır bize. Daha doğrusu Kur'an, Allah'a dost olmanın yolunu, usulünü anlatan bir kitaptır. O, Allah dostlarının bazı tariflerini de bildirir bizlere.

Buna göre Allah'ın sevgili kulları şunlardır: Hakîkî iman ve takvaya sahip olup, iki cihan saadet ve kerametine ulaşmışlardır.¹⁴ Allah'a çok yakîn (mukarrebun),¹⁵ örnek ve önder insanlardır,¹⁶ amelleri temiz, makamları âlidir.¹⁷ Halkın en hayırlılarıdır.¹⁸

¹ Bakara 195, Al-i İmran 134, 148, Maide 13, 93.

² Bakara 222.

³ Bakara 222, Tevbe 108.

⁴ Al-i İmran 76, Tevbe 4, 7.

⁵ Al-i İmran 134.

⁶ Al-i İmran 146.

⁷ Al-i İmran 159.

⁸ Maide 42, Hucurat 9, Mümtahine 8.

⁹ Saf 4, Maide 45.

¹⁰ Maide 54.

¹¹ Maide 54.

¹² Maide 54.

¹³ Bakara 107, 257, Al-i İmran 68, Tevbe 116, Ankebut 22, Secde 4, Şura 31, Ahzab 17, Maide 55, vb.

¹⁴ Yunus 62, 64.

¹⁵ Vakıa 7, 12.

¹⁶ Fatır 32, En'am 90.

¹⁷ Mutaffifin 18, 26.

¹⁸ Beyyine 7, 8.

Allah'ın nurlandırdığı kimselerdir.¹ Canlarını Allah'a feda etmiş, onun zikrinde fani olmuşlardır.² Onlarla beraber olmak, ilâhî bir emirdir.³

Allah şu insanları da sevmez: Aşırı gidenler,⁴ fesatçılar, bozguncular,⁵ nankör ve günahkarlar,⁶ kafirler,⁷ zalimler,⁸ kendini beğenen ve böbürlenenenler,⁹ hainler,¹⁰ kötü söz söyleyenler,¹¹ israfçılar,¹² kibirlenen, büyüklük taslayanlar,¹³ şımarıklar,¹⁴ dedikodu, gıybet yapanlar,¹⁵ yapmadıkları ile övünmeyi sevenler.¹⁶

Allah'ı sevmenin alameti ise; sözü, işi ve sükutu gibi bütün sünnetlerinde peygamber (sav) efendimize uymaktır: İşte Allah buyruğu: “(Resulüm) de ki: eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹⁷

Peygamber efendimiz (sav) de, Allah dostu velî kulları bir çok özellik ve güzellikleriyle beraber anlatmış

¹ Bakara 257, En'am 122, Hadid 12.

² Bakara 20, Nur 37, Al-i İmran 161.

³ Tevbe 119, Kehf 28, Al-i İmran 193.

⁴ Bakara 190, Maide 87, A'raf 55.

⁵ Bakara 205, Maide 14, Kasas 77.

⁶ Bakara 276, Nisa 107, Hac 38.

⁷ Al-i İmran 32, Rum 45.

⁸ Al-i İmran 57, 140, Şura 40.

⁹ Nisa 36, Lokman 18, Hadid 26.

¹⁰ Nisa 107, Enfal 58, Hac 38.

¹¹ Nisa 148.

¹² En'am 141, A'raf 31.

¹³ Nahl 23.

¹⁴ Kasas 76.

¹⁵ Hucurat 12.

¹⁶ Al-i İmran 188.

¹⁷ Al-i İmran 31.

ve Allah (cc)'ın mü'min yanındaki değerini ve ne kadar çok sevilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.¹ İşte bunlardan birkaç örnek:

“İnsana İmanın tadını tattıran üç hasletten birincisi: “Allah ve Resulü”, o kişiye bu ikisinin dışındaki her şeyden daha sevgili olmasıdır.”²

“Sizden birinize Allah ve resulü, bu ikisinin dışındaki her şeyden daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz.”³

“Allah’ı, size verdiği nimetler için, beni de Allah sevdiği için seviniz.”⁴

"Kim Allah için sever, Allah için buğzeder, Allah için verir, Allah için vermezse imanını kemâle erdirmiştir".⁵

“Allah Teala şöyle buyurmaktadır: “Her kim, benim velî kullarımdan birisine düşmanlık ederse muhakkak ben ona harp açar (dostumun intikamını alırım). Bir kulum kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevgili bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana nafilâ ibadetleriyle de durmadan yaklaşır; nihayet onu severim. Bir kere de onu sevdim mi artık ben o kulumun (özel ihsan edeceğim nurum ile) işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden herhangi bir şey

¹ Bütün hadis kitapları, mü'minin özelliklerini, şahsiyetini anlatan kitaplarla beraber mesela bir derleme için bakınız; Dilaver Selvi, *Mürşid-i Kamil, İntisab ve Cemeat* s. 20-123.

² Buhârî, İman: 9, 14, İkrâh: 1; Müslim, İman: 67, (43); Tirmizî, İman: 10, (2626); Nesâî, İman: 3, (8, 96); İbnu Mâce, Fiten: 23, (4033). İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, II, 246-247.

³ Buhari, Müslim.

⁴ Tirmizî.

⁵ Ebu Dâvud, Sünnet 16, (4681).

isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim.”¹

Peygamberimiz efendimizin duası ne kadar tatlı: “Allah’ım! Sevginle, seni sevenin sevgisi ve sana yaklaştıracak davranışların sevgisiyle beni nasiplendir. Senin sevgini bana, soğuk sudan daha tatlılaştır.”

İşte bu ayet ve hadislerden anlaşılan odur ki insan, bütün, varlığı ile Allah’a yönelmeli ve onu sevmelidir. Allah’tan başka her şeyden geçmeli ve hakikî sevgiye ermeli, fena fillah olmalıdır. Resulullah’ı (as) dahi, Allah için sevmelidir.

Niye böyle olmasın ki, insana sevgili gelen her ne varsa, hepsi de Allah’ın yaratması, lütfü ve bağışdır. Kendisi, yani kalbi, ruhu, aklı, letâifi, duyu organları, sevme kabiliyeti ile beraber maddî ve manevî bütün varlığı, sonra ana babası, eşi, evlatları, akrabası, derken bütün insanlar, daha sonra malı mülkü, her an faydalandığı sayısız nimetler, güzelliğine hayran kaldığı yerler ve gökler içindeki her varlık, kendi emrine ve istifadesine verilen her şey, ama her şey, kendisine Allah’ın vergisi, Allah’ın lütfü, Allah’ın bağışdır. “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı sayılır” diyen insan, Allah Teala’yı nasıl sevmez?..

Ne yazık ki, bütün bunlara rağmen Allah’ı tanımayan, sevmeyen kullar(!) da vardır. Allah’tan başka her şeyi sever ve onları elde etmek için olmadık eziyet, işkence ve ızdıraplara, yıllar yılı fedakarlıklara, hatta zilletlere ve aşağılanmalara katlanır da, Allah’ı

¹ Buhari Rikak, 38: İbnu Mace, Fiten 16: İbnu Ebid Dünya Kitabul-Evliya 26-27 (no:1)

sevmezler. İçlerinde karşı cinslerine, mal ve mülke, makam ve iktidara dayanılmaz cazibe, çekim bulur ve ölümüne giderler de, Allah'ı sevemezler...

Oysa sevmenin ne anlama geldiğini Allah onlara öğretmişti. Mesela aşık etmiştir kişiyi... Sabahlara kadar uykusuz bırakmıştır onu, sevgili hayali ile saatlerce düşündürmüştür. İnsan bu uğurda en aziz değerlerini savurmuştur.

Oysa aslında bunlar, Allah'ı nasıl sevmemizin gerektiğini bizlere anlatan ön hazırlıklardır. Sevgiye bir giriştir. Bu yüzden bunlara “meczâî aşk” denmiştir. Bunlar birer alıştırmadır. “Hakîkî aşka” birer köprüdür. Hakîkî aşka, yani Allah aşkına.

İşte tasavvuf, bu hakîkî aşka ulaşmanın yolunu yordamını gösterir, usulünü, erkânını öğretir. Bunun için usulüne uygun olarak Allah'ın izniyle Kur'an okutur, zikir ettirir, nafile namaz, oruç, sadaka ve benzeri ibadetlere yönelterek manen Allah'a yaklaştırır. Allah'ın isteklerini nefsin isteklerine tercih ettirerek nefisle cihadı öğretir. Kalbi ilâhî huzurda olmaya alıştırmır. Kalbi tevazu, mahviyet ve inkisar ile Allah'ın nazarına açık tutar, geceleri uyanık geçirtir. Rab ile baş başa seherlerde ağlatır, inletir. Gündüzleri dost meclislerinde O'nu hatırlatır. Allah ile arasına giren dünyevî her perdeyi kaldırmak için gayret ettirir. Mahlukata şefkat ve merhametle hizmet ettirir.

Evet tasavvuf, müride telkin ettiği usulleri ile nefsi mâsivâ esaretinden kurtarır, bütün varlığı ile Allah'a yönelir. Böylece kul kendini dünyadan ve onun heveslerinden Allah'ın izniyle kurtarır. Farzlarından başka yapacağı nafile ibadet ve taatlarla marifetini artırır, kalbini nur ve muhabbet ile doldurur. Nihayet Sultan-ül

Arifin Mahmut Sami Ramazanoğlu (rh.a)'nun dediği gibi; “Hakikî Allah aşığı, ilâhî mazharı bulunan her şeyden onun kokusunu duyar, nefes-i rahmanî rayihâları onun burnundan eksik olmaz. Zâhit kendi başına bir sene çalışsa bile, bu kokuyu duymaz.”¹

İşte tasavvufun en büyük meyvesi budur: Allah sevgisi, Allah aşkı, ve bundan kaynaklanan rıza, teslimiyet, itaat, dua, münacaat, havf, haşyet, heybet, reca, sırra sahip olma, takva, vera, sukut, tevazû, yakîn, sabır, murakabe, ihlas, istikamet, haya, sıdk, fakr, rüya, keşf, keramet vs. Birbirinden güzel hâller, makamlar, birbirinden derin mutluluklar...

Keramet

Keramet, velilerin hayatlarında görülen harikulade - olağanüstü olaylardır. Havada uçmak, suda yürümek, kısa bir sürede uzak yerlere gidip gelmek gibi. Ehl-i sünnet alimleri kerametın hak olduğunda ittifak etmişlerdir.¹

Bilindiği gibi bu olağanüstü - harikulade olaylar, peygamberlerden olursa *mucize*, yine onlardan peygamberlik öncesindeki hayatlarında olursa *irhas*, saf Müslümanlarda olursa *meûnet*, kafir ve facirlerde istekleri doğrultusunda olursa *istidraç*, ama isteklerinin zıddına olursa *ihanet* adını alır.

Allah dostlarından kerametın zuhuru klasik ifadesiyle “aklen caiz, naklen sabittir.”

Aklen caizdir; çünkü Allah'ın kudreti karşısında imkansız diye bir şey olamaz. O'nun her şeye gücü yeter

¹ Sadık Dana, *Altunoluk Sohbetleri*, II, s. 154.

¹ Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi*, s. 314.

ve bir şeyi yaratmak istediğinde irade etmesi yeterlidir. Enbiya elinde mucizeler gerçekleştiren Allah (cc), dilerse evliya elinde de elbette kerametler zuhur ettirebilir.¹ O, dilediğini yapandır. Öyleyse keramette garipsenecek bir durum yoktur.

Naklen de sabittir. Keramet konusunda Kur'an ve sünnetten delillerin varlığı kadar, inkar olunamayacak açık örnekleri de her asırda görülmektedir.

Kur'an'dan Deliller

Kur'an'dan delillerine gelince, bilindiği gibi Hz. Süleyman (as)'ın veziri Âsaf bin Barhiya göz açıp kapanıncaya kadarlık kısa bir zamanda Belkıs'ın tahtını çok uzak bir mesafeden huzura getirmişti.²

Hız. Meryem mescidde bir nevi uzlet ve itikafta yaşarken, Onun bakımını üstlenen ve bu yüzden zaman zaman O'nun yanına giren Hz. Zekeriyya (as) orada o mevsimde ve o yerde yetişmeyen yiyecekler bulurdu. Oysa Hz. Meryem'in yanına kendinden başkası girmiyordu. Kendisinin de getirmediği bu yiyecekleri "ya Meryem! bu sana nereden geldi?" diye sorduğunda aldığı cevap dikkat çekicidir: "Allah tarafından." Konuyla ilgili ayet şöyle biter: "Şüphe yok ki Allah dilediğini hesabsız rızıklandırır".³

¹ Yafii, *Neşru'l Mehasini'l Galiye*, s. 8. Bu kitapta delilleri ve çeşitleriyle birlikte kerametler hakkında yüz sayfaya yakîn bilgiler verilmektedir.

² Neml 40.

³ Al-iİmran 37.

Yine O, Hz. İsa (as)'yı doğururken de, kuru hurma dallarından, salladığında hurmalar dökülmüştü.¹

Ashab-ı Kehf'in uykuları da keramet olarak düşünülebilir.²

Hz. Musa (as)'nın annesine edilen ilhâm da açık bir keramettir.³

Hz. Musa (as)'nın beraberliğini arzu ettiği Hızır (as)'ın fiilleri ise, eğer nebi değilse apayrı bir keramettir.⁴

Sünnetten Deliller

Sahih hadislerle anlatılan aşağıdaki olaylar, kerametın sünnetten delillerini ifade ederler:

1-Hz. Peygamberin anlattığı Rahip Cureyc'in hikayesinde, onun küçük çocukla konuşması.⁵

2-Mağara hadisi; koca bir taşın mağaranın ağzını kapatması üzerine dua eden üç kişinin duasıyla taşın çekilerek yolu açması.⁶

3-Öküzün, üstüne binen sahibiyile konuşması.⁷

Sahabeden Deliller

Şeyh Yusuf en-Nebhanî'nin “*Camiu Keramati'l Evliya*” adlı eseri “*Sahabeden Günümüze Veliler ve*

¹ Meryem 25.

² Kehf 17-25.

³ Kasas 7 vd.

⁴ Kehf 65.

⁵ Buhari, Enbiya, 48; Müslim, Bir, 7-8.

⁶ Buhari, Edep, 5; Müslim, Zikr 100; Ebu Davut, Buyu; 28.

⁷ Buhari, Enbiya, 54.

Kerametleri” adıyla tercüme edilmîştir.¹ Bu kitabın bir bölümünün başlığı şudur: “*Resulullah’ın Ashabından Kırkbeş Velînin Kerametleri.*”² Ayrıntılar ve daha geniş bilgiler için oraya bakılabilir. Biz “sadra şifadır” diyerek sahabeden südür eden birkaç kerameti zikredelim:

1-Hz. Ebu Bekir’in, hamile cariyesinin kız çocuğu doğuracağını söylemesi,

2-Hz. Ebu Bekir’in ziyaretinde yemeğin eksilmeyip artması,

3-Hz. Ömer’in Medine mihrabından Nihavend’deki komutana “Ya Sariye, dağa çekil” diye bağırıp işittirmesi,

4-Hz. Osman’ın yanına gelen adamın gözünde zina eserini görmesi,

5-Hz. Ali’nin ölülerle konuşması,

6-Ubade bin Bişr ile Usayd bin Hudayr’ın karanlık gecede Resulullah (sav)’ın huzurundan çıkınca, asalarının ışık olup önlerini aydınlatması,

7-Şehit Hubeyb’in Mekke’de esir iken, tutuklu bulunduğu hücrede kimsenin vermediği, üstelik mevsimi de olmadığı hâlde üzüm yemesi,

8-Sa’d b. Ebi Vakkas’ın kendisine iftira edene beddua etmesiyle adamın gözünün kör olması,

9-Ala bin Hadramî’nin, ordusu ile suda yürüyüp karşıya geçmesi,

10-Hz. Hâlid bin Velîd’in zehir içme olayı,

11-Hamzatu’l Eslemi’nin karanlık gecede parmaklarının ışık saçması,

¹ Şeyh Yusuf en-Nebhanî, *Camiu Keramati’l Evliya*, “*Sahabeden Günümüze Veliler ve Kerametleri*”, I-IV. (Ter. Abdulhalik Duran), Hikmet Neşriyat, İst. Ty.

² Nebhanî, age, I, 215.

12-Ümmü Eymen'e hicret esnasında gökten kova ile su içirilmesi,

13-Selman ve Ebu'd Derda'nın yemek yedikleri kabın zikretmesi,

14-Resul-ü Ekrem'in (sav) azatlısı Sefine'nin aslan ile konuşması ve ona binip yolunu bulması.¹

Artık sanırım tabiiilerden günümüze kadar görülen kerametlerden örnekler yazmağa gerek yoktur. Arzu edenler Nebhanî'nin eserine baş vurabilirler.

Kerametın hikmeti, Allah Teala'nın dostlarını desteklemesidir. Tabi bunlara şahit olanların da imanı kuvvetlenir, dinlerine bağlılıkları artar.

Keramet konusunda öteden beri bilinen uyarılar yapılmıştır. Bunların başında gelen uyarı ise kerametın bizatihi bir maksat olmadığıdır. Evet, keramet amaç değildir. Bir üstünlük alameti de değildir. Velî olmak için şart da değildir. Olursa, şükredilir geçilir.

Keramet istemek veya sürekli ondan konuşmak eksikliklerdir, çünkü bunda nefsin arzusu vardır. Asıl olan istikamettir. Evet, iman, amel ve ahlak çerçevesinde ihlasla İslâm'ı yaşamak olan istikamet, en büyük keramettir. Sûfiler için önemli olan uçmak, kaçmak değil, adam olmaktır.

Bu yüzden alimler kerameti ikiye ayırmışlardır:

1-Kevnî Keramet: Bunlar hissî, maddî, şeklî kerametlerdir. Yaygın ifadesiyle havada uçmak, suda yürümek, kabir ahvalini keşfetmek gibi. Hâlk, seviyesi gereği bunlara daha çok iltifat etmiştir.

¹ Geniş bilgi için bakın: Abdulkadir İsa, *Hakaik Ani't Tasavvuf*, s. 448 vs. Tercemesi, s. 241-244. Serrac, Luma, s. 301-323. Kuşeyri, *Risale*, s. 530-571. Yusuf en-Nebhani, *Cami'u Kerati'l Evliya*, I, 215-272

2-Hakikî Keramet: Manevî, ilmî keramet de denir. Kâmil bir iman, ihlasla amel, güzel ahlak, yaratılmışlara sevgi, şefkat ve hizmet, her türlü kötülüklerden ve hâlka eziyetten uzak yaşamak, herkesin derdiyle ilgilenmek, iyilik ve takvada hâlka rehberlik etmek gibi. Tekrar ederseniz istikamet, en büyük keramettir.

Kerameti gizlemek esastır. Keramet göstermek hoş karşılanmamıştır. Bazen dine yardım, düşmânâ galebe, sihri iptal, sapıkların şerrinden insanları korumak, sevenlerin muhabbet ve bağlılığını sağlamak, şüphe ve tereddütleri gidermek gibi bir hikmete binaen açığa vurulabilir. Bazen de irade dışı keramet görüldüğü olabilir. İrade dışı olmuş ve irade dışı açığa çıkmıştır.

Kerameti gizlemek gerektiği için tasavvuf yolunda keramet, “hayz-ı rical” sayılmıştır. Dolayısıyla kerameti açığa çıkan velî utanır, bunun bir ibtila, imtihan olmasından ötürü korkar, endişelenir. Hatta bir mekr-i ilâhî, bir istidraç olmasından ödü patlar. Bu yolda daima ihlas esastır. Onun zırhı da gizliliklidir.

Şan ve şöhret, Allah dostlarının kaçtıkları şeylerdendir. Eğer insan uyanık olmazsa, keramet bir hicap, Allah’a vuslatta bir engel dahi olabilir.

Keramet ölçüsü de şeriattır. Şeriata uymayan bir adamdan keramet görülmesi, bir kıymet ifade etmez. Hâlkın çoğu bundan gafil olduğu için, maalesef aldanmaktadır.

Dikkat edilecek bir konu da, müritlerin şeyhlerinin kerametleriyle vakitlerini zâyî etmemeleri gereğidir. Hatta “şeyh uçmaz, mürit uçurur” sözünde olduğu gibi bir çok mürit, şeyhlerinin olağan işlerini dahi keramete yormuş, lüzumsuz boş boğazlıklarına sohbet adını

vermişlerdir. Hatta bu uğurda yalana bile tenezzül edenler maalesef olmuştur.

Bundan daha çirkini, insanın yalan yere kendinden keramet uydurmasıdır. Böylesi zavallılar için, “kerameti kendinden menkul” sözü pek meşhurdur. “Keramet ariflerin putudur” sözü, herhâlde bunlar için söylenmiş olsa gerektir.¹

Hız. Üftâde konuyu güzel özetlemiştir:

Gerçek bu söz yarenler,
Gördüm demez görenler.
Keramete erenler,
Gizli sırrın saçar mı?

Keşf

Tasavvufun faydalarından biri de keşf'dir. Keşf, perdelerin açılması ile gayb -gizli- olan bir kısım şeylerin görülmesidir. Bunu, karanlık bir gecede çakan şimşeğe benzetirler. O da aniden çakar, karanlıkları bir an kaldırır ve bazı şeyleri kısa bir müddet gösterdikten sonra kaybolur gider.

Tasavvufun kaidelerine tam uyan bir sûfi, yapmış olduğu ihlaslı ibadetler, riyazet, mücahede ve hizmetler sonucu beden zindanına hapis olan ruhunu kuvvetlendirdikçe ve kalbini saflaştırıp arındırdıkça, kalbin ilâhî aleme ve ğayba ait hakikatları görmesine mani olan nefsanî ve zulmanî perdeler yavaş yavaş kalkar, böylece ilâhî tecellileri temaşa eder, gaybî hakikatları görür hâle gelir.

¹ Mustafa Kara, age, s. 158-160.

Tasavvufun amacı ne keşif ve keramet, ne ilhâm ve rüyadır. Bunlar için çalışan, mahrumdur. Esas amaç, Allah'ın rızasıdır. Kaldı ki bunlar kişinin kemâlâtına da tam bir delil değildir. Bunlar ilâhî bir ihsandır, takılıp da yoldan kalmamak gerekir. Bunlar gaye değil, vasıtadırlar. Doğrusu istîdat, kabiliyet ile de yakîndan alakalıdır.

Sûfiler bu konuda bir çok ayet¹ ve hadisleri² delil getirirler. Keşf, peygamberlerden olursa mucize, sahabe ve evliyadan olursa keramet adını aldığı için keşfle ilgili delilleri keramet bahsinde görmüştük, tekrar etmeyelim.

Keşfin kazanılmasında kulun bir etkisi olmadığından, yani tamamen Allah'ın bir lütfu olduğundan ötürü, bir başka ifadeyle kesbî, yani kazanılan değil vehbî, yani bağışlanan oluşu sebebiyle kul, keşf ile asla gururlanamaz ve onu gizli tutar, sebepsiz yere açığa vuramaz.. Tasavvufta “sır saklama” ilkesi buralarda büyük ehemmiyet taşır..

Unutmamak gerekir ki, batıl ehlinde de keşf olabilir. Öyleyse her keşf makbul ve muteber değildir. Burada da ölçü, şeriattır. Şeriata aykırılık, kimden gelirse gelsin reddedilir.

Keşf'de az çok hata olabilir. Ancak vahiyde asla hata olmaz. Keşf'de hata olma sebepleri hakkında Bediüzzaman Said Nursi şunları söylüyor:

“Hadis-i şerifte varid olmuştur ki: “Bazen bela nazil oluyor; gelirken karşısına sadaka çıkar, geri çevirir.”

¹ Kehf 65, Enfal 139, Bakara 282, Ankebut 69, En'am 125, Zümer 22.

² Ali Eşref el-Tanevi, *Hadislerle Tasavvuf*; Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, s. 133-136; Abdulkadir İsa, *Hakaik Anı't Tasavvuf*'da, başta dört halife olmak üzere, ashabın keşfine dair birçok misaller vermektedir s. 419-336.

Şu hadisin sırrı gösteriyor ki: mukadderât, bazı şerâitle vukua gelirken geri kalır. Demek ehl-i keşfin muttali olduğu mukadderât mutlak olmadığını, belki bazı şerâitle mukayyet bulunduğunu ve o şerâitin vuku bulmaması ile o hadise de vukua gelmiyor. Fakat o hadise, eceli muallak gibi levh-i ezelinin bir nevi defteri hükmünde olan levh-i mahv-ı, isbat'da mukadder olarak yazılmıştır. Gayet nadir olarak levh-i ezeliye kadar keşif çıkar. Ekseriye oraya çıkamıyor. İşte bu sırra binaen, geçen ramazan-ı şerifte ve kurban bayramında ve daha başka vakitlerde istihraca binaen veya keşfiyat nev'inden verilen haberler, muallak oldukları şeraiti bulamadıkları için, vukua gelmemişler ve haber verenleri tekzip etmiyorlar. Çünkü: mukadder imiş, fakat şartı gelmeden o da vukua gelmemiş.”¹

Bu konuda Muhammed bin Abdullah el-Hanî de şunları söylemektedir: “Keşfin şekilleri ve tezahürleri ayrı ayrı olduğu gibi, bazen hata da vaki olabilir. Velîlerin keşf’de hata ettirilmesi fakihlerin ictihatta hata etmeleri gibidir. Ne var ki sahih bile olsa kimse onunla amel edemez. Mürşit müsaade etmedikçe kimse ondan bir hüküm çıkaramaz. Kendinle ilgili olan bir keşfi ifşa etme. Çünkü böyle konularda sana söylenen sadece sana aittir.”²

Keşfin kuvvetli olmasının takva ve zikirle çok yakîn ilişkisi vardır. Bir insan yeme içmesinin helal olmasına dikkat eder, azalarını haramdan korumaya çalışır, içini dışını her an Allah’ın denetim ve gözetimine açık tutar, huzurda murakabe ile meşgul olursa, o nisbette de keşfi kuvvetli olur, hata ihtimalleri azalır. Çünkü kalbin nuru kuvvetli, yansıtması güçlüdür. Ama nefsinin

¹ Bediüzzaman Said-i Nursi, *Lem’alar*, s. 95.

² Muhammed bin Abdullah el-Hani, *Âdâb*, s. 139.

ve hevasının emrinde olduğu nisbette de kalbin nuru azalacak, hatta kalp tamamen kararacak ve tıpkı karanlıkta aynanın yansıtmadığı gibi hiçbir şey yansıtmayacaktır.

Bu konuda İmam Rabbanî'nin şu sözlerini de kaydetmekte yarar görüyoruz: “İlahî keşifler ve isimlere ait zuhurlar, ancak tarikatta yola devam esnasında olur. Amma vüsuldan sonra bunlar kısılır...”

Kevnî keşiflerden ne yazayım ki, onlarda hata olması ihtimali çoktur; galat zannı fazladır. Onların varlığı ile yokluğunu aynı seviyede bilip öyle itikat etmek gerek.

Şöyle bir şey sorulabilir:

-Bazı kevnî keşiflerde yanılma bulunmasının sebebi nedir? Böyle bir keşif Allah'ın velî kullarından zuhur eder, ama onda aykırı bir mânâ zuhura gelir. Mesela: “falan kimse bir ay sonra ölecek. Yahut seferinden vatanına dönecek,” diye haber verir. Amma bir ay geçer, o kimse ne ölür, ne de vatanına döner. Verdiği haberin hiçbiri gerçekleşmez.

Buna şu cevabı veririm:

-Keşfedilen o işin husulü, vukuundan haber verilen iş, bazı şartlara bağlıdır. Keşif sahibi, onları haber verdiği zaman, onların tafsilatına muttali değildir. Onun için verdiği hüküm mutlaktır, kayıtlı değildir.

Bunun cevabı için şöyle de diyebiliriz:

-Levh-i Mahfuzda yazılan hükümlerden bir hüküm, bir irfan sahibine zuhur etmiştir. Bu hükmün dahi, kendi özünden silinme ve kaldırılma kabiliyeti vardır. Kaza-i Muallak kabilindedir.¹ Lâkin o irfan

¹ İmam Rabbanîye göre kaza, muallak ve mübrem diye iki kısma ayrılır. Tebdil ve tağyir ihtimali ancak muaallak kazalar içindir.

sahibinin, o şeyin muallak oluşuna, silinip kaldırılma kabiliyetinin varlığına dair bir haberi yoktur. Bu surette o işin haberini verdiği zaman, ilminin gerektirdiğine göre meydana geleceğine hükmeder. Böyle bir hükümde ise elbette yanılma olur”.¹

Böyle keşf olaylarını genellikle eski kitaplarda okuyan ve günümüzde olmaz zannedenlere, neslimizin ilmen yakından tanıdığı Hasan Basri Çantay’dan iki misal anlatalım;

1- KIZI Mürşit Çantay anlatıyor: “Bir gün ailece Eyüp Sultan hazretlerini ziyarete gitmiştik. Babam uzunca dua etti. Biz de ellerimizi açıp duaya iştirak ediyorduk. Gözüyle türbenin üzerini işaret etti, bizler de baktık. Nurani yüzlü bir ihtiyar gördük. Sonra ortadan bu görüntü kayboldu.

-Kimdi bu tanıdınız mı? diye babam bize sordu.

-Hayır bilmiyoruz, dedik.

-O, Eyüb Sultandı, dedi.

Nasıl oldu bilmiyorum herhâlde babamız vesilesiyle bize de göründü.

Balıkesir’de bir gün yemek yiyoruz, sofradayız, dış kapı birden bir ses çıkararak açıldı. Biz bir şey görmedik. Babam kaş göz işareti yaptı ve biraz sonra kapı yeniden açılıp kapandı. Biz hayret ettik.

-Baba sen niye kaş göz işareti yaptın, daha önce hiç böyle bir şey yapmazdın, dedik.

-Kimdi o gelen biliyor musunuz? Bizim yeğenin ruhu geldi, bana dedi ki; “yengeme sarılacağım ve öpeceğim” dedi, ben de “yapma korkar” dedim. Bu gelen

Mübrem için bozma ve değiştirme söz konusu değildir. Konu ile ilgili deliller ve acayip bilgiler için bkz. *Mektubat*, I, 444.

¹ İmam Rabbani, *Mektubat*, I, 443. Mektup no=217.

iki üç hafta önce vefa etmiş kız yeğenydi. Tabii biz bir şey görmedik. Sadece kapının açılıp kapanmasını gördük.”¹

2- “Hacı Cemal Öğüt’ün “Üstadım, feyziyab olduğum” dediği, eşinin dayısı H. Ali Efendi Fatih Camiinde vaaz-u nasihat etmiş: Bir gün bakmışlar ki talebeleri arasında bir yaşlı kadın oturuyor. 230 kişiye icazet vermiş. Talebeleri merak etmişler, Babama:

-Sen hocanın yeğenisin, sor bakalım bu kadın ne anlıyor bu dersten? demişler. Çünkü ilm-i kelam konuşuluyor. Gitmişler sormuşlar, demişler:

- Ne anlıyorsun bu dersten?

-Yok, hiçbir şey anlamıyorum, demiş kadın.

-O hâlde niçin geliyorsunuz dediklerinde, kendi Rumeli şivesiyle cevap vermiş,

-Be kızanım, görmüyor musunuz başında uçuşan melaikeleri? Ben onları seyretmeye geliyorum” demiş ve bir daha gelmemiş.²

Şu anda yaşayan bazı güzel şahsiyetlerden de benzeri bir çok keşiflere, onlarla beraber olanlar çok kereler vakıf olmuşlardır. Ama keşfe olan tavır yukarıda ifade edildiği içindir ki, çoğu kez işitenler arasında kalmıştır.

İlham

İlham, Allah (cc) tarafından ya da mele-i a’la yönünden, diyanet nuruyla aydınlanmış bir kalbe feyz yoluyla bir hâlin, bir mânâ veya bilginin düşmesidir. Bu

¹ Ahmet Ersöz, *Işık Şahsiyetler*, s. 49.

² Ersöz, *age*, s. 79.

hâl veya bilgi bir ayetten çıkarılmadan, bir delil üstünde düşünülmeden kalbe gelir.

Sûfilere göre ilhâm, ameli gerektiren bir delildir.¹ Çünkü doğrudan Allah'tan alınan bir bilgidir. Bu, ilâhî hitabı işitmek veya dinlemek, gayb alemini görmek veya rüya ile olur.²

İlham, melekten de olabilir.³ Melekten gelen ilhâm ve havatır, kalbin sağ tarafından gelir.⁴

Görüldüğü gibi ilhâm, tasavvufta bilgi yollarından biridir. İmam Rabbani şöyle söyler: “Resulullah bu ilimleri nasıl vahiy yolu ile aldıysa, bu büyük zatlar dahi, ilimleri ilhâm yolu ile asıldan almaktadırlar. Ulema dahi bu ilimleri, şer’î delillerden alarak beyan etmişlerdir”.⁵

Kur’an-ı Kerimde Allah’tan gelen ilhâma, Hz. Meryem ve Hz. Musa’nın annesine gelen ilhâmlar örnek verilir. Bilindiği gibi Hz. İsa’yı doğururken üzülen Hz. Meryem’i Allah teselli etmiş ve bazı kerametlerle lütufda bulunmuştu.⁶ Hz. Musa’nın annesine de korkmaması, bir tehlike sezildiğinde onu Nil nehrine bırakması, çocuğunun tekrar kendisine döndürülüp korunacağı vadedilmişti.⁷ Onlar peygamber olmadığına göre gelen vahy değil, ilhâmdı.

¹ Abdulmunim Cufeyni, *Mu’cem’u Mustalahati’s Sûfiyye*, s. 23; Tanevi, *Keşşaf*, II, 1308; Cürcanî, *Tarifat* s. 23.

² Suhreverdi, *Avarif*, s. 127.

³ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 236.

⁴ Suhreverdi, age, s. 578.

⁵ Mektubat, I, 116, Mektup no: 30.

⁶ Meryem 25.

⁷ Kasas 7.

Bu kavram Şu ayette açıkça zikredilir: “And olsun nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötölüklerini ilhâm edene.”¹

Konuyla ilgili birkaç hadisi Şerif hatırlayalım:

“Ümmetim içinde ilhâm ve keŐ’e mazhar (mükellemler-muhaddes) bazı insanlar vardır. Ömer de bunlardan biridir.”²

“Nice yüzü gözü tozlu, saçları dağınık, kılık kıyafeti eski kişiler vardır ki Allah adına yemin etseler, Allah onların yeminlerini kabul eder. Bera bin Azib de onlardandır.”³

“Mü’minin ferasetinden sakının, çünkü o, Allah’ın nuruyla bakar.”⁴

“Müftüler sana fetva verseler de, sen kalbine danış.”⁵

Ayrıca meleklerin insan kılığında insanlarla konuştuğu, hadislerde bildirilen gerçektendir.

Serrac’ın ifadeleri ilginçtir: “Tasavvuf, Allah’ın dostlarının gönlüne ilâhî kelamını anlamak, hitabından hüküm çıkarmak üzere açtığı bir keŐ ve ilhâm ilmîdir.”⁶ O, Hz. Ebubekir’in zekat vermeyenlerle savaŐa karar vermesini, Usame ordusunu göndermesini ve cariyesinin kız doğuracağını söylemesini de ilhâma bağlar.⁷

Sûfi, ilhâma aldanmaz, bundan ötürü kendinde bir üstünlük görmez. O, amel, takva ve kalp temizliğinden

¹ Şems 7-8.

² Buhari, Fezail, 16.

³ Müslim, Bir, 138, Cennet, 48.

⁴ Tirmizi, Tefsir, 15.

⁵ Ali Muttaki, *Kenzu’l Ummal*, X, 250. no: 29339; Münavi, *Feyzu’l Kadir*, I, 490.

⁶ *el-Luma*, s. 20.

⁷ Age, s. 130.

başkasına iltifat etmez. İlham, kendisi ile emrolduğumuz önemli bir iş değildir. Velayet, kurbîyyet ve makbuliyyete de delil değildir.¹ Asıl olan istikamettir. Bu istikamette çalışırken kendiliğinden gelirse, şükredilir ve gizli tutulur. Gelmezse, gelsin diye çalışılmaz. Değilse, asıl amaç unutulmuş olur.²

Amr bin Osman Mekki der ki: “Allah Teala, temiz kalplere, peş peşe çakan şimşek parıltıları misali ilhâm gönderir. Böylece hak velî kullarının kalplerine, gayba iman ve tasdik hususunda gönüllerin inandığı şeyin esas ve özünü şüphesiz olarak ızhar eder. Kalplere zahir olan bu parıltılar, ilâhî nurun fazlalığından gizli kalmış, açığa çıkamamıştır. Ta ki bu suretle nefisler de bu nurla ilgili bir tevehhüme kapılmasınlar. Eğer nefisler böyle bir vehme kapılacak olursa o nur kesilir. Nitekim bir şair şöyle demiştir. “Hırslı kişi serabın aldatici parıltılarına aldanıverir.”³

Keşf’de olduğu gibi ilhâma mazhariyetin de sebebi, kalbin mâsivâdan arınması, günah lekelerinden temizlenmesi, istikamet üzere şeriatı yaşaması, daima takvayı gözetmesi ve zikrullah ile meşgul olmasıdır. Nitekim, zikreden kalbe şeytanın yaklaşamayacağı, helal yiyen kalpten lisana hikmet döküleceği, kalp şeytandan korunabilse, göklerin esrarının müşahede edilebileceği, Resulullahın huzurundaki hâlin muhafaza edilebilse, sokaklarda meleklerle müsafaha edilebileceği... gibi manevî hâllerden bahseden hadisi şerifler, ilhâmı doğrulayan naslardandır. Sözün özü, insan peygamber (sav) efendimize ne kadar uyarsa, velayetten de o kadar

¹ Abdulbari en-Nedvi, age, s. 140.

² İbn Haldun, *Şifau’s Sail*, s. 75-106 vd.

³ İbn Haldun, age, s. 329.

nasipdar olur. Çünkü velayet, nübüvvetten kaynaklanır. Öyle olunca da, ilhâm, keşf, keramet, olağan işlerden olur.

Şeriata uymayanlar, nefsin ve şeytanın havatırını - vesvesesini- ilhâm sanırlar.¹ İlham ve havatırın kimden geldiğini bilip ona göre kabul veya red edilmesi için yegane ölçü, şeriattır.²

İmam Rabbani'ye göre vahy yolu ile nebide meydana gelen ilimler, sıddıka ilhâm yolu ile açılır. “Bu iki ilim arasında bir fark hariç, hiçbir fark yoktur. O fark ise, birinin ilhâmı ile diğèrinin vahyidir. Durum böyle olunca, aralarında nasıl fark olur... Sıddıkiyet makamının altında bulunan her makamda, sekr hâlinden bir miktar vardır. Tam ayıklık hâli, ancak sıddıkiyet makamındadır.

Bu ikisi (ilhâm ve vahiy) arasındaki bir başka fark da şudur: Vahy kat'î, ilhâm ise zannidir. Şundan ki: Vahiy melek vasıtası ile gelir; melaike ise masumdur. Onlarda hata ihtimali yoktur. İlhamda gelince, hem ne kadar mahâlli pek yüce, menzili pek âlâ ise de, ki orası kalptir ve emir alemidir. Fakat kalbin, akıl ve nefisle bir miktar alakası vardır. Nefis, her ne kadar tezkiye ile mut'mainne sınıfına girse de, itminanı ile, asla kendi sıfatlarından dönmez. Bunun için, o meydana hata olabilir.”³

Sonuç itibariyle ilhâm, kişiyè özel bir bilgi yolu ve ameli gerektiren bir delildir ama, hata ihtimali de vardır. Onun için asıl olan Kur'an ve sünnete ittiba,

¹ Suhreverdi, *Avarif*, s. 580.

² Muhammed b. Tavid et-Tanci, *Tasavvufun Doğuşu Ve Gelişmesi. Şifaus's Sail'e ek.* s. 320.

³ Mektubat, I, 147. Mettup 40-41

şeriata sıkı sıkıya sarılmadır. Zaten bunlarsız ilhâm da söz konusu olamaz.

Daha Başka Kavramlar

Tasavvufî hayatın insanın kalbî ve manevî hayatına kazandırdığı başka faydalar ve güzellikler de vardır. Bunları ifade eden kavramlardan birkaçının tarifini yapalım:

Marifet: Kalp, ruh, sır, keşf ve ilhâmdan kaynaklanan ve yaşayarak, görerek, tadarak, tecrübe ederek elde edilen bir bilgidir. Genellikle irfan ile eş anlamlıdır. Kul, nefesine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hakk’a marifet kazanır.

Yakîn: Delillerle değil, iman gücüyle elde edilen, şüphe ve tereddüde imkan bırakmayan doğru bilgidir. İlme’l Yakîn, Ayne’l yakîn, Hakka’l yakîn diye üçe ayrılır. Birincisi şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü ise hakikat ve marifet olarak değerlendirilmiştir.

Muhadara: Ya zikrin etkisiyle, yada kuvvetli deliller sebebiyle salikin kalbinin, Allah’ın esmasından aldığı feyz ile Hakk’ın huzurunda olmasıdır.

Müşahede: Muhadara’nın ileri derecesi olup, Hakk’ın kalpde hazır olmasıdır.

Feth: Kalp gözünün açılması ve Allah’tan gelen maddî veya manevî ihسانlara ermesidir. Salikin çeşitli makamlara yükselmesini sağlar.

Feyz: Kulun çaba ve gayreti olmadan kalbe akan bilgi ve manevî hâldir.

Levaih: Zuhura gelir gelmez kaybolan tecelli nurudur.

Tavarık: Hakikat ehline gece gelen ilhâmlardır.

Levami: Başlangıç hâlinde bulunan temiz kalpli sûfilere mânâ aleminden açığa çıkan göz kamaştırıcı ışıklar ve doğuşlardır.

Tecelli: İlahi kudretin eserlerinin eşyada görünmesidir.

Varid-Varidat: Kulun kasd ve iradesi olmadan haktan gelen mânâ, ilhâm ve feyzdir.

Hatıra-Havatır: İnsanın iç aleminde duyulan sestir. Haktan, melekten, nefs'den ve şeytandan gelebilir. Ölçü şeriattır. Ona göre kabul veya reddedilir. İlham bahsinde geniş bilgi verilmîşti.

Vakıa-Vakiat: Gayb aleminden kalbe ya misal yoluyla, yada hitap suretiyle gelen mânâlar, müjdeli mesajlardır. Genellikle uyku ile uyanıklık arası olur. Salik huzur hâlindeyken meydana gelen vakıaya, *mükâşefe* denilir. Bazen rüya aleminde görülen mânâlar hakkında da kullanılır. Ancak sıradan bir rüya değildir.¹

Rüya: Peygamberlere gelen vahy'in bir türü de rüyadır.² Kur'an, rüyadan oldukça bahseder.³ Rüyanın bilgi kaynağı olabileceğine dair hadis de vardır: "Mü'minin rüyası, peygamberliğin kırk altıda biridir."⁴

Sûfiler, peygamber (sav)'den rüya yolu ile bilgi aldıklarını söylemişlerdir. Bir çok eserin yazılışında rüya söz konusudur.⁵

¹ Yılmaz, age, s. 234-239.

² Saffat 103 , Yusuf 4.

³ Yusuf 4-5, 43-44, 100; Saffat, 102, 105; Fetih 27,

⁴ Buhari, Tabir 26; Müslim, Rüya 1.

⁵ M. Kara, age, s. 135-140.

TASAVVUFUN KAYNAKLARI

Hiç şüphesiz tasavvufun temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. Asr-ı saadet, tasavvufun en canlı yaşandığı bir dönemdir. O dönemde fıkıh, akaid, kelam, ahlak, siyer vb ilimler, kendi başlarına müstakil birer ilmî disiplin olmadan önce, Kur'an ve sünnet içinde var olarak görüyoruz. Bütün bu ve benzeri ana ilim dalları daha sonra Kur'an ve sünnetten dallanıp budaklanmış, temel esasları tesbit edilerek kök salıp gelişmişlerdir. Çok sonraları, aslında var olan ama belli bir plan ve programla çerçevesi çizilmeyen kendi özel alanları, temel kuralları, usül ve metodu ortaya konmuştur. Diğer İslâmî ilimler için geçerli olan şeyler, aynen tasavvuf için de söz konusudur.

“Asr-ı saadette bu kavram yoktu” diyerek tasavvufu inkar edenler, işte bu temel gerçeği gözden kaçırmışlardır. Evet, yoktu. Ama, tıpkı tasavvuf gibi akaid, kelam, siyer, fıkıh, fıkıh usulü, hadis usulü, tefsir usulü gibi ilimler de yoktu. Şimdi bütün bu ilimleri İslâmî değildir diye inkar mı edelim? Etmiyorsak, tasavvufa neden özel muamele yapalım?

Şimdi öz itibariyle Kur'an ve sünnette var olan tasavvufu biraz daha yakından görelim.

Kur'an ve Tasavvufî Tefsir

İslâm düşünce, kültür ve medeniyetinin temelinde Kur'an-ı Kerim vardır. Sûfiler, tasavvufî hayatlarının temel esaslarını Kur'an'dan aldıkları kadar, onu bir zikir olarak vird edinmiş ve diri, uyanık, huzurlu, selim bir kalp ile okumuşlar, üzerinde derin derin düşünmüş, tefekkür, tezekkür ve tedebbür etmişlerdir. Bu derin tefekkür, tezekkür ve tedebbürler sonucu, ayetlerden kalplerine yeni mânâlar, yorumlar yansımış, bir çok sırlar açılmıştır.¹ Onlar bu mânâlar ve yorumlar ile, manevî hayatlarını geliştirmiş, zenginleştirmişlerdir. Mutasavvıfların gönül dünyalarının genişliği ve yepyeni, orijinal fikirlerin sahipleri olmalarının altında yatan, belki de Kur'anla olan bu sıkı ve ciddi irtibatlarıdır.

Sûfilerin ileri gelenlerinden Hace Muhammed Parsa bu konuda şöyle der: “Hitab-ı ilâhîye muhatap bulunan kimsenin hâline, sülûkündeki mertebesine ve derecesine göre ayetlerin tevili değişir. Hakikat yolunun saliki ve marifet talibi, her bir mertebeden terakki ettikçe ona yeni bir kapı açılır. Artık o kimse, daha latîf bir mânâ semasının sonsuzluğuna yükselir. Cenab-ı Hakk'ın her kelimesi için, denizler mürekkep olsa tükenir, onun mânâsı tükenmez. Bu sonsuzları bir kalıba sokmak, bir şeye bağlamak ve sayılarla sınırlamak nasıl mümkün olur, cevap ver.”²

¹ Ebu Nasr Serrac et-Tusi, *el- Luma tercemesi* s. 72-73.

² *Tevhîde Giriş (Faslu'l Hitap Tercümesi)* s. 30, müellifin, herkesin anlamadığı müteşabih ayetlerin Kur'an'da gelmesinin fayda ve

Onlar, Kur'an tefekkürleri sonucu kalplerine keşif olan yeni tefsir ve tevillerin bir kısmını ızhar etmiş, söylemiş veya yazmışlardır. Ama, çoğunu da içlerinde gizlemiş, okyanuslar gibi genişlemiş olan sadırlarında saklamışlardır. Yukarıda “tasavvufun sübjektif, kişiye özel yaşanmış bir hâl olduğu, sufilerin sözlerinden veya yazdıklarından onları bütünüyle anlayıp değerlendirmenin eksik kalacağı, bu açıdan bakılınca aslında onları tam olarak takdir etmenin imkansızlığı” gibi şeyler yazmıştık. İşte bir sebebi de budur.

Neden saklamışlar?

Belki ucubdan, benlikten, kibirden, gururdan kaçmış, belki sır diyerek emanet kabul etmiş, belki de “insanlara aklının miktarınca konuşunuz” emrine imtisalen, bir çok hakikatin anlaşılıp inkarından korkmuş, hem kendilerinin, hem de bu taifenin yersiz itham ve eziyetlerde kalmalarını istememişlerdir.

Bu taifeden birisine bunu sormuştum, “izin yok” dediler.¹

hikmetlerini açıklayan önceki sayfalarda, konuyla ilgili açıklamalar yapılmıştır, bakılabilir.

¹ Hacc Muhammet Parsa (ks) Kur'an lafızları üzerinde yapılan tefsir ve te'vil gibi tasarruflardan söz ederken arifin kendisi ile Rabbi arasında gizli olarak yaptığı te'vilden bahseder. Bu bahisle soruma aldığım cevap uyuşunca sevinmiştim. Parsa'ya göre bu te'viller ya kat'i, ya şüpheli, yada zan-ı galiple maznun olur. “Kat'i olursa itikâ eder, şek karışmışsa ictinab eder”. “Fakat, ‘ben şunu şöyle zannediyorum’ der, söylediği söze nefsi ve gönlü mutmain olur, bunda isabet de etmiş olabilir... İnsanın gönlüne doğan bu zannı açığa vurması caiz olur mu? diye sorulursa, gönlüne geleni söylemek velev ki gönlünün kesin olarak inandığı bir şey olsun, onu konuşması caiz midir? denilirse deriz ki: Onun konuşulması dört şekilde olur: 1- Kendi kendisiyle 2-Basiret ilmini talepte misli olan birisi ile 3-Zekası, fetaneti ve marifetullah sevgisi ile masivadan sıyrılıp basiret

“Kur’an’ın bir zahiri, bir de batını vardır.”¹
Hadisini belki de en iyi değerlendiren sûfiler, bazen bir ayet üzerinde aylarca, hatta yıllarca tefekkür etmişler, kendilerine açılan mânâları okyanuslara benzetmişler. Bazen de bu tefekkür, tezekkür ve murakabeler sonucu, bir ayetin ışığında arşı ferşi gezmiş, alemleri seyran etmişlerdir.

Hucvurî anlatıyor: “Bir gün Şeyh Ebu Abbas Şekkanî’nin (r.a) yanına gitmişim. “Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen köle bir kulu mesel getirdi.”² mealindeki ayeti okuyor, ağlıyor ve nara atıyordu. O kadar ki, dünyadan ayrıldığını zannettim.

-Ey şeyh bu ne hâldir? dedim.

Şöyle dedi:

-Virdim on bir yıldır ancak buraya kadar gelmiştir. Buradan geçmeye ve ayrılmaya gücüm yetmiyor.³

Ebu Abbas Bin Ata’ya:

-Günde ne kadar Kur’an okuyorsunuz? diye sorunca,

-Önceleri yirmi dört saatte iki defa hatmediyordum. Şimdi de dört yıldan beri ancak Enfal suresine kadar gelebildim.⁴ demiştir.

Sûfi’nin birine:

-Burada ünsiyet ve dostluk kurabileceğin biri var mıdır? diye soruldu. Sûfi:

ilmini talep etmeye istidatlı bir kimseyle, 4-Avamdan bir kimseyle... İstidadı kader ve sır saklaması şartı ile...” (Age. s. 44.)

¹ Ali el-Kari, *Mirkad*, IV, 642.

² Nahl, 75.

³ Kara, age, s. 49.

⁴ Kara, age, s. 50.

-Evet, dedi ve elini mushafına uzattı. Mushafı göğsüne koyduktan sonra:

-İşte bununla ünsiyet ediyorum, dedi.¹

Ebu Süleyman Dârânî (r.a) derdi ki; “Bazen ben gece namazına başlar aynı ayeti okumaya sabaha kadar devam eder, beş gece hep o ayeti tekrar eder dururum ve nefsimden onunla amel etmesini isterim. Eğer Allah Teala biraz gaflet vererek bana iyilikte bulunmamış olsaydı, ölünceye kadar o ayetten başkasına geçmem mümkün olmayacaktı. Çünkü her okuyuştan ve tefekkür ediştten sonra yeni bir bilgi kazanıyorum. Zaten Kur’an akla hayretler veren mânâları bitip tükenmeyen bir kitaptır.”²

Üstat Ali’yyül Havvas (r.a) şöyle demişti: “Eğer Allah Teala evliyanın hepsine, Kur’an okudukları esnada onun mânâlarını kendi katından bir hibe olarak vermeseydi onlardan biri Kur’an’ın bütünü bir gecede okumayı başaramazdı. Zira kâmil zatların Kur’an ile ilgili bilgileri düşünüp dikkat etmekle kazanılmış değil, okuma esnasında yüce Allah’ın onlara hibe ettiği bilgilerden ibarettir. Böylece okuma mânâların aynı olur. Fakat mânâlar anlayış itibari ile farklı olduğu zaman, bil ki bu fark, düşünmenin neticesidir.”³

İmam-ı Şârânî diyor ki: “Büyüğüm Şeyh Ebu’s Suud el-Carihî (r.a)’nin bana söylediğine göre, günün gecesinde bir hatim, gündüzünde de bir hatim okumuş. Büyüğüm Ahmet el-Merhumî’nin (r.a) tarikatına intisap ettiği zaman, bu hâlini ona açmış.

O’da kendisine demiş ki:

¹ Kara, age, ay.

² Şarani, *Tembih-ül Muğterrin* Tercemesi, s. 378.

³ Şarani, age, ay.

-Bununla bir şey kazanmış değilsin. Zira sen okuduğun hatimlerin sayısı ile seviniyorsun, fakat nefsenden okuduğunla amel etmeyi istemiyorsun. O:

-Evet! diyerek itirafta bulunmuş.

Şeyh'i de ona okuduğunu düşünüp taşınmakla anlamayı ve her ayeti gereği ile amel etmeyi emretmiş.

O durumu bana şöyle haber verdi ve ilave etti:

-Şeyhimin bu emir ve tavsiyesine başladıktan sonra, daha önceleri okumakta olduğumun onda birini okumaya gücüm yetmedi.¹

Bütün bu derin okuyuş ve tefekkürler sonucu, ruhu ibadetler ve riyazetlerle arınan ve aydınlanan sûfiler, kudsî işaretleri alacak dereceye ulaştınca, ayetlerin taşıdığı iç mânâ kalplerine doğmuş ve kalplerine açılan ve bir anlamda özel olan bu birçok mânâ ve yorumlardan özetler yaparak sûfiler, orjinal bir tefsir çeşidi ortaya koymuşlardır: İşârî-Tasavvufî Tefsir.²

Bu tefsirler daha çok sûfilerin kendi düşünce ve tefekkür hâllerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur'an içinde tasavvufî hayatı belirten ve o tür duyuş ve anlayışlara uygun olan birçok ayetler vardır. Bu ayetlerle onları anlamak için temizlenmiş bir kalp yan yana gelince, ortaya Kur'an'ın zâhirine ters düşmeyen bâtinî yorumları çıkmış, bunlardan da İşârî-Tasavvufî tefsirler meydana gelmiştir.

Onlar Kur'an'ı dinlerken öylesine kendilerini Kur'an'a teslim etmişlerdi ki, bazen coşar ağlar, nara atar, düşer bayılırlardı. Gerçi hâle mahkum olmamak esas ise de, insanın bazen tahammülünün üstünde gelen bir vecd

¹ Şarani, age, s. 377.

² Bkz. Süleyman Ateş, *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 14.

ve varidatla hâline hakim olması da zor olabilir ve anlayışla karşılanabilir.

Bu tasavvufî tefsirler, ilklerden sayılan Sehl b. Abdullah Tusterî'nin (öl: 283/896) "Tefsir'ul Kur'an-il azim", Ebu Abdurrahman Sülemî'nin (öl: 412/1021) "Hakaiku't Tefsir", Abdülkerim Kuşeyrî'nin (öl: 465/1072) "Letâifü'l İşarat"ından itibaren yüzyıllarca gelişmiş, Necmeddin Kübra'nın (öl: 618/1221) "Te'vilatü'n Necmiyye", İbn Arabî'nin (öl: 638/1240) "Tefsir'u İbn'i Arabî", Nimetullah Nahcuvanî'nin (öl: 920/1514) "Fevatihu'l İlahiyye"si ile olgunlaşmış, İsmail Hakkı Bursevî'nin (öl: 1137/1724) "Ruhu'l Beyan"ı ile zirvelere çıkmıştır.¹

Hemen şunu ifade edelim ki İşarî tefsir sahibi kendi verdiği mânânın dışında zahir mânâ olmadığını iddia etmez. Aksine her şeyden önce zihne zahir mânânın geleceğini, nassların zahir mânâsı üzerine kurulacağını, fakat bu iç mânânın da ayette konulmuş olduğunu söyler. İnsan, kazanacağı manevî mertebeye ve ledünnî ilme göre bu mânâları anlar.²

Ebu Nasr Serrac Tusi, bu konuda Sehl Bin Abdullah'dan şunu nakleder; "Kula ilâhî kitabı anlama konusunda Kur'an'da her harf için bin mânâ verilmiş olsa, bir ayette verilen mânânın nihayetine ulaşılamaz. Çünkü Kur'an, Allah kelimidir. Kelam, onun sıfatıdır."³

Serrac bu sözlere şöyle bir açıklama getirir; "Allah için nihayet söz konusu olmadığı gibi, kelamının

¹ Süleyman Ateş'in "*İşar-ı Tefsir Okulu*" isimli eseri konusunda kapsamlı bir eserdir. Ankara 1974. Aynı müellifin "*Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*" de konuyu aydınlatıcı örnek bir eserdir. İst.1969.

² Ateş, *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 14.

³ Serrac, *El-Luma*, s. 73.

mânâsı için de nihayet söz konusu değildir. Kullar, Allah'ın velî kullarının kalplerine verdiği fetih ölçüsünde onun kelamını anlayabilirler. O'nun kelamı mahluk (yaratılmış) değildir. Bu yüzden mahlukların idrakı, O'nun mânâsının nihayetine ulaşamaz. Çünkü mahlukatın idrakı muhdes (sonradan yaratılmış)tır. Allah Teala Kur'an'da hidayeti muttekilere has olarak zikretmiştir.”¹

Bu yüzden muttekiler kalplerindeki fetih ölçüsünde Kur'an'ın batın (iç, gizli) mânâlarına mazhar olurlarken, o mânâları Kur'an'ın zahir ölçüsüne vurur, oradan onay aldıktan sonra kabul ederler. Bu konuda Ebu Süleyman Dârânî'nin söylediklerini hatırlayalım; “Hakikata ait bazı keşfi bilgiler kırk gün süreyle kalbimi sarar. Ben iki şahit olmadan onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şahit kitap ve sünnettir.”²

Serrac; daha sonra ilâhî kitabı kabulde hâlkın dereceleri, erbab-ı kulübün Kur'an'ı anlamaları, bu konuda sabikun, mukarrabun ve ebrarın hükmü, harf ve isimleri ile Kur'an'ı anlama ve bazı ayetlerin işârî yorumu hakkında sözü uzatır.³ Ama biz bunları o ve başka klasik kitaplarımıza havale ederek, bizzat tasavvufun ana konuları hakkında Kur'an'dan bazı şahitler getirelim.

Bu ana konuların adlarını “Tasavvufun Konusu” başlığında zikretmiştik. Şüphesiz bunların hepsi hakkında Kur'an'ın ayetlerini delil getirmemiz, başlı başına bir kitap konusudur. Nitekim bu konuda İbn Kayyım'ın çok takdir ettiğimiz *Medaricu's Salikîn*'i başta olmak üzere bir çok eserler yazılmış, yine başta Kâşânî olmak üzere

¹ Serrac, age, ay.

² Serrac, age, s. 105.

³ Serrac, age, s. 75-89.

eskilerden ve yenilerden birçok müellif tasavvufa özel bir “tarifat” türü geliştirmiştir.

Oysa bizim bu kitabımızın özelliği özet oluşudur. O yüzden delil olarak iki şahit yeter diyoruz. Biliyorsunuz mahkemede iki şahit, hakimin hüküm vermesine kâfidir. Bu konularda diğer ayetlere bakmak isteyenlere bu gün bir haylisi Türkçe olarak da yazılmış olan Kur’an fihristlerini salık veririz.

Kur’an ve Tasavvufî Kavramlar

Biz burada tasavvufun ana konuları hakkında Kur’an’da geçen bazı kavramlar hakkında sûfilerin sözlerinin özetini alacak, bu konularda sûfilerin neler söylediklerinin detayını ise tasavvuf kitaplarına havale edeceğiz.

Buradaki amacımız, tasavvufun konularıyla Kur’an’ın birlikteliğini göstermek ve tasavvufun asıl kaynağının Kur’an olduğunu isbat etmektir.

1-Tevbe: Günahattan dönmektir. Tasavvufa tövbe ile girilir. Nefis mücadelesi de tevbe ile başlar. Sûfiler tövbesiz ibadet sahih olmaz derler ve bütün bu görüşlerini esas olarak Kur’an’dan alırlar.

Kur’an, tevbe ve istiğfarla ilgili bir çok ayetleri zikreder. O kutsal kitap incelendiğinde görülecektir ki Allah Teala tevbe etmemizi istemekte,¹ gerçek tevbeyi bildirmekte,² tevbeleri kabul etmekte,³ çok tevbe edenleri

¹ Furkan 71, Zümer 54, Hucurat 11.

² Nisa 17-18, Tevbe 112, Furkan 71, Tahrin 8.

³ Bakara 37-160-218, Al-i İmran 37-89, Nisa 26-27-110, En’am 54, A’raf 153, Tevbe 104 vd.

sevmekte,¹ istiğfar istemekte,² sâlih amel işleyenlerin kusurlarını bağışlamakta,³ şirkin dışında dilediklerini affedeceğini bildirmekte,⁴ bazı günahlar için de özel olarak tevbeyi zikretmektedir.⁵

İşte iki örnek ayet:

“Ey mü’minler! Hepiniz Allah’a tevbe ediniz.”⁶

“Ey mü’minler! Allah’a nasuh tevbesi ile tevbe ediniz.”⁷

2-İbadet: Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan hareketlerdir. Sûfîler, Allah emretmemiş olsaydı bile, O’na olan sevgi, saygı ve şükür için ibadetin gereğinden bahsetmiş, emredilenden daha fazla nafiye ibadetlerle Allah’a manen yaklaşılmaya çalışmış, ibadeti, varlıklarının devamı için bir gıda kabul etmiş, aşk, şevk, vecd içinde ihlasla Allah’a ibadet etmiş, karşılığında bir ücret beklememişlerdir. Bu konuda esas aldıkları da Kur’an, sünnet ve sahabenin hayatıdır.

Kur’an bir çok ayetlerinde ibadet etmekten,⁸ ibadetin yalnız Allah’a yapılacağından,⁹ insanlar ve cinlerin, ancak ibadet için yaratıldığından,¹⁰ kibirlenerek

¹ Bakara 222, Tevbe 112, Meryem 60, Bürüc 14.

² Al-i İmran 16-17-135, Nisa 4-106-110, Hud 3, Mü’min 55, Nuh 10-12, Müzemmil 20 vd.

³ Ankebut 7, Necm 32.

⁴ Bakara 218, Al-i İmran 129, Nisa 48-116, Maide 40, İsra 54, Feth 14.

⁵ Al-i İmran 89-90, Nisa 146-168-169, Maide 40, İsra 54, Feth 14.

⁶ Nur 31.

⁷ Tahrim 8.

⁸ Hicr 99, Hacc 77, Furkan 77, Neml 91, Ankebut 17-36, Ahzab 35, Yasin 60-61, Mü’min 14.

⁹ Fatıha 5, Bakara 21-22-83, Nisa 36, En’am 3-102-162, Yunus 3, Hud 2- 123, vb.

¹⁰ Zariyat 56-57, Cin 16-17.

Allah'a kulluktan çekinmenin çirkinliğinden,¹ Allah'ın, ibadete ihtiyacının olmadığından,² bütün peygamberlerin Allah'a ibadete davet ettiğinden,³ cenneti kazanmak için kulluk gerektiğinden,⁴ ibadeti ihlas ve samimiyetle yapmak gerektiğinden,⁵ hatta ihsan üzere, yani Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme gerektiğinden,⁶ münafıkların ibadeti gösteriş için yaptıklarından⁷ ve tasavvufun önemle üzerinde durduğu gece ibadetinden⁸ bahseder.

İşte bunlardan ikisi:

“Ben, insanları ve cinleri, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”⁹

“De ki: “Ben Allah'a, onun dîninde ihlas edici olarak, ibadet etmemle emrolundum.”¹⁰

3-Takva: Kişinin, iman, itaat ve günahlardan sakınmakla kendini ilâhî azaptan ve uzaklıktan korumasıdır. Kul takvalı olur, nefsini ve kalbini maddî ve manevî pisliklerden temizleyebilirse, içi dışı Allah korkusu ile, havf ve haşyet, heybet ile dolar. Bir yandan da aşkı muhabbeti artar. Bu hâller kendisiyle hakikat arasındaki perdeleri yakar, kaldırır. Böylesine yanık bir gönülden yükselen buharlar, gözlerden yaşlar hâlinde

¹ Nisa 172-173, A'raf 146-147-207, Nahl 48, Fussilet 37-38.

² Ankebut 6.

³ Al-i İmran 79-80, Enbiya 90, Neml 45, Ahzap 7-8.

⁴ Tevbe 111.

⁵ A'raf 29, Tevbe 112, Zümer 2, 11, 14, Mümin 14, 65

⁶ Bakara 112

⁷ Nisa 142, Tevbe 107

⁸ Furkan 64. Müzemmil 1,4, 6,7, 20, 41, 46. İnsan 26.

⁹ Zariyat, 56.

¹⁰ Zümer, 11.

dökülür. Bunlar, sûfinin yaşadığı ruhi hâllerdir ve kaynağını Kur'an'dan alır.

Kur'an, takva sahiplerini¹ ve onların mükafatlarını geniş geniş açıklar.² Allah'tan korkanları,³ ve mükafatlarını,⁴ bildirir. Allah'tan korkanlara hak ile batılı ayıracak bir anlayış verileceğini müjdeler.⁵

İşte iki ayet:

“Ey inananlar! Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öyle korkun ve ancak müslüman olarak can verin”⁶

“Ey inananlar! Eğer Allah'tan korkarsanız o, iyi ile kötüyü ayırt edecek (bir marifet, bilgi ve nur) verir, suçlarınızı örter, sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf ve inayet sahibidir.”⁷

4-Zühhd: Allah'tan başka her şeyi (mâsivâ) kalpten çıkarmak, dünyaya değer vermemek; varlığına sevinip şımarmamak, yokluğuna üzülp yerinmemek, Allah ile yetinmektir.

Zühhd deyince akla dünya gelir. Tasavvufa göre dünya, insanı Allah'tan alıkoyandır. Tasavvufun özü de dünyayı terktir. Tasavvufta “terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti, terk-i terk” sözü çok meşhurdur. İnsanın arzuları sınırsız, emeli, yani yaşama ümidi de uzundur. Zühhd ise bunlardan geçip, amellere sarılmaktır.

¹ Bakara 2-5,45-46. Al-i İmran 16-17, 134-136, Enbiya 48-49, Nur 52, Zümer 33, Zariyat 17-19.

² Al-i İmran 14-15, 136. Hicr 45-48, Nahl 30-31, Sa'd 49-53, Tur 17-20, Rahman 46-78.

³ Bakara 74-150-194-196-203-212-223-231-233-278, Al-i İmran 28-30-102-200. vd.

⁴ Zümer 20, Beyyine 7-8.

⁵ Enfal 29, Leyl 5-7.

⁶ Al-i İmran, 102.

⁷ Enfal, 29.

Bu “terk”i yanlış anlamamak, büsbütün işi gücü terkedip miskinleşme ve aleme yük olma anlamına almamak gerekir. Maksud dünya sevgisini kalbe koymamak, insanın vaktini alan lüzumsuzları azaltmak ve lezzetlerin, şehvetlerin esaretinden hürriyete kavuşmak, Allah ile olmaktır. Yoksa, şeriat çerçevesinde servet kazanmak bir ibadet olduğu gibi, onu Allah’ın rızası istikametinde harcamak da bir ibadettir.

Kur’an’da dünya sevgisine dikkat çekilerek insan uyarılmış,¹ yalnız dünya nasibi istenerek ahiretin unutulması kötülenmiş,² kafirlerin dünyaya bakışı,³ dünyayı ahiretten üstün tutuşları,⁴ ve dünyalık ile övünüşleri kınanmış,⁵ dünya nimetlerini Allah’tan, peygamberden ve Allah yolunda cihattan üstün tutanlar tehdit edilmiştir.⁶ Dünya, ahiretin tarlasıdır.⁷ Hem dünya, hem ahiret nasibi beraber istenmelidir.⁸ Dünya nimetleri, mü’minler içindir.⁹ Dünya meşguliyeti, mü’minleri Allah’a kulluktan alıkoymaz, koymamalıdır.¹⁰

Zühd için iki örnek ayet:

¹ Bakara 200, Al-i İmran 14-15-145, Hadid 16.

² Bakara 200, Al-i İmran 145, Nisa 134, Hud 15-16, İsrâ 18, Meryem 75, Şura 20, Naziat 37-38, A’la 16-17.

³ Kasas 60, Rum 7.

⁴ İbrahim 3, Kehf 32-36, Rum 7, Kıyame 20-21, İnsan 27, A’la 16.

⁵ Kehf 32-34, Sebe 34-36, Tekasür 1-7, Ra’d 26, Mü’minün 54-56-101, Zuhruf 32, Necm 29-30, Kalem 14-16-41.

⁶ Tevbe 24.

⁷ Şura 20.

⁸ Bakara 201, Nisa 145, Kasas 77, Cum’a 10.

⁹ A’raf 32, Nahl 30.

¹⁰ Nur 37, Hadid 16.

“Rabbi’nin adını zikret, ondan başka her şeyden kesilerek, kalbini her şeyden boşaltarak bütün gönlünle ona yönel. (Tebettül)”¹

“Bu dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Asıl yurt, ahiret yurdu. Keşke bunu bilselerdi.”²

Kanaat da zühdün bir bölümüdür. Kanaat; elde olanla yetinmek, elden çıkanın ardından bakmamak, Allah’ın verdiğiğine sabredip razı olmaktır. Rızık maksûmdur, yani ezelde taksim edilmiştir. Kula bu taksime teslimiyet ve her an şükür gerekir. Nahl suresi 97. ayet kanaata işaret eder.

5-Sabır, Mücadele, Riyazet: Sabır, Allah’ın emirlerine uyma, yasaklarından kaçma, başa gelen bela ve musibetlere katlanma, isyan ve sızlanmadan sakınma anlamındadır. Peygamberimizin ifadesiyle “sabır dînin yarısıdır.”

Tasavvufî hayat dahi, baştan sona sabrın meyvesidir. Çünkü nefis şehvetlere koşar, kulluktan hoşlanmaz, bela, musibet ve eziyetlere katlanmak istemez, sızlanır, şikayet eder. Bu nefis ile, şehvî isteklerine dînî duygularla karşı koyup “büyük bir cihad” a girerek, onu “emmâre”likten, “levvâme”likten “mutmain”liğe, hatta “râziye” ve “marziyye” makamlarına çıkararak arındırmak gerekir. Buna “mücâhede” de denir. Bu arada Allah (cc.) kulunu her an imtihan edebilir; onun canına, yakînlarına, malına bir noksanlık verebilir. Bunlar, “sevginin cilveleridir.” Kahır dahi, lütuf gibi hoş karşılanmalıdır.

Sabır yanlış anlaşılmalıdır. Allah’a itaat etmek ve günahlardan sakınmak için sabır ne kadar farz ise,

¹ Müzemmil 18.

² Ankebut 64.

dine, şeriata, cana, mala, ırz ve namusa yapılan saldırılara, tehlikeli eziyet ve işkencelere sabır da o kadar haramdır.

Kur'an'da 103 yerde sabır kelimeleri geçer. Nitekim birçok ayetlerde sabır anlatılmış,¹ karşılıklı sabır tavsiye etmek,² sabır ile Allah'tan yardım istemek,³ bela ve musibetlere,⁴ sıkıntılara,⁵ hakaret ve saldırılara,⁶ hastalıklara⁷ ve savaşlara sabretmek⁸ tavsiye edilmiş, sabredenlerin takva sahipleri olduğu vurgulanmış,⁹ Allah'ın sabredenlerle beraber olup,¹⁰ onlara büyük mükafatlar vereceği vadedilmiştir.¹¹

Riyazet, yani az yeme, az uyuma, az konuşma, nefsin isteklerini asgariye indirme, onu sürekli meşru işlerle meşgul edip serbest bırakmama, ona zor gelen şeyleri yaptıрма, sabır ve müşahede de başarılı olmak içindir. Bu yüzden “işin başı mücahede, devamı riyazet, sonu müşahededir” demişlerdir.

Dışarıdan bakılınca zor gibi görünen bu riyazet, bir mürşidin nezaretinde olursa, azimli bir mürid için

¹ Hud 117, Nahl 127, Kehf 28, Zümer 10, Mü'min 55-57, Şura 33, Tur 48.

² Beled 17, Asr 1-3.

³ Bakara 45-153, A'raf 126.

⁴ Bakara 155-157, Al-i İmran 186, Hacc 35, Hadid 22-23.

⁵ Bakara 177, Ra'd 22, Furkan 75.

⁶ Al-i İmran 186-195, En'am 30-34, A'raf 127-128, Yunus 109, Hicr 97-98, Nahl 96, Lokman 17, Sa'd 17, Casiye 14, Ahkaf 35, Kaf 39, Müzemmil 10, Müddesir 7.

⁷ Bakara 177.

⁸ Bakara 177-214-250, Al-i İmran 125-142-146-200.

⁹ Al-i İmran 16-17.

¹⁰ Enfal 46.

¹¹ Hud 11-115, Ahzab 35.

kolaylaşır, giderek güzelleşir. Çünkü bir çok manevî gıdanın vesilesi olur.

“And olsun ki biz sizi biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile muhakkak deneriz. Sabredenleri müjdele. O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman: “Biz Allah’ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz,” derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”¹

6-Tevekkül, Teslimiyet: Tevekkül, kulun kendine düşeni, Allah’ın tabiattaki kanunlarına uygun olarak yaptıktan sonra, işini Allah’a ısmarlaması, O’na dayanıp güvenmesidir. Gönlünde, Allah’tan başka yaratıcı fail olmadığı inancını barındıran bir kulun, O’na dayanması, güvenmesi, yönelmesi ve işini O’na ısmarlaması ve sonucuna tam teslim olmasından daha tabii ne olabilir! Zira tevekkül, bir bakıma tevhidir. Öyleyse, Allah’tan başkasına itimat ve tevekkül, şirktir. Allah’ın vadine güvenmek gerekir. Allah her hâlimizi bilmektedir. Bizim hakkımızda iyilik dilemekte ve merhamet etmektedir. Öyleyse O’nun hükmüne razı olmak gerekir. Buna aynı zamanda teslimiyet ve tefvîz-i umur da denir.

Nitekim Kur’an da tevekkülü (Allah’a güvenme) anlatır.² Allah’tan yardım istemek,³ bir işe azmedince Allah’a tevekkül etmek,⁴ tedbir almak,⁵ yapılacak iş hususunda “inşâallah” demek⁶ öğütlenmiş, ahiret

¹ Bakara 155-157.

² Al-i İmran 101-122-159-160-173, Nisa 81-132, Maide 11-23, Enfal 2-49-61-64. Tevbe 51-129 vd.

³ Fatiha 5, Bakara 45-153, A’raf 126-128, Yusuf 18, Enbiya 112.

⁴ Al-i İmran 159.

⁵ Yusuf 67.

⁶ Kehf 23-24, Kalem 17-19.

nimetlerinin de tevekkül edenler için olduğu vurgulanmıştır.¹

Tedbir, tevekküle mani değildir. Ama tedbirin aleyhinde olan bir azınlık da olmuştur. Onlar da aslında “tedbire değil, Allah’a güven” demek istemişlerdir.

İki ayet :

“Kim Allah’a tevekkül ederse, Allah ona yeter.”²

“İnanıyorsanız, yalnız Allah’a tevekkül edin.”³

7-Zikir ve Murakabe: Allah’ı her an hatırd tutmak, hiç unutmamak, O’nun isimlerini çeşitli şekillerde ve belli sayılarda söylemektir. Tasavvufun ana unsurlarındandır. Sûfilere göre zikir en büyük ibadettir. Namaz kılmak ve Kur’an okumak da zikre dahil edilirse, böyle olması tabiidir. Allah, “çok namaz kılınız”, “çok oruç tutunuz” demediği hâlde, “çok çok zikredinîz”⁴ diye emretmiştir. Bu da zikrin büyüklüğüne delildir. Hem zikir her an, her durum ve her şekilde, yani ayakta, oturarak veya yatarak, abdestli veya abdestsiz yapılabilir.⁵ Bir de, zikrin faydası çok büyüktür. Zira zikir kalpteki imanı artırır ve toprağa düşen yağmur gibi gönülde Allah sevgisi bitirir.

Zikrin bir faydası da itmi’nandır. Yani kalpte her türlü vesvese, şüphe ve evhamın yok olması, kalbin bütünüyle Allah’a yönelmesi, derin bir huzur hâline ermesidir. Serrac’ın ifadesiyle, kalbi aklına galip, imanı kavî, ilimde derinlik sahibi, zihni duru, özü sağlam

¹ Şūra 36.

² Talak 3

³ Maide 18.

⁴ Al-i İmran 41, Ahzab 41-42, Cum’a 10.

⁵ Al-i İmran 191.

kimselerin hâlidir itminan.⁶ İşte bu, sabır, rıza, tevekkül, teslimiyet vs. gibi bir çok güzelliklerin kaynağıdır. Zira kalp selim olunca, azalar da salim olurlar.

Bu yüzden sûfiler zikre çok önem verir, gizli açık her an Allah'ı zikre çalışır, dil ile zikrederek gafleti atmaya çalışırlar. Öyle bir an gelir ki, insanın kalbinden ve hatırandan Allah hiç gitmez. Buna, zikr-i daim dendiği gibi, murakabe ve tefekkür de denilir.

Murakabe, kulun kalbini, duygu ve düşüncelerini Allah'ın her an bildiğini bilmesi ve kalbini Allah'ın denetimine açık tutmasıdır. Peygamber ifadesiyle “ihsan”dır. İhsan, “Allah'ı görüyormuş gibi O'na kulluk etmektir. Her ne kadar biz O'nu görmüyorsak da, kuşkusuz O bizi hep görüyordur.”¹

Böyle olan bir kul, mümkün mertebe zikri unutmaz, her duygu, düşünce ve davranışında Allah'ın rızasını kazanmaya çalışır, ayıplardan, günahlardan uzaklaşır, vaktin edebini kuşanır. Nefsin şerrinden korunmaya çalışır. Muhasebe de buradan doğar.

Kur'an, Allah'ı çokca zikri emrederken,² zikrin şeklini,³ mükafatını,⁴ faydasını⁵ da açıklamış, gafletin kötü akıbetini⁶ bildirmiştir.

İşte iki şahidimiz:

⁶ Yılmaz, age, s. 176.

¹ *Müslim*, İman 1, (8); *Nesâî*, İman 6, (8, 101); *Ebu Dâvud*, Sünnet 17, (4695); *Tirmizî*, İman 4, (2613).

² Bakara 152-200, Al-i İmran 191, A'raf 205-206, Ra'd 28, Ahzab 41-42, Müzemmil 8, İnsan 25.

³ A'raf 205.

⁴ Ahzab 35.

⁵ Hadid 16-17.

⁶ A'raf 205, Zümer 22, Zuhruf 36.

“İçinden yalvararak ve korkarak, aşikare olmayan hafif bir sesle Rabbini zikret, gafillerden olma.”⁷

“Ey mü’minler! Allah’ı çok çok zikrediniz! O’nu sabah akşam tesbih ediniz.”¹

Konuyla ilgili müstakil bir başlık ve bir çok detay bilgi “Tarikatta Amel” bölümünde ayrıca gelecektir.

8-İhlas: İbadet ve amelleri sadece Allah için yapma, kalbi ucub (kendini beğenme), riya (gösteriş), süm’a (duyurma) gibi ayıplardan ve olumsuz düşüncelerden temizlemektir. Hakkında müstakil kitaplar yazılan ihlas-riya, tasavvufta üzerinde durulan en önemli konulardandır. İhlas, doğrudan nefsi etkilediğinden en zorlu ahlaktır. Çünkü ihlasın zıddı riyanın, şirke yakınlığı ve benzerliği vardır.

Mutasavvıflar, bu ahlaklarını da diğerlerinde olduğu gibi Kur’an’dan almışlardır. Kur’an Allah’ın kalplerde olanı bildiğini² acı azaptan kurtularak naim cennetlerindeki nimetlere ancak ihlaslıların ereceğini³ bildiriyor, imanda,⁴ ibadette,⁵ hatta savaş⁶ gibi hayatın her alanındaki davranışlarda kullarından ihlas istiyor.

“Kendilerine, dînî yalnız Allah’a hâlis kılarak, O’na ibadet etmeleri emrolundu.”⁷

“Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin

⁷ A’raf 205.-

¹ Ahzab 41-42.

² Ahzab 51-54, Mü’min 19.

³ Saffat 40-49.

⁴ Al-i İmran 16-17, Mü’minun 57-61, Ankebut 2-3, Feth 29, Hadid 7.

⁵ A’raf 29, Tevbe 112, Zümer 2-11-14, Mü’min 15-65.

⁶ Enfal 47.

⁷ Beyyine 9.

gizlediğini bilir.”⁸

9-Şükür ve Hamd: Şükür, bağışlanan nimetin sahibine teşekkür ederek o nimeti, verenin rızası doğrultusunda kullanmaktır. Hamd ise, nimet gelsin gelmesin, sevgi ve saygı ile Allah’ı övmektir.

Şükür kalp, dil ve bedenle olur. Kalp ile şükür; nimeti verenin Allah olduğunu bilmek, dil ile şükür; nimet ve sahibini ikrar ve itiraf ile hamd, beden ile şükür; onunla Allah’a ibadet ve itaat ederek, yasaklarından kaçmaktır.

Kur’an, bize şükredip nankörlük etmememizi, ikaz ederken,¹ şükrün nimetleri artırdığını,² azabı uzaklaştırdığını,³ insana mükafatlar kazandırdığını,⁴ bu yüzden peygamberlerin bile şükür nasib etmesi için Allah’a dua ettiklerini,⁵ şükredenin, aslında kendisi için ettiğini,⁶ ancak insanın az şükreden bir varlık olduğunu⁷ bildirir.

İki ayet:

“Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”⁸

“Eğer şükrederseniz, sizin için kuşkusuz artırırım.”⁹

⁸ Mü’min 19.

¹ Bakara 152-172, Nahl 114, Neml 40, Kasas 71-73, Ankebut 17, Zümer 66, Şura 33, Duha 11.

² İbrahim 7.

³ Nisa 147.

⁴ Nisa 147.

⁵ Neml 19.

⁶ Lukman 12.

⁷ A’raf 10, Sebe 13.

⁸ Bakara 152.

⁹ İbrahim 7.

10-Rıza: Tasavvufî makamların en yücesi olan rıza, kulun ilahî hükümlere itirazsız boyun eğmesidir. Ama asıl önemli olan, Allah'ın kuldan razı olmasıdır.

Bunun alameti, kulların amelleridir. Eğer kul iyi amellerle meşgul ise Allah razı, kötü ameller ile meşgul ise Allah gazap etmektedir. Bazı büyükler, Allah'ın rızası veya gazabı kulun amelinden gelmez. Aksine Allah razı olur da kula iyi amel işletir veya gazap eder de, onu kötülüklerle meşgul eder demişlerdir. Yani rızanın başı da sonu da Allah'tır.

Tasavvufta rıza konusu ince ve derindir. Kul, nimet kadar, gelen belalardan da razı olmalıdır. Nitekim şairin şu kıt'ası, bu mânâyı ifade eder

Hoştur bana senden gelen
Ya gonca gül, yahut diken;
Ya hil'at-u yahut kefen,
Lütfun da hoş, kahrın da hoş.

Bunun altında yatan, kuşkusuz ki, sevgiden başka bir şey değildir. Seven, sevgiliyi razı etmek için her sıkıntıya katlandığı gibi, ondan gelenlere de sızlanıp şikayet etmez. Çünkü sevgiliyi gücendirmek istemez.

Kur'an şu iki örneğimizle rızayı anlatır:

“Ey itmi'nane ermiş nefis, dön Rabbine; sen ondan razı, o senden razı olarak!...”¹

“Allah onlardan, onlar Allah'tan razı olmuşlardır.”²

¹ Fecr 27-28.

² Beyyine 8.

Rıza ile sabır ve tevekkülün yakîn ilişkileri vardır. Bununla beraber Kur'an'dan şu ayetlere de bakılabilir: Maide 119, Tevbe 100, Taha 109, Feth 18, Mücadele 22, Zümer 7, Meryem 6, 55, Feth 29.

Bu maddelerin sayısını çoğaltmak ve sûfilerin onlara getirdiği tanım ve yorumları Kur'an ayetleri ile karşılaştırmak mümkündür. Ancak buraya kadar aldıklarımızı, "Tasavvufun Konusu" başlığı altında zikrettiğimiz terimlerin bir zübdesi kabul ederek, bu açıklamalarla yetinmek istiyoruz. Çünkü, parça bütüne delalet eder.

Nihayet buraya kadar aldığımız bu terimler ve bunlarla ilgili sûfilerin sözleri, hâl ve hareketleri, yazdığımız ve işaret ettiğimiz ayetlerle karşılaştırıldığında görülecektir ki, tasavvufun ve tasavvufî hayatın birinci kaynağı Kur'an'dır.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, İslâmî ilimler arasında, Kur'an'dan en çok destek alan tasavvuftur. İşaret ettiğimiz ve edemediklerimizle beraber, yüzlerce ayet tasavvuf ilmine, onun tanımına, konusuna, amacına, önemine, faziletine, faydasına, hatta hükmüne kaynaklık etmektedir. Dahası, diğer ilim ve düşünce şubelerine aitmiş gibi görülen pek çok ayetler içinde bile tasavvufa işaretler vardır.

Kur'an'ın Mekke döneminde nazil olan ayetlerinin neredeyse tamamı ve Medine döneminde nazil olanların büyük bir yekunu, kalple alakalı olan iman, ahlak ve manevîyat ile ilgilidirler. Kur'an'da hukukla doğrudan ilgili ayetler azdır. Bunlar da, hukuk hayatının olması gereken ideal boyutlarını vermekte, zamana ve mekana mahkum olmayan ölçülerine dikkat çekmekte, gelişen hayata göre pratik çözümlerin sunulacağı bir

alanı, ictihada bırakmaktadır. Çünkü uygulamaya dönük hukukî hayat, akıl, ihtiyaç, tecrübe, örf ve adetlere göre düzenlenebilecek bir değişkenliği gerektirir. “Zamanın değişmesiyle ahkâmın değişmesi inkar olunmaz.” kaidesi bunu anlatır. Bu alanı ictihada bırakmak, İslâm hukukuna esneklik ve uygulamada başarı kazandırmıştır. Bu yüzden bu konudaki ayetler azdır.

Oysa insan ruhu; insanın sevgi, nefret, mücadele, irade vs. gibi psikolojik-mistik yapısına ilişkin olan yönleri, hukuk gibi değişken değildir. Dolayısı ile bu alanları anlatan ayetlerin sayısı daha fazladır.¹

Bir başka sebep de şudur; Kur’an’a göre toplumun, hatta evrenin esası ferttir, bireydir. Onun mükemmel yetişmesi, toplum ve kainatın mükemmelliğini doğurur. Bu da, onun iç dünyasının iyi düzenlenmesini ve beslenmesini gerektirir. “Kur’an’a göre bütün değişimlerin esası, ferdin içindedir. Ferdin ruhundaki değişme, toplumun ve kainatın sahne olacağı değişmelerin hem hareket noktası, hem de belirtisi ve ölçüsüdür.” Kur’an şöyle diyor: “Allah, bir topluluğu; o topluluk, fertlerinin iç dünyalarında olup bitenleri değiştirmedikçe, değiştirmez.”²

Böylece, dış dünyada veya makrodaki değişmelerin esasını, mikrodaki değişmelerin oluşturduğu, ilginç bir ifadeyle belirtilmiş oluyor. Hâl böyle olunca, “ferdin geliştirilmesi, bütün oluşların hareket noktasıdır” demek gerekir. Bunu söylemekse, İslâm adına kaydedilecek temel kurumların başında tasavvufun yer aldığını açıkça itiraf olur. Çünkü ferdin

¹ Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, *Tekke Ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri Ve İlgası* s. 13-14.

² Ra'd 11.

geliştirilmesi hukukî bir keyfiyet değil, psikolojik-mistik bir keyfiyettir”.³

Aynı zamanda tasavvufun konusunu, amacını, faydasını faziletini ve önemini de bildiren bu satırlar onunla ilgili ayetlerin Kur’an’da neden diğer ilimlere göre daha fazla yer aldığına da bir açıklamasıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Ruhun gıdası, kalbin yatışması, kuşkusuz zikirledir.¹ Zikrin en kapsamlısı, en erdiricisi ve her salikin hâline uygun olanı, Kur’an okumaktır. Bilindiği gibi tasavvufta hangi müridin hangi kelimelerle zikredeceğini mürşidi tayin eder. Müridin bu kelimeleri kendi kendine seçmesi, çoğu kez tehlikelidir. Çünkü her ismin veya cümlenin kendine göre nuru, özellikleri, etkileri ve tecellileri vardır. Bu tecellilerin kendi huyuna uygun düşüp düşmediğini mürit bilemez. Bu yüzden bir mürşide muhtaçtır.

Oysa Kur’an, tertibi tevkîfî, yani Allah tarafından olduğundan her kulun hâline uygun tecellilerle doludur. Herkes ona korkusuzca teslim olabilir.² Hem unutmamak gerekir; Kur’an havassın zikridir. Belli bir mertebeden sonra zikir, Kur’an okumaktır.

Sünnet

Tasavvuf, Hz. Peygamberin derunî, ruhanî ve kalbî hayatının sistemleştirilmiş şeklidir diyebiliriz. Dolayısıyla tasavvufun Kur’an’dan sonra ikinci kaynağı sünnettir. Hz. Peygamberin (sav) bütün sözleri, işleri ve

³ Güzel, age, s. 14-15.

¹ Ra’d 28.

² Kuşadalı’nın mektuplarından derleyen, Y. Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, s. 103.

tasvipleri, O'nu "üsvetün hasene"³ yani "en büyük örnek, ideal insan, model şahsiyet, önder kişilik" kabul etmiş sûfilerce esas alınmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden tasavvufî hayatın merkezinde, birinci kaynak olan Kur'an'ı Allah'tan alan, insanlara okuyan, açıklayan ve uygulayan Hz. Resulullah (sav) Efendimiz vardır. Hem de onun hayatı, tasavvufî hayatın en mükemmeline içerir.

Bu, apaçık bir hakikattir. Nitekim tasavvufun ana konularını ve terimlerini hadis kitapları ile karşılaştırdığımızda bunu açıkça görürüz. Hele hadis kitaplarının "Kitabu'z Züh'd", "Kitabu'r Rekaik", "Kitabu'l Edeb", "Kitab'u Mekarimi'l Ahlak", "Kitabu'l Bırr" vb. bölümleri, tasavvufun nasıl hadis kaynaklı olduğunun açık belgeleridir. Bunun için bırakınız Kütüb'ü Sitte'yi tek tek incelemeyi, aşağı yukarı her mü'minin evinde bulunan Nevevi'nin "Riyaz'us Sâlihîn"i gibi muhtasar bir hadis kitabına bakmamız bile yeterlidir.

Ayrıca tasavvufun kaidelerinin, mürşid ve müridlerin uygulamalarının, adet ve merasimlerinin, ibadet, ahlak, seyr'u sülük ve kalple, vicdanla, bilgiyle, marifetle, hakikatle ilgili kavramların asıllarının hadislerden alınarak derlenip toplandığı özel kitaplar da yazılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden üçü, Şeyh Eşref Ali Tanevî'nin (1362-1943) "*Hakikatü't Tarika Mine's Sünneti'l Enika*" "*En-Nüketü'd Dakika Mimma Yete'allaku bi'l Hakika*"¹ ve "*et-Teşerrüf Bi Marifet'i Ehadis'it Tasavvuf*" adlı çalışmalarıdır. Mustafa Kara,

³ Ahzab 31.

¹ "*Hadislerle Tasavvuf*" adıyla birleştirilip Türkçe'ye çevrilmiştir. Umran y. İst. 1995

tasavvufufla ilgili kırk hadisi, geleneğe uyararak kitabına almıştır.²

Aslında Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı zahidane hayatı en güzel biçimde yansıtan “*Kitab’üz Zühhd*”¹ çalışmaları ile günlük ibadet, zikir vird ve ahlâkî davranışları içine alan “*Amelî’l Yevm ve’l Leyl*”² çalışmaları, hadis ile tasavvufun nasıl iç içe girdiğinin açık belgeleridir.

Bu belgelerden biri de “Şemail” çalışmalarıdır. Resulullahın beşeri yönünü, yaşama biçimini, özel hayatını anlatan bu tür kitaplar, sanki birer amelî tasavvuf kitapları gibidirler. Zaten ilk mutasavvıflar da, genellikle birer muhaddistirler.

Mutasavvıflar, hadislerle gerçekten yakîn alakadardılar. Okumuş, anlamış ve uygulamışlardır. Bunun en canlı örneği, büyük sûfilerin yazdığı kitaplardır. İleride değineceğimiz tasavvufun temel eserlerine şöyle bir bakmak bile, sûfilerin hadise olan ilgilerini ortaya koyar. Hatta İslâmî ilimler arasında hadisi en fazla kullanan tasavvuf ilmidir dense, mübalağa sayılmaz. Çünkü Allah sevgisi, Resulullahı uymaktan geçer.³ Sûfiler, “yolumuz, sünneti yaşamaktır” diye gelmişlerdir. Zaten tasavvufun özü, nafîle ibadetleri bir farz yoğunluğuyla yaşamak, edepleri, mendup ve müstahapları gönüllü olarak vecibe edinmektir. Resulullahın, yapılması bir mecburiyet olmayan, ama

² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 85-88.

¹ Ahmet b. Hanbel ve Abdullah b. Mübarek’in “*Kitab’üz Zühhd*”leri meşhurdur.

² Nesei’nin ve İbn’us Sünni’nin aynı adlı eserleri ile Nevevi’nin “*el-Ezkar*”ı bu konuda meşhurdurlar.

³ Al-i imran 31.

yapılırsa sevap getiren yeme-içme, yatma-kalkma, giyinme-kuşanma, gezme-tozma gibi beşerî fiillerini dahi, bir sūfî kaçırmak istemez; kendinde uygulamaya çalışır. Bilinçli bir şekilde Resulullahı örnek edinerek onu taklide çalışır.

Şüphesiz bütün bunlar, hadisi bilmeyi gerektirir. Bu sebepten sūfîler hadise özel bir önem vermişlerdir. Mesela Şah Abdullah Dehlevî (rh.a) öldüğünde “*Sünen-i Tirmizî*” göğsündeydi.¹ Ne güzel bir manzara değil mi!..

Hadisler üzerinde böylesine yoğunlaşan mutasavvıflar, aynen Kur’an tefsirinde olduğu gibi, hadislerin şerhinde de işarî-tasavvufî açıklamalara yönelmiş, ilk örneklerinden biri olan Hakim Tirmizî’nin (öl: 320/932) “*Nevadirul Usul*”ünde olduğu gibi, tasavvufî hadislere işarî şerhler, açıklamalar yapmışlardır.²

Bütün bunlardan çıkan sonuç, tasavvuf ilminin Kuran’dan sonra, hadisten kaynaklandığıdır. Sūfîlerin güzel sözleri, hâl ve hareketleri de doğrusu buna şahittir. İşte bazı örnekler:

Cüneyt: “Bizim bu ilmimiz (tasavvuf) Resulullah (sav)’ın hadisine bağlıdır.”³

Bayezid Bestamî bir gün arkadaşlarına: “Haydi gelin, sizinle birlikte “velî” diye meşhur olan bir zatın ziyaretine gidelim,” dedi.

O zat, şehrin kenar semtlerinden birinde oturan züht ve ibadetle tanınan biri idi. Gittiler. O zat tam

¹ Abdul Mecid Hani, *el-Hadaik’ul Verdiyye*, Rehber y. İst. 1986 s. 850.

² Geniş bilgi için bk. H. Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, İst. 1990.

³ Serrrac, age, s. 104.

evinden çıkmış camiye girerken, kible tarafına tükürdü.
Bayezid:

-Hemen dönelim, dedi. Ve selam bile vermeden o adamın yanından ayrıldı. Sonra şöyle konuştu:

-Allah Resulü'nün âdâbından birine riayet göstermeyen böyle bir adam, iddia edildiği gibi nasıl veliler ve sıddıklar makamına riayet gösterebilir ve buna layık olabilir?"¹

Bayezid Bestami şöyle derdi: "Allah Teala'dan beni, yeme - içme ve kadın sıkıntısından kurtarmasını istemeyi düşündüm, fakat sonra vazgeçtim. Nasıl böyle bir şey isteyebilirdim ki, Resulullah (sav) böyle bir şey yapmamıştı. Ben de böyle bir talepte bulunmadım. Ama Allah Teala, benim gözüme kadından yana yeterli bir doyunluk verdi, ben karşılaştığım kadınların kadın mı, duvar mı olduğunu bile fark edemez oldum."²

Ebu't Tayyib Ahmet bin Mukafil Akkî Bağdadî anlatıyor: "Şibli'nin öldüğü gün Cafer Huldi'nin yanında bulunuyordum. Bu arada yanımıza Şibli'nin hizmetine bakan Bundar Dineverî geldi ve Şibli'nin ölümünü haber verdi. Cafer sordu:

-Ölüm anında onda ne gibi hâller gördün?

Bundar dedi ki:

-Dili tutuldu, alını terledi ve "bana abdest aldır" diye emretti. Ben de ona abdest aldardım. Abdest sırasında sakalını hilallemeyi unutmuştum. Elimi tuttu ve parmaklarımı sakalına götürerek hilallendirdi.

Cafer bunları duyunca ağladı ve şöyle konuştu:

¹ Serrac, age, s. 104.

² Serrac, age, s. 105.

-Dili tutulmuş, alını terlemiş ve ruhunu teslim etmek üzere bulunan bir adamın abdest sırasında sakalını hilallemeyi bile unutmaması hakkında ne söylenir?”¹

Sehl bin Abdullah derdi ki: “Kitap ve Sünnetin kabul etmediği her türlü vecd ve keşif batıldır.”²

Necmettin Kübra şöyle der: “Farz veya Sünnetlerden her hangi birini terk eden kimse ateş de yutsa, denizin üzerinde de yürüse, havada da uçsa, iyi biliniz ki o davasında yalancıdır.”³

Bayezid’e:

-Sûfî kimdir? diye sorulduğunda şöyle cevap vermişti:

-O, sağına Allah’ın kitabını, soluna Rasulullah (sav)’ın sünnetini alan, bir gözüyle cennete, diğeriyle cehenneme bakan, dünya ile izarlanan (yani dünyayı belden aşağı bir elbise gibi giyen) ahiretle ridalanan (ahireti belden yukarı bir elbise gibi kuşanan)⁴ ve bunların arasından Mevla’sına: “Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk” diyerek telbiyede bulunan kimsedir.”⁵

Cüneyd diyor ki: “Bu ilmimiz kitap ve sünnetle mukayyedir. Sülukundan önce Kur’an okumayan, hadis yazmayan, fıkıh öğrenmeyen kimseye uymak caiz değildir.”⁶

“Allah’a giden bütün yollar kapalıdır. Ancak Resulullah (sav)’ın izinden giden, sünnetine uyan, yolunu

¹ Serrac, age, ay.

² Serrac age, ay.

³ Kara, age, s. 90.

⁴ İzar ve rida, hac için erkeklerin giydiği ihram elbisesidir. Kefeni hatırlatır.

⁵ Dr. Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ve Hadis* s. 98 Seha y, İst 1986.

⁶ Aydın, age, s. 99.

benimseyen kimse müstesna. Bu kimseye bütün hayır yolları açıktır.”¹

“*Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*” üzerine ilmî bir araştırma yapan Dr. Abdullah Aydınlı, konuyla ilgili bol örnekler vererek,² sonuçta şunları söyler: “Sünnete bağlılık vasıtasıyla yaklaşmaya çalıştığımız meselede gördük ki, zahid ve sûfiler hadise, yani sünnete bağlılıkta söz birliği içindeler. Onlar maksuda ulaşmada sünneti “lazım-ı ğayr-ı mufarık” olarak görmektedirler.”³

Şârânî'nin şu uyarısına dikkat çekelim: “Ey mü'min kardeş! Senin için gerekli olan şey; söz, iş ve inançlarının hepsinde Resulullah (sav)'ın sünnetine uymaktır. Bir şeyi, kitap ve sünnete uygun olduğunu bilmedikçe yapmaya kalkışma. Vallahi, “sûfiyyenin yolu bid'attır” diyen yalan söylemiş olur. Dine muhâlefetten son derece korkan, işinin dine uygunluğunu bilinceye kadar duraklayan kimseler bid'atçı olurlarsa, bu taktirde yeryüzünde “sünnet ehli” denecek kimse kalmaz demektir.”⁴

Ebu Nuaym el-Isfahanî, “*Hilyetü'l Evliya*”sında, tasavvuf kavramının türetildiği kelimeleri, peygamberimiz (sav) ve ashab-ı kiram (radiyellahu anhum)'ın sözleriyle açıkladıktan ve tasavvufî hayatın hangi hadislerden çıkarıldığına bazı örnekler verdikten sonra şöyle söyler:

“Rivayet ettiğimiz hadislerden çıkan sonuca göre tasavvuf; kişiyi nefesine karşı üstün kılan davranışlar ve güzel ahlaktır. Onlar ahlakî davranışları tamı tamına

¹ Aydınlı, age, ay.

² Aydınlı, age, s. 97-112, 117- 121.

³ Aydınlı, age, s. 221.

⁴ Şarani, *Tenbihu'l Muğterrin* tercemesi s. 26.

uygularlar. Böylece ahlakları, onları diğer kimselerden üstün kılar. Hizmetin en iyi ve samimisini yaparak, iç dünyalarını süslerler. Bu suretle Allah (cc.) onları şaşkınlık ve tereddüt felaketinden korur. Onlar, hak'tan kopmak ve ayrı düşmekten korunmuşlardır. Ancak Allah ile ülfet edebilir, ancak O'nda istirahata ererler. Onlar kalp ehlidirler ve Allah'ın yardımı ile gaybî bilgilere erişirler. Sevgiliyi gözetir, savaşılacak olanla savaşır. Onlar sahabe ve tabiinin yoluna ve bunlara uyan bağı yanık hakikat ehlinin yöntemlerine göre hareket ederler. Allah dostları, ebedî olanla sonlu olanı bilirler, ihlasla riyayı ayırt ederler. Sürekli tefekkür ve tezekkür hâlinde olduklarından, işleri ağırdan almayı kendilerine yasaklarlar. Hak'ka yaklaşmak, vurdum duymazlıktan kaçmak isterler. Onların değerini ancak dinsiz kimse küçümser, taşıdıkları özelliklerin önemsiz olduğunu ancak ahmaklar iddia eder, onların inancını üstün ve değerli kimseler taşır ve onların dostluğunu güçlü bir imana sahip, kıymetli kimseler arzular. Onlar ufukların ışıklarıdır. Onlara uyar, kıyamete kadar onlarla dostluk kurarız.”¹

Bütün bu sözler ve açıklamalar, tasavvufun Kur'an'dan sonra sünnetten kaynaklandığını, Peygamber Efendimiz (sav) ve ashabının yaşadığı hayattan alındığını açıkça gösterir. Bu rivayetlerden sonra, yaşanan tasavvufî hayatın asr-ı saadetle ilişkisini, sözden ziyade öz olarak, mânâ olarak, daha da öte hareket, davranış, eylem olarak yakından görmeğe çalışalım.

¹ *Allah Dostları, Hilye Tercümesi, I, 76-77.*

ASR-I SAADETTE ZÜHD

H. Peygamber (sav)'in Hayatında Zühd

Bu konuda Ebu Nasr Serrac Tusî'nin “el-Lüma”¹ gibi ilk yazılanlardan günümüze kadar² bütün kitaplarımızda, Peygamber Efendimizin yaşadığı zühd hayatına hadis ve siyerden temel kaynaklara dayalı olarak benzer bilgiler verilmektedir. Amacımız, tasavvufun Kur'an ve sünnetten kaynaklandığını ve asr-ı saadette ismen olmasa bile hâl olarak yaşanan bir hayat olduğunu göstermektir. Bu yüzden bu temel kaynaklarda aynı olan bilgileri tekrar etmektense, derli toplu bir özet sunmayı uygun bulduk.

Bu temel kaynaklarda bildirildiğine göre, peygamber (sav) peş peşe birkaç gece aç sabahlar, hane

¹ Serrac, age, s. 96-104.

² Bu konuda günümüzde ülke içinden H. Kamil Yılmaz'ın “*Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*”ını, ülke dışından da Kandehlevî'nin “*Hayatu's Sahabe*”sini örnek verebiliriz.

halkı da çoğu zaman akşamları yiyecek bir şey bulamazdı. Zaten ekmekleri arpa ekmeği idi.

Allah Rasulü'nün açlıktan beline taş bağladığı olurdu. Bazen dört ay geçerdi, Allah Rasulü'nün karnı buğday ekmeği ile doymuş olmazdı. Onun ailesi de üç gün peş peşe arpa ekmeği ile karınlarını doyurmadan Allah'a kavuşmuşlardı.

Evinde aylar geçtiği halde bir çorba pişmediği ve aile halkının hurma ve su ile beslendiği, bazen de sağmal hayvanları bulunan komşularının gönderdikleri sütü içtikleri rivayet edilir.

Allah Rasulü'nün midesine bir günde iki tür yemek birden girmedi. Et yediği zaman başka bir şey yemediği gibi hurma ve ekmek yediğinde onların üzerine bir şey ilave etmezdi.

O'nun yatağı içi hurma lifi ile dolu bir deriden ibaretti. Yemeğini yere oturarak yer ve: "Ben kulum, kul gibi yerde oturarak yerim." buyuruyordu.

O'nun dünyaya yönelmeyi ve ona kul olmayı yeren pek çok hadis-i şerifi vardır:

"Kimin himmet ve kaygısı dünya olursa, Allah onun işini dağıtır, fakirliğini gözünün önüne koyar. Kimseye nasibinden fazla dünyalık gelmez. Niyet ve himmeti ahiret olanın işini Allah Teala toparlar, gönlüne zenginlik verir. O arkasını dönse de dünya ona gelir."¹

"Himmet ve kaygılarını teke indirip sadece ahiret kaygısı taşıyanın dünyasına Allah kafidir. Kaygısını dünyaya dağıtanın ise Allah, hangi vadide helak olduğuna aldırış etmez."²

¹ İbn Mace, *Zühd*, 4105.

² İbn Mace, age, 4106

Kurduğu devlet, dünyanın en kudretli devleti haline geldiği, devlet hazinesi dolup taşıdığı zamanlarda bile, O'nun yaşantısında bir değişiklik olmadı. Hanımları O'nun bu mütevazi hayatına dayanamayarak dünyalık istediler. O da onları, ya dünyayı, ya da Allah ve Rasulünü seçmek konusunda serbest bırakmış, yirmi dokuz gün süreyle bir bakıma onları boykot etmişti.

“Kul peygamberlik” ile “kral peygamberlik” arasında muhayyer bırakıldı. Cebrail’e baktı. O mütevazi davranmasını işaret etti. Dedi ki: “Ben de kul peygamber olmayı tercih ettim ve bir gün doyayım ve birkaç gün aç kalayım dedim.”¹

İnfak etmeyi çok severdi. Nitekim Hz. Bilal’e: “Ya Bilal, infak et! İnfak etmekle Arş’ın sahibinin senin malını azaltacağından korkma!”² buyurmuştu. Kendisinden bir şey istendiğinde derhal verir, eğer istenen şey kendisinde yoksa vaad eder ve eline geçen ilk fırsatta bu isteği karşılardı.

Buhari’nin rivayetine göre, çoğu zaman elbisesinde iki yama bulunurdu.

Kızı Fatıma, el değirmeninde un, kuyudan su çekmekten ellerinin yarıldığını göstererek, kendisine ev işlerinde yardım etmek üzere, harp esirlerinden yardımcı istemişti de O: “Ehl-i suffe böyle fakir yaşarken ve Bedir şehitlerinin yetimleri perişan bir haldeyken sen buna nasıl talip olabiliyorsun?”³ buyurmuştu.

¹ Heysemi, Mec’mau’z Zevaid IX, 192.

² *El-Luma*, s. 134, Ebu Davud, İmare, s, 35.

³ Asr-ı Saadet, II, 79.

Ashab-ı Kiram'ın Hayatında Zühd

Tasavvufun temelini teşkil eden Allah Rasulü'nün ve ashabının zühdî hayatının esasları, daha çok zikir, fikir, tilavet-i Kur'an, teheccüd, nafile namaz, oruç, sadaka ve infak gibi ibadetlerle beraber kılık kıyafet, yeme içme, barınma ve uzlet gibi dünya nimetlerine değer vermeme ve ihlas, teslimiyet ve tevekkül gibi asil duygulardan ve güzel ahlaktan oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatındaki zühd, takva ve derunî rûhanî hayatın sahabilerde derin izler bıraktığı bilinmektedir.

Nitekim sûfî tabakat kitaplarından Ebu Nuaym İsfahanî'nin *Hilyetü'l Evliya* adlı eseriyle onun bir ihtisarı olan İbnu'l-Cevzî'nin *Sıfatu's-safve'si*, Ebu Bekir Kelabâzî'nin *et-Taarruf'u*, Hucvurî'nin *Keşfu'l Mahcub'u* ve Şârânî'nin *et-Tabakatul'l-Kübra'sı* sahabe içinde zühdî yaşayışı ile tanınan büyük sahabilere ve suffe ashabına yer vermektedir. İlk tasavvuf klasiği sayılan *el-Luma* ise Allah Rasulü'nün örnek zühdî yaşantısını verdikten sonra hulefa-i raşidîn'in hususiyetlerini ayrı ayrı zikretmekte ve arkasından önce ashab-ı suffeyi, sonra da diğer sahabileri zühd özellikleriyle anlatmaktadır.

Sünnî tasavvuf telakkisinde Hz. Ebu Bekir, zühd ve verası ile tasavvufî hayatın ashab içindeki öncülerinden sayılır. Nitekim Ebu Bekir Vasıtı: "Bu ümmet içinde sûfiyane sözler ilk defa Hz. Ebu Bekir'in dilinden dökülmüştür." diyerek onun Allah Rasulü'ne malının tamamını getirdiğinde: "Çoluk çocuğuna ne bıraktın?" sorusuna: "Allah'ı ve Rasulünü" cevabına işaret etmektedir.¹

¹ El-Luma, s. 168-169.

Şüphelilerden sakınma konusunda gösterdiği titizlik ondaki vera duygusunun tezahürü olduğu gibi, tasavvuftaki “helal lokma” inceliğinin de esasıdır. Nitekim kendisine ikram edilen bir sütün şüpheli veya helal olmadığını öğrenince boğazına soktuğu parmağıyla onu çıkarmış ve “Eğer bu lokmalar canım çıkmadıkça çıkmayacak olsaydı, onu da göze alırdım.” demişti.

Ma’rifet-i ilâhîyye konusunda söz söyleyen ve Allah Resulü ile bu konuda söyleşen ve bu söyleşi Ömer gibi büyük sahabilere bile ağır gelen Ebu Bekir şöyle konuşurdu: “Ma’rifetine, ma’rifetini tanıyamamaktan başka yol bırakmayan Allah’ı tesbih ederim.” “Kim marifetin hâlisinden bir şey tadarsa, bu zevk onu Allah’dan gayri her şeyden alıkoymaya kafidir.”

Cömertliği takvada, zenginliği tam inançta, şerefi alçak gönüllülükte bulduğunu söylerdi. Selman-ı Farisî’ye: “Ya Selman, Allah’ın emirlerini tut. İleride büyük fetihler olacak, senin payına ne düşecek bilemem ama yiyip içecek ve sırtına giyecekten fazla olmasın.” diye nasihat ettiği gibi, Abdurrahman b. Avf’a da: “Gelecekte dünyanın genişleyeceğini, bolluğa kavuşacağını görüyorum. Bolluk zamanında ipek perdeler, atlas yastıklar kullananlar çıkacak. Sizden birinizin boynunun vurulması, dünyaya dalmasından daha iyidir.” diye öğüt verirdi.

Hz. Peygamber (sav)’in, hakkında: “Her ümmetin ilhâma mazhar (muhaddes) kişileri vardır. Bu ümmetin muhaddesi Ömer’dir.”¹ Buyurarak övdüğü ve: “Hak, Ömer’in dilinden konuşuyor.”² hadisiyle yücelttiği, hayatı boyunca asla dünyaya değer vermeyen Hz. Ömer (r.a.),

¹ Buhari, Fezail, 16.

² Ebu Davud, İmare 18; Tirmizi, Menakıb 17

halife olduğu zaman bile üstünde on iki yaması bulunan bir hırka ile imamlık yapmıştır. Dünyaya meylederek yüksek ve süslü evler yapanları uyaran Hz. Ömer, dünyayı bir çöplük gibi görürdü. Nitekim yol üzerindeki bir çöplüğün kenarında dikilerek: “İşte can-u gönülden bağlandığınız dünya bu çöplük gibidir.” demiştir. Bir gün yolda elinde etle Cabir b. Abdullah’ı gören Hz. Ömer: “Siz komşu ve akraba doyuracağınıza, kendi midenizi doyurmak mı istiyorsunuz?” diye çıkışmıştır.

İran kırsasının tahtı ve ganimet malları Medine’ye getirildiğinde: “Tükettiniz dünya hayatındaki güzel nimetlerinizi, onlardan yararlanıp sürdürdünüz sefanızı; burası için hiçbir şey bırakmadınız, artık bugün horlayıcı azabla cezalandırılacaksınız.”¹ Ayetini okuyup ağlamıştı.

Oğlu Abdullah’ın odasına girdiğinde et yediğini görünce: “Sen her canının istediğini yiyor musun? Bilmez misin ki, insanın canının çektiğini yemesi israf. İsraf ise haramdır.” diye çıkışmıştı.

Hz. Ömer’in halifeliği sırasında Tur suresini okuyan güzel sesli birinin sesini duyduğu; bu okuyuştan etkilenerek hastalanıp bir ay kadar evinden dışarı çıkamadığı ve sahabilerin kendisini ziyarete geldiği nakledilir.

Halifeliği zamanında pek çok köleleri bulunmasına rağmen, sırtına yüklendiği odun destesini taşır ve “Niye bunu adamlarına taşıtmıyorsun?” diyenlere “Nefsimi denemek ve onu ıslah etmek istiyorum.” cevabını verirdi. Onun bu sözleri tasavvuf erbabının nefis müşahedesine örneklik teşkil edebilecek özelliktedir. Nefsinin mala ve mevkiye güvenmesine fırsat vermezdi. Temkin ehliydi. Bu yüzden Cenab-ı Hakk’a münacatı

¹ Ahkaf, 46/20.

sırasında; “Allah’ım, sana yakîn olup mekrine düşmemi mi, yoksa vaslınla senden kesilmemi mi murat edersin? Hayır hayır, en güzeli temkin.” derdi.

Hız. Osman (r.a.) Kur’an okumaya düşkünlüğü, ağlaması, sehaveti, gece ibadeti, hayası ve sabrı sebebiyle sûfilere örnek olmuştu. Harama bakan bir gence: “Ben senin gözünde zina eseri görüyorum.” diyerek basîretinin keskinliği ve firasetinin azametini hissettirmişti. Allah elçisine en sıkıntılı zamanlarında servetleriyle destek olmuştu. Özellikle “Ceyşu’ul-usra” diye bilinen Tebuk seferinde orduyu techiz etmek üzere ticaret kervanını bütün develeriyle birlikte infak ederek orduyu donatması ve “Bi’ru’r-Rume” denilen bir kuyuyu sahibinden satın alıp ümmetin istifadesine sunmasıyla malını İslâm’a hizmet için tuttuğunu göstermiştir. Meleklerin bile kendisine imrendiği yüksek bir hayâ duygusuna sahipti.

Hız. Osman: “Hayrı dört şeyde buldum:

- 1-Nafilelerle muhabbet-i ilâhîyyeye varmak.
- 2-Allah’ın ahkâmını icrada sabr etmek.
- 3-Takdir-i ilâhîyyeye rıza göstermek.
- 4-Nazar-ı ilâhîden haya.” diye konuşurdu.¹

Hız. Ali (r.a); Cüneyd gibi büyük sûfilerin hakkında: “Eğer Hız. Ali savaşlarla meşgul olmasaydı, bu bizim ilmimize dair çok şeyler söylerdi. Çünkü O, Allah’ın kendisine ledünnî ilim verdiği bir kâmil insandı.” dedikleri, Hız. Peygamberin “ilim şehrinin kapısı”² diye tanıttığı bir insandı. Bu hususiyetleri ile Allah Resulü’nün ashabı içinde ince mânâlara, latîf işaretlere, tevhid, ma’rifet ve iman konusunda veciz ibarelere sahipti.

¹ *El-Luma*, s. 178.

² Tirmizi, *Menakıb*, 20.

Hız. Ali kendisine imanını soran birisine: “İman sabır, yakîn, adl ve cihad temellerine dayanır.” diye cevap vermiş ve arkasından sabrı on makam üzere, yakîn, adl ve cihadı da onar makam üzere anlatmıştır.”¹ Eğer bu rivayet doğru ise tasavvufî makamlardan ilk bahseden kişi Hız. Ali’dir, denilebilir.

“İnsanların ayıp ve kusurlarından nasıl kurtulabileceğini” soran birine: “Aklını başkan, sakınmayı vezir, nasihatı dizgin, sabrı kumandan, takvayı azık, Allah korkusunu yoldaş, ölümü ve belayı hatırlamayı arkadaş” edinenlerin günah ve kusurlarından kurtulabileceğini söylemişti.

Hız. Ali namaz vakti geldiğinde tirtir titrer, yüzünün rengi değişirdi. “Ne oluyor sana ya Emire’l mü’minin” denildiğinde “Allah’ın göklere, yere ve dağlara arz edip kabul etmedikleri ve insanın kabullendiği emanetin ifası vakti geldi. Korkum bu emaneti gereği gibi yerine getirememektir.” derdi.

Hız. Ali şehit edildiği zaman oğlu Hasan minbere çıkıp şunları söyledi: “Emiru’l mü’minin aramızda katlolundu. Dünyaya ait geriye sadece bir hizmetçi satın almak için ayırdığı 400 dirhem bıraktı.” diyerek onun dünyaya ait hiçbir mal bırakmadığını ümmete ilan etmişti.

Rivayete göre Hız. Ali der ki: “Hayır dört şeyde toplanmıştır: Susmak, konuşmak, bakmak ve hareket. Allah’ın adı geçmeyen bir konuşma boştur. Tefekkürü olmayan bir susma, unutkanlık ve dalgınlıktır. İbretle olmayan bakış gaflet, Allah’a kulluk için olmayan hareket kayıptır. Allah, konuşması zikir, susması fikir, nazarı

¹ *El-Luma*, s. 180.

ibret, hareketi ibadet olan kimseye rahmet etsin. İnsanlar böylelerinin elinden ve dilinden selamettedir.”

Sadece bu raşit halifeler değil, diğer sahabiler (r.a) de böyledir. Allah Resulü ve hulefa-i raşidînün hayatında zühd, takva, sabır, tevekkül, cömertlik, feragat şeklinde yaşandığını gördüğümüz rûhanî ve manevî hayatın diğer sahabilerce de benimsendiğini ve en güzel örneklerin onlar tarafından da yaşandığını görüyoruz.

Hiz. Aîşe validemiz şöyle anlatıyor: “Bir defasında giydiğim elbise çok hoşuma gitmişti. Hâlimden bunu fark eden babam Ebu Bekir: “Bilmez misin ki, insan dünya nimetine hayranlık duyunca, o duygudan kurtuluncaya kadar Allah kendisine gazap eder.” dedi. Ben de o elbiseyi çıkarıp bir başkasına hediye ettim.”

Hiz. Salim bin Abdullah anlatıyor: “Evlendiğim zaman babam, pek çok kimseyi düğününe çağırmişti. Davetliler arasında Ebu Eyyub Ensarî de vardı. Evin duvarını süsleyen yeşil perdeleri gören Ebu Eyyub: “Herkesin kadınların sözüne kanacağına inanırdım da, sizin inanacağınızı sanmazdım.” demişti.

Abdullah b. Mes’ud, güzel ve yüksek bir ev yaptırmış ve Ammar b. Yasir’i evine çağırmişti. Ammar evi görünce: “Evin yüksek, emelin büyük, ölümün yakîn.” diye ölümü hatırlatmış ve tul-i emele kapılmamaya çalışmasını öğütlemek istemişti.

Ashab-ı suffenin tasavvufî hayatın ilk nüvesini teşkil ettikleri, hatta sûfî ve tasavvuf kelimelerinin bunlara ad olan suffe kökünden geldiği öne sürülmüştür. Bunların genellikle muhacir ve ensarın fakirlerinden oluşan, sayıları 70 ila 300 arasında değişen sahabilerden meydana geldiği bilinmektedir. Civar kabilelerden muallim istendiğinde Peygamberimiz, bunlar arasından

seçip gönderirdi. Bu yüzden ashab-ı suffe tekkenin de medresenin de İslâm tarihindeki ilk nüvesi sayılır.

Ebu Nuaym İsfahanî “*Hilyetü'l-evliya*” da ashab-ı suffe hakkında şöyle der: “Bunlar, Cenab-ı Hak’ın kendilerini fânî bir şeye güvenmekten koruduğu; fânîye aldanmak yerine, Allah’ın emirlerine sarılmayı ilke haline getirmiş kimselerdi. Bu halleriyle dünyaya değer vermeyenlere örnek olmuşlardı. Aileleri ve malları bulunmadığı gibi, kendilerine Allah’ın zikrinden alıkoyacak bir ticaret ve meşgaleleri de yoktu. Dünya namına kaybettiklerine asla üzülmezler, ahiret namına kazandıklarına sevinmezlerdi.”¹

Ebu Hureyre, Selman Farisî, Suheyb Rumî, Ebu Musa Eş’arî ve Ebu Zerr gibi ünlü sahabiler hep ashab-ı suffedendi. Ebu Hureyre’nin onlarla ilgili şu sözü, hallerini en iyi şekilde özetlemektedir: “Suffe ashabından yetmiş kadarını gördüm, giydikleri elbise namaz kılarken diz kapaklarına ulaşmıyordu. Bu yüzden rükuya vardıklarında avret yerleri açılmasın diye elbisenin eteğini çekiştiriyorlardı.”

Ebu Musa Eş’ari diyor ki: “Bizim kokumuz, koyun sürüsünün kokusunu andırıyordu. Çünkü yünlü libaslar giyiyor ve terleyince de koyun gibi kokuyorduk.”²

Ashab-ı suffeden Ebu Zerr (r.a) zühd konusunda aşırı titizliği olan bir sahabiydi.

Ebu’d Derda (r.a) tefekkür ve ibretle nazar konusunda temayüz etmiş, önce ticaret ve ibadeti bir arada yürütmek istemiş, bunda tam bir başarı elde edemeyince, ticareti bırakıp ibadete yönelmiştir. Selman

¹ Ebu Nuaym İsfahani, *Hilyetü'l-evliya*, I, 337-338

² *el-Luma*, s. 184.

Farisî ile arkadaşlık ve dostluğu bulunan bu sahabinin zühd, takva ve güzel ahlak gibi konularda veciz sözlerini tabakat kitapları nakletmektedir. Nitekim Şam halkına: “Utanmıyor musunuz? Yiyemeyeceğiniz malı yığıyor, oturamayacağınız binalar yapıyorsunuz, ulaşamayacağınız emeller taşıyorsunuz” diye çıkışmıştı.¹

İmran b. Husayn Huzaî de ashabın ibadete düşkünlük, acılara sabır ve hastalığa tahammül gibi konularda en önde gelenlerindendi. İbadet ve manevî hayata düşkünlüğü sebebiyle ruhunun yüceldiği, hatta bu yüzden meleklerin kendisine selam verdiği nakledilir.²

Tasavvuf klasiklerinde ve tabakat kitaplarında Hz. Peygamber (sas) ve sahabelerle başlayan ve tabiin ile devam edegelen zühd hayatının bu devirde bir takım temsilcilerine yer verilmektedir. Kelabazî bu devreden Üveys Karanî, Herim b. Hayyan, Hasan Basrî, Seleme b. Dinar’ın adlarını sayarken, *Hilyet’ül Evliya* müellifi Ebu Nuaym ve ondan naklen İbnu’l-Cevzî eserlerinde 200 kadar zahid tabiiye yer vermektedir. Hucvurî eserinde tabiin neslinden sadece Üveys el-Kareni, Herim b. Hayyan, Hasan Basrî, Said b. Müseyyeb’e; Attar, Ca’fer-i Sadık, ve Hasan Basrî’ye zahid tabiiler arasında yer verirken, Şa’ranî, Ebu Nuaym Isfahanî ve İbnu’l-Cevzî’nin yolunu izleyerek altmış kadar tabiin zahidini anlatmaktadır. Sülemî (ö. 412/1021) ve onun talebesi Kuşeyrî (ö. 465/1072), sahabe ve tabiin zahidlerine hiç yer vermeden, eserlerine daha sonraki nesilden Fudayl b. İyad ve İbrahim b. Edhem ile başlamıştır³

¹ *Hilyet’ül Evliya*, I, 212, İbn Sa’d, IV, 392.

² Hakim Nisaburi, *Müstedrek*, III, 471; İbn Sa’d, IV, 289.

³ Yılmaz,.,age, s. 88-105.

Biz kitabımızın hacmini büyötmek istemediğimiz için, tabînin ve tebe-i tabînin sûfilerinin sözlerini, hâllerini, hikayelerini anlatmak; Medine, Kufe, Basra ve Horasan zühd mekteplerinin özelliklerinden bahsetmek istemiyoruz. Daha geniş bilgiler arzu edenler için, ilgili eserlerin isimleri sunulmuştur.

Kettanî'nin Sözleri

Tasavvuf İlminin İslâmî olup ondan ilk bahsedenlerin sahabîler olduğuna dair Muhammed Abdulhay el- Kettanî'nin söylediklerini anmadan geçmek içime sinmedi. Tasavvufun kaynağını dışarıda, İran, Hind veya Yunan'da arayan insanların ne kadar yanıldıklarını göstermesi kadar, tasavvufun asr-ı saadet kaynaklı oluşunu da kanıtlayan şu baştan sona ilim ve araştırma mahsulü sözlerini, konu başlığı ile beraber okuyalım:

“Tasavvuf İlminden İlk Bahsedenlerin Sahabiler Olduğu:

İbn'ul Uyun et-Tucibî “*el-İnaletü'l İlmiye*”sinde şöyle der: “Tasavvuf ilimleri konusunda ilk söz söyleyen kimse Hz Alidir”. Sâlih alim Ebu'l Kasım Ali b. Muhammed b. Haccu Ziyâü'n Nehar da şöyle der: “Ashabın bilgisi Allah ve ahirete dairdi. Kendileri havf, (korku), hüzn, mücadele, murakabe, kanaat, sabır, tevekkül, rıza, Allah'tan başka şeylerden kopup yalnız ona bağlanma, derin ve tüm kapsayıcı bir ihlas ehli idiler. Cihad, nefisle mücadele, ikram, güzel ahlakı elde etmeye çalışmak, tevhid, ihlas, yakîn ve zikir gibi ibadet ve hususları yerine getirmeye ve elde etmeye çalışıyorlardı. İşte bu da tasavvuf ilmîdir. Allah Rasülü'nün (sav) hutbe ve tavsiyelerinin büyük kısmı tasavvufun kapsamına

giren hususları içeriyordu. Erkek ve kadın sahabiler de buna rağbet duyup elde etmeye çalışıyorlardı. Her müslümana vacip olan ilim, zamanında ashabın ilgilenip uyguladığı ilim olup bu da tevhit, ihlas ve tövbeden sonuna dek tasavvufun diğer makamlarının bilgisinden ibarettir”. Bu bilgilerle, tasavvuf konusunda ilk söz söyleyen kimsenin Hasan-ı Basrî olduğuna dair *El-Medhâl*'de geçen bilginin anlamını bilmiş olursun. Hasan-ı Basrî, Hz Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme tarafından emzirilmiş olup burada kast edilen, onun Hz Ali'den sonra tasavvuftan söz eden ilk kimse olduğudur.

Daha sonra Kadı İbnü'l-Hac'ın *ed-Dürrü's-Semin*'e yaptığı haşiyede Tüsteri'nin *er-Risaletü'l-ilmîyye*'sinden şu bilgiyi naklettiğini gördüm: “Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Tasavvuf ve fakr konusunda ilk söz söyleyen kimse Hz. Ali'dir”. İbnü'l-Hac şöyle der: Bu yüzdendir ki babam *el-Hikem*'e yaptığı nazımda Hz. Ali'yi tasavvuf ilmînin kurucusu saymıştır:

Onun Ali'dir kurucusu
İlim ve hikmet sahibi olan.

Bu bilginin benzerini o *el-Ezharü't Tayyibetü'n Neşr* adlı eserinde de tasavvuf ilminin kurucusundan söz ederken vermiştir. Kavukci'nin *ez-Zehbü'l-İbriz*'inde şu bilgi verilir: “Ebu Zer el-Gıfari, beka ve fena ilmi konusunda konuşan ilk kimsedir.”

İmam Ebu Talib el-Mekki'nin *Kutu'l Kulûb*'unda şu bilgi kaydedilir: Hasan-ı Basrî bu ilmin yolunu açan, bu konuda dilleri çözen, onun mânâlarını dile getiren, nurlarını açığa çıkaran ve peçesini açan ilk kimsedir. Bu

konuda söyledikleri, akran ve arkadaşlarının hiç birinden duyulmuş değildi. Kendisine şöyle denildi: “Ey Ebu Said, bu ilimle ilgili öyle şeyler söylüyorsun ki başkasından duymuş değiliz. Kimden aldın bunu?” Hasan-ı Basrî “Huzeyfe b. Yeman’dan” karşılığını verdi.

Denildiğine göre, Huzeyfe b. Yeman’a “Bu ilimle ilgili olarak öyle şeyler söylüyorsun ki Allah Rasulü’nün ashabından hiç kimseden duymadık, nereden aldın bunu?” diye söylenmiş, o da “Rasulullah bunu yalnız bana bildirdi” karşılığını vermiştir.¹

Ebu Talib el-Mekkî bundan önce şöyle der: Hasan-ı Basrî, bu söz ettiğimiz ilimde imamımızdır; onun izinden gidiyor, yolunu takip ediyor, kandilinden aydınlanıyoruz. Allah’ın izniyle bu bilgiyi, ona varıncaya dek bir imam diğerinden alarak naklede geldik. O Bedir’e katılan sahabilerden yetmiş kişiyle görüşmüş, üç yüz sahabiye, Osman b. Affan’ı, Ali b. Ebi Talib’i... görmüştür.² Ebu Talib el-Mekki, bundan önce de şu bilgiyi zikreder: Ali b. Ebi Talib Basra mescidinde Hasan-ı Basrî’nin ilim halkasına vardı, o bu ilim konusunda konuşuyordu. Kendisini dinledi, sonra döndü ve onu dışarı çıkarmadı.³ Bundan anlaşılıyor ki Efendimiz Hz. Ali’nin onu mescitten çıkardığını ve bu konuda konuşmaktan men ettiği ileri süren kimse yalan söylemiştir.”⁴

¹ *Kutü’l-kulüb*, 1,150.

² *Age*, 1,149.

³ *Age*, 1,148- 150.

⁴ *Et-Teratibu’l İdariyye* III, 86-87.

TASAVVUFUN TEMEL ESERLERİ

İslâmî ilimlerle ilgili çeşitli kitaplar yazılmaya başlanınca, sûfiler de kendi yollarını tanıtıcı kitaplar yazmışlar, büyük sûfilerin sözlerini ve hayat hikayelerini tesbit etmişlerdir.

Aslında tasavvuf “kal” (söz) ilmi değil, “hâl” (öz) ilmidir. Tecrübeye dayanır. Söz konusu manevî bir hayat ve tekamüldür. Bununla birlikte tasavvuf kültüründe kitapların büyük bir yeri vardır. Bu kitaplar, bir yandan doğru bilgiyi ihtiyaç hissedenlere sunarken, bir yandan da yanlışları, yanılmaları düzeltiyor, saldırılara cevap veriyordu.

Tasavvufun temel kitapları Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmıştır ama, bir çokları da birbirlerinin dillerine çevrilmiştir. Biz bunları iki kısımda inceliyeceğiz. Önce tarih, tabakat, rical kitapları, sonra tasavvufî bilgiler veren diğer eserleri görelim:

Tabakat Kitapları

Birinci tür eserler, sûfilerin hayat hikayelerini ve hikmetli sözlerini derleyip açıklarlar. Doğrusu bu

velîlerin hâl ve hareketleri ile hikmetli sözlerinin araştırılıp incelenmesi ve yorumlanmasında büyük faydalar vardır. İşte onlardan en meşhurları:

1-Ebu Abdurrahman es-Sülemi (412/1021), *Tabakatü's Süfiyye*. Bize ulaşan en eski tabakat kitabıdır. Kendisinden sonrakilere kaynak olmuştur. Abdullah el-Ensârî el -Herevî (481/1089) bu eseri aynı isimle Farsça'ya çevirmiştir.

2-Ebu Nuaym el-Isfehani (430/1038) *Hilyetü'l Evliya*. Sahabeden başlar 700 kadar zahidin hayatını inceler.

3-İbnü'l Cevzi (595/1198), *Sıfatü's Safve*. *Hilye*'nin özetidir. Bu iki kitap birleştirilerek ve çağdaş velîler de eklenerek “*Allah Dostları*” adıyla Türkçeye çevrilmîş ve basılmıştır.

4-Abdulkerim Kuşeyrî (465/1072), *er-Risale* önemli bir eserdir. Türkçe'ye çevrilmîştir.

5-Feridüddin Attar (627/1229), *Tezkiretü'l Evliya*. Türkçe'ye çevrildi.

6-Abdurrahman Cami (892/1492) *Nefahatü'l Üns*. Türkçe'ye çevrildi.

7-Abdul Vahhab Şarani (973/1565) *Tabakatü'l Kübra*. Türkçe'ye çevrildi.

8-Yusuf b. İsmail en-Nebhani (1305/1887) *Camiu Keramati'l Evliya*. Türkçe'ye çevrildi.

9-Ali b. Hüseyin *Reşahat*, *Aynü'l Hayat*, Türkçe'ye çevrildi.

10-Abdulmecid el-Hani, *el-Hadik'ül Verdiyye*. Nakşi büyüklerini anlatır. Türkçe'ye çevrildi.

11-*Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi.

12- Sadık Vicdani (1939), *Tomar*.

Zühd, Takva ve Âdâb Kitapları

Nefs muhasebesi, zevk, vecd ve hâllere dair kitaplardır. Arapça ve Farsça olanlar türkçeye çevrilmiştir. “Kitabu’z Zühd” adıyla yazılmış bir çok eser varsa da, bunların bir kısmı maalesef bize ulaşmamıştır. Elimizde olanların en meşhurları, Abdullah b. Mübarek’in (181/797), Ahmed b. Ömer ed-Dahhak’ın (211/826), Ahmed b. Hanbel’in (241/855), Cafer el-Huldî’nin (348/958), Beyhakî’nin (458/1066) eserleridir.

Tasavvuf ilmine etki etmiş yazarların dilimize çevrilmiş meşhur eserleri şunlardır:

Haris Muhasibi (243/857) *er-Riaye, el-Vesaya,*

Hakîm Tirmîzî (320/932) *Hatmü’l Evliyâ*

Ebu Nasr Serrac (378/988) *el-Luma,*

Ebu Bekir Kelabazi (380/990) *et-Taarruf,*

Ebu Talip Mekki (386/996) *Kûtu’l Kulûb,*

Abdullah el-Ensârî el-Herevî’nin (481/1089)

Menâzilu’s Sâirîn’i ve İbn Kayyim el-Cevziyye’nin (751/1351) ona yaptığı meşhur Medâricu’s Sâlikîn’i

Ali Hucviri (465/1072) *Keşfu’l Mahcub.*

Gazali (505/1111) *İhya’u Ulumi’d Din* ve diğer eserleri

Şehabeddin Sühreverdi (632/1236) *Avarifu’l Maarif*

Muhyiddin’i İbn Arabi (638/1240) *Fususul Hikem, Fütuhât’ı Mekkiye.*

Abdulkadir Geylani bütün eserleri,

Ahmet er-Rıfai bütün eserleri.

Mevlana (672/1273) *Mesnevi.*

İbn Atâullah el-İskenderî, (709/1309) *el-Hikemü'l Atâiyye*

Eşrefoğlu Rumi (874/1469) *Müzekki'n Nüfus*

Şarani (973/1565) *el-Yevakit Ve'l cevahir* ve bütün eseleri.

İmam Rabbani (1035/1625) *Mektubat*

Ankaralı Rusuhuddin (1041/1631) *Minhacu'l*

Fukara.

Sarı Abdullah Efendi (1071/1660) *Semaratü'l*

Fuad.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1194/1780)

Marifetname.

A. Ziyaeddin Gümüshesevi (1311/1893) *Camii'l*

Usul.

M. Zahid Kotku *Tasavvufi Ahlak.*

Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsâna Tasavvuf.*

Bu gün konuyla ilgili bir çok ilmî, akademik eserler ortaya konmuştur. Bunların bir kısmını Bibliyografyamızda göstereceğiz. Çok sevindirici bir durum da tasavvuf ilmine dair çok seviyeli özel dergilerin çıkmaya başlamasıdır.

Çağdaş Yazarlar

Çağımızda bir çok uzman araştırmacı, tasavvuf hakkında bilimsel araştırmalar yapmış ve ortaya akademik kitaplar koymuşlardır. Bugün üniversitelerde ilâhîyat ile birlikte edebiyat, sanat, tarih, iktisat, sosyoloji gibi birçok değişik ilim dalı tasavvufu işlenmekte ve hakkında tezler sunulmakta, derin araştırmalar yapılmaktadır. Bu alanda çalışanları üç gruba ayırabiliriz.

1-Yerliler: Bir çokları üniversitelere mensub ilim adamlarıdır. İşte en meşhurları: Abdalbaki Gölpınarlı, Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mahir İz, Selçuk Eraydın, Süleyman Uludağ, Mustafa Tahralı, Mehmet Demirci, Yaşar Nuri Öztürk, H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, Erhan Vefik, Osman Türer, Mikail Bayram, Ahmet Yaşar Ocak, Süleyman Ateş, Erol Güngör, Sabri Ülgener, Nihat İceklik, Cavid Sunar, Tahsin Yazıcı, Hayrani Altıntaş, Ethem Cebecioğlu, Mustafa Kara, Hasan küçük. Abdurrahman Güzel. Dilaver Selvi, Abdullah Aydınlı

Yine akademisyenlerin dışında bu konuda eser veren bir çok yazarlarımız vardır. İşte bazıları; Mahmut Sami Ramazanoğlu, Musa Topbaş, M. Zâhit Kotku, Sadık Dâna, M. Esad Coşan, İsmail Çetin, Ömer Rıza Doğrul, Necip Fazıl Kısakürek, Abdulkhakim Arvasi, Osman Nuri Topbaş.

2-İslâm Ülkelerindekiler: Afifi, Abdulkhakim Mahmud, Mustafa Kâmil Şibi, Nurettin Şeribe, Osman Yahya, Abdurrahman Bedevi, Zeki Mübarek, Abdulkadir İsa, Ebu'l Vefa Taftazani, Faruk Ahmet Mustafa, Bediüzzaman Firuzanfer, Kasım Gani, Taha Abdalbaki Surür (Reca Garudiy), Abdulkadir es-Sûfi, Said Havva, Ebu'l Hasan en-Nedvi.

3-Müsteşrikler: L. Massignon, R. A. Nichholson, A. J. Arbery, Anne Marie Schimmel, Payl Nuriya.¹

Biz bu kadcarcık bir listeyi yeterli gördük. Ama bu konuda detaylı bilgi isteyenler Doç. Dr. Mustafa Aşkar'ın "*Tasavvuf Târihi Literatürü*" adlı eserine bakabilirler.² Bu çalışmada ilk ve son dönem zühd, tabakât, âdâb,

¹ Bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 111-112.

² İz y. İst. 2006

menâkıbnameler, sözlükler, süreli yayınlar, batıda yapılmış çalışmalar, üniversitelerdeki bilimsel çalışmalar ve internet üzerindeki tasavvuf konulu siteler işlenmiştir.

TASAVVUFA YABANCI KAYNAK YANLIŞLIĞI

Yukarıdan beri yazılanlardan anlaşıldığı gibi tasavvuf, Kur'an ve Sünnete dayanan, asr-ı saadette yaşanan bir ilim ve ahlak mektebidir. Ne var ki maksatları artık iyice meydana çıkmış bulunan şarkiyatçılar (müsteşrikler - oryantalistler) tasavvufu eski İran kültürüne, Yahudilik ve Hıristiyanlığa, Hind ve Yunan'a yamamaya çalışmışlar, "O, yabancı din ve felsefelerden kaynaklanmıştır." demişlerdir.

Maalesef buna çeşitli sebepler yüzünden bazı Müslüman yazarlar da katılmıştır.

Ancak onlar bu iddialarına ciddi deliller getirememişlerdir. Belgesiz, mesnetsiz, tamamen indî ve nefsî düşünce ve değerlendirmelerden ibaret, bir yığın

iddia öylece ortada kala kalmıştır. Üstelik daha sonra bir çok müsteşrik, o düşüncelerinden de dönmüşlerdir.

Bu konuda, geçmişte yazılan sağlam delillerden sonra bu söylenenleri ciddiye alıp da tartışmayı bir “lağv”, bir “malayani”, yani dine ve dünyaya faydası olmayan boş sözler kabul edenleri herhalde haksız görmemek lazımdır.

Bu konuda da bir çok bilimsel çalışmalar yapılmıştır Doç. Dr. Mehmet Bayraktar’ın “Tasavvufa Yabancı Tesir Meselesi” adlı makalesi de bunlardan birisidir. Biz de tasavvufa karşı çıkanları ve sebeplerini kitabımızın sonunda ele almış bulunuyoruz..

İKİNCİ BÖLÜM: TARİKATLAR

TARİKATIN TANIMI

Kelime olarak tarikat, yol, usul, meslek demektir. Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız tasavvufun pratik hayatta bir mürşit gözetiminde uygulanmasına tarikat diyoruz. Bir başka ifadeyle tarikat, tasavvufun belli kaide ve usuller çerçevesinde teşkilatlanmış hâlidir. Kısacası tarikat, Allah'a yaklaşma yoludur.

Tarikat, bir şahsın seyr-u sülûk dediğimiz belli usulleri içeren manevî bir seferle malum makamları aşarak Allah'a yaklaşması ve onun rızasını kazanması yoludur. Tarikat evrad, ezkar, irfan, aşk ve cezbe ile geçilen manevî yollar olarak bireysel olduğu kadar, bir mürşit gözetiminde ve bir tekke veya zaviye çevresinde yaşanan ve manevî, ahlakî olduğu kadar eğitim, irşat, tebliğ, cihat, sanat, iktisat, ticaret ve benzeri sosyal esasları da içeren toplumsal bir yoldur.

Allah (c.c): “Bizim uğrumuzda çabalayanları elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz.”¹ buyuruyor. Allah'a giden yol demek ki bir değil, bir çoktur. Bu

¹ Ankebut, 69.

yüzden büyükler: “Allah’a giden yollar, yaratıkların nefesleri sayısındadır.” demişlerdir.

Önceleri kişisel bir yaşam biçimi olarak görülen tasavvuf, giderek ilim, ahlak ve manevîyatı malum veya meşhur olan insanların etrafında sohbet halkalarının genişlemesiyle cemaatlaşmıştır. Cemaatlar, sohbetini dinleyerek sevdikleri, saydıkları insanların emir, tavsiye ve irşad tarzlarını kurallaştırmışlar, farkında olmadan tarikatların doğmasına zemin hazırlamışlardır. Aynen İtikadî ve fikhî mezheplerin imamları nasıl ki insanlara: “Biz bir mezhep kuruyoruz; düşün peşimize” demedikleri hâlde onlar adına mezhepler kuruldu ise, sevilen ve bağlanan Allah dostları etrafında da, belki de onlar farkında olmadan tarikatlar kuruluyordu.¹

Tarikatların kısa sürede İslâm toplumunda yayılmasının bir çok sebepleri vardır. Bunların bir kısmını, “İslâm’ı beraber yaşamının kolaylığı, görerek eğitimin etkisi, şeyh’in manevî himmeti, hâllerin yansımaları, ortamın temizliği, içtimaî hayata ve İslâm’ın yayılmasına hizmetlerinin takdiri, insana yaklaşımlarındaki üslûb güzelliği, sanat ve estetik değerlere verilen önem vs.” diye sayabiliriz.

Tarikatların Konusu

Tasavvufun konusu, amacı, önemi ve faydaları hakkında söylenenleri burada bir kere daha hatırlamak, yerinde ve yararlı olacaktır kanaatindeyiz:

İnsan, beden ve ruhtan yaratılmıştır. Ceset de dediğimiz beden, bir başka ifadeyle nefis, kötülük ve

¹ Ö. Ziyaeddin Dağıstani, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, s. 73.

çirkinliklere, ruh ise iyilik ve güzelliklere meyledicidir. Ne var ki ruh, adına nefis, ceset, beden dediğimiz kalıp içine mahkum edilmiş, ete ve kemiğe gömülmüştür. Bu, ruhun bir sürgünü ve tutsaklığı sayılmaktadır. Kendi ulvî aleminden, bu süflî alem olan dünyaya gelir gelmez koparttığı feryat ve figan da bundandır. Bilindiği gibi Mevlana “*Mesnevî*”ye bu feryat ile başlamaktadır:

Dinle neyden kim şikayet etmede,
Ayrılıklardan şikayet etmede...

Allah Teala, kendisi için sınırsız olan sıfatlarından bazılarını, ama sınırlı olarak insana da vermiştir. Görme, işitme, bilme, irade, kudret, kelim vs. gibi. Bu sebeple insanı, bütün varlığın özü ve özeti kılmıştır. Bu itibarla insan kainatın ruhu, kainat da insanın dışı ve kabuğu olmuştur. “İnsan, ruhu ile lahût, akli ile ceberût, akli melekeleri ile melekût, vücudu ile de şühûd alemini birer hassa hâlinde bünyesinde barındıran, komplike bir yaratıktır. Beş duyu vasıtası ile, dış dünyasını algıladığı gibi, akli ve manevî melekeleri ile de, iç alemini kontrol ve murakabe gücüne sahiptir.”¹

İnsan, bir çok ayet ve hadislerin işaretiyle iyi işler işlerse, ruh üzerinde olumlu izler bırakır ve iyiliklere, güzelliklere meyli artar. Bunun devamı ise marifet ve kemali kolaylaştırır, hayır ve iyilik duygularını sağlamlaştırır ve nefsi, bedeni, cesedi, ruhun hükmüne sokar. Aksi de geçerli tabi. İnsanın yaptığı işler kötü ve çirkin olursa, ruh büsbütün bedene mahkum olur ve olgunluk -kemal- yolu büsbütün kaybedilir.

¹ İrfan Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin*, s. 173.

Tarikatların konusu, ileride de göreceğimiz gibi insan ve işleri, bir başka deyişle evrenle olan ilişkileridir.

Tarikatların Amacı ve Önemi

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi tarikatların amacı, bedende ilâhî ve kudsî bir emanet olarak taşınan ve bir “Rabbani latîfe” olan “Ruh-i menfuh”u, tasavvufî prensipler çerçevesinde güçlendirerek, kara topraktan fıskıran bir fidan gibi suflî alemin korkunç karanlıklarından kurtararak, kendi öz ve asıl vatanı olan “emir alemi” ile irtibatını sağlamak ve Hakk’a kulluk etmesini temin etmektir. Kısacası, kötülüklerin kaynağı olan “nefs”i, güzelliklerin kaynağı olan “ruh”a teslim ederek, “elest bezminde” verdiği söze mahkum etmektir.

Böylece ruh, ulvî alemlere yükselme kabiliyetini kazanmış olur. Çünkü sûfilere göre insan, Allah’tan gelmiştir. Kendisinde ilâhî kaynaklı olan kudsî bir varlık barındırmaktadır. İnsan kendi kalıp ve iğreti varlığından geçerek ruhî, kalbî varlığına yönelmekle, ilâhî varlığını idrak edebilir, ruhî, ulvî yanını yeniden yakalayabilir. Buna “Allah ile olma” diyebiliriz.

Kuşkusuz insanın bu hâle erebilmesi için kendinden geçmesi, beşerî tavrını unutmaması, kendi varlığının farkında olmaması gerekir. Bu kendinden geçme hâline “fena fillah”, Allah ile olma şerefine ermeye de “bekâ billah” denilir.

İşte tasavvufun sistemleşmiş hâli olan tarikatların amacı, belli usul, erkân ve adap içinde müritlere, yukarıda belirtilen hasletleri kazandırmaktır.¹

¹ Gündüz, age, s. 179.

Bu amaca erdirmeye kullandıkları usuller açısından tarikatlar kendi aralarında çeşitlenmişlerdir.

Tarikatların Çeşitleri

Tarikatları değişik açıdan çeşitlendirmeler olmuştur. Mesela zikir yapma şekillerine göre ikiye ayrılır.

1-Hafî (gizli zikir)

2-Cehrî (açık zikir)

Takip ettikleri metoda göre ise üçe ayrılır:

1-Tarik-i Ahyar: İbadet ve muameleler üzerinde çokça dururlar. Zâhitler yolu da denir.

2-Tarik-i Ebrar: Güzel ahlaka ve gönül saflığına ermek için mücâhede ve riyâzeti esas alırlar.

3-Tarik-i Şettâr: Aşk, muhabbet, vecd ve cezbe yoludur.

Silsilelerine göre dörde ayrılır:

1-Bekriyye veya Sıddıkiyye: Silsilesi Hz. Ebu Bekir (r.a)'e dayananlar.

2-Ömeriyye veya Farukiyye: Silsilesi Hz. Ömer (r.a)'e dayananlar.

3-Osmaniyye: Silsilesi Hz. Osman (r.a)'a dayananlar.

4-Aleviyye: Silsilesi Hz. Ali (r.a)'ye dayananlar.

İnanç sistemlerinin hak veya batıl oluşuna göre ikiye ayrılır:

1-Hak (bâşer') Tarikatlar: Şeriata bağlı kurulan tarikatlar.

2-Batıl (bîşer') Tarikatlar: Bunlar da iki kısımdır ;

1-Çıkışında hak, sonra batıl olanlar. Bektaşilik gibi.

2-Çıkışında İslâm'a ters tarikatlar. Hurufilik, Kalenderilik gibi.

Usullerine göre ikiye ayrılırlar:

1-Rûhanî Tarikatlar.

2-Nefsani Tarikatlar.

Yukarıda sayılan bütün çeşitler, aslında son iki çeşidin içinde görülebildiği için, onlar hakkında gerekli açıklamaları zikrederim.

Rûhanî Tarikatlar

Kur'an-ı Kerim, insanın yaratılışında iki unsuru açıkça zikreder; toprak ve ruh.¹

Toprak ana unsurundan oluşan ve Cenab-ı Hakk'ın "celal" tecellisinin bir neticesi olan beş unsura, "Halk âlemi" denir ki bunlar "anasır-ı erba'a" denilen hava, su, ateş ve toprak ile nefis-i natika'dır. Bu unsurlardan oluşan beden, ceset, nefis, denilen varlık, kendi başına buyruk yaşamayı sever, arzu ve isteklerinin tatminini şiddetle ister ve bir başkasına boyun eğmekten hiç hoşlanmaz.

Cenab-ı Hakk'ın "cemal" tecellisinin bir mazharı olarak "emir âlemi"ni oluşturan kalp, ruh, sır, hafi, ahva unsurları ise, insanı yaratıcısına kulluk yapmaya yönlendiren ruh tarafıdır. Bu ruh, Allah tarafından üflendiği için, (ruh-i menfuh), insan bu yönüyle kudsî bir varlıktır. Zaten insan, bu yönüyle hilafete layık olmuş ve diğer canlılardan üstün kılınmıştır.

İşte tasavvuf ve tarikatlardaki amaç, daha önce de ifade edildiği gibi, halk âlemi içine hapis olunan ruhu

¹ Sa'd 71-72.

keşfetmek ve onu bu tutsaklık günlerinde düçar olduğu kötü alışkanlıklar ve manevî kirlerinden arındırmaktır.

Bu arındırma işlemlerine “seyr-u sülûk” denilir. Bu sayede, insan Allah’tan geldiğini hatırlayarak, tekrar ona döner. Zaman içinde nefisten gelen engelleri aşarak, öz ile aralarına giren perdeleri bir bir kaldırarak insan ruhu, daha hayatta iken, “Bir” ile birliğe erişir. Bu, insan için en büyük mutluluktur. Hakîkî hayat da budur.

Seyr-u sülûk’ün en temel unsuru, zikrullahtır. Zikir, insan kalbini şeytandan, kötü düşüncelerden, huylardan koruyup imanı kuvvetlendirdiği gibi, bir yağmur gibi indiği kalplerde “muhabbetullah”, yani Allah sevgisi bitirir.

Konuyla ilgili şu hadislere dikkat edelim:

“Şüphesiz her şeye cila verecek bir alet var. Kalbin cilası ise, Allah’ı zikretmektir.”¹

“Allah’ı zikir, kalplerin şifasıdır.”² Yani riya, kibir, hased vb. kalp hastalıklarından kurtarır.

“Şeytan insan oğlunun kalbine nüfuz etmek için, istila eder. Lakin kalp, Allah’ı zikredince ümitsiz olarak geri çekilir. Unutursa, istila eder, yani etkisi altına alır.”³

“Kim Allah’ı çok zikrederse, Allah onu sever.”⁴

“Kişi sevdiğini çok anar.”⁵

“Kim Allah’ı çok zikrederse, nifaktan (münafık olmaktan) kurtulur.”¹

¹ Suyuti, *Camsu’s Sağır* I, 99 Erbili, *Kenzu’l İrfan*, s. 70 (258)

² Münavi, *Künuzu’l Hakaik*, s. 72. Erbili, age, s. 71 (261)

³ Erbili, age, s. 71 (263)

⁴ Suyuti, age, II, 173

⁵ Acluni, *Keşfu’l Hafa*, I, 222.

¹ Acluni, age, , I, 222.

“İmanın en faziletlisi, nerde olursan ol, Allah’ın seninle beraber olduğunu bilmendir.”² (Zikr-i daim ve murakabeyi bildiriyor.)

“Tefekkür gibi ibadet olmaz”³

İşte bu gerçeğe binaen, Allah’ın izni ile insan üzerindeki halk aleminin kesafetini almak, nefsin ağırlığını gidererek kötülüklerine mani olmak ve şeytanın da tuzaklarından kurtarmak için rûhanî tarikatlar, lafza-i celal (Allah) ve tevhid kelimesini (la ilahe illallah) sessizce ve gizlice, hayal yolu ile, kalp, ruh, sır, hafi, ahfave nefs-i nâtika gibi latîfeler üzerinde icra ettirerek, salikte Allah sevgisi ve murakabe duygusunu geliştirme ve artırmaya çalışırlar.

Beden içinde mahkum ve mahpus olan ruh, zikir ile devamlı surette kuvvetlendirilince, nefsin ağırlık ve yoğunluğundan yavaş yavaş kurtulmaya ve özüne doğru meyletmeye başlar. Bu, aynı zamanda, nefs’in ruha tabi olmasının, dolayısı ile kötü huylarından vaz geçerek iyi huylara yönelmesinin de bir başlangıcıdır.

Rûhanî tarikatlarda mürit, vuslata ruh yolundan götürülür. Bu yolda çile, uzlet, aşırı mücadele ve mücadele yoktur. Asıl olan kalbin fethi, ruhun arındırılmasıdır. Eğer bu başarılırsa, “kale içinden fetholunur” kuralınca, nefis bütün kötü, çirkin ve düşük huy ve tabiatlarından vaz geçerek gelip kalbe, ruha teslim olacaktır.

Bu yolun esası, sünnet-i seniyye’yi yaşamak, nafile ibadetlere dikkat etmek, zikir, fikir, murakabe ve teslimiyetle ruhu kuvvetlendirmektir. Böylece nefsin

² Acluni, age, I, 49.

³ Münavi, age, s. 175; Erbili, age, s. 72 (270)

ağırlıklarından kurtulan ruh, kendi asıl alemine doğru yol alarak ve aradaki perdeleri kaldırarak visale erişecektir.

Daha çok silsilesi Hz. Ebu Bekir’le gelen ve en yaygın olarak Nakşibendiyye’de görülen bu rûhanî tarikatın letâifleri ise, sırası ile kalp, ruh, sır, hafi, ahfa, nefs-i natika, letâif-i küldür. Bu son latîfeye “ceset”, buradaki zikre “Zikr-i Sultani” denildiği de olur. Daha sonra dersler nefy-u isbat ve murakebelerle devam eder. Letâifler “Hâlk aleminden” değil de, “emir aleminden” oldukları için insan vücudunda maddî değil ama manevî olarak her birinin bir yeri vardır. Her latîfe kendi zikri ile olgunlaşır aydınlandığında diğerine geçildikçe ruh yücelir ve yaratılışı gereği olan marifete ererek “Hakka’l Yakîn” mertebesine yükselir.

Bu letâiflere işaret eden ayet ve hadisleri, bunlar üzerindeki zikrin şeklini, her letâifin olgunlaştıkça alacağı keyfiyeti, rengi, alametleri, bunlarla ilgili dikkat edilecek veya kaçınılacak usul ve âdâbı, kitabımızla doğrudan ilgili görmediğimiz teferruattan sayıyor ve bu güzel bilgileri tarikatların usul ve âdâbına dair yazılmış kitaplara havale ediyoruz.¹ Ancak, büsbütün terke de gönlümüz razı olmadığından,² bir müşid-i kâmilin kaleminden rûhânî tarikatlardaki seyr-u süluku buraya iktibas ediyoruz:

“Seyr-u sülûkun sırası şöyledir: Varis-i Enbiya olan, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ehli bulunan bir

¹ Konuyla ilgili şu kitaplara bakılabilir: Mehmet Nuri Şemseddin el-Nakşibendi, *Miftahu’l Kulub*; Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi, *Camîu’l Usul, Ruhû’l Arifîn*; İrfan Gündüz, *Gümüşhanevi Ahmet Ziyaaddin (ks) Hayatı Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*; İsmail Çetin, *Edeple Varış Lütüfla Dönüş*, Muhammed el-hanî, *Âdâb*.

² Ayrıca ileride “zikir” başlığında bazı bilgiler gelecektir.

Mürşid-i Kâmil'e intisab edilir. Vereceği evrad, ezkar, ed'iyeye ihlasla devam olunur. Sohbet ve hizmetine devamla bilcümle nasihatlarına ihtimam edilir.

Hassaten zikrullah telkinine dikkat ve gayret ile merhâle katedilir. Şöyle ki:

Hâlim ve teslimiyetli olanlara müstehab istihareyi müteakib zikrullah telkini yapılır. “Allah” zikrinin “kalp”de yer etmesi, “Veled-i kalp” zühur etmesi lazımdır.

Sonra “ruh”a, oradan “sırr”a, oradan da “Hafî”ye, oradan “Ahfa”ya, oradan da “Nefs-i natîka”ya, oradan da vücudun zikri olan “Zikr-i Külle”, yani “Zikr-i Sultani”ye intikali gerekir.

Böylece bütün sadrı ve vücudu hücrelerine kadar Zikrullah'ın feyzi sarmalıdır. Bu aynı zamanda sadrın inşirahıdır. Bunlardan sonra, “Nefy'ü İsbat” dersleri gelir. Bu, kelime-i tevhid ile nefes almadan usulüne göre yapılır. Sonra sıra ile:

Murakabe-i Ehadiyyet: İhlas suresi.

Meali: “De ki: O Allah tekdir. Allah Samed'dir. O doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur.”

Murakabe-i Maiyyet:

Meali: “Nerede olursanız, o sizinle beraberdir.”¹

Murakabe-i Akrabiyyet :

Meali: “Biz size şah damarınızdan daha yakınız.”²

Murakabe-i Muhabbet:

Meali: “Allah onları, onlar da Allah'ı severler.”¹

Ayetlerinin mânâlarını derin teemmül, tefekkür, tekabbül ve murakabe ile yapılır.

¹ Hadid 4.

² Kaf 16.

¹ Maide 54.

Dikkat:

Bu dersler Kemal-i ihlas ve teslimiyet-i tamme üzere bulunan müstaid müridana bizzat üstadının talimi ile olur.

Her dersin bir müddet devam etmesi ve gereken işaret ve in'ikası ve hâlin üzerinde görülmesi ile diğer derse geçilir.

Kendi kendine, nazari bilgilerle bunları yapmak mahzurludur.

Bu dersler salikte yükseldikçe ahlak-ı fazılası da beraber yükselmesi şarttır. Sabır, sekinet, istikamet, ünsiyet, himmet, sehavet, hilim gibi bütün güzel ahlak ile mütehâllık olmalıdır.

Allah'ın tevfiğiyle insan-ı kâmil mertebesine, felah'a ermelidir.”²

Nefsani Tarikatlar

Nefsin aldatıcı ve geçici arzuları ile mücadele ve mücadeleyi esas alan tarikatlardır.³

Nefs lügatte, insan, şahıs, fert, insanî ve hayvanî ruh, varlık, bir şeyin hakikatı, insan tabiatının dünyevî lezzet ve şehvetlere yönelmesi gibi anlamlara gelir.⁴

Tasavvuf ıstılahında ise nefisten “kulun çirkin vasıfları ve kötü ahlakı” kastedilir.¹

Bu çirkin vasıfların bir kısmı da kötü ahlak ve çirkin huylar gibi tabiatında bulundurduğu vasıflardır.

² Mahmut Sami Ramazanoğlu. *Mükerrer İnsan*, s. 65.

³ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, s. 248.

⁴ Ö. Nasuhi Bilmen, *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, s. 128, Tehanevi, *Keşşaf*, II, s. 1394

¹ Abdul Hakim Arvasi, *Tasavvuf Bahçeleri*, s. 23.

Birinci kısım, şeriatın haram ve mekruh saydığı ve yasakladığı işlerdir ki bunlar fıkıh ilminin konusudur. İkinci kısım kötü ahlak ve çirkin huylar da ahlak ve tasavvufun alanına girer. Bu tür huy ve ahlaklar, sıkı bir gayret, aralıksız bir çalışma ve nefis ile mücadele sonucu yok edilebilir ve yerine Allah'ın lütfuyla iyi ve güzel ahlak konulabilir, yüksek vasıflar kazanılabilir cinstendirler.

Bu yüzden Allah Teala, nefsin isteklerine karşı gelerek onu ıslah eden kullarını cennet ve cemelullah ile müjdelemiştir. Dolayısıyla nefsin hevasına, isteklerine karşı çıkmak en büyük ibadet ve en büyük cihattır. Aksine nefsin istek ve şehvetlerine uymak Allah'tan, Allah'ın dostluğundan ve huzurundan alıkoyar, uzaklaştırır. İşte bu sebepten ötürü Peygamberimiz: “Ümmetim adına en fazla korktuğum şey, nefislerinin hevalarına uymalarıdır.”² diyerek bu büyük tehlikeye işaret buyurmuşlardır.

Tasavvuf yoluna girenler, Yusuf suresi elliüçüncü ayette anlatılan o güzel cümleyi sık sık tekrar ederek kendilerini ikaz ederler: “Ben nefsimi temize çıkaramam. Çünkü gerçekten nefis, şiddetle kötülüğü emredicidir.”

Nefsin büsbütün yok edilebileceği hakkında ihtilaf vardır. Bazıları bunu mücadele ile mümkün görürken, bazıları da mümkün görmezler. Onlara göre nefis ölmez, ama kötülük yapma kabiliyeti sindirilir. Ancak mücadelede gevşek olunur da gaflete düşülürse, yeniden canlanabilir. Sonra ölmemeli ki, insan onunla savaşı sonucunda sürekli sevap, derece ve makam elde edebilsin. Sanırız, nefsin tabiatına uygun olan da budur.

² Muttakî, Kenzu'l Ummal, III, 7553; VI, 43761, 43764.

Nefisle cihad demek, onu besleyen toprak ve su unsuruna bağlı çeşitli gıdalardan, lezzetlerden, şehvetlerden uzak tutarak, beden üzerindeki hakimiyetini kırmak, daimi bir cehd, çaba ve gayretle, türlü çile ve zahmetlerle onu zayıflatarak, kendisinin tam aksi yerde ve vazifede duran ruh'un emrine vermektir. Nefs, ruhun emrine girince yavaş yavaş yeni konumuna alışır ve eski serkeşliği, isyankarlığı yok olur. İbadet ve kulluktan zevk alır hâle gelir. Tasavvufun konusu bahsinde kısmen bunları anlatmıştık.

Nefsânî tarikatler genellikle cehrî zikri seçmişlerdir. Nefsi, yedi perdeli olarak kabul eden bu tarikatlar, her nefsi esma-i hüсна'dan bir zikirle terbiye ve tezkiye ederek, o isimlerin anlamına uygun harekete alıştırır ve esrarını kavramaya çalışırlar. Şimdi, yedi perdeli dediğimiz nefs'in mertebelerini görmeğe çalışalım.

1- Nefs-i Emmâre: Allah Teala'nın emirlerine uymayan, yasaklarından kaçınmayan, şeytana yoldaş, keyfine, zevkine, şehvetlerine düşkün nefistir. Sahibini küfre, şirke, nifaka veya günaha düşüren nefis. Kur'an'da "Kuşkusuz nefis, şiddetle kötülüğü emreder."¹ ayeti, nefsin bu makamını bildirir.

Nefsi bu makamda bulunanlar, kötülükleri zevkle işler ve üstelik bunlarla övünürler. Allah'a ve ahirete inansalar bile, bu imanları onları günahattan alıkoyamaz. Çünkü uzun emel sahibidirler ve dünya sevgisinde boğulmuşlardır. "Nasıl olsa bir gün tevbe ederiz. Allah da çok merhametlidir. Tövbelerimizi kabul ederek bizi bağışlar." der de Allah Teâlâ'nın gözünün önünde ve huzurunda, o esnada Allah Teâlâ'nın onu seyrediyor

¹ Yusuf 53.

olduğunu bildiği halde hiç haya etmeden günah işlemekten kaçınmazlar.

Günah işleme gözlerinde küçülmüştür. Aslında bunu kime karşı işlediklerini, bunu yaptıklarında kimi üzdüklerini, yada kızdırdıklarını anlasalar ve hesaba katsalardı, bu kadar rahat günah işleyemezlerdi.

Aynı anlayışsızlık, şuarsuzluk ve değerlendirme noksanlığındandır ki, azıcık bir ibadet ve iyilik etseler, bunu gözlerinde büyüterek ahirette kurtuluş vesilesi sayarlar. Son derece cahil ve mağrurdurlar.

Müritler arasında da böyle nefis taşıyanlar olabilir. Ancak bunların diğerlerinden belki şu farkları vardır; Bir kötülük işlediklerinde o anda pişman olurlar. Ne var ki bu pişmanlık, akıllarını başlarına alacak ve kötülükleri terk ettirecek kadar değildir. Fırsatını bulur bulmaz, nefisleri bir su gibi günaha akar.

Bu nefsin en büyük özellikleri gurur, kibir, ucub ve enaniyettir. Kendi kusurlarını görmez ve alemde kimseyi beğenmezler. Bu yüzden kurtuluşlarına vesile olabilecek mürşid-i kâmilleri de beğenmez, el verip iradelerini onlara teslim edemezler. Oysa bunu yapabilselerdi, sohbet ve ibadetlerin bereketiyle belki kurtuluşa erebilirlerdi...

Nefs-i emârenin bir cehâleti de, kimseyi beğenmemekle beraber, herkesce beğenilmek istemesidir. İnsanlara kendini beğendirmek için yapmacık hareketlere girişerek dışını temizlemeğe çalışır ama içini, yani aklını ve kalbini ihmal eder. Oysa, asıl olan kalp temizliğidir.

Son derece dünyaya düşkün olan bu nefsin çok önemli bir özelliği de, Allah'ın rızık verici olduğuna itimat etmeden alabildiğine dünyalık toplamak için

kendini yıpratması, aşırı dünya sevgisi ve itaatı ile dünya metaini kendine mabud edinmesidir.

Sûfî, tarikata girmekle bunların farkına varan kişidir. O, mürşidinin her emrine itaatla, sohbetlere, zikir, fikir, istiğfar ve sair ibadetlere devam etmekle ve nefsin isteklerine muhâlefetle, yani nefisle cihad ede ede, Allah Teala'nın lütuf ve keremiyle nefsin amirliğinden kurtulur ve güçlenen ruhun amirliğini kazanır. Yukarıda ifade edildiği gibi ruhun emrine giren nefis, yavaş yavaş arınarak şerliliğinden hayırlılığa doğru seyr-u sülûka başlar.

O hâle gelir ki gurur, kibir, ucub, fahr, riya ve süm'ası gider, yerine tevazu ve mahviyyet gelir. Nefsini cümleden edna bilir. Başkalarının kusurlarını gizler, kendi kusurlarını gözünde büyüterek tevbe ve istiğfara yönelir, amâna düşer. Hakk'ın sevgisini bütün sevgilerin üstüne çıkararak dünya sevgisinden kurtulur. Tul-i emeli terk ederek kendini ölüme yakın hisseder ve zamanını değerlendirmeğe çalışır. “Ölmeden önce ölme” ve “hesaba çekilmeden evvel nefsini hesaba çekme” sırrına erer.

Bu hâller kendisinde görülen müridi şeyhi, nefsin ikinci mertebesine geçirir. Nefs-i emmare'de müridin zikri “la ilahe illallah”, seyri “seyr ilellah”, usulü “şeriata uyma”, makamı “sadır”dır.

2-Nefs-i Levvame: İyiliklerine sevinen, kötülüklerine üzülen nefistir. Hakk'ın emirlerine kısmen uymayan, yasaklananları bazen yapan, ancak yaptığı zaman da pişman olan, bundan ötürü kendini levmedip kınayan nefis. “Ey Allahım! Haşa sana isyan olsun diye, veya seni kızdırmak amacıyla değil, sadece nefsimi yenildiğim için bunları yaptım ve senden utanıyorum.

Beni bağışla ey Rabbim” diyerek günahından utanan ve acı çekerek vazgeçen, ama aynı vartaya tekrar düşebilen nefis. Kur’an’da da kendisine “Levvâme (kendini kınayıp pişman olan) nefse yemin ederim”¹ diye işaret edilen nefis.

Bu nefiste olan müridin içi tam olarak temizlenmediği için, zaman zaman kendilerinde kötülüğe doğru bir meyil uyandığında, kendilerini şeriatın yasakladığı o kötülükleri işlemekten alamazlar. Ne var ki, yaptıkları kötülüğün farkındadırlar ve bundan dolayı çok çok utanır, kendini levmeder, kınar, pişman olur, tevbe ve istiğfar ederler. Sonra, yine kötü ahlakları sebebiyle kendilerini tehlikeye atar, böylece Rahmanî nurlar ile şeytanî duygular arasında bocalayıp dururlar.

Müridin bu hâlden kurtulması için şeyhinin sohbetine devam ile hâlden istifadesi, gıyabında da rabıtaya devam etmesi, nefisini muhasebe ve murakabe ile tezkiye ve terbiye etmesi gerekir. Nefisle yapılan sürekli mücadele ile güzellikler kalbe yerleştirilirse, kötülükler iyiliğe tebdil edilmiş olur. Bu oluş müridin hem hâlinde, hem de rüyalarında görülmeye başlanınca, mürşidi onu, üçüncü mertebeye erdirir.

Nefs-i Levvamede Salikin zikri “Lafza-i Celal” (Allah), seyri “seyr lillah”, makamı “kalp”, alemi “Berzah”, hâli “kabz ve Bast”dır. Bu makamda “Muhabbetullah” hasıl olup nefs-i levvâme ruha tabi olunur.

3-Nefs-i Mülhime: Hakk’ın emirlerine mümkün mertebe uyan, yasaklarından kaçınan ve bu hâllerinden ötürü bazı ilâhî ilhâmlara nail olan nefistir. Adını

¹ Kıyame 2.

Kur'an'dan alır: “And olsun, nefse isyanımı ve itiatımı ilhâm edene.”¹

Bu nefis sahipleri, zahirlerinin güzelliğine rağmen, hatırlarında kötü huylarını hâla giderebilmiş değillerdir ve onları yok etmek, içlerinden söküp atmak için yaman bir mücahede ve mücadele içindedirler. Bu hâller zaman zaman huzurlarını bozar ve içlerinde fırtınalar estirir ama, sonunda nefsin bu arzularına çeşitli ibadet ve riyazatla karşı koyup onlardan kurtulmayı başarırlar. Çünkü onlar “ihsan” mertebesine kanat açmışlardır; “her an ilâhî huzurda olduklarının bilincinde, kendileri Allah’ı göremeseler dahi, Allah (c.c)’ın kendilerini gördüğünün inancındadırlar”. Allah kendilerine şah damarlarından, hatta kalp ve akıllarından daha yakındır.

Bu duygular onda ilâhî aşk uyandırır. Kalbindeki bu aşk ateşi ve dosta kavuşma isteği ile dünyadan uzaklaşır. Kötülüklerden geçer ve kendisini maşukuna yaklaştıracak her hizmete ve fedakarlığa can atar. Derken hâliyle rüyalar güzelleşir, bazı kerametler zuhur eder. Ancak o bunlara iltifat etmez. Her şeyde hakîkî failin Allah (c.c) olduğunu ayne’l yakîn görerek gönlünde bir huzur ve itmi’nan oluşur.

Bu metebede seyr “seyr alallah”, zikir “İsm-i Hu”, alem “alem-i melekût”, makam “makam-ı ruh”tur.

4-Nefs-i Mutmainne: Hakkın emirlerine tam uyan, yasaklarından sakınan, kuvvetli iman ve it’minan sahibi nefistir. Kalp ilâhî nurla aydınlanmış, böylece kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulmuş, güzel ahlak ile donanmış, dolayısıyla huzur, yakîn, sekinet ile mutmain olmuş, yatışmış nefistir. Bu sebeple, nefs-i mülhime de görülen

¹ Şems 8.

iç huzursuzluklar, içi kasıp kavuran fırtınalar dinmiş ve engin bir huzura erişmiştir. Bu makamda beşerriyet fena bulup “Nur-i Muhammedî” zuhur ettiğinden nefis, hitab-ı ilâhîyye’ye mazhar olmuştur: “Ey itmi’nana ermiş itaatkar nefis.”¹

Bu nefis sahipleri şeytan ve nefsin sultasından kurtulmuş, aşk ve iştiyakla iyilikleri işler olmuşlardır. Dolayısıyla ihlası elde etmiş bahtiyarlardır. Onların kalbini ne dünya, ne insanlar, ne de şeytanlar meşgul edemezler. Orası Hakk’ın nazar ve tecellisine her dem hazır hâle getirilmiştir.

Bu makam, velayet ve verasetin ilk makamı olan ve “ubudiyet” sırrına erilen bir makamdır. Geçmiş ve geleceğe dair en ufak bir endişe duyulmaz. Cennet arzusu ve cehennem korkusundan geçilerek Hakk’ın rızasından başka hiçbir şeyin düşünülmediği bir makamdır bu. Mâsivâyâ meyil tamamen gitmiş, Hak’tan gelen sürur ve keder, lütuf ve kahr aynı derecede algılanmış, tamamen tevekküle erişmiştir. Bu makama erişmek için, bir mürşid-i kâmilin irşadına mutlaka ihtiyaç vardır.

Bu makamda seyr, “Seyr Ma’allah”, zikir, “İsm-i Hak”tır. Makamı “Ayne’l Yakîn”, alemi, “alem-i ceberüt”, hâli bazen “sekr”, bazen de “sahv”dır.

5-Nefs-i Radiyye: Her bakımdan Hakk’a yönelen, her an Allah (c.c) ile olma şuurunda olan, O’nun acı tatlı her hükümüne tereddütsüz teslim olup rıza gösteren nefistir. Kendisi ve başkaları hakkındaki Allah’ın kader ve kazasına hayır olsun şer olsun razı olan, ilâhî sırlara ermiş, alemdeki vahdet ve kemali görmüş nefis. Alemde olan hiçbir şeye itiraz etmeyen ve “keşke” kelimesini hiç kullanmayan nefis. Cemal ve Celal tecellileri arasından

¹ Fecri, 27.

mest olarak tefviz ve tevekküle ermiş, sızlanma, şikayetlenme ve mızıkçılık noksanlığından geçmiş nefis. Kendi iradesini Allah'ın iradesinde eritmiş nefis. "Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldular" övgüsünde mest olmuş, "sen O'ndan, O da senden razı olarak dön Rabbına."¹ İlahi emrine amade nefis. Artık kalbi Allah'tan alacak ve meşgul edecek duygu ve alakalardan azade nefis. Allah'tan gayrı dünyevî ve uhrevî bütün maksatlardan, hatta keşif ve kerametlerden dahi geçen nefis.

Ne var ki yegane ma'bud ve mahsub olarak Allah bilinir ve sevilirken, yine de hâlâ benliğini ve varlık vehmini büsbütün aşamadığı için bütün bütün ikilikten geçememiş, az da olsa kendi varlıklarını hissettikleri için "külli mahviyyet" kendinde hâl olamamıştır. İçinde ince bir sancı sızıntılanmaktadır. Göz yaşları akar içlerine ince ince... "Fenafillah" ve "Beka Billah" makamlarındadır ama, Allah'ın da kendinden razı olduğunu kesin olarak bilememektedir.

Burası "Hilafet Makamı"dır artık. Hitab-ı ilâhîye mazhariyet, daha önce olmamışsa artık kesinleşir. Mürşidi bu makamda ona "İsm-i Hayy" zikrini telkin eder. Seyri, "seyr-i fillah", makamı "müşahede"dir.

6-Nefs-i Mardiyye: Bütün varlığı ile Hakk'a teslim ve taatta olan, böylece kendisinin Allah'tan razı olduğu gibi, Allah'ın da kendisinden razı olduğu nefis. Artık "Külli Mahviyyet"e ermiş, kemal ve ma'rifetin en üstün derecede tecelli ettiği nefis. Mahfuziyyet hil'atlarının giydirildiği makam. Yukarıda zikredilen ayette "Rabbın da senden razı olarak"¹ hükmüne ve

¹ Fecr 28

¹ Fecr 28.

“Allah onlardan, onlar da Allah’tan razı oldular. İşte bu, Rabbından kesin bir haşyet sahibi olanlara mahsustur.”² Hitabına mazhar olan nefis.

Artık bu makamda “Allah’ın Ahlakı” ile ahlaklanma ve Resulullah (sav)’a tam uyma tahakkuk eder. Burası aynı zamanda “Hilafet-i Kübra” makamı olduğu için meclisinde olanlara nasihat eder, hiç kimsenin kabahat ve günahına bakmadan, herkese hüsn-ü zan besleyerek şefkat ve merhametle muamele eder. Kalpten geçenlere muttali oldukları hâlde hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranarak müritleri yetiştirmeğe çalışır. Kendilerine lütfedilen keşif ve kerametlere takılıp kalmadan daima huzurda durur, isim, sıfat ve fiil tecellilerine mazhar olur. Zahirde halk iledir ama, batında daima hak iledir.

Bu makamda seyr, “seyr anillah”, zikir “İsm-i Kayyüm”, makamı “Hakka’l Yakîn”, hâli, “temkin” ve “hayret”, alemi de “alem-i şehadet”tir.

7-Nefs-i Kâmile: Salik’in bir cezbe-i ilâhî ile bütün marifet ve kemal sıfatlarını kazandığı nefistir. Tamamen vehbî olarak bir lutf-ü ilâhî olan bu nefsin makamı, irşad makamıdır. Görenler dahi Allah’ı hatırlar ve düşünürler. Kutbu’l irşad, kutbü’l aktab ve gavsu’l a’zam’ların makamı.

Bu makamın seyri, “seyr billah”, ve “seyr lillah”, zikri “Ya Kahhar”, hâli “beka”; alemi “kesrette vahdet, vahdette kesret”; sıfatı da “sıfat-ı hamide”dir.

Bütün bunlardan sonra bir kere daha işaret etmeliyiz ki, “mürid kâmil, mürşid nakıs olursa, nefsi mutmainne ve daha yukarıdaki makamlarda kendisinde zahir olan keşf ve kerametlerde, nefis ve

² Beyyine 8.

şeytanın, kurnaz iğvalarına kapılarak takılıp kalabilir. Mutmainne nefis, sülukun nihayeti, ehlu'llah ve velayetin başlangıcıdır. Bu makamdaki velayete “velayet-i suğra”, hilafete de “hilafet-i nakısa” denilir.

Bunlardan daha ileriye gitmek, inayet-i ilâhî ile ihsan olunacak cezbe-i ilâhîyye'ye bağlıdır. Çalışmakla, mücadele ve riyazatla elde edilemez. Raziyye “hilafet-i kâmile”, mardiyeye “kutbiyyet” ve irşad makamıdır. Bunlar, Resulullah (sav)'ın sünneti üzere halkı irşad ve Hakk'a hizmet ile yükümlüdürler. Sâfiyye makamı ise, “Kutbu'l aktab, gavsu'l a'zam, sırr-ı hilafet ve kümmelin-i ehlullah” makamıdır.”¹

Tarikatların Sayısı

Tarikatlar, sūfi'yi Allah'a götüren manevî yollardır. Acaba bu yollar ne kadardır?

Bu soruya sūfiler şöyle cevap verirler: “Allah'a ulaşan yollar, yaratıkların nefesleri sayısındadır.”²

Nefeslerin sayısı deyince belki şu ayrıntıyı vermek güzel olabilir; eskiler, bir insan için günde yirmi dört bin nefes vardır demişlerdir.³ Hatta İmam Şa'rani, “el-Minen” adlı eserinde: “Allah Teala'nın bana olan en büyük lütuflarından biri de, tarikata daha ilk girişimden itibaren, yirmi dört saat içinde yirmi dört bin kere “Allah” lafza-i celalini zikretmem oldu ki bu, yirmi dört saat içinde alınan nefesler demektir. Ümid ederim ki bu

¹ İrfan Gündüz, *Gümüshanenevi Ahmed Ziyaüddin*, s. 230.

² Necmeddin Kübra, *Tasavvufi Hayat (Usul-ü Aşere)* s. 33.

³ Necmeddin Kübra, age, ay.

sayede hiçbir nefesim Allah'ı zikirten hâli kalmamın.”
der.⁴

Sûfîlerin bu “yaratıkların nefesleri sayısındadır” sözlerinden anlaşılan, tarikatların sayısının sayılamayacak kadar çok oluşudur. Ahlak, tabiat ve karakterleri çok değişik olan insanlar için de bundan daha tabii bir şey olamaz.

M.E.B İslâm Ansiklopedisinde tarikatların geniş bir listesi verilmiştir. Dört yüzü aşkın tarikatın kendilerine nisbet edilen zatlarla beraber tesbitini orada görmekteyiz. Bu bize kesin bir rakamdan ziyade herhâlde bir fikir vermeye yarar. Çünkü geniş İslâm Coğrafyasında, hele günümüzdeki gelişmelerle beraber düşünüldüğünde, kuşkusuz bu rakam binlerle ifadesini bulacaktır.

M. Zeki Pakal'ın “*Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*” adlı eserinde de evvel teessüs ederek şöhret bulanlardan on bir (11), sonra zuhur edenlerden de yirmi altı (26) tarikatı, kurucuları ve şubeleri ile birlikte saymaktadır.¹

Bu meşhur tarikatların silsilelerindeki meşayihî inceleyen müstakil kitaplar da vardır. Şu ikisini örnek gösterebiliriz: Hocazade Ahmed Hilmî, *Hadikatu'l Evliya*,² Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-i Aliye*.³

⁴ Abdulkadir İsa, age, tercemesi, s. 128.

¹ M. Zeki Pakal, *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, III, 405-408.

² Hocazade Ahmed Hilmi, *Hadikatu'l Evliya*, Osmanlı y. ist. 1979.

³ Sadık Vicdani, *Tomar-ı Turuk-i Aliye*, 1338-1341.

Bunlardan başka, müstakil olarak bir tarikatın silsilesini inceleyen eserler de yazılmıştır. Mustafa Aşkar bu konuda yapılan çalışmalardan bir çok örnekler sunar.¹

Tarikatların Sosyal Vazifeleri

İslâm toplumunda tarikatlar, bireysel oldukları kadar, toplumsal hizmetler de görmüşlerdir. Özellikle İslâm dîninin halk kitlesi tarafından severek yaşanması ve yayılması çalışmalarında en etkin hizmet, tarikatların olmuştur. Bu yönüyle tarikatlar, birer halk eğitimi hizmetleri görmüşlerdir.

İslâm'ın yayılmasında tarikatların büyük emekleri vardır. Bazen ordulardan önce, bazen de sonra, gayr-ı müslim diyarlara gitmiş ve yerli halkın İslâm'a ısındırılması ve hidayete erdirilmesinde üstün hizmetler ifâ etmişlerdir. Aynı zamanda cihad hareketlerinin ve istiklal savaşlarının içinde hep tarikatlar vardır. Dünyanın dört bir yanında gerek fetih, gerekse savunma ve işgallere direnmede dervişlerin çabalarını tarih iftiharla kaydetmektedir.

İslâm ordularının ulaşamadığı uzak alanlara İslâmiyet genellikle tarikatlar aracılığı ile gitmiştir. Bugün dahi Afrika, Avrupa, Amerika'da ve Avusturalya'daki İslâmlaştırma çalışmalarında en başarılı hizmetleri yine tarikatlar görmektedir.¹

I. Dünya Savaşından sonra düşmanların işgal ettikleri İslâm topraklarındaki savaşlarda ve bağımsızlık hareketlerinde, şimdilerde ise Afganistan, Çeçenistan,

¹ M. Aşkar, age. s. 265-293.

¹ H. Kamil Yılmaz, age, s. 253-254, 286-295.

Bosna Hersek, Rusya gibi coğrafyalarda tarikatların hizmetleri açıkça görülmektedir.

Tarikatlar, ümmet birliği ve sosyal barışın da bir teminatı olmuştur. Bununla beraber tarikatlar daima ilim, eğitim, iktisad, siyaset, askerlik, güzel sanatlar gibi sosyal hayat alanlarının merkezinde olmuştur. Bugün bu konuyla ilgili birçok ilmî araştırmalar ortaya konmuştur.²

Tasavvuf ve tarikatların, iç barışı, huzur, emniyet ve asayişini sağlamada, sosyal bünyeyi sağlamlaştırmada ve güzel bir toplum oluşturmada da olumlu etkileri büyük olmuştur. İslâm, özü itibarıyla sosyal bir dindir. Tasavvuf ve tarikatların geliştirdiği ahlak ve fütüvvet anlayışı, başından beri kerem, cömertlik, îsar, mürüvvet, cesaret, fedakarlık, feragat, kendini feda, hizmet, kimseye eziyet etmeme, yük olmama, şikayeti terk etme, makama aldırılmama, vb. erdemleri ifade eder.¹

Tasavvufun insanları çağırdığı zühd, zevklerde itidal, insanın Rabbini ve ahiretini unutacak düzeyde aşırılığa gitmemesi biçimindedir. İslâm ve onun derunî yaşam biçimi olan tasavvuf, insanları dünyayı bütünüyle terke ve ondan kaçmağa değil, zâhitliğe ve dünyayı küçümsemeğe çağırmaktadır. Belirli ölçülerle Allah'a kulluğa çağırırken, her şeyi bırakarak ibadete yönelmeyi istememiştir. Dünya hayatından ve helal rızıklardan makul ve meşru bir payın alınmasını ister. Her şeyi yasaklamaz. Helalin haram kılınmasını hoş karşılamaz. Dünya tez gelip geçen bir değişim yeri ve ahiretin tarlası,

² M. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*; Hasan Küçük, *Tarikatlar*; Sabri F. Ülgener, *İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*..

¹ Affi, age, s. 85.

ahiret ise bâkî, sonsuza kadar kalıcı bir ebediyet yeridir. Ya ebedî nimet, veya sürekli azap yeri. Kur'an ve sünnet bunu ifade eder. Peygamber Efendimizin, ashabın ve sûfîlerin hayatı, bunun birer açık örneğidir.²

² Afîfî, age, s. 94.

TARİKATLARDA TEMEL UNSURLAR

İnsan Unsuru

Şeyh

Şeyh Arapçada “ihtiyar” anlamındadır. Tarikatta ise, kendisine intisap eden müritleri, seyr-u sülük denilen belli esaslar çerçevesinde yetiştiren ve eğiten kişidir. Mürşit de denilen şeyh, daha önce bir şeyhin gözetiminde hak yola girmiş ve bu yolun hâllerini, makamlarını, korkulu ve tehlikeli durumlarını yaşayarak öğrenmiş örnek bir kişidir. Bu sebeple müridi alır ve ona yararlı ve zararlı hususları göstere göstere manevî yolda yürütür. Dînî hayatı sevdiren ve yaşatır. Şeyhin başarısı kullarına Allah’ı sevdirmektir. Bu sebepten ötürü de, Allah katında sevgili ve kıymetli bir insandır.

Şeyhlik Vasıfları: Daha önce “nefs-i ra’ziyye”de “hilafet makamı” verildiğini, “nefs-i marziyye”de “hilafet-i kübrâ” makamı ile “nasihat ve irşâd” verildiğini, “nefs-i kâmile”de “kutbu’l irşâd” makamının verildiğini görmüştük. Demek şeyh olmanın öncelikli

şartı, bir mürşidin terbiyesinde bu mertebelere, makamlara ermesidir.

Bundan başka irşad için salahiyetli bir şeyhin birtakım vasıfları vardır. Başlıcalarını şöyle zikredebiliriz:

Kur'an ve Sünnetin ahkam ve âdâbını iyi bilmesi.

Şeriatı ihlasla ve istikamet üzere yaşaması, gönül zenginliğine sahip olması. Asıl keramet budur ve başka bir keramete de gerek yoktur. Aranmamıştır da. Çünkü Peygamberlik için mucize şarttır ama, velîlik için keramet şart değildir.

İnsanları Allah'a ibadete, zikre, şeriatı bilmeğe ve yaşamağa davet etmesi. Herkese nasihat etmesi. Bunun için yeterli bilgiye sahip olması.

Bütün yaratılmışlara şefkat, merhamet ve lütufla yaklaşması.

Mü'minlerin ayıplarını örtmesi, onlara kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi için gerekli şeyleri bildirmesi, yetiştirmesi.¹

Şeyhe İtaat: Tasavvuf, amelî-tecrübî ve ihtiyarî, yani gönüllü girilen bir yol olduğu için, bu yola giren bir mürit, mutlaka bir şeyh'in terbiyesi altına girmeli, bütün kalbiyle ona bağlanmalı, seve seve her emir ve tavsiyesini dikkatle yerine getirmeli, asla itirazda bulunmamalıdır.

Şeyh hata yapmaz mı? Elbette yapabilir. Peygamberler hariç hiçbir insan masum değildir. Bu yüzden şeyh de, niyetini hâlis kılmakla beraber nefsinin azarlamaya devam etmeli, kendisini asla hatadan münezzeh görmemelidir. Olabilir ki bir konuda dikkatini toplayamaz ve nefsinin arzusu altında yatan şeyi

¹ M.Esa'd Erbili, *Risale-i Es'adiyye*, s. 16.

göremez. Onun için nefesine karşı her an uyanık bulunup tuzağa düşmemelidir.²

Bazı müridler, şeyhlerin hata yapmayacaklarını, hatta günah işlemeyeceklerini, işleyemeyeceklerini iddia etmişlerdir. Şüphesiz ki bu boş bir iddiadır. Günah işlememek (masumiyet) peygamberlere mahsus bir sıfattır. (İsmet). Hatta onların bile hata (zelle) yapabilecekleri, ama bu hataların Allah (azze ve celle) tarafından düzeltileceği söylenmiştir. Bazıları ise buna “hata” değil, “terk-i evla” demişlerdir. Velîlerin yanılmayacaklarını ve günah işlemeyeceklerini söylemek, onları peygamberlerle karıştırmak gibi bir yanılaşa götürür. Bu iddia, aşırı sevgiden kaynaklanan bir körlük olsa gerektir.

Ama sūfîler, velîler için “masum değil ama mahfuz”dur demişlerdir. Yani onlar, iyi niyetle yaşadıkları ibadet ve taatlardan ötürü, kendilerinden razı olan “hafız” Allah (azze ve celle) tarafından “mahfuz”, yani “korunmuş”lar, “korunma altına alınmış”lardır. Tıpkı temiz bir çevrede yaşayan, mikropsuz bir ortamda bulunan insanların, pis, rutubetli, havasız ve güneşsiz yerlerde yaşayanlara göre hastalığa yakalanmaları ihtimali daha az olduğu gibi, temiz bir çevrede, manevî bir çerçevede yaşayan şeyhlerin de günah işlemekten, hele hele günaha ısrarla devam etmekten korunmuş olacakları, akla da, nakle de uzak bir şey değildir.

Nitekim bazı ayetlerde Allah (azze ve celle), mü'min kullarını koruyacağını, şeytanın onları azdıramayacağını ifade eder.¹ Biraz ileride sohbet bölümünde iyilerle iyi ortamlarda beraber olmanın

² el-Hani, *Adap*, s. 160.

¹ A'raf 196; Hicr 42; Nahl 99; Al-i İmran 135.

faydalarını ayet ve hadislerle geniş olarak göreceğiz inşâallah.

Hatırlarsınız, “insandan nefis tamamen gider mi, yoksa bir kalıntı kalır mı konusu tartışılmıştır” diye görmüştük. Bazıları “imtihan” ve “derece kazanma”nın devam edebilmesi için nefis tamamen kaybolmaz demişlerdi. Eğer iş onların dediği gibi ise, elbette şeyhler de bazen ona uyararak günah işleyebilirler. Ancak orada inayet-i ilahî yetişir ve onlar derhâl pişmanlık arz ederek tevbe ederler. Malum, Allah (azze ve celle) tevbe edenleri sever.

Burada bir edep de, onlardan böyle bir hata veya günah görenlerin sûizanna kapılmamalarıdır. Acaba bu günah veya kusur hangi zaman, zemin ve şartlarda yapılmıştır? Acaba bir zaruret ve mecburiyet mi vardır? Bütün bunlar iyi düşünülüp değerlendirilmeli, mümkünse mazeret aranmalıdır. Bulunamamışsa bile bu hata örtülmeli, âleme ifşa edilmemeli, hatta doğrultmaya kalkışılmamalıdır. Çünkü onlar bunun bir hata olduğunu bilirler. O seviyedeki alim insanlara emr-i bilma’rufa gerek yoktur. Bu, bütün alimler için de geçerlidir. O güzel vazife, bilmeyenlere, veya ısrar edenlere yapılır.

Ancak şeyhin yaptığı bir yanlışta, “şeyh yaptığına göre bunda bir keramet vardır” diyerek uyulmaz. Az yukarıda “aşırı sevginin gözü kör ettiğinden” bahsetmiştik. Cahil müritlerde az da olsa zaman zaman böyle körlükler görülmüştür malesef.

Hatta şeyh yanlış emretse, yolun birçok büyüklerine göre mürid “pasif direniş” göstererek itaat etmez. Ama, yaygara da koparmaz. Edebini muhafaza ile istifadesine devam eder.

Bu konuda başka görüşler de yok değildir. Yani “şeyhinin emrettiği yanlış, senin bildiğin doğrudan senin için daha iyidir. İttiba etmen gerekir. Kendini ikna edemiyorsan, Hz. Musa (as) ile Hızır kıssasını iyi düşün.” diyenler de olmuştur.

Tasavvuf ve tarikatların temel ölçüsü Kur’an ve sünnet olduğuna göre, her hâlükarda şeriata uymak esastır. Hadiste geçen şu kural herkesi bağlar: “Hâlîka isyan olan yerde, mahluka itaat yoktur.”

Şeyhlik Âdâbı: Bir şeyh, daima niyetini hâlis kılmalı, bütün vakitlerinde sahv (kalp uyanıklığı) hâlinde bulunmalı ve bir anını olsun gafletle geçirmemeye fevkalade dikkat etmelidir. Derecesi ne kadar yükselirse yükselsin, zahirî amelleri asla terk etmemelidir.

Müridin malına asla göz dikmeme, eğitim amacı dışında şahsı için hizmet beklememe, aksine onlara karşı maddî ve manevî cömert olma, şeyhlik âdâbının önde gelenlerindedir.

Müridin kalbinden heybetinin gitmemesi için daima vakur ve ciddi olma, heva ve hevesten, aşırı şakadan, laubalilik ve malayaniden, ciddiyetsizlikten uzak bulunma, bütün bunlara sebep olmaması için de rastgele ve uzun uzadıya onlarla oturmama, yine şeyhin dikkat etmesi gereken âdâbtandır.

Şeyh ve Müteşeyyih: Şeyh olmadığı hâlde şeyh geçinen insanlar maalesef ötedenberi hep olagelmiş, şeyhlik gibi bir manevî sultanlık her zaman istismarcıların ilgisini çekmiştir. Tasavvufa en fazla söz girenler de bu “mustasvıflar”dır.

Mustasvıf; olmadığı hâlde mutasavvıf geçinendir. Özde değil sözde şeyh geçinen sahte ve taklitçilerdir. Bunlar insanları hakikat yolundan alarak dalalete götüren yol kesici eşkıyalardır. Velîler, çok merhametli insanlar olmalarına rağmen, “yol kesen eşkıya” dedikleri bu tür sahtekarlara lanet etmişlerdir.

Bunun için bu yolun büyükleri büyük bir iç tenkit oluşturmuş, yoğun bir şekilde müteşeyyih ve mustasvıflere dikkat çekmişlerdir. Sırf onlar bilinsin diye gerçek müşitlerin hâl ve vasıflarını, sahtekarların yanlış tutumlarını tanıtmak için bir çok kitaplar, risaleler yazmışlardır.

Yeri gelmişken soralım: “Gerçek şeyhi nasıl bilebiliriz?”

Bunun birkaç yolu vardır:

1-Silsile: Tarikat şeyhlerinin Hz. Peygamber efendimiz (sav)’e kadar uzanan üstadlar zinciridir. Her şeyh kendisinden sonra gelene icazet vere vere, bu zincir ta Resulullah (sav)’a kadar varır. Tarikatta bu silsileye çok önem verilmiştir. Bir nevi manevî nesebdir. Feyzin devam etmesi için, silsilede bir kesiklik, kopukluk olmaması gerekir. Bir müridin de “manevî babaları” sayılan silsiledeki şeyhlerini bilmesi gerekir.

2-İcazet: Şeyhlerin, mürid yetiştirmek üzere ehliyetini ispatlamış ve seyr-u sülükunu tamamlamış olan mensuplarına verdikleri yazılı veya şifahî izindir. Eğer verilen izin yazılı belgeyle kayıt altına alınmışsa, o belgeye “icazatname” denir. “Hilafetname” dendiği de olur.

Tarikat şeyhleri, zaman içerisinde liyakatlı olmayan ve seyr-u sülük görmemiş ehliyetsiz kişilerin

şeyhlik iddiasına kalkışmasını önlemek için silsile ve icazet zorunluluğu getirdiler.

3-Bazı kitaplarda şeyhi tanımanın bir kısım alametlerinden bahsedilir. Birkaç örnek:

Huzuruna varıldığında bütün gam, keder gider. Kalpde bir ferahlık ve muhabbet uyanır.

Meclisinden ayrılmak istenilmez. Her sözü aşk ve şevki artırır.

Ziyaretine gelen herkes, elini öpmeğe mecbur, hayır duasına niyaz ile mesrur olacağını hisseder..

4-Alimlerin ve insanların uyması: Eğer bir şeyhe zamanın alimlerinin en az bir kısmı uymuş, bir kısmı da hakkında hayırlı konuşmuş, insanlardan büyük bir çoğunluk da ona tabi olmuş, hâl ve gidişini gördükten sonra onu reddetmemişler ve üstelik sevgileri de artmış ise, bu da o şeyhin hakîkîliğine bir alamettir. Zira bu kadar ümmetten insan, yanıšta birleşmez. Bu kadar insanı devamlı aldatmak da mümkün değildir. Bilindiği gibi peygamberimiz: “Ümmetim batılda birleşmez, bir ihtilaf görürseniz, çoğunluğa uyunuz.”¹ buyurmuşlardır.

5-Kitapları, hizmetleri ve faaliyetleri de, şeyhi tanıtan birer işaret sayılırlar.

6-Allah tarafından mahfuz olması, çeşit çeşit lütuflarla Allah'ın onu talep etmesi ve araması, ona ism-i a'zamını vererek duasını kabul etmesi de velinin alametleri arasında sayılmıştır.²

Müteşeyyih ve mustasvif denilen sahteler ise maalesef genellikle bu dünyanın içinden gelen

¹ İbn. Mace, *Fiten*, 3950. İbrahim Canan, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı*, XVII, 526.

² Necmeddin Kübra, *Fevaihu'l Cemal*, M.Kara, *Tasavvufi Hayat*, s. 153-154.

insanlardır. Ya bir şeyhten ders almış ama devam ettirmemiş, yada yaptığı aykırı işlerden ötürü huzurdan kovulmuş, veya şeyhlerinin vefatından sonra bir kâmile giderek eksikliklerini tamamlamak yerine bir şekilde şeyhinin müritlerinin başına geçmesini becermiş bu uyanık (!) insanlar, iyi niyetli insanları gerçek şeyhe giden yoldan alıkoydukları için “eşkiya” adını almışlardır. Mahlukata merhametleriyle temayüz etmiş ulu evliya bu tür insanlara lanet etmiş ve “ölümlerinin eliyaz’u billah sû-i hatime ile olacağını” söylemişlerdir.

Çok az olmakla beraber, bir devlet kurmak veya iktidardan pay almak kasdıyla dışardan gelerek bu işlere tevessül edenler, hatta bunda başarılı olanlar da yok değildir.

Bunları tanımanın yolları yok mudur?

Elbette vardır. Biraz önce “şeyhlik âdâbı” anlatılmıştı. O âdâbın yokluğu başlı başına bir alamettir. Bunlardan başka gerçek şeyhlerde olmayan bazı tutum ve davranışlar da onları ele vermektedir. İşte onlardan bir kaç:

1. Hakîkî mürşitler başlarına adam toplamak için rastgele davet etmez, propaganda yapmazlar. Müritlerinin kalabalıklarıyla övünmez, kaliteye değer verirler. Şandan, şöhretten kaçarlar.

Oysa sahte şeyhler tabiri caizse davulla, zurnayla adam toplarlar. Kerametleri kendilerinden menkuldür. Müritleri de sohbet adı altında durmadan bu kerametleri anlatır dururlar. Başlarına adam toplansın da nasıl olursa olsunlar.

2. Hakîkî mürşitler dünya siyasetiyle uğraşmazlar. Müritlerini de mümkün mertebe Allah (azze ve celle)

den alıkoyan bu tür işlerden uzak tutarlar. Tabi, tasavvufun “dünya” anlayışı malumdur.

Oysa sahte şeyhler, özellikle günümüzde siyasetin kirli ve kaypak zeminini bilmelerine rağmen dünya menfaati adına onunla meşgul olurlar. İktidar kapmak için kavga ederler. Müritlerini de bu menfaatlarına alet ederler.

3. Tasavvufta insan yetiştirmenin bir yolu da “hizmettir”. Şeyhler, müritlerini yetiştirmek için hizmet ettirirler. Ancak bu hizmeti asla kendileri ve aileleri için değildir.

Hâlbuki sahte şeyhler müritlerini kendileri ve aileleri için hizmette kullanırlar. Kendine ait işlerde ücretsiz veya az bir ücretle esir gibi çalıştırırlar. Geçimlerini müritlerinin üstüne atmış, tabiri caizse onları haraca bağlamıştır.

4. Kâmil mürşitlerin sohbetleri belli bir tertip üzeredir ve müridi aşamalı olarak yetiştirir. Dersler de belli bir usul ve seyir iledir. Bütün bunların olumlu etkisi zaman içinde müritte görülür.

Oysa sahtekarların sohbet ve manevî eğitimlerinde belli bir düzen ve tertip yoktur. Seyr-u sülukları genel usule aykırıdır. Müritlerinde de beklenen hâller asla görülmez. Zavallılar birkaç zikir kelimesiyle ve toplu yapılan şovlarla yıllarca oyalanır dururlar.

5. Mürşid-i kâmiller kendilerinden ayrılan müritlere beddua etmezler. Belki hayırlarına dua ederler.

Hâlbuki sahtekar şeyhler, kendilerinden ayrılanların imansız öleceğini ve sonsuz azap göreceğini söylerler. Zavallı müritlerini “gökten düşenin parçası bulunur, bizim tarikatımızdan düşenin bulunmaz” diye korkuturlar. Böylece onları sürekli istismar ederler.

Oysa tarih içinde birçok kâmil mürşit, birçok şeyh değiştirmiş, hatta başka başka velîlerden ayrı ayrı icazetler aldığı da olmuştur. Kaldı ki tarikat âdâbını anlatan kitaplarda müridin “kalbini cezbeden şeyhe” gitmesi gerektiği de anlatılır. Ancak sık sık gereksiz yere şeyh değiştirmek de elbette hoş değildir. Atalarımız “Yuvarlanan taş yosun tutmaz.” demişler.

İntisap Şart mı?: Herkesin bir şeyhe intisabı şart mıdır?

Buna cevabımız kısaca şöyledir: Eğer buraya kadar yazılan tasavvufî hayat güzel görülür de yaşanmak istenirse, bilinmelidir ki bu yol şeyhsiz yaşanmaz. Çünkü, tecrübe ve uygulamaya dayalı bir yoldur. Ancak, yanlış anlaşılmasın; bir şeyhe bağlanmadan da İslâm şeriatı yaşanılabilir ve Allah’ın lütuf ve izni ile cennete girilebilir.

Halife

Halife, şeyhin irşadla görevlendirdiği kişiye denir. Bunlar genellikle “nefs-i mutmainne”yi geçmiş kişilerdir. Halife olan kişiye şeyh tarafından “hilafetname” veya “icazetname” verilir. Bu, tam bir irşat yetkisi olabileceği gibi, zikir telkini, rüya tabiri, tarikata kabul gibi sınırlı bir görev için de verilebilir. Bu sınırlı icazet, şeyhin vefatı ile biter. Şeyh lüzum görürse verdiği hilafeti tekrar alabilir. Tam icazet, sahibine vefatından sonra şeyhin yerine geçmeye imkan verir.

Halifelerin manen en büyüğüne “serhalife” denir. Genellikle şeyhin vefatından sonra tarikata o mürşit olur. Diğer halifelerin görevini yeniden gözden geçirir. Ya devam ettirir, veya başka görevler de verebilir.

Kıscacası halife, bir yerde bir mürşid adına müridleri idare eden, onların seyr-u süluklarına nezaret eden şeyhin vekili ve temsilcisidir.

Mürid

Bir şeyhe bağlanarak tarıkata girene mürid denir. Derviş, salık, zahid, arif, aşık, velî, sûfî, fakir, erenler, ehlullah, miskin, ubbad, garip, talip vb. başka adlar da verilmiştir.

Bir şeyhden tarikat dersi alarak bağlanmaya “inabe, intisap, biat, el alma” gibi isimler verilmiştir. Bunun için önce müridin arzu etmesi, iradesini ortaya koyması gerekir. Şeyh, onu hemen kabul etmez. Ona önce “istihare” emreder. Kendisi de bunu yapar. İstihare hayırla sonuçlanırsa şeyh veya halifesi o talibe (istekliye) ders verir. Bazen müritteki kalp itimadı ve kabiliyetler açıkça görülürse, istihareye lüzum görülmebilir.

Bir mürid, tarıkata girdiğinde kendisinden ilk istenenleri şöylece özetleyebiliriz: Devamlı abdestli olmak ve abdestli uyumak. Farz namazları vaktinde ve cemaatla kılmak. Nafile namazlara, özellikle de teheccüd, duha ve evvabine devam etmek. Bütün ibadetlerde olduğu gibi namazı da huşu ve huzurla, ta’dil-i erkânına dikkat ederek kılmak. Oruç, zekat, hac gibi ibadetleri hakkıyla yapmak. Geçmişte eda edemedikleri ibadetlerinin mutlaka kazasını yapmak. Yalan, sûizan, dedikodu, koğuculuk, iftira, alay, ayıplama, hakaret, kötü lakap ve malayaniden dilini koruduğu gibi, eli ve ayağı, gözü ve kulağı, mide ve ırzı bütün haramlardan korumak. Malayani ve abes sohbetlerden vaz geçip, hiçbir kimsenin aleyhinde, ayıbında ve kusurunda olmayıp, kendi kusurlarının affi için çalışmak. Devamlı zikrullahı

devama gayret etmek. Kendine lazım olan ilimleri, ihlasla amel etme niyeti ile öğrenmek. Az yemeye, az uyumaya, az konuşmaya, oruçtan istifade etmeye devam ederek kendisini orta yolluriyazet ve mücahedeye alıştırmak. Kur'an okumaya ve zikrullahı devam etmek. Özellikle seherlerde uyanık olup teheccüd kılmak, dua ve niyaz ile, zikir ve tilavet ile meşgul olmak.

Bütün bunları yaparken kendinde bir varlık görmemek, amânâ sarılmak, tevazu ve mahviyyet içinde olmak, ucubtan, gurur ve kibirden şiddetle sakınmak.

Velhasıl Allah'ın şeriatına ve Peygamber Efendimizin sünnet-i seniyyelerine her hususta uymağa sıdk ile niyyet ederek, ihlasla yerine getirmeye çalışmak ve bu hususta azimli, gayretli, sabırlı, iradeli olmak.¹

Müridin Âdâbı: Müridin, muhakkak uyması lazım gelen bir takım edepi vardır. Bunlar; Allah'a, şeyhine, ailesine, ihvanına ve sair mümin kardeşleri ve cümle mahlukata karşı göstereceği vazife ve edepdir. Mürid bunlara uyduğu ölçüde tarikattan istifade edecektir. Müridin vazifelerini burada kısaca saymak istiyor, daha fazlasını ilgili kitaplara havale ediyoruz.²

¹ Mahiz İz. *Tasavvuf*, s. 123. Mehmet Nuri Şemseddin el-Nakşibendi, *Miftah'ul Kulub*, s. 63. Mahmud Sami Ramazanoğlu, *Mükerrrem İnsan*, s. Cemal Nar, Arş Gölgesi s.13.

² Müridin âdâbı ile ilgili eserler çoktur. Biz bu konuda faydalandığımız birkaç eseri zikredelim: Muhiddin ibn-i Arabi, *Âdâb'ul Müridin*, Suhruverdi, *Avarifu'l Mearif*, s. 505-552. Muhammed b. Abdullah el-Hani, *Adap*, s. 113-173. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 227, İsmail Çetin, *Edeble Varış Lütüfla Dönüş*, s. 168-199.

Müridin Allah Tealaya Karşı Âdâbı: Mürid, her şeyden evvel Allah Teala'ya ve O'nun dînî İslâm'a, İslâm'ı bize tebliğ eden ve onu en güzel biçimde yaşayan Hz. Resulullah'a (sav) şeksiz şüphesiz, tereddütsüz, pazarlıksız inanır ve inancının gerektirdiği gibi yaşamağa, hatta yaşatmağa, başkalarına da ulaştırmaya çalışır, bu uğurda malı ve canıyla cihad eder. Allah Teala'ya karşı edebin başı, her an O'nun şeriatının emirlerini yerine getirme gayreti, çabası, irade ve azmi içinde olmak, bu hususda nefsiyle olan mücahedesine sabırla aralıksız devam etmek, müstakim olmaktır.

Bundan sonra mürid, Allah'tan başka her şeyden - mâsivâ- gönlünü arındırmalı, ağyar ve gafillerin düşüncelerinden kalbini muhafaza etmelidir. Çünkü bunlar birer perde -hicab- dırlar.

Hakkın her emrine tam bir teslimiyet göstermeli ve her kazasına razı olmalıdır. Hiçbir an Allah (c.c)'a kulluktan çıkmamalı ve her an O'nunla olma bilincine ermelidir.

İnsanların övmesi veya sövmesi müridin yanında eşit olmalı ve Allah'tan başkasını asla görmemelidir. Rabb Teala, kulun Rabbı olmaya devam ettiği müddetçe, kulun da O'na kul olmaya devam etmemesi, gerçekten çok çirkindir. Öyleyse mürid kalbini, ruhunu ve sırrını iyice temizlemelidir. Her an Allah'a bakma, rıza ve kanaatla sadrını, haya ve vakarı korumakla ruhunu, helal lokma ve iffetle karnını, heva ve hevesi kırmak, arzu ve şehvetleri terketmekle bedenini haramlardan sakınmak ve hayra koşmakla el ve ayaklarını, zikir ve istiğfara devamla dilini temizlemeli, her işinde ölçülü, ihtiyatlı, dengeli olmağa çalışmalı, selef-i sâlihine benzeyerek her

hayra, her hizmete hazır olmalı ve aşkla, şevkle koşmalıdır.

Hatta üzüntü ve pişmanlık duyarak günahlarını bile temizlemeli, daima güzel bir ölümle husn-i hatime için yalvarıp, su-i hatimeden sakınmalı, buna sebep olur diye her kusurdan arınmaya çalışmalı ve didinmelidir.

Müridin Şeyhine Karşı Âdâbı: Müridin şeyhine karşı olan âdâbını “muhabbet ve teslimiyettir” diye özetlemek mümkündür. Çünkü, açıklayacağımız bütün âdâbın varacağı son nokta burasıdır. Müridin şeyhine karşı edeplerini şöylece sıralayabiliriz:

Mürid şeyhini sevmeli, saymalı ve “yıkayıcının elindeki ölü gibi” kendisini şeyhe teslim etmeli, huzurunda ve gıyabında edebe uymalı, hürmet ve tazimde kusur etmemelidir. Bu seyr-u sülukun en önemli esasıdır.

İçinden, şeyhinin söz ve işlerine itiraz etmemeli, emrettiklerini ertelemekten yerine getirmeli, özellikle ezkar ve evradını zamanında ve usulüne uygun olarak yapmalı, iyi veya kötü olsun şeyhinden hâllerini gizlememeli, şeyhinin sırlarını saklamalıdır.

Yeri geldiğinde şeyhine içten ve ihlasla hizmet etmeli, sevgisinin bir nişanesi olarak maddî manevî her şeyini şeyhine fedaya hazır olmalıdır. Mürid bilmeli ki, feyzinin devamı ve gayesinin gerçekleşmesi şeyhinin vesilesi ile olacaktır. Bu yüzden, şeyhinde fani olmalı, sevdiğini sevmeli, yerdüğünü yermeli, hatırına başka bir şey getirmeden şeyhinin telkin ettiği evrad ve ezkar ile meşgul olmalıdır. Hiçbir sıkıntı, mihnet ve meşakkat, onu yolundan alıkoymamalı, azmini gevşetmemelidir.

Şeyhinin vefatından sonra O'nun hanımı ile evlenmemek de, müridin şeyhine karşı göstereceği bir edep olarak önemle zikredilmiştir.

Şeyhe karşı göstereceği edeplerden biri de, onun hâlifelerinin, hizmetlerini görenlerin, hatta kendinden önce tarikata girmiş olan müridlerinin emirlerini de yerine getirmesi, onlara karşı sevgi ve saygıda kusur etmemesidir.

Müridin Ailesine Karşı Âdâbı: Kadın olsun erkek olsun, bir müridin ailesi arasında uyacağı edepler vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz.

Her işe “besmele” ile başlamak, aile efradına geliş ve gidişlerde selam vermek, güler yüzlü, tatlı dilli ve dualı olmak, yerinde musafaha, muanaka (kucaklaşma), takdir ve teşviki ihmal etmemek, haram ve şüpheli yiyecek ve giyeceklerden korumak, çocukların terbiyesinde ve ev işlerinde yardımlaşmak, ibadetlerine ihtimam göstermek, itikat, ibadet, muamelât, ahlak, sanat, ticaret, vb. mesleklere ait zorunlu bilgileri öğrenmelerini sağlamak, sıla-i rahimlerini gözetmek, aşırılığa kaçmadan meşru şaka ve eğlencelerle gönüllerini hoş etmek, haram eğlence ve sefahatlardan korumak, huysuzluklarına sıkıntılarına sabretmek, önemli işlerde istişare etmek, karı koca hak ve isteklerine karşı gönül hoşnutluğu ile karşılık vermek, aile sırlarını korumak, nafaka ve sair hak hukukta eşitliği sağlamak, daima nazik, kibar ve iltifatkar olmak, kırıcı konuşmaktan ve tartışmaktan kaçınmak, eşlerin akrabaları aleyhinde söz söylememek ve hukukunu gözetmek, eve geliş gidişleri zamanında yapmak, aksi durumlarda bilgi vermek, konu komşu

haklarını korumak, misafirlere hizmet ve ikram etmek, karşılıklı zevklere saygılı olmak.

Mürid, ailede huzursuzluk ve geçimsizlik sebeplerinden şiddetle kaçınır. Bunların bir kısmını şöylece özetleyebiliriz: İzinsiz ve uzun süre evden ayrılmak, ibadetlerde ve muamelelerde İslâm'ın ölçülerine uymamak, ev, eşya ve kılık kıyafetlerde tertip, düzen ve temizliğe dikkat etmemek, sert, kaba ve kırıcı konuşmamak, beşerî ihtiyaçlara karşılık vermemek, yoksulluk veya maddi sıkıntılara sabretmemek, tesettüre ve genel ahlak ve âdâba uymamak, aşırı kıskançlık, akrabalara, özellikle eşlerin akrabalarına karşı ilgisizlik, saygısızlık, başkalarının yanında birbirlerini tenkit, gayr-ı meşru hayat ve eğlence, yeni ortamlara uymada esneksizlik ve hoşgörüsüzlük.

Gerekli âdâba uyulan bir evde manevî terakki hiç şüphesiz daha çok olacaktır. Çünkü huzur, her güzelliğin önde gelen sebeplerindendir. Karşılıklı edeplere uyulan bir ev, cennet bahçelerinden sayılır.

Müridin İhvanına Karşı Âdâbı: Müridin manevî kardeşlerine karşı âdâbını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Mürid, kardeşlerinin ayıbına bakmaz, kusur araştırmaz, geçmişteki hatalarını dile getirmez. Kimsenin dedikodusu ile meşgul olmaz. Elinden geldiğince hak ve hukuka riayet eder. Allah'ın kendine verdiği nimetlerden kardeşlerine ikram eder.

Mürid, baş olmaya özenmez, ileri atılmaz, kendini kimseden üstün görmez.

Daima kardeşlerine hayır duada ve hizmettedir. Tembellikten kaçır, her hizmet ve meşakkatli işlerde en

önde olmaya çalışır. Onlara hizmeti, nafîle ibadetlerden daha faziletli bilir.

Küsleri barıştırır, dargınları seviştirir, zalimi ikaz eder, mazlumunu af ve sabra davet eder.

Kimseye karşı kalbinde kin, nefret, buğz, haset vb. olumsuzluklar taşımaz. Özür dileyeni affeder. Belki intikama gücü yetse bile kendisine karşı suç işlemiş her müslümanı affeder, hata edenleri nasihatla iyiliğe davet eder. Günah işleyeni terk etmez ve kurtarmaya çalışır.

Sürekli kardeşlerinin sayısını artırmaya gayret eder. Kazandığı kardeşlerine karşı âdâba dikkat ederek, kardeşlerini kaybetmeden korumaya çalışır. Çünkü edepsizliği yüzünden eski kardeşlerini kaybeden bir kişinin yeni kardeş kazanmaya çalışması anlamsız bir işittir.

Müridin Nefsine Karşı Âdâbı: Müridin, nefesine karşı âdâbı çoktur. Belli başlılarını belirtmeye çalışalım:

Mürid, Allah'a karşı sıdk ve ihlas içinde olmalı, sadece O'nun rızasını istemeli, bunun için sünnet-i seniyye'ye uymalı, şeyhinden aldığı vazifelere dikkatle devam etmelidir.

Daima günah ve kusurlarına tevbe etmeli, kendisini Allah'tan alıkoyan dünya, sevgisinden, makam mansıp, şan şöhrat ve riyaset, yani baş olma sevdasından kurtulmalıdır.

Yolunun kıymetini bilip vakti aziz tutmalı, gurur, kibir, kendini beğenme, başkalarının kusurunu görme ve araştırma gibi huylardan arınmalı, kendisi için en büyük felaket sayılan kötü ortam ve arkadaşlardan sakınmalı, iyilerle beraber olmaya gayret etmeli, sohbetlere devam etmelidir.

Az yemeli, az söylemeli, az uyumalı, asla nefesine arka çıkmamalı, hatalarını söyleyenlere teşekkür etmelidir. Zikir, teheccüd, nafîle namaz, oruç, sadaka, emr-i mar'uf, nehy-i münker vb. vazifelerini gevşemeden yerine getirmeli, azimetle amel etmeli, sık sık nefisini hesaba çekmeli, daima ona muhâlefet ederek riyazet ve mücahede ile ıslahına gitmeli, amacına erişinceye kadar yoluna azim ve sebatla devam etmelidir.

Derecesi yükseldikçe, gözünde ayıp ve kusurları da büyümeli, asla ucbe, fahre, gurur ve kibire düşmemelidir, eline, diline, beline sahip olup içini dışını arındırmalı, zamanın büyüklerine hürmet etmelidir.

Yaşantısında manevî temizlik kadar, maddî temizliğe, işlerinde tertip, düzen ve disipline riayet etmelidir.

Halka hüsn-ü zanla bakmalı, temiz kalpli olmalı, kimseye yük olmamalı, minnet etmemeli, hizmet etmeli ama hiç kimseden hizmet beklememelidir.

Halkın eza ve cefasına sabretmeli, affedici, birleştirici, barıştırmacı olmalıdır. Sevmeli, sevilmesi, ihsan ve lütuf kabul etmemelidir.

İsraf ve lükse kaçmamalı, zahid olmalı, helal rızkını kazandıktan sonra vaktini iyilik ve ibadetlerle değerlendirmeli, kazancından infak ve sadakada bulunmalı, herkese ve her canlıya karşı şefkat ve merhametli olmalıdır.

Özellikle nefsin lezzet ve şehvetlerinden, kötü veya gereksiz, faydasız adet ve alışkanlıklarından kurtulmalı, gaflete düşmemeye dikkat etmeli, her an ihsan üzere olmalıdır.

Evet, işin özü ihsana ermektir. İhsan, yani Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmek, kendisi her ne kadar

O'nu göremiyorsa da, hiç kuşkusuz O'nun kendisini görüyor olduğunu kesinlikle bilmek ve bu bilinçle amel etmek, yaşamak.

Amel Unsuru

Gece İbadeti

Tasavvuf ve tarikatların üzerinde en fazla önemle durduğu amel, gece ibadetidir. Yani gece az uyumak, gece yarısından sonra, özellikle de seher vaktinde uyanarak abdest almak, namaz kılmak, Kur'an okumak, Allah Teala'yı zikretmek, yani istiğfar, tehlil, tekbir, tahmid, tesbih, selavat, dua, niyaz, ve ilimle geceyi geçirmektir.

Seher vakti en lâhûfî bir zamandır. Allahü Teala'nın kullarına bahşettiği en mühim ikramıdır, manevî ziyafettir. Bütün hak aşıklarının yaz kış sıcak yataklarını terk edip, gönüllerini Hak Teala'ya verdikleri, kudsî, ulvî anlardır. Göz yaşları ile namaz, niyaz, istiğfar, tefekkür, zikrullah ile nefislerinden çıkıp Rabbu'l Âlemîne samîmîyetle iltica ettikleri demlerdir.

Gece seher vaktinde feyz-i ilâhî göklerden yağmur gibi yağarak o anda ibadette olanların kalplerinde tecelli eder. Bütün rûhanîyet ve melaike-i kiram hazeratı da iştirak ederler. Gece kılınan iki rekat namaz, farzlar hariç, gündüz kılınan bütün nafilâ namazlardan daha faziletlidir.

Bu manevî ziyafetten faydalanmak isteyenler, ileride açıklayacağımız gereklerini yerine getirmeli, özellikle de gereksiz keyfî oturmaları terkederek erken yatmalıdırlar. Gece ibadetinin kadrini bilen kişiler, ısrarla şunları söylemektedirler:

“Cesedimizin rahatını, sıhhatimizin devamını, erken yatmakla elde etmeliyiz. Erken yatarsak füzulî konuşmalarımızı önlemiş oluruz. Akşam yemeklerini hafif yemek, hem dinî, hem de tıbbî âdâptandır. Gecenin ilk saatlerindeki uyku, vücudun dinlenmesi bakımından daha semerelidir.

Seher vakti gafil zümrenin uyuduğu, gönül sultanlarının samîmîyet ve tevazu ile Rablarıyla hemdem oldukları bayramlarıdır. Manevî terakkiyat, ilerleme vesilesidir.

Gece vücut istirahat ettiği, dinlendiği için zindedir. Salim, mâsivâdan silinmiş bir kalple yapılan murakabe, tefekkür neticesi olarak insan kitaplarla elde edemediği, öğrenemediği bir çok rûhanî bilgilere sahip olur.

Seherlerde kalkanların sıhhatleri, ruhen inkişaf ettikleri için bir kuş gibi hafif olurlar, az uyku kafi gelir, yemekleri de azalır, füzulî konuşmaları da. Fazla uyuyanlarda ise ağırlık, sıklet ve atalet olduğu için daima sıhhatlerinden şikayet ederler.”¹

Şüphesiz uyku büyük bir nimet ve ihtiyaçtır. İnsan uyku ile dinlenir. Yorgunluklar, sıkıntılar ve streslerle bunalan kalp uyuyarak istirahat eder. Sükunete erer. Gündüz üzerinde bir sürü yazılar yazılan, karalamalar yapılan, problemler çözülen beyin tahtası, uyku ile silinir ve tertemiz hâle gelir.

Uykunun miktarı hakkında bir çok söz söylenmiştir. Genellikle bir günün üçte biri olan sekiz saat üzerinde durulur. Mevsimlere göre gece ve gündüzün zamanı değişse de, bunun bir kısmı gündüze alınarak, “kaylûle” sünnetiyle gece uykusu ayarlanabilir. Şüphesiz

¹ Sadık Dana, *Altınoluk Sohbetleri*, II, 89 , V, 56.

kuvvetli bir irade, sağlam bir niyet, disiplinli bir hayat ile uyku saatlerinin çok daha azaltılması mümkündür. Ruhun kuvvetlendirilmesi ile bu iradeye dayalı azaltma alışkanlık hâline gelirse, bir zararı da söz konusu değildir.

Geceyi abdest, namaz, dua, zikir, Kur'an okuma, ilim gibi ibadetlerle geçiren bir insanın elde ettiği kalbî nurlanma, hiç şüphesiz onun gündüzünü de aydınlatarak her türlü kötülöklere karşı bir kalkan gibi onu koruma altına alacaktır.²

Yaptığı güzel işler ve ibadetler ile gündüz hayatı da böyle mahfuz (korunmuş) geçen bir insan, hâliyle gece ibadetine daha rahat kalkacaktır. Böyle bir devr-i daim, onun her anını değerlendirmesine vesile olarak aziz ömrünü hayır ve bereketlerle dolduracaktır. Bu bahtiyar ve aydın insan, böyle bir ömürle ilâhî huzura çıkarak yüz akıyla Rabbine kavuştuğunda, kuşkusuz gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, akla hayale gelmeyen nimetlerle, ihsanlarla, ikramlarla müjdelenecek ve sevindirilecektir.

“İşrak”, yani “aydınlanma” yolunun yolcusu olan sûfi, gece hayatına fevkalade önem verdiği için onu daha güneş batarken ibadetle karşılar. Taze bir abdest, kıbleye yönelme ve aşkla şevkle yapılan zikirlerle akşam namazını bekler. Akşamla yatsı arasını zikir, Kur'an, ilim veya nafilâ namazlarla geçirir. Böylece gündüz maişet temini ve insanlarla iç içe olmadan ötürü kalbinde bir yaralanma, katılık, keder oluşmuş ise, onları gidermeye çalışır. Yatsıdan sonra da, çok beklemeden yatar, istirahatâ çekilir. Kuşkusuz abdestli yatar.

² Suhreverdi, *Avarif*, s. 449.

Bu abdestli olarak erken yatıştan amaçlanan, gece ibadetine zamanında ve rahat kalkmaktır. Bu niyet bile bir ibadettir.

Hiç şüphesiz böyle bir niyet, irade ve azimle yatan, gece uyandırılır. Uyandırılmasa bile, niyeti sebebiyle kendisine uyanık olduğunda yaptığı amellerden kazandığı sevaplar aynen ihsan edilir. Gündüz olunca gece yapamadığı ibadetleri kaza eder gibi aynen yapması da güzel görülmüştür.¹

Böyle bir uykunun bir semeresi de, böylesine nurlanmış kalbin uyku esnasında levh-i mahfuzla karşı karşıya gelerek, oradaki haber veya olayları kalbine nakşetmesi, hayatını yönlendirecek bir kısım ilhâmlar alması, bazı ilâhî sırların kendisine açılarak keşf olunmasıdır. Hatta güzel rüyalarla taltif edilmesi de bir bereket olarak O'na verilen ihsanlar cümlesindedir. Bu işler gece ameliyle doğrudan ilgili olmadığından bu kadarcık değinme ile yetiniyoruz.

¹ Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "(Mûtad olarak) geceleyin namaz kılan bir kimse, uykunun galebe çalmasıyla (bir gece uyuyakalsa ve namazını kılamasa) Allah Teâlâ hazretleri onun namazının sevabını yine de yazar, onun uykusu (Allah'ın ona yaptığı bir ikram) bir sadaka olur." (İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları: IX, 314-315.)

Ömer İbnü'l-Hattâb radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Bir kimse geceleri okuduğu zikir ve duasını okumadan veya tamamlamadan uyur da, sonra onu sabah namazı ile öğle namazı arasında okursa, gece okumuş gibi sevap kazanır." (Müslim, *Müsâfirîn*, 142. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 19; Tirmizî, *Cum'a*, 56; Nesâî, *Kıyâmi'l-leyl*, 65; İbni Mâce, *İkâmet*, 177.)

Gece İbadeti İle İlgili Ayetler

Her müslümana gerekir ama özellikle de tasavvuf ehli kişiler yaz kış, soğuk sıcak demeden gece tatlı uykudan kalkar, seherleri ibadet ile uyanık geçirirler. Allah'a içten gelerek, korku ve ümitle dopdolu yalvarır yakarırılar.

Bununla beraber kendilerini, gece sabahlara kadar uyuyanlardan üstün görmez, aksine “uyuyanlara kalem işlemez” diyerek, onları kendilerinden üstün tutarlar. Onlar yaptıkları bu ibadetlerle övünmek şöyle dursun, bizzat bu ibadetleri de Allah'ın bir nimeti bilir, bu ve diğer nimetlerin şükründen aciz olduklarını itiraf ederler. Rahman olan Allah'ın bu kullarını şu ayetler ne güzel ifade ederler:

“Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyama durarak geçirirler ve şöyle dua ederler: “Rabbimiz! Cehennem azabını üzerimizden sav. Doğrusu onun azabı gelip geçici değil, devamlıdır. Orası cidden ne kötü bir yerleşme ve ikamet yeridir.”¹

“Ey Rasulüm! Şüphesiz Rabbin, senin ve beraberinde ashabından bulunan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden az, yarısı, veya üçte biri kadar bir süre, namaz için kalktığını bilmektedir.”²

“Onlar gece namaz kılmak için yataklarından kalkarlar. Korku ve ümit içinde rablarına dua ederler.”³

“Onlar, gecenin ancak az bir bölümünde uyurlardı. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi.”⁴

¹ Furkan 64-66.

² Müzemmil 20, Ayrıca baştan 1-8. ayetlere de bakınız.

³ Secde 16.

⁴ Zariyat 17-18.

Yatsı namazından sonra uyumadan veya çok az bir miktar uyuduktan sonra kalkıp kılınacak nafile namaza “gece namazı - salatu’l leyl” denir. Bir süre uyuduktan sora, gecenin yarısından imsak vaktine dek olan sürede kalkıp kılınırsa “teheccüd” adını alır.

Teheccüd namazı iki rekattan başlar. Oniki rekata kadar kılınır. Her iki rekatta bir selam verilmesi daha faziletlidir. Peygamber Efendimiz (sav)’in ifadesi ile “farz namazdan sonra en efdal namaz, gece namazıdır.”⁵

Teheccüd namazının Resulullah (sav)’a farz oluşu¹ şu ayetlere dayanır: “Ey Rasulüm! Gecenin bir bölümünde uyanıp, sırf sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere, Kur’anla gece namazı kıl. Rabbinin seni, Makam-ı Mahmud’a göndereceğini ümit edebilirsin.”² “Sabah akşam Rabbinin ismini zikret. Gecenin bir kısmında O’na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O’nu tesbih et.”³

Takvaya eren kullar, şüphesiz ki seher vaktinde Allah’a istiğfar eden kullardır.⁴ Konu ile ilgili bazı ayetleri, bu bahsin sonuna doğru iktibas edeceğimiz “Kıyamü’l Leyl = Gece Kalkışı” başlığı altında da göreceğimizden, burada bu kadarla yetiniyoruz.

Gece İbadeti İle İlgili Hadisler

Gece ibadeti hakkında bir çok hadisler vardır. Bu hadisleri okuduğumuzda özet olarak “Peygamber

⁵ Müslim, *Sıyam*, 202 (1163); Ebu Davut, *Savm*, 55 (2449); Tirmizi, *Salat*, 324, (438); Nesai, *Kıyamü’l Leyl*, 7 (3,207,208).

¹ Hamdi Döndüren, *Delileriyle İslâm İlmihali*, s. 348.

² İsra 79.

³ İnsan 25-26.

⁴ Al-i İmran 16-17, Konuyla ilgili birkaç ayette az sonra zikredilecektir.

Efendimize (Aleyhi's Salatu ve's Selam) gece teheccüd kılmanın emredildiğini, gerçek mü'minlerin yataklarından ayrılarak gece ibadet edip uykuyu azalttıklarını, Rasulullah'ın ayakları şişinceye kadar namaz kılıp “şükreden bir kul olmayayım mı?” dediğini, gece ibadeti için aile fertlerinin uyandırılabilceğini, gece namazı kılmakla kişinin daha mükemmel olacağını ve bu ibadetin devamlı yapılması gerektiğini, sabaha kadar devamlı uyuyan kimsenin kulağına şeytanın işemiş olduğunu, uyuyan kimsenin boyun köküne şeytanın üç düğüm vurduğunu, gece uyanıp Allah'ı anarsa bir düğüm, abdest alırsa ikinci düğüm, namaz kılsa üçüncü düğümün çözülüp sabaha dinç olarak çıkacağını, selamlaşmak, yemek yedirmek ve insanlar uyurken geceleri namaz kılmakla cennete selamete girileceğini, farz namazdan sonra en faziletli namazın gece namazı olduğunu, gece namazlarının ikişer rekat kılınacağını, gece namazlarında Rasulullah (sav)'in elli ayet okuyacak kadar secde kaldığını, yine Rasulullah (sav)'in gecenin ilk kısmında yatıp uyuduğunu, son kısmında gece namazı kıldığını ve gece namazlarında çok uzun sure ve ayetler okuduğunu, bir rekatta bazan Kur'an'dan yaklaşık 660 ayete varan 104 sayfa okuduğunu, ayakta durması uzun olan namazın daha faziletli olduğunu, Allah'ın en çok sevdiği namaz ve oruç modelinin Davut peygamberin tuttuğu oruç ve kıldığı namaz olduğunu, gecelerde de duaların kabul edileceği bir vakit olduğunu, gece namaz için kalkınca önce hafif olarak iki rekat kılınmasının gerektiğini, Rasulullah (sav)'ın gece kılmadığı namaz yerine gündüz oniki rekat namaz kıldığını, gece yapılamayan ibadetin gündüz telafi edilebileceğini, aile bireylerinden karı kocanın birbirlerini gece namaza

kaldırmalarının Allah'ın merhametine vesile olacağını ve Allah'ı çok anan kimseler olarak yazılacaklarını, uyuklar vaziyette namaz kılmamak ve Kur'an okumamak gerektiğini" öğreniyoruz.¹

Özet olarak sunduğumuz bu hadislerden bir kısmının metnini açıkca yazmak istiyoruz.

1. Hz. Bilâl (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Size geceleyin kalkmayı tavsiye ederim. Çünkü o, sizden önce yaşayan sâlihlerin adetidir; Rabbinize yakınlık (vesilesi)dir; günahlardan koruyucudur; kötülöklere kefârettir, bedenden hastalığı kovucudur."¹

Hadiste gece ibadete kalkışın faydaları açıklamaya gerek bırakmayacak şekilde sıralanmıştır. Buradaki kalkışın öncelikli amacı "teheccüd" diye adlandırılan namazdır. Namaz dışında yukarıda sayılan iyi amellerin de bu anlama dahil olmasında şüphe yoktur.

2. Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs (radiyallahu anhümâ) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Kim geceyi on âyet okuyarak ihya ederse gafiller arasına yazılmaz. Kim de yüz âyetle gecesini ihya ederse "kânitîn" zümresine yazılır. Kim de bin âyet okuyarak geceyi ihya ederse "mukantirîn" arasında yazılır."²

Bu okunanlar namaz içinde de olabilir, dışında da. Kânitîn birçok ma'nâ ifade eden bir tabirdir. Kunût'dan gelir; bu ise tâat, huşû, dua, namaz, ibadet, kıyâm, sükût

¹ Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*: 342.

¹ Tirmizî, *Da'avât*, 112, (3543, 3544); İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, IX, 302.

² Ebû Dâvud, *Salât*, 326, (1398); İbrahim Canan, *age*, IX, 303.

ma'nâlarının hepsini ifade eder. Bunlardan hangisinin öncelikle kastedilmiş olduğunu hadis metninden anlamak icabeder. Sadedinde olduğumuz hadiste “kıyâmu'lleyl”, yani "gece kalkışı" olduğu anlaşılmaktadır.

Mukantır, çok mal sahibi, aşırı zengin demektir. Öyle ise, hadiste bin âyet okuyana çok sevap verileceği ifade edilmiş olmaktadır.³

3. Muğîre İbnu Şu'be (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ayakları kabarıncaya kadar geceleri kalkıp namaz kıları. Kendisine: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar hırpalıyorsun?)" denildi.

"Şükredici bir kul olmayayım mı?" cevabını verdi."¹

Bu hadisin uzunca bir şerhini yapan İbrahim Canan'ın açıklamalarının en başta gelen önemli bir kısmını alıyoruz: “Resulullah'ın ubudiyette en ileri mertebede olduğu bilinen bir husustur. Cenab-ı Hakk'a ibadette gerek kemmiyet ve gerek keyfiyet cihetiyle hiç kimse Aleyhissalâtu Vesselâm'a yetişemez. Sadedinde

³ İbrahim Canan, age, IX, s. 303.

¹ Buhârî, *Teheccüd*, 16, Tefsîr, Feth: 1, Rikâk, 20; Müslim, *Sıfâtul-Münâfikîn*, 79, (2819); Tirmizî, *Salât*: 304, (412); Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*: 17, (3, 219); İbrahim Canan, age, IX, s. 306. Bu hadisin benzeri de şöyle gelmiştir:

Aişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Resûl-i Ekrem *sallallahu aleyhi ve sellem* geceleyin kalkıp ayakları şişinceye kadar namaz kıları. Bunun üzerine ona:

– Yâ Resûlallah! Senin geçmiş ve gelecek bütün hataların bağışlandığı halde niye böyle kendini yoruyorsun? dedim.

Bana cevâben:

– “Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?” buyurdu” (Buhârî, Tefsîrû sûre (48), 2; Müslim, *Münâfikîn* 81.)

olduğumuz hadis bunu kısmen aksettirmektedir. Hz. Âişe (radiyallahu anhâ)'nin rivâyetinde "Allah'a şükreden bir kul olmamı istemiyeyim mi?" buyrulmuştur. İbnu Hacer, "Olmayayım mı?" ibaresinin sebep ifade ettiğini belirterek, ma'nânın "Teheccüd kılmayı bırakayım mı? O takdirde şükreden bir kul olamam" demeye geldiğini söyler. Yani, Resûlullah'ın mağfirete mazhar olarak geçmiş ve gelecek günahlarının affedilmiş olması, teheccüdün şükür olmasına sebeptir. Öyleyse Efendimiz: "Allah'ın bana lutfettiği mağfiret nimetine karşı nasıl olur da teheccüd şükürüyle mukabele etmem, bu şükürü terkederim?" buyurmuş olmaktadır.

İbnu Battâl der ki: "Bu hadisten şu husus anlaşılmaktadır: "Kişi, ibadet meselesinde meşakkati göze almalıdır, bedenine zarar verse bile. Zira, Aleyhissalâtu Vesselâm, günahlarının affedilmiş olduğunu bilmesine rağmen ayakları şişinceye kadar ibadet eder, zahmetlere girerse, cehenneme müstehak olup olmadığından emin olmak şöyle dursun, affa mazhar olup olmadığını bilmeyen başkalarının nasıl davranması gerekeceği açıktır."¹

4. Hz. Âişe (radiyallahu anhâ) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gece namazını hiç terketmezdi. Öyle ki hastalanacak veya ağırlık hissedecek olsa oturarak kılardı."²

5. Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhümâ'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

"Bir kimse geceleyin karısını uyandırır da beraberce veya her biri kendi başına iki rek'at namaz

¹ İbrahim Canan, age, IX, 306-308.

² Ebû Dâvud, *Salât*, 307, (1307); İbrahim Canan, age, IX, 309.

kırlarsa, Allah'ı çok anan erkekler ve Allah'ı çok anan kadınlar arasına yazılırlar.”³

“Karı-koca arasında hayat müşterektir diyoruz, bu birlikteliği ibadet ve taatlarda da göstermemiz gerektiğini bu iki hadis bize bildirmektedir. Ebedî saadeti ve ahiretteki dereceyi artırmak için de karı-koca birbirlerini teşvik etmeli ve yardımcı olmalılar. İnsan ve cin şeytanları nasıl ki müslümanları gece ibadetine kaldırmamak, sabah namazını kıldırmamak için işbirliği yapıyorlarsa bizler de karı-koca olarak ana-baba evlat olarak birbirimizle yardımlaşıp tüm şeytanî güçlere karşı ittifak kurmalıyız ki "Allah merhamet etsin" duasına hak kazanabilelim. Allah'a karşı yapılması gereken işlerde kadın-erkek arasında hiçbir fark yoktur, hepsi aynı emrolundukları şeyi yapmak durumundadır.”¹

6. Hz. Ebû Hüreyre (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Allah, geceleyin kalkıp namaz kılan ve hanımını da uyandıran, hanımı kaçındığı takdirde yüzüne su serpen kula rahmetini bol kılsın. Allah, geceleyin kalkıp namaz kılan, kocasını da uyandıran, kocası kaçındığında yüzüne su serpen kadına da rahmetini bol kılsın.”²

“Burada kadın ve erkek, gece namazına teşvik edilmekte, ayrıca birbirlerini gece namazına kaldırmalarının fazileti belirtilmektedir. Âlimler bu işin sadece karı-kocaya mahsus olmadığını, aynı mânada olan

³ Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 18, Vitir 13. Ayrıca bk. İbni Mâce, *İkâmet*, 175.

¹ Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*, 347.

² Ebû Dâvud, *Salât*, 307, (1308); Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*, 5, (3, 205); İbrahim Canan, age, IX, 309-310.

diğer yakınların (mehârim) da bu hükme dahil olduğunu belirtirler.

İkaz ve uyandırmanın öncelikle tembih, mev'ize ile yapılması gereğine de dikkat çekilmiştir.

Kaldırılmak istenen kimse uykunun veya tembelliğin galebesiyle imtina gösterirse uyandırılmaları için imkan dahilinde olan uygun çarelere başvurulmalıdır. Yüzüne su dökme cevabı bunu ifade eder.”³

7. Yine Ebû Hüreyre (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Biriniz uyuyunca ensesine şeytan üç düğüm atar. Her düğümü atarken, düğüm yerine eliyle vurarak "üzerine uzun bir gece olsun, yat" dileğinde bulunur. Adam uyanır ve Allah'ı zikrederse bir düğüm çözülür, abdest alacak olursa bir düğüm daha çözülür, namaz kılsa bütün düğümler çözülür ve böylece canlı ve hoş bir hâlet-i ruhiye ile sabaha erer. Aksi hâlde habis ruhlu (içi kararmış) ve uyuşuk bir hâlde sabaha erer."¹

“Burada kastedilen namaz hangisidir? Teheccüd namazı mı, sabah namazı mı? Âlimler bu hususta da ihtilaf eder. Hadis mutlak gelmiştir, sabah veya teheccüd diye bir kayda yer vermez. Buhârî, buradaki namazın farz namaz olduğu ve hatta yatsı namazı olduğu kanaatini iş'ar etmiştir. Yani hadis, yatsıyı kılmadan uyuyanları kastetmelidir.”²

³ A.y.

¹ Buhârî, *Teheccüd* 12, Bed'ü'l-Halk: 11; Müslim, *Müsâfirîn*, 207, (776); Muvatta, *Kasru's-Salât*, 95, (1, 176); Ebû Dâvud, *Salât*, 307, (1306); Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*, 5, (3, 203); İbrahim Canan, age, IX, 310.

² A.y.

8. Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın gece namazı on rek'atti. Bir rek'at de tek kıldı. Sabahın sünnetini iki rek'at kıldı. Böylece hepsi onüç rek'at olurdu."³

9. Hz. Ebû Hüreyre (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: Biriniz gece namazına kalkınca ilk önce iki hafif rek'atle namaza başlasın."¹

Ebû Dâvud'da şu ziyade var: "... Sonra da dilediğin kadar uzat."²

10. Ali radıyallahu anh'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gece Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ali ile Fâtıma'nın kapısını çaldı ve onlara:

"Namaz kılmayacak mısınız?" buyurdu."³

11. Ömer İbnü'l-Hattâb'ın torunu Sâlim'in, babası Abdullah İbni Ömer'den rivayet ettiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

"Abdullah ne iyi adam! Keşke bir de gece namazı kılsa!" buyurdu.

Sâlim diyor ki:

O günden sonra Abdullah geceleri pek az uyurdu.⁴

³ Buhârî, *Teheccüd*, 10, Müslim, *Müsâfirîn*, 121, 124, (736, 737); Muvatta, *Salâtu'l-Müsâfirîn*: 8 (1, 120); Ebû Dâvud, *Salât*: 316, (1334-1341-1361); Tirmizî, *Salât*: 325, (439-445); Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl*: 30, 35, 36, 44, 53, (3, 230, 233, 234, 239). Bu metin Müslim ve Ebû Dâvud'da gelmiştir; İbrahim Canan, age, IX, 317.

¹ Müslim, *Müsâfirîn*: 198, (768); Ebû Dâvud, *Salât*: 313 , (1323, 1324).

² İbrahim Canan, age, IX, 318.

³ Buhârî, *Teheccüd* 5, *Tefsîru sûre* (18), 1, *İ'tisâm* 18, *Tevhîd* 31; Müslim, *Müsâfirîn* 206.

⁴ Buhârî, *Teheccüd* 2, 21, *Fezâilü's-sahâbe*, 19, *Ta'bir* 25, 36; Müslim, *Fezâilü's-sahâbe* 139, 140.

Son iki hadiste Peygamber Efendimiz (Aleyhi's Salatu ve's Selam) kendi kızı, damadı ve kaynını bizzat gece namazına teşvik buyuruyorlardı. Bilindiği gibi O, her hayırlı işi önce kendinden ve yakınlarından başlatırdı.

12. Abdullah İbni Amr İbni Âs radiyallahu anhümâ'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

“Abdullah! Falan kimse gibi olma! Çünkü o gece ibadetine devam ederken artık kalkmaz oldu.”⁵

13. Abdullah İbni Selâm radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Birbirinize selâm veriniz, yemek yediriniz, insanlar uyurken geceleyin namaz kılınız. Böyle yaparsanız selâmetle cennete girersiniz.”¹

14. Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

“Ramazandan sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan muharremde tutulan oruçtur. Farz namazlardan sonra en faziletli namaz da gece namazıdır.”²

15. Âişe radiyallahu anhâ'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin on bir rek'at namaz kılardı. O namazın bazı rek'atlerinde, sizden birinizin elli âyet okuyacağı kadar bir zaman başını kaldırmadan secdede dururdu. Sabah namazının

⁵ Buhârî, Teheccüd 19; Müslim, Sıyâm 185. Ayrıca bk. Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 59; İbni Mâce, İkâmet 174. 155 ve 692'de geçmişti. 155'de gerekli açıklama verildi.

¹ Tirmizî, Et'ime 45, Kıyâmet 42. Ayrıca bk. İbni Mâce, İkâmet 174, Et'ime 1. 849'da geçmişti.

² Müslim, Sıyâm 202, 203. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Savm 56; Tirmizî, Mevâkît 207; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 6.

farzından önce iki rek'at namaz kılar, sonra müezzin gelip namaz kılınacağını haber verene kadar sağ yanı üzerinde yatar.³

16. Yine Âişe radiyallahu anhâ şöyle dedi:

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gecenin ilk kısmında yatıp uyur, son kısmında kalkarak namaz kılar.¹

17. İbni Mes'ûd radiyallahu anh şöyle dedi:

– Bir gece Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaz kıldım. O kadar uzun süre ayakta kaldı ki, fena bir şey yapmayı düşündüm.

Biri ona:

– Ne düşündün? diye sorunca:

– Peygamber aleyhisselâm'ı yalnız bırakıp oturmayı düşündüm dedi.²

18. Huzeyfe radiyallahu anh şöyle dedi:

“Bir gece Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in arkasında namaz kıldım. Bakara sûresini okumaya başladı. Ben içimden, yüz âyet okuyunca herhâlde rükû eder dedim. O yüz âyetten sonra da okumaya devam etti. Ben yine içimden, bu sûre ile namazı bitirecek dedim. O yine devam etti. Ben bu sûre ile rükûa varır dedim, varmadı. Nisâ sûresine başladı; onu da okudu. Sonra Âl-i İmrân sûresine başladı, onu da okudu. Ağır ağır okuyor, tesbih âyeti gelince tesbih ediyor, dilek âyeti gelince dilekte bulunuyor, Allah'a

³ Buhârî, Vitir 1, Teheccüd 3. Ayrıca bk. Nesâî, Ezân 41, Sehv 74; İbni Mâce, İkâmet 181.

¹ Buhârî, Teheccüd 15, Müslim, Müsâfirîn 129. Ayrıca bk. Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17, 30, İbni Mâce, İkâmet 182.

² Buhârî, Teheccüd 9; Müslim, Müsâfirîn 204. Ayrıca bk. İbni Mâce, İkâmet 200.

sığınmaya dair âyet gelince Allah’a sığınmıyordu. Sonra rükûa vardı. “Sübhâne rabbiye’l-azîm” (Ben yüce Rabbimi ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih ederim) demeye başladı. Rükûu da aşağı yukarı kıyâmı kadar uzun oldu. Sonra “Semiallâhü limen hamideh, rabbenâ leke’l-hamd (Allah, kendisine hamd edeni duyar, hamd yalnız sanadır ey Rabbimiz)” dedi ve kalktı. Hemen hemen rükûuna yakın uzunca bir süre ayakta durdu. Sonra secdeye vardı ve “Sübhâne rabbiye’l-a’lâ” (Ben ulu Rabbimi ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih ederim) dedi. Secdesini de aşağı yukarı kıyâmı kadar uzattı.¹

“Bu hadis-i şerif bize Rasûlullah (sav)’in nafîle kıldığı namazların uzunluğunu anlatır. Şöyle ki bir rekatta okuduğu Bakara suresi, elimizdeki Kur’an’a göre 48 sahife ve 286 ayet, Nisa suresi 29,5 sahife ve 176 ayet, Al-i İmran suresi ise 26 sahife ve 200 ayetten oluşur. Yani toplam bir rekatta 104 sahife Kuran okuyup toplam 662 ayetle bir rekata kılmış oluyor. Bu hadiste dikkatimizi çeken bir husus da okurken önce Bakara suresinden başlayıp sonra sıra Al-i İmran olmasına rağmen atlayıp Nisa suresini okuyup sonra tekrar Al-i İmran’a dönmüş olmalarıdır. Yani tertib dediğimiz sıralamaya uymadıkları ve denk geldiği şekilde okudukları da bir gerçek olmuş oluyor.”²

Kişi nafîle namaz kılariken dilediği kadar uzatır. Ancak imam olanların arkadaki cemaatın hasta, yaşlı, yolcu, kadın ve çocuklarını düşünerek kısa okumaları güzeldir.

¹ Müslim, Müsâfirîn, 203.

² Abdullah Parlıyan, age, s. 345.

Sahabelerin Gece İbadeti

Hiz. Osman'ın evi asiler tarafından kuşatıldığında, hanımı asilere:

“Siz onu öldürmek mi istiyorsunuz? İster öldürünüz, ister bırakınız, kesinlikle o bütün geceyi, bir tek rekâtla ihya eder ve o rekâtta bütün Kur'an'ı hatmeder” dedi.¹

Osman b. Abdirrahman et-Teymî şöyle anlatıyor: “Kesinlikle bugün ben gecemi Hiz. İbrahim'in makamında namaz kılmakla geçireceğim” diye niyet ettim. Yatsıdan sonra makamda namaza durdum. Ben namaz kılarken birisi elini omuzlarıma koydu. Selâmdan sonra baktım ki Osman'dır. Osman Fatiha'dan başlayarak Kur'an'ı sonuna kadar okuyarak namazını tamamladı. Selâm verdi ve ayakbalarını alıp gitti. Daha önce de namaz kılıp kılmadığımı bilmiyorum.”²

Muhammed b. Sirin “Hiz. Osman geceyi ihya eder, tüm Kur'an'ı bir rekâtta okurdu” dedi.³

Abdullah b. Abbas her gece bin secde yapardı.⁴

Hiz. Âişe şöyle anlatıyor: Bir gece yatsıdan sonra Hiz. Peygamber'in yanına geç gittim. Bana nerede olduğumu sordu.

“Senden sonra birisi yüksek sesle Kur'an okuyordu. Ben de onu dinledim. Senin ashâbın içinde onun kadar sesi güzel olan ve onun kadar güzel Kur'an okuyan kimse görmedim” dedim.

¹ Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayatu's-Sahabe*, III, 372-373.

² A.y.

³ A.y.

⁴ Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 373. (Heysemi, II, 258 (Hakim, Bezzar ve Taberani, Ali b. Ebi Cemile ile Evzai'den naklen.).

Hız. Peygamber onu dinlemek için kalktı. Ben de onunla gittim. Hız. Peygamber adamı görünce:

“Bu, Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim'dir. Onun gibilerini benim ümmetimde yaratan Allah'a hamd ve senalar olsun!” buyurdu.⁵

Biz Ebu Musa El-Eş'ari ile bir seferde bulunuyorduk. Bir gece bir bostana sığındık, orada konakladık. Ebu Musa gecenin bir miktarında kalkarak namaz kıldı. Sesi o kadar güzeldi ve Kur'an'ı o kadar güzel okuyordu ki, tarif edemem. Hangi ayeti okuyorsa, onun gereğini yapıyordu. Namazı bitirdikten sonra:

“Allah'ım, ferahlık veren sensin ve ferahlık sendendir. Güvenlik veren sensin, güvenlik veren kimseleri seversin. Koruyucu sensin ve koruyucu kişiyi seversin. Doğru olan sensin ve doğru olanı seversin” diye dua etti.¹

- Ebu Hüreyre'ye yedi gece misafir oldum. O, hizmetçisi ve hanımı geceyi üçe taksim etmişlerdi. Sıra ile namaza kalkıyorlardı.²

İbn Zübeyr bütün geceyi ibadet ve bütün günü oruçla geçirirdi. Ona “Mescid güvercini” deniliyordu.³

Adıyy b. Hatim şöyle diyor: “Herhangi bir namazın vakti geldiğinde kesinlikle onun için tedbirli

⁵ Hakim, III, 255.den nakleden; Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 374.

¹ Ebu Nuaym, Hilye, I, 259 (Mesruk'dan). Nakleden; Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 374.

² Ebu Nuaym, Hilye, I, 383 (Ebu Osman en-Nehdi'den). Nakleden Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 374.

³ Ebu Nuaym, Hilye, I/355 (Esma'dan). Nakleden Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 375.

olurdum. O daha gelmezden önce iştiyakla onu beklerdim”⁴

Evet, geceleri iştiyakla beklemek, gece namazı kılmak için... Sahabenin hangi birini saymalı ki, onların hepsi de seccadeleri başında geceleri parlayan yıldızlar gibidir. Onlara da, onlara uyanlara da selam olsun.

Bir Değerlendirme

Gece namazı (teheccüd) hakkında sahabeden günümüze kadar Allah dostlarının tarih, tabakat, tezakir ve tasavvuf kitaplarını süsleyen ve insanı ürperten, cezbelendiren ve coşturan nice bir söz ve işleri, uygulamaları vardır. Okunduğu zaman insanı cidden etkileyen ve yönlendiren, insanı ibadete iştahlandırarak alıştıran bu kitaplardan daha önce kısmen bahsetmiştik.¹ Bunları okumanın önem ve faydasını bir kere daha vurgulayarak,² kitabımızın hacmini daha fazla büyütmek için örnekler veremiyoruz.

Tasavvuf ve tarikatlarda bu hususun üzerinde çok durulduğunu biliyoruz. Ancak, fevkalade faydalı, faziletli, eğitici ve sıhhat bahşedici bu ibadet, maalesef zamanımızda müslümanlar tarafından çok ihmal edilmekte, hatta neredeyse bu önemli ve faziletli ibadet sadece sūfilere, dervişlere mahsusmuş gibi zannedilmektedir. O kadar ki, insanları Peygamber Efendimiz gibi yaşamağa davet eden nice alimler,

⁴ Kenz, VII/80 (İbn Asâkir'den). Hadisi İbnü'l-Mübarek de rivayet etmiştir. İsbâbe, II, 438. nakleden: Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III; 375.

¹ “Tasavvufun Temel Eserleri “bölümüne bakınız.

² Bu konuda yazılmış bir makale için bk. Cemal Nar, *Arş Gölgesi*, “Evlüyayı Okumak” yazısı. s. 46-57.

müftüler, vaizler, imamlar bile bu bereketli ibadeti terketmiş durumdadırlar. Şeyhlerine bu konuda söz vermiş nice müritler dahi, sözlerine sadık kalmayarak, maalesef zikirlerini seherlerden gündüzlere ertelemektedirler. Bu ise cidden çok acı ve maddî manevî hayatımıza pek zararlı bir tutumdur.

İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü, bu konuda yazılmış olan, içerisinde güzel bir izah ve ikazı da barındıran bir değerlendirmeyi buraya aktarmak istiyorum:

“Gece zamanının değerlendirilmesinde mühim bir husus olan kıyâmu'l leyl üzerinde müstakilen durmak gerekiyor. Zira dînî bu emri, bugün nerdeyse unutulacak derecede çoğunluğun hayatından çıkmış durumdadır. Hâlbuki, İslâm medeniyetinin parlama dönemlerini hazırlayan büyük medeniyet ustalarının hayatında “gece kalkışı” mühim yer tutmakta, onların verimli ve başarılı olmalarının âmillerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün kıyâmu'l leyl'in ana gayesi olan teheccüd namazı "Peygamber'e farzdır, ümmete nafiledir" diye değerlendirip geçiliyor. Bu hüküm fıkhen doğru da olabilir. Ancak, bu nafilenin "yaparsak sevabı var, yapmazsak günahı yok" diye ifade edilen diğer dinî âdâb ve sünnetlerle bir tutulması, bizleri çok hatalı neticelere götürmektedir. Şöyle ki:

1- Bu "sünnet" bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in emridir. Ve Kur'ân bu emri, mükerrer sûre ve âyetlerde tekrar ele almıştır. Birkaç örnek:

"Rabbinin adını sabah-akşam an (zikret). Geceleyin O'na secde et. O'nu geceleri uzun uzun tesbih et."¹

Bir diğçer âyet: "Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et; gece saatlerinde ve gündüzleri de tesbih et ki, Rabbinin rızasına eresin."¹

Şu âyette gece kalkanların kalkmayanlara üstünlüğü açıklanır: "Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun bükçen, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu?"²

Sûre-i Secde'de gerçek îmân ehlinin bazı vasıfları sayılırken, "vücutlarını yataklardan uzak tutup korkarak ve umarak Rablerine yalvaranlar.." vasfı da ilave edilir.³

Şu âyette ehl-i Kitap'tan kıyâmu'l leyl'de bulunanlar da övülür: "Kitap ehlinin hepsi bir değıldir; onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyup duranlar vardır, bunlar Allah'a, âhiret gününe inanır, kötülükten men eder, iyiliklere koşarlar. İşte onlar iyilerdir."⁴

Şu âyet, kıyâmu'l leyl'i, Allah'ın vaadettiğı fazl'a, kurtuluşa ve üstünlüğe erecek kâmil mü'min'in tamamlayıcı vasıflarından biri olarak dikkatlerimize arzeder: "Müttakiler Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak bahçelerde ve pınar başlarındaırlar. Çünkü

¹ İnsan 26.

¹ Tâhâ 130.

² Zümer 9.

³ Secde 16.

⁴ Âli İmran 113.

onlar bundan önce iyi davranan kimselerdi. Onlar geceleri az uyuyanlardı. Seher vaktinde bağışlanma dilerlerdi..."⁵

2- Kur'ân-ı Kerîm, gece kıyâmından, yukarıdaki âyetlerde görüldüğü şekilde teşvikkâr bir üslûbla bahsetmekle kalmaz, onun âdâbıyla ilgili bazı teferruâtı da belirtir. Nitekim, Müzzemmil sûresinde bu meseleye, çok farklı zaman aralıklarında nâzil olmuş iki ayrı pasajda temas edilir. Her ikisinde de kıyâmu'lleyl'in ehemmiyeti ve müddeti üzerinde durulur.

Birinci vahiy, gece kalkmayı emreder ve "farz" telâkki edilecek bir kesinlik taşır. İkincisi, kıyâmu'lleyl'den akşam ve yatsı namazlarının anlaşılmasına bile imkân sağlayacak bir tahfif ve kolaylık getirir, yapamayacak durumda olanlar için istisna zikreder.

Birinci vahiy: "Ey örtünüp bürünen, gecenin yarısında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce kalk ve ağır ağır Kur'ân oku. Doğrusu biz, sana taşıması ağır bir söz vahyedeceğiz. Şüphesiz gece kalkışı daha te'sirli ve o zaman okumak daha elverişlidir. Çünkü gündüz, seni uzun uzun alıkoyacak işler vardır."¹

Âyet-i kerîmenin icazı, kıyâmu'lleyl'in miktarı hususunda, âlimleri şu rakamlara ulaşmaya sevketmiştir:

- 1- Gece müddetinin yarısı,
- 2- Dörtte üçü,
- 3- Üçte ikisi,
- 4- Dörtte biri...

Bazı rivâyetlerin tasrihine göre, emri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bidâyette farz olarak anlar. Harfiyyen tatbik eder. Müslümanlardan bir kısmı

⁵ Zâriyât 16-18.

¹ Müzzemmil 1-7.

da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e uyar. Hatta, âyette ifade edilen zaman nisbetini koruyamama endişesiyle bütün gece "kıyâmu'lleyl" yapanlar olur. Öyle ki bir çoğunun ayakları ve bacakları şişer.

Sûrenin başında gelen bu emrin, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve diğer müslümanlar tarafından nasıl anlaşıldığını, tatbikatının nasıl yapıldığını açıklayan ve mes'ele üzerine başka teferruât getiren müteakip vahye nazar edelim:

"(Ey Muhammed), şüphesiz Rabbin biliyor ki, sen ve beraberinde bulunanlardan bir grup, gecenin üçte ikisine yakın ve yarısı ve üçte biri kalkıyorsunuz. Hâlbuki, geceyi ve gündüzü Allah takdir eder, (Allah) bildi ki, siz onu bundan öte başaramazsınız. Onun için size lütûf ile baktı. Bundan böyle, Kur'ân'dan ne kolay gelirse okuyun. Allah bildi ki, içinizden hastalar olacak, diğer bir kısımları Allah'ın fazlından bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler. Diğer bir kısımları da Allah yolunda çarpışacaklar. O hâlde ondan ne kolay gelirse okuyun ve namazı kılın ve zekâtı verin.." ¹

Rivâyetler, buraya kadar bir kısmını kaydettiğimiz son âyetin, kıyâmu'lleyl'i emreden, sûrenin başındaki ilk âyetten 8 ayla 10 yıl arasında değişen bir müddet sonra geldiğini belirtirler. Burada gece kalkışıyla ilgili hafifletmeler ifâde edilmiştir. Ayrıca hastalar, cihada çıkanlar gibi bir kısım mazeret sahipleri "gece kalkışı"ndan muaf tutulmaktadır.

Âyetle ilgili olarak müfessirlerin ortaya koyduğu bazan ittifaklı, bazan ihtilafli bir kısım teferruâta girmeksizin mevzûmuz açısından ehemmiyet arzeden birkaç nokta tesbit edebiliriz:

¹ Müzzemmil 20.

1- Kıyâmu'l-Leyl bidâyette, en azından Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için kesin bir emir olmuştur. Bir grup müslüman da Hz. Peygamber'e uyararak "kesin emir" telâkki etmiş ve tatbik etmiştir.

2- Bu emir sonradan tamamen neshedilmemiş, fakat vücubtan nedb'e çevrilmiştir. Yani farz olmaktan çıkarılmış, nafiye kılınmıştır, artık isteyen yapacaktır.

3- Kıyâmu'l leyl için ifade edilen faydalar şunlardır:

Gece kalkışı daha tesirlidir.

Gece okumak daha uygundur, gündüz fazla meşguliyet vardır.

Gece kalkışı, ağır olan ertesi günkü vazifenin hakkıyla yürütülmesinde bir nevi hazırlık safhası olmaktadır.

4- Kur'ân-ı Kerim, her asra hitap ettiği için, bu emre en az mendup (ihtiyarî) mânasında, her müslüman muhatap olmaya devam etmektedir.

5- Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine uymak dînîn tatbikatında yüce bir mertebe olması yönüyle, bu mertebeyi elde etmek isteyen mü'minler için de kıyâmu'lleyl gerekmektedir. Zira, her hüşyâr (manevî uyanıklığa sahip) mü'minin en büyük ideali olan "Allah'ın muhabbet ve rızasını elde etmek" hedefi Cenâb-ı Hakk tarafından sünnete uymaya bağlanmıştır: "(Ey Resûlüm, inananlara şöyle) söyle: "Eğer sizler Allah'ı seviyorsanız bana uyun, tâ ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."¹

6- Ciddî ve ağır bir vazife olan dînîn neşri açısından kıyâmu'lleyl, kendisini din hizmetine adayanlar için ayrı bir ma'nâ taşımaktadır. Âyette görüldüğü üzere,

¹ Âli İmran 31.

Hız. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) "taşımaya ağır bir vahy"e, bir vazifeye hazırlanması maksadıyla gece kalkışına çağırılmıştır. Din hizmetini gaye edinenler bu şartı aynen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gibi yerine getirmeli, kendisini disipline etmeli, vazifesine hazırlanmalıdır.

7- Kıyâmu'lleyle esas itibariyle, namaz ve Kur'ân tilâveti ifade ederse de, başka meşguliyete ve hususan ilmî tettebbuya mâni değildir. Nitekim az ileride görüleceği üzere, eser bırakan büyük âlimlerimiz, gecelerini ibadetle birlikte ilmî müzâkere ve araştırmalarla geçirmişlerdir.

Şu hâlde, en azından müessir şekilde İslâm'a hizmet etmek isteyenler ve Hız. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünetine uymak arzu edenler için ehemmiyetli bir "sünnet-i ilâhî", "bir nedb-i Kur'ânî" olan kıyâmu'lleyle'in vakti ve müddeti hususunda biraz durmada fayda var:

Gece kalkılacak müddetin yukarıda gecenin asgarî dörtte biri, azâmi dörtte üçü olması gerektiğini belirtmiştik. Miktardaki bu büyük farklılık, temelde gece ve gündüz arasında mevsime veya üzerinde bulunulan coğrafi duruma bağlı olarak devamlı değişen uzunluk kısalıktan ileri gelir. Ferdin içinde bulunduğu içtimâî şartların değişikliği de göz önüne alınmış olmalıdır.

Kıyâmu'lleyle'den Maksad: Gece kalkışı, öncelikle ibadet içindir. Yani namaz ve tilâvet-i Kur'ân. Nitekim kıyâm kelimesi Kur'ân'da bazı kereler namazı ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Böyle olunca, kıyâmu'lleyle gece namazı ma'nâsına da gelir.

¹ Bakara 238

Ancak, kıyâmu'lleyl'den yalnızca ibadet anlamamak gerekir. Nitekim, şu âyet secde ve kıyâmı beraber zikreder:

"Onlar gecelerini Rabbleri için secde ve kıyâmla geçirirler."² Burada "secde" ile namaz ifade edildiğine göre, kıyâm kelimesinde daha başka bir ma'nâ arayabiliriz, mesela "uyanıklık" gibi. Öyle ise geceleyin kalkan kişi, namaz ve tilavetle birlikte ilmi tetebbuâtla da meşgul olacaktır. Nitekim Buhârî, bu hususa delâlet eden rivâyetlere dayanarak, geceleyin ilmî teâtî üzerine iki bâb açmıştır.

Hz. Ömer (radıyallâhu anh)'den gelen bir rivâyet, onun gecede ilmî müzakereyi "namaz" olarak isimlendirip ona tercih ettiğini görmekteyiz.

İbnu Hacer'in belirttiğine göre, bir kısım âlimler bu rivâyetlerden hareketle: "İlim için geceleyin uyanık kalmak, nafîle namaz için uyanık kalma yerine geçer" hükmünü çıkarmışlardır.

Büyük âlimlerimiz gecelerini üçe ayırmışlardır:

- 1- İstirahat,
- 2- İbâdet,
- 3- Müzakere (ilmî çalışma).

Müzakere bölümüne daha çok yer verilen bu prensibin tatbikatıyla ilgili, ibretâmiz bir menkîbeyi hadis ilminin büyük şahsiyetlerinden olan Tâbiîn'e mensup Muhammed İbnu Şihâbu'z-Zührî'den kaydedeceğiz:

Zührî (v. 124/741), gündüzleyin hocalarından öğrendiği yeni hadisleri, gece eve döndüğü vakit câriyesine tekrar ederek müzakere ederdi. Bir gün her zamankinden daha geç eve dönen Zührî, câriyesini uyumuş bulur. Uyandırıp, yine de: "Bana falan rivâyet

² Furkân 64.

etti, o da falancadan dinlemiş, onun da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan dinlediğine göre şöyle buyurmuştur.." diye ezberden hadis okumaya başlayınca, gözlerini oğuşturur cârîye: "Bu rivâyetten bana ne?" diyerek hoşnudsuzluk ifâde eder. Zührî şu cevabı verir: "Biliyorum, bu senin işine pek yaramaz. Ancak bu hadisi ben yeni işittim, bir kimseye okuyarak müzakere etmem gerek."

İlmî tetebbuâtın umumiyetle gecenin son kısmında yani sabahtan önce olması da yapılan tavsiyeler arasındadır. "Zira denir, kişiye uyanıklık gecenin sonunda gelir. Çünkü o vakit, hizmetlerin ve ihsanların taksim vaktidir. Bir grubun nasibi az, bir grubun çoktur, bir grup da mahrumdur..."

Kıyâmu'lleyl ve Âile: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zaman mevzuunda ferde bir başka sorumluluk hatırlatmaktadır: Mü'min kişi, zaman meselesinde, ferdî planda problemini çözmekle yetinemez. Ailesini de bu hususta şuurlandırmalı, zamanla ilgili bir kısım alışkanlıkları onlara da aynen kazandırmalıdır. Bu meseleyi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir hadislerinde gece kalkışıyla ilgili olarak, Hz. Dâvud (aleyhisselâm)'ı örnek vererek tesbit eder: "Allah'ın Peygamberi Dâvud (aleyhisselâm)'un, ailesini de kaldırdığı bir saati vardı. O saatte âilesini uyandırır ve şöyle derdi: "Ey Davud ailesi, kalkın ve namaz kılın. Zira bu saatte Allah, sihirbaz ve (cahiliye küfrü üzerine olduğu hâlde) öşür alan kimselerin duası hariç, bütün duaları kabul eder."

Resûlullah'ın da ramazanın son on gününde, âilesini geceleyin kaldırdığını, Hz. Âişe rivâyet etmektedir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) âileden bilhassa karı veya kocanın kalkması durumunda, diğerlerini de kıyâmu'lleyl'e alıştırmaya teşvik eder: "Allah şu kişiye rahmetini bol kılsın: Geceleyin kalkar, namazını kılar, sonra da karısını uyandırır, o da namazını kılar. Şâyet kadın kalkmazsa yüzüne su serper. Allah şu kadına da rahmet etsin; geceleyin kalkar, namaz kılar. Sonra kocasını uyandırır. O da namaz kılar. Şâyet kalkmaktan imtina ederse yüzüne su serper (ve bu sûretle kaldırır.)"

Rivâyetlerden aile ferdleri arasındaki gece kaldırma işinin karı-koca arasında sınırlanmaması gerektiğini anlamaktayız. Zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), damadı olan Hz. Ali (radiyallâhu anh)'nin kapısını geceleyin çalarak onu ve kızı Fâtıma'yı uyandırarak namaz kılmalarını emretmiştir.

Burada şu noktayı da açıklamamız gereklidir: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'in âilesini kıyâmu'lleyl için uyandırması, her gece yaptığı mûtaad bir prensibi değildir. Hadiseyi rivâyet eden Hz. Âişe, bunun ramazan ayının son on gününde olduğunu belirtir. Keza kızı Fâtıma ve damadı Hz. Ali'yi kaldırması da öyle. Rivâyet mûtaad bir prensibi ifade etmiyor. Keza bir keresinde yanında geceleyen İbnu Abbas'ın müşâhedeleri de bunu te'yîd etmektedir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisi kalkıyor, fakat âilesini uyandırmıyor.

Gece Üzerinde Niçin İsrar?: Buraya kadar kaydedilen nâsslardan iki husus bilhassa dikkatimizi çekmektedir:

1- "Gece" ile ilgili âyetler "gündüz" ile ilgili âyetlerden sayıca daha çok (leyl = gece kelimesi 92, nehâr = gündüz kelimesi 57 adet).

2- Kıyâmu'lleyl ile, yani gecenin değerlendirilmesiyle alakalı ilâhî emir Hz. Peygamber'e peygamberliğin ilk yıllarında geliyor. Yani gecenin tanzimi üzerine gelen ve dötte üç miktarına varıncaya kadar büyük bir bölümünün uyanık geçirilmesini emreden Müzzemmil sûresi, geliş (nüzü'l) sırası itibariyle 3. sırada yer almaktadır. Demek ki, ilk ilâhî emirlerden biri gecenin değerlendirilmesi ve tanzimi olmuştur. Hâlbuki gündüz vaktinin tanzimini böylesine teferruâtla ele alan bir âyet hiçbir zaman nâzil olmamıştır.

Bu durumu, gecenin beşerî hayattaki ehemmiyetiyle izah edebiliriz. Gerek başarıda ve gerekse başarısızlıkta olsun, insana hayatı boyunca derin ve kesin te'sir icrâ eden hususlardan biri, gece hayatıdır. Gece, insan hayatının yarısını teşkil ettiği hâlde, ihmal edilme, gafletle geçirilme tehlikesine maruzdur. Şu hâlde, ikaz ve uyarıların, ciddî dikkat çekmelerin bu hususta daha çok olması gerekmektedir. Kur'ân bunu yapmıştır.

İlâhî emirle geceyi tanzim edip değerlendirecek olan insan, gündüz vaktini de âzâmî şekilde değerlendirecek demektir. Zira gece mes'elesinde muvaffakiyet bir azim, gayret ve irade işidir, şuur işidir.

Zor olanı hâlleden, kolay olanda takılır mı? Geceyi ihyâ eden, gündüzü öldürür mü? Bu hikmete binaen, daha peygamberliğin başında Cenâb-ı Hakk, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a zamanı iyi kullanma dersini vermek için kıyâmu'lleyl'i emretmiştir.

Hız. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in mûcizevî başarısında, gecenin değerlendirilmesi olan kıyâmu'lleyl'in mühim payını görmemek mümkün mü?

Gerek uhrevî kurtuluşunu ve gerekse İslâm'ın tekrar teâlisini gaye edinenlerin, rahmet-i Rahman'ın celb

ve tecellisinde böylesine müessir bir vasıtayı şevkle tutmaları, kıyâmu'lleyl kapısından vecdle girmeleri gerekmez mi?¹

Gece Kalkmayı Kolaylaştıran Sebepler

Bilindiği gibi, tatlı uykuyu bırakıp da gece ibadetine kalkmak, bu işin zevkine eremeyenler için cidden zordur. Belki de ibadetlerin en zoru, nefse en ağır geleni budur. Ancak zevkine erenler için de, hasretle beklenen saatlerdir gece vakti, bittiğine üzünülen saatlerdir.

Alimlerimiz, gece uykudan kalkarak ibadet etmeyi kolaylaştıran bir kısım sebeplerden bahsetmişlerdir. Bu konuda yazılanların en güzellerinden olan “İhya”da İmam Gazali, bu sebepleri zahirî ve batınî diye ikiye ayırmıştır. Aynı planı, bazı ilavelerle özetlemeye çalışalım.

Zahiri Sebepler: Fazla yemek yememek. Çünkü çok yemek, çok uykuyu gerektirir. Böylece kalkmak zorlaşır. Özellikle akşam yemeği az ve huzurla yenmelidir.

Gündüzleri vücudu aşırı yormamak, çünkü dinlenmek için çok uykuya ihtiyaç duyulur.

Kaylule sünnetini yapmak. Yani öğleden önce biraz uyuyarak gece kalkışına yardımcı olmak. İnsan her hâlükarda gerekli olan uyku ihtiyacını karşılamalıdır.

Gündüzleri günah işlememek. Çünkü bu isyan kalbi karartır ve huzurdan kovulma sebebiyle rahmete mani olur. Her işlenen sevap, yeni sevaplara vesile olduğu gibi, her yapılan günah da yeni günahları çağırır. Öyleyse, günahattan, isyandan uzak olmalı, şayet düşülmüş

¹ İbrahim Canan, age, IX, 318-325.

ise derhâl tevbe edilmeli, bu tevbe namaz, sadaka ve sair ibadetlerle desteklenmelidir.

Günlük hayatı bir düzene koyarak, planlı programlı ve disiplinli bir şekilde bilinçli yaşamak. Başladığımız her hayırlı işi, güzel sonuçlarını alıncaya kadar takip etme iradesini göstermek.

Akşamı zikirle karşılamak akşam ile yatsı arasını namaz, zikir, Kur'anla ihya etmek, yatsıdan sonra abdest tazeleyerek me'sur dualar ve zikirlerle uykuya yatmak. Gece kalkmaya kesin niyet ederek azim ve iradesini güçlendirmek.

Alışkanlıkları değiştirmek; yatak, yastık vs.nin değişimi, uykuyu azaltabilir.

Batınî Sebepler: Kalbi kin, kibir, bid'at ve mâlâyanî gibi faydasız işlerden ve gereksiz dünya meşguliyetlerinden sâlim kılmak, gafleti kovarak uyanıkken de uyanık olmak.

Ölümü, mahşeri, hesabı, cenneti, cehennemi çok düşünmek, vaktin kıymetini takdir etmek ve ihmal edenin, ihmal olunacağını unutmamak.

Gece ibadetlerinin faziletini bildiren ayet, hadis, eser ve hikayeleri çok okumak, öğrenmek ve üstünde düşünmek. Çünkü bunlar istek doğurarak iradeyi kamçılar ve nefsin tembelliğini kırar.

İmanı kuvvetlendirecek sâlih amellere rağbet ile Allah sevgisini elde etmek. Bu devlet ele geçince O'nunla başbaşa kalarak O'na ibadet, zikir, fikir, dua ve niyazdan insan sonsuz bir zevk ve lezzet alır ve ibadetlerini artırır. Özellikle gece ibadetini... Ebu Süleyman Dârânî, deyişinde haklı: "Eğlence erbabının eğlence yerlerinde aldıkları zevkten, ibadet erbabının gece karanlığında

yaptıkları ibadetteki zevkleri daha büyüktür. Hatta eğer geceler olmasaydı, yaşamayı dahi arzu etmezdim.”¹

Ali bin Bekkar’ın üzüntüsüne bakalım da ibret alalım: “Kırk senedir beni üzen tek şey, sabahın olmasıdır.”¹

Bu işlerde başarılı olan sadık ve samîmî Allah dostları ile sohbet etmek, onların hâllerinden istifade etmeye çalışmak.

Eğer o insanlarla hayatta canlı olarak karşılaşp sohbet etme imkanımız yoksa, hiç olmazsa onların hâllerinden ve menkibelerinden bahseden kitapları okumalıyız. Bu okumalar da bir nevi canlı sohbetler gibi ruhu etkiler, cana şifalar sunar, kalbe uyanıklık verir, azmi bileğiler, iradeyi güçlendirir.

İşte size böyle iki olayı anlatan bir yazarın etkilenmesinin yanık ifadeleri:

“Ahmed bin Ferîdun Sipehsalar, Risâle-i Sipehsâlâr’ında kaydeder: "On yıl Hazret-i Hünkar’ın (ks.) (yani Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin) meclislerinde bulundum. Gecenin ilerleyen vakitlerinde dervişlerin uykusu gelirdi. Mevlana, bu durumu farkederek, oturduğu yerde dizüstü, gözünü yumarak murakabeye dalar, o hâlde, kıvıldamadan iki üç saat kalırdı. Bu durumdan istifâde ile hemen olduğumuz yere uzanır, kendimizi uykuya terkederdik. Teheccüd vaktinde Hazret-i Hünkâr’ın tatlı 'Sübhanallah' sözüyle uykumuzu almış olarak uyanırdık. On yıl hizmet ettim, onun uyduğunu hiç görmedim."

Allah dostlarından biri şöyle demiş:

"Yâri güzel olanın gece gözüne uyku girmez!"

¹ Gazali, *İhya*, I, s. 1034.

¹ Gazali, *age*, I, s. 1033.

Dervişin başlangıç hâlinde "yârî" yani sevdiği o yüce varlık kalbinde kemâl hâlinde güzelliğe ulaşmadığı için teheccüde zor kalkar, gece tatlı tatlı uyur. Ama ilerdeki hâllerde, iç âleminde o varlık, güzellikte olgunlaşır, insanda uyku kalmaz.

Yanılmıyorsam Abdulkâdir-i Geylanî Hazretleri (ks.) bu konuda şöyle der: "Başlangıçta, sâlik yeni doğan bebekler gibi uyur; ona, uyu denir. Derken bir zaman gelir, büyür, olgunlaşır; ona da, artık kalk denir."

Olgun dervişin gece uykusu, derin tefekkürden ibarettir, yattığı yatağında sancılıdır. Döşeği dikenlidir. Hâli yakazadır, yani bir tür uyanıklıktır. Ve bu hâl, Hz. Peygamber Efendimizin (sav) "Tenâmu aynâye ve lâkin lâ yenâmu kalbî" (iki gözüm uyur gibidir, ancak kalbim uyumaz) hadisiyle ifâdesini bulur. Yine bir başka hadis-i şerifte, Rabbânî âlimin uykusunun, câhilin sabaha kadar ibâdet etmesinden daha hayırlı olduğu, anlatılır.

Alim şuurla uyumakta, câhil şuursuz ibâdette!.. Her ikisi de hayr üzeredir. Ancak, Allah'ı zikir ve Resûlüne salavatla derin tefekküre gömülerek (yakaza) yatan âlim daha hayırlıdır.

Ya Rab! Ne yüce bir din, ne yüce bir peygamber... şuursuzluğa uykuda bile yer verilmiyor; Acaba, uyanıkken şuurlu olmanın sırrı nice olur?! Ya müfettiha'l-ebvâb iftah lenâ hayra'l-bâb, âmin. Fakir, bu incelikler gündeme geldiğinde dönüp kendime soruyorum: "Yani bu hâlinle sen... şimdi... bu hâlinle... hâlâ kendini dervişten mi sayarsın?" Aaah! Yâ hasretâ alâ hâlî, Ya müte'âlî irham hâlî (Ey Yüce, müte'âl olan Allah'ım, hâlîme acı). Tabi bu satırlar kendi otokritiğim, sizinki nasıl? Bilemem ama bu fakir, hâlâ kul olmadık! Aaahh nefsim, Hû Allah, ya Gaffar, Ya Settâr, Ya Hûû!..

Muhterem Sami Efendi Hazretleri, bir keresinde, yanında sadık dostu Musa Efendi, Alemdar ve Ömer Ağabeyle memleketine ziyarete gider. Orada Ahmed adlı bir talebesinin Namrun (veya Tekir) Yaylası'ndaki hanesinde misafir olur. Ev ziyâretçilerle dolar taşar. Sohbetlerde, manevîyat ve irfan pırıltıları ile gönüller aydınlanır, tefekkürler yapılır, dualar edilir, namazlar kılınır. Ve bütün bir hareketli günün sonunda gece olur istirâhat vakti gelir.

Ev sahibi, Sami Efendi Hazretlerine bir oda tahsîs eder. Onun hemen yanındaki odaya da Musa Efendi Hazretlerini ve diğer iki kişiyi yerleştirir. İşte o gecenin manevîyat coğrafyası ruhanî ibret-âmîz manzarası: Adana'lı gönül dostlarından Bakkal Hasan Efendi, o gece, Samî Efendi Hazretlerinin (k.) kaldığı odanın kapısının önüne bir seccade atar ve bütün gece diz üstü, sabaha kadar nöbet bekler.

Acaba, Musa Efendi Hazretleri ve yanlarındaki iki arkadaşı, o gece hangi hâldedir? İşte bundan sonrasını bize ev sahibi Ahmed bey, şöyle anlatır: "Gece yarısı hizmet söz konusu olur diye, bir kaç kez Musa Efendi Hazretleri (k.) ve arkadaşlarının odasına girdim. Hiç birisi yatağa girmemişti. Yataklar, akşam hazırladığım gibi duruyordu. Hiç dokunulmamıştı. Musa Efendi Üstadımız (k.) seccade üzerinde, diz üstü, başını kalbinin üzerine eğmiş, hiç kıvıldamadan sürekli olarak Allah'ı (c.) tefekkür (yani murakabe) hâlinde... Alemdar Efendi tesbihatla, Ömer Bey de Kur'an tilâvetiyle meşgul...

Sabah, Sami Efendi Hazretlerinin yatağını toplamak üzere odasına girdiğimde onun da bozulmamış olduğunu farkettim. Yorgun olmalarına rağmen Sami

Efendi Hazretleri de uyanık bir gece geçirmiş, sevgili dostları da..."

Gecesi uyanık geçen bir Peygamberin (sav) izinden giden ümmetin de uyanık olması... Bilmem, bundan daha ulvî ve çarpıcı bir manzara olur mu? Geceler zikre aç, geceler dualara aç, geceler namazlara aç, geceler gözyaşlarına aç... Ve geceler vuslata aç..."¹

¹ İbrahim Es, Altınoluk Dergisi, temmuz 2000, s. 173.

ZİKİR

Allah'ı her an hatırda tutmak, hiç unutmamak, O'nun isimlerini çeşitli şekil ve sayılarda söylemek olan zikrin, tasavvuf ve tarikatların ana unsurlarından olduğunu, konuyla ilgili bazı ayetlere de işaret ederek daha önce yazmıştık. Kısa da olsa zikrin önem ve faydalarına da işaret etmiştik. Oradaki amaç; zikrin Kur'an'da istenen bir ibadet olduğunu ifade idi.

Ancak tarikatlarda bir amel olarak zikir üstünde, burada biraz daha ayrıntılı durmak istiyoruz. Konuyla ilgili ayet ve hadisleri belirttikten sonra, zikrin önem ve faydalarını, âdâbı ile birlikte yazmak faydalı olur kanaatindeyiz.

Sözlükte zikir, bir şeyi unutmamak için hatırda tutmak, unutulursa hatırlamak, telaffuz etmek, söylemek, bir şeye devam etmek, korumak vb. anlamlara gelir.¹

¹ Rağıb, *Müfredat*, Zikir maddesi, I, 259. Tehanevi, daha bir çok anlamlar zikretmişse de onlar, lügat değil de mana açısından olduğundan sarf-ı nazar ettik. Bkz. *Keşşaf*, I, 512.

Tasavvufta ise zikir, müridin sesli veya sessiz, toplu veya tek başına Allah'ı şiddetle severek ve sayarak, O'nun zat ismini veya başka isim ve sıfatlarını, kelime-i tevhidi veya başka cümleleri tekrar ederek anması, unutmaması, kalp ve/ya dille bazı mübarek lafızları usulüne uygun olarak tekrar etmesi, böylece Allah ile olmasıdır.

Kur'an'da zikir kelimesi, türevleri (müştakları) ile birlikte 256 yerde geçmektedir¹ ve başlıca şu anlamlarda kullanılmaktadır: Kur'an, Cuma namazı, ilim, dil ile anmak, vb.² Hadis-i şeriflerde de zikir üstünde önemle durulmuştur.³

Sahabenin hayatı da göz önüne getirilirse,⁴ zikrin İslâm dînî içinde ve dindar bir yaşamda ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Evliya ve ülemanın hayatlarını yazan tabakat ve teracim kitapları da, doğrusu bu ehemmiyetin açık şahitleridir.

İslâm'da ibadetlerin en yücelerinden sayılan zikrin fazilette yeri hakkında ihtilaflar vardır. Gazali onu, Kur'an'dan sonra en büyük ibadet olarak kabul eder.⁵ Şah Velîyyullah Dehlevî, zikir ve tefekkürü namazdan üstün görür ve onları sadece ruhları ulvîleşmiş

¹ Y. Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, s. 101; Muhammet Fuat Abdü'l bkz, *Mu'cemu'l Müfehres lielfazi'l Kur'an*, s. 270-275; H.Kamil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, s. 510.

² Tehanevi, *Keşşaf*, I, 512; Abdulkadir İsa, *Hakaik ani't Tasavvuf*, s. 132; Y. N.Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 244-246.

³ Mesela Ali Muttaki el-Hindi, *Kenzu'l Ummal'ın* 1. cildinde zikir için 413 ile 487. sahifeler arasında 391 hadis, selevat için ise 488 ila 510. sayfalar arasında 118 hadis yazmıştır.

⁴ Kandelevi, *Hayatu's Sahabe*, IV, 1626 vd.

⁵ Gazali, *İhya*, I, 843.

insanlardan bekler.¹ Ahmet Fetullah El-Câmî: “Namaz hariç zikirten daha faziletli bir şey yoktur. Olsaydı size söylerdim” diyor.² Mahir İz “En büyük ve etemm-i zikir namazdır. İnsan bütün varlığıyla Kur’an ile, selavat ile, dua ile bir arada namaz içinde Hakk’ı zikretmiş olur.” der.³ Said Havva da, zikrin önemini şöyle belirtir: “Yüce Allah namaz için: “Beni anmak (zikir) için namaz kıl”⁴ buyurmaktadır. Ayrıca oruç ibadetinden bahsederken: “Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah’ı tesbih etmenizi ister”⁴ der. Hacc ibadetinden bahsederken: “Sayılı günlerde Allah’ın ismini ansınlar.”⁵ buyurur. Şeytanı taşlamadan bahsederken de: “Sayılı günlerde Allah’ı zikredin”⁶ buyurmaktadır.

Böylece görüyoruz ki ibadetler ya zikirdir, ya zikrin yerine getirilmesi, yahut zikre ulaşmamıza yardımcıdırlar... Allah’ın dîninde zikrin önemini işte buradan anlıyoruz.⁷

Zikir, dînin özüdür. Her ibadetin bir vakti ve şekli vardır. Ama zikre gelince farz veya mendup her vakitte ve her şekilde, yani Kur’an ifadesiyle “Ayakta, otururken, yatarken”⁸ gizli veya açık, dille veya kalple, yalnız veya cemaatle, her an ve mekanda, her hâlükârda zikir

¹ Şah Veliyyullah Dehlevi, *Huccetullahi'l Baliğa*, I, 152. Nakleden; Yaşar Nuri Öztürk, age, s. 101.

² Ahmet Fetullah el-Cami, *Ed-Dürerü'l Behiyye*, s. 51.

³ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 107.

⁴ Taha 14.

⁴ Bakara 185.

⁵ Hac 28.

⁶ Bakara 203.

⁷ Ruh Terbiyemiz, s. 462-463

⁸ Ali İmran 191.

mümkündür, belkide memurdur. Kalp ancak onunla yatıştır, kul Allah’a ancak onunla vasıl olabilir.

Şahsen kendim de şu iki rivayeti gördüğümde bir hayli şaşırdım ve derin derin düşündüm. Onlardan ilki Hz. Aişe anamızın şu ifadeleridir:

“Peygamberimiz heladan çıkınca “Ğufraneke” derdi.”¹ Bunun anlamı “Mağfiretini isterim” demektir. Ama niçin? İhtiyaç gidermek ayıp ve kusur değil ki? Şaşırdım ve okuduğum kitabın işaret edilen dipnotuna baktım; Mansur Ali Nasif orada diyor ki: “Bunun mânâsı, “Hela anında seni zikredemediğim için, istemeden geçen bu uzun gafletten dolayı mağfiretini istirham ederim.”² Sübhanallah!...

Hz. Aişe şöyle diyor: “Peygamber (s.a.s.) (müsaid olan) her anında, Allah’ı zikrederdi.”³

Bunu da okuyunca şaşkınlığım ancak gitti ama, yerine başka bir şaşkınlık geldi. Aman Allah’ım, O’nun Allah ile rabtası ne kadar güçlü idi. Öyle ya, “Benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz” demiyor muydu? O, uykusunda bile gaflet edip Rabbından uzak kalmıyordu...

İkinci rivayet de şu idi: “Peygamberimiz (sav) buyurdular ki :

-Size, Rabbiniz katında amellerinizin en hayırlısı ile en temizini, derecelerinizi en çok yükselteni, size altın ve gümüş infakından daha hayırlı, düşmanınızla karşılaşmış da boyunlarınızı vurmanızdan ve onların da sizin boynunuzu vurmasından daha hayırlı olanını haber vereyim mi? Ahab-ı Kiram (r.a):

¹ Mansur Ali Nasif, et-Tac, I, 94. Tirmizi, Ebu Davud, Nesei, İbn Mace, hasen senedle rivayet ediyorlar.

² A.y.

³ Tac, V, 90, Tirmizi’den.

-Evet, ya Rasulallah! dediler. Peygamberimiz:

-Yüce Allah'ı zikretmektir, buyurdu.¹

Şu rivayet de, bunun bir tamamlayıcısı gibidir.

Bir adam Peygamber (sav)'e:

-Kıyamet gününde Allah nezdinde en üstün dereceli ibadet hangisidir? diye sordu. Peygamber (sav):

-Allah'ı çok çok zikreden erkeklerle kadınlar, buyurdu. Adam :

- Bunların derecesi Allah yolunda savaşan gaziden de mi daha üstündür? deyince, Peygamberimiz:

-Eğer gazi, kafir ve müşriklerle kılıcı kırılıp kana bulanıncaya kadar vuruşsa, yine de Allah'ı zikredenlerin derecesi onlardan daha faziletlidir.²

Bu rivayetleri derleyen Mansur Ali Nasıf, Muaz b. Cebel (ra.)'in "Allah'ın azabından, zikrullahtan daha kurtarıcı bir şey yoktur." Sözünü aktardıktan sonra şöyle söylüyor: "Bu hadislere göre kuşkusuz zikir, her şeyden, hatta sadaka ve cihattan da daha faziletlidir. Bunlar, zikre teşvik içindir. Ancak zekat gibi farz olan sadakalar daha faziletlidir; çünkü o dînin rüknüdür. Cihad da efdaldır, çünkü o da Allah rızası uğruna ruhu bezletmektir."³

Öyle yada böyle, elbette her ibadetin kendine göre bir nuru, bir özelliği ve erdiriciliği vardır. Ancak, kul ile Allah arasındaki bütün perdeleri kaldıracı ve tabiri hadisten alırsak sanki Allah'ı kul ile diz dize getirici ve konuşturucu yegane ibadet, zikrullahtır. Hadis'i Şerifte bu gerçek şöyle ifade ediliyor. "La ilahe İllallah" zikri ile

¹ Tac, V, 90, Tirmiziden.

² Tac, ay.

³ Tac, V, 90-91.

Allah arasında ona erişinceye kadar perde yoktur.”¹
“Kulum beni zikredince ben onunla beraberim...”²

Bütün bunlardan sonra şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; Allah Teala’yı zikretmek, hiçbir yerde, hiçbir zaman Allah’ı hatırdan çıkarmamak, daima O’nu anmak, O’nu övmek, O’nu tesbih etmek, O’na ta’zim göstermek, korku ile ümit arası O’na yalvarmak, kitabını okumak, peygamberine salat ve selam getirmektir. Ne çoluk çocuğun, ne mal ve mülkün, ne alış ve verişin, O’nun zikrine engel olmasına izin vermemektir. İşte en büyük ibadet budur. Ve bunu başaranlar hakikî erlerdir, erenlerdir.

Zikir, münferid yapılabileceği gibi, cemaat hâlinde toplu olarak da yapılabilir. Müminler bu amaçla bir araya gelerek zikir meclisleri kurmalı, Kur’an okuyup tefsirini yapmalı, tevhit kelimesini veya diğer zikir kelimelerini içten ve ihlasla söylemeli, tevbe ve istiğfar ile dualar etmeli, selavat-ı şerifeler getirmelidirler. Böylece, ileride de görüleceği gibi, Allah’ın sevdiği, övdüğü, övündüğü kullar hâline gelirler.

İslâm alimleri zikrin anlamını bazen kendi özel anlamından alarak bütün ibadetlere teşmil etmişlerdir. Said b. Cübeyr der ki: “Allah’a itaat maksadıyla, Allah için bir iş yapan herkes Allah’ı zikrediyor demektir.”

Selef ulemasından bazıları, bu umumi hükmü hususileştirerek, zikri amellerin bir kısmına hasretmişlerdir. Bunlardan Ata şöyle demiştir: “Zikir meclisleri gerçekte helali yapma, haramdan kaçma

¹ Tirmizi, *Sünen*, V, 536 (3518)

² Buhari, *Tevhid* 50; Müslim, *Zikir* 2(2675); Tirmizi, *Davaat* 142 (3598)

yerleridir. Alışveriş, namaz kılma, oruç tutma, nikah, haccetme ve benzerleri gibi.”

Kurtubî şöyle demiştir: “Zikir meclisi, ilim öğrenme ve Allah’ı anma meclisidir. Allah’ın kelamının ve Rasulün sünnetinin anlatıldığı, selef-i sâlihın ile önce geçen takva sahibi, yapmacılıktan, bid’attan, kötü maksad ve tamahtan uzak alimlerin haberlerinin bahsedildiği meclislerdir.”¹

Bu konuda Mahir İz’in ifadeleri bir hayli düşündürücüdür: “Zikre mülazemet, tefekkürle hakkı anmaktır. Yoksa bir fikre istinat etmeden, düşünmeden, ne yaptığını bilmeden “esma-i hüsnâ”yı çekmek, Kur’an’ın zikri tarif ettiği medlûle uygun düşmez.

Evinden çıkıp işine giden adam, karşısına çıkan canlı cansız neye baksa, ondaki varlığın haktan olduğunu düşünmesi zikirdir. Saksıdaki çiçeğe, uçan kelebeğe, vızıldayan arıya, rastladığı karınca yuvasına, uçuşan kuşlara, hülâsa yerde gökte ne görürse onu ibretle düşünüp hâlikin kudretini anması zikirdir.

Oduncu baltasını sallarken, demirci örse vururken, bahçıvan toprağı bellerken, şair şiirini, muharrir yazısını, müellif kitabını yazarken bileklerinde, kollarında, kafalarında mevcut kuvvetin ancak hakkın vergisi olduğunu hatırlamak zikirdir.

Karada dolaşanlar karadaki mahlukatı, vapurda, kayıkta gezenler, denizleri, okyanusları ve içindeki binbir yarattığı, uçakta gidenler gökyüzünün azamet ve dehşetini ve bilenler Kur’an’ı Kerimde bunlara ait ayetleri hatırlayıp hâlik-i kainatın kudretini, azametini düşünmeleri hep, ayrı ayrı birer zikirdir ki Kur’an-ı Kerim ile memur olduğumuz zikirler bunlardır. Zikre

¹ Seyyid Sabık, *Fıkhu’s Sünne*, I, 435.

mülazametten maksad da budur. Yoksa işi gücü bırakıp bir köşeye çekilerek tesbih çekmenin sevap yerine sorumluluğu artıracakını bilmek zamanı artık gelmiş ve geçmektedir.

Evet sorumludur. Çünkü efdal-i ibadetin ne olduğunu ve hangi fiilin kendisi için ameli sâlih olacağını düşünüp öğrenmemiştir. Alimin, hakkın rızası için bilgisini yaymasını, parası olanın fazlasını, yine hakkın rızası için başkalarına dağıtması, bedeni güçlü olanın ona muhtaç olana ulaştırması ve kendisinde mevcut o kudretin Hak'kın bir lutfu olduğunu düşünerek hareket etmesi yine bir zikirdir. Zikri böyle etraflı anlamadan sofi huviyeti tahakkuk etmez.”¹

Bu sözler zikrin amacını da ifade ederler. Biz bir kere daha kısaca ifade edersek zikirten amaç, mezkur (zikredilen) ile olmaktır. Allah'ı zikrettikçe o iman ve düşünce içinde derinleşip yoğunlaşarak O'na sevgi ve manevî yakınlık hissini duymaya çalışmaktır.²

Bu girişten sonra şimdi biz, konuyla ilgili ayet ve hadisleri, ashab-ı kiram'ın hayatındaki örnekleri yazarak zikrin dînî delillerini bir parça belirtmek istiyoruz. Önce zikrin faziletine ve terkinin kötülüğüne dair ayetleri yazacak, daha sonra da, konu başlıklarına göre içinde hadis-i şeriflerin bir kısmını sıralayacak, bir nebze de, ashab-ı kiram'ın söz ve davranışlarını dile getireceğiz.

Kur'an'da Zikir

Kur'an, zikrin faziletine ve terkinin kötülüğüne dair birçok ayetleri içerir. Bunlardan bir özeti, “Kur'an'da

¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 107.

² Mehmet Demirci, *Dünden Bugüne Tarikatlar*, s. 44.

Tasavvufî Kavramlar” başlığı altında vermiştik. Şimdi buradan bazı ayetlerin meallerini vererek, konuya biraz daha yakından bakmak istiyoruz.

Zikrin Fazileti: Zikrin faziletine dair birçok ayetlerden birkaçını zikrelelim:

1-Öyleyse siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın bana nankörlük etmeyin!¹

2-Onlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz, bizi cehennem azabından koru!²

3-Namazı bitirince de, ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah’ı zikredin, anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz mü’minler üzerinde vakitleri belli bir farzdır.³

4-Kendi kendine yalvararak ve ürperek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma. Kuşkusuz Rabbin katındakiler O’na kulluk etmekten kibirlenmezler. O’nu tesbih eder ve yalnız O’na secde ederler.⁴

5-Müslüman erkek ve kadınlar, mü’min erkek ve kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar,

¹ Bakara 152.

² Al-i İmran 191.

³ Nisa 103.

⁴ A’raf 105.

ırzlarını koruyan erkek ve kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve kadınlar var ya; işte Allah bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.¹

6-Ey insanlar Allah'ı çokca zikredin ve onu sabah akşam tesbih edin.²

7-(Rasulüm) Sana vahyedilen kitabı oku ve namaz kıl. Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötü huydan alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.³

8-Temizlenen, Rabbinin adını zikredip ona kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.⁴

Zikrin Terkinin Kötülüğü: Zikrin terkedilmesinin kötülüğüne dair bazı ayetleri sunalım:

1-Sabah akşam, Rablarına, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.⁵

2-Ve gözleri zikrimize kapalı bulunan, kulak vermeye de tahammül edemez olan kafirleri o gün cehennemle yüzyüze getirmişizdir.⁶

3-Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.⁷

¹ Ahzab 31.

² Ahzab 42.

³ Ankebut 45.

⁴ A'la 14-15.

⁵ Kehf 28.

⁶ Kehf 100-101.

⁷ Taha 124.

4-O gün Rabbin onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri toplar da der ki: Şu kullarımı siz mi yaptırınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?

Onlar: Seni tenzih ederiz. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz; fakat sen onlar ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki; sonunda (seni) anmayı unuttular ve helakı hak eden bir kavim oldular, derler.¹

5-Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa O, Rabbinden bir nur üzere değil midir? Allah'ı anmak (zikir) hususunda kalpleri katılmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.²

6-Kim Rahmanı zikretmekten gafil olursa ona yanından ayrılmayan bir şeytanı musallat ederiz.³

7-Onun için sen bizi anmaktan yüzçeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere yüz verme.⁴

8-Şüphesiz münafıklar Allah'a oyun etmeye çalışıyorlar, halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı pek az hatıra getirir, zikrederler.⁵

9-Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse (Rabbin) Onu gitgide artan çetin bir azaba uğratar.⁶

¹ Furkan 17,18.

² Zümer 22.

³ Zuhruf 36.

⁴ Necm 29.

⁵ Nisa 142.

⁶ Cinn 17.

Hadislerde Zikir

Konuya girerken, peygamber efendimizin zikir üztünde ne kadar önemle durduğunu, Kenzu'l Ummal'daki hadis rakamları ile örnek vererek zikretmiştik. Şimdi burada peygamberimizden zikrin faziletine, gizli açık, dil ve kalple, yalnız yada cemaatla, mutlak yada mukayyed olarak gelen hadislerden bazı örnekler yazacağız.

Bu noktada hadislere bir kuş bakışı atacak olursak: “Allah'ı zikretmenin en büyük bir iş olduğunu, Allah'ı anarsak onun da bizi anacağını, gafillerden olmayıp sabah akşam yalvararak Rabbimizi anmanın gerekliliğini, Allah'ı çok zikredersek kurtuluşa erişeceğimizi, Allah'ı çok hatırlayan kimselerden olursak Allah'ın bize büyük mükafatlar hazırladığını, dile hafif sevabı fazla olan duaları, üzerine güneş doğan herşeyden hayırlı olan duayı, günde yüz ve on sefer söylenmesi gereken duaları, Allah'ın en çok hoşlandığı duayı, göklerle yerin arasını sevapla dolduran duayı, kişinin kendisi için ve Allah için yapması gereken duaları, namazdan sonra yapılacak duaları, namazda tahiyattan sonra okunacak duaları, rüku ve secdede okunacak duaları, Rasulullah'ın secdede okuduğu duaları, yüz defa sübhanallah demenin bize bin sevap kazandıracığını, her gün herbir eklem için sadaka verilmesi gerektiğini ve her türlü zikrin de sadaka olabileceğini, kat kat sevap kazandıran zikrin ne olduğunu, zikredenle zikretmeyenin farkının ölçüyle diri gibi olduğunu, Rabbimizi nasıl anarsak o da bizi o şekilde anacağını, Allah'ı çok hatırlayanların öne geçeceklerini, zikrin ve duanın en faziletlisinin ne olduğunu, cennette bir hurma ağacı

diktiren zikrin ne olduğunu, cennetin ağaçlarının neden ibaret olduğunu, zikrin herşeyden hayırlı olduğunu, saymaya gerek kalmaksızın söylenecek duayı ve cennet hazinelerinden bir hazineyi öğreneceğiz.”¹

Zikrin Fazileti

Hz Aişe (r.a) demiştir ki; “Peygamber (sav) (müsait olan) her anında Allah’ı zikir ederdi.”²

Bir Adam:

-Ya Resulullah, sâlih ameller bana çok geliyor; bana daha kolay bir şey söyle ki onu yapayım? dedi. Peygamber (sav) Allah’ın zikrini hiçbir an dilinden düşürme! buyurdu.³

Ebu’d Derda (r.a)’dan:

Peygamber (sav):

- Rabbiniz nezdinde amellerinizin en hayırlısı ile en temizini; derecelerinizi en çok yükseltene, size altın ve gümüş infakından daha hayırlı, düşmanınızla karşılaşp da boyunlarınızı vurmanızdan ve onları da sizin boynunuzu vurmasından daha hayırlı olanımı haber vereyim mi? diye sordu. Ashab-ı Kiram (r.a) da:

- Evet, haber ver ya Resulullah, dediler.

Peygamber (sav) de.

- Yüce Allah’ı zikir etmek! buyurdu.⁴

Ebu Said (r.a.)’ dan;

Bir adam Peygamber (sav)’e:

¹ Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu’s-Salihîn Tercümesi*, s. 404.

² Müslim, Hayz 117. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Tahâret 9; Tirmizî, Daavât 9; İbni Mâce, Tahâret 11.

³ Tirmizî.

⁴ Tirmizî.

- Kıyamet gününde, Allah nezdinde en üstün dereceli ibadet hangisidir? diye sordu. Peygamber (sav) de:

- Allah'ı çok çok zikr eden erkeklerle kadınlar, buyurdu.

- Allah yolunda savaşan gaziden de daha üstün müdür bunların derecesi? dedi. Peygamber (sav) de:

- Gazi, kafir ve müşriklerle kılıcı kırılıp kana bulanıncaya kadar kılıcı ile çarpışsa, yine de Allah'ı zikredenlerin derecesi ondan üstündür, buyurdu.¹

“Kıyamet gününde Allah katında kulların en faziletlisi, Allah Teala'yı çok çok zikredenlerdir.”²

“Cenab-ı Hakkı çok çok zikrederek o kadar kendinizden geçiniz ki, (münafıklar) size “delirtmiş” desinler.”³

“Gerçekten her şeyin bir cilâsı vardır. Kalbin cilâsı da zikrullahdır. Azaptan kurtulmak için zikrullah gibi bir şey olmaz. İsterse kılıcı kırılıncaya kadar Allah yolunda muharebe etsin.”⁴

“Allah'ı zikretmek (riya, kibir, haset vs. gibi kalp hastalıklarından) şifanın ta kendisidir.”⁵

“Kim Allah'ı çokca zikrederse, münafıklıktan kurtulur.”⁶

“Çok zikredeni Allah sever.”⁷

“Zikir, (nafile) oruçtan hayırlıdır.”⁸

¹ Tirmizî.

² İbn Hacer, *el-Metalibu'l Aliye*, II, 232.

³ Ahmet III, s. 68, 71.

⁴ Suyuti, *Camiu's Sağır*, I, 99.

⁵ Münavi, *Künuzu'l Hakaik*, s. 72.

⁶ Suyuti, *age*, II, 147.

⁷ Suyuti, *age*, ay.

⁸ Münavi, *age*, s. 73.

Hz. Ebu Zerr (r.a) anlatıyor; “(Ashabtan bazıları):

- Ey Allah’ın Rasulü, zenginler ücretleriyle gittiler. Onlar da bizim gibi namaz kıldılar, bizim gibi oruç tuttular, mallarının artanından da sadaka verdiler! dediler. Aleyhisselati vesselam:

- Allah size de tasadduk edeceğiniz şeyler verdi: Her bir tesbih sadakadır, her bir tekbir sadakadır, her bir tahmid sadakadır, her bir tehlil sadakadır, emr-i bilma’ruf sadakadır, nehy-i ani’l münker sadakadır, herbirinizin (hanımıyla) cimayı sadakadır, buyurdu. Derken cemaattan:

- Ey Allah’ın Rasulü! Yani birimizin şehvetine mübaşeret etmesine ücret mi var? diye soranlar oldu. Aleyhisselati vesselam:

- Ne dersiniz ihtiyacını haramla görmüş olsaydı bundan ona bir vebal var mıydı yok muydu? diye sual ettiler.

- Evet vardı! demeleri üzerine,

- Öyleyse, ihtiyacını helal yolla gördü mü bunda onun için ücret vardır, buyurdular.¹

Ebu Hureyre’den (r.a) rivayet edilen bir hadiste peygamberimiz, hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde, Allah’ın arşının gölgesinde gölgelenecek yedi sınıfı sayarken, birisi için de şöyle demiştir:

“Allah’ı tek başına zikrederken gözlerinden yaş boşanan kimse.”²

Hz. Ebû Musâ (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

¹ Müslim, Zekat, 53, (1006)

² Buhari, Ezan 36, Zekat 16, Rikak 24, Hudud 19, Müslim 91 (1031), Muvaffa 14 (952-953), Tirmizi, Zuhd 53, (2392) Mesai, Kudûf, 2 (8-222-223).

"İçerisinde Allah zikredilen evlerin misali ile içerisinde Allah zikredilmeyen evlerin misâli, diri ile ölü'nün misali gibidir."¹

Ashabın Zikre Teşviki

Hiz. Ömer (ra)'dan: "Devamlı insanlardan bahsederek kendinizi meşgul etmeyin. Bu size bela getirir. Allah'ı zikredin."²

Yine Ömer (ra)'dan: "Allah'ı zikredin, bu size şifa verir. İnsanlar hakkında dedi kodu yapmaktan kaçınmın. Çünkü bu hastalıktır."³

Hiz. Ömer bir veya iki arkadaşının elinden tutar ve "Kalk da gidelim, imanımızı artıralım" der ve sonra bir kenara çekilerek Allah'ı zikrederlerdi.⁴

- Biz Muaz'la beraber yürüyorduk. Bize "Oturunuz ve bir saat iman edelim!" dedi.⁵

Hiz. Osman (r.a)'dan: "Eğer kalplerimiz tertemiz olsaydı, Allah'ı zikretmekten usanmazdı."⁶

İbn-i Mesud'dan: "Allah'ı zikredin. Ancak sizinle birlikte Allah'ı zikredenlerle arkadaşlık edin."⁷

Selman'dan: "Birisine kendisine hediye edilen güzel cariyelerle birlikte gecelerse, diğeri de Kur'an okuyarak, Allah'ı zikrederek gecelerse, ikincisi ilkinden üstündür."⁸

¹ Buhârî, Daavât 66; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin 211, (779).

² İbn-i Ebîd Dünya.

³ İbn-i Ebîd Dünya: Müsnet-i Ahmet, Hendut, Kengul-Ummal, I,207.

⁴ Muhammed Yusuf Kandehlevi, Hayatu's-Sahabe, III, 285.

⁵ Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 285.

⁶ İbn-i Mübarek, *Kenz 'ul Ummal*, I, 218.

⁷ Beyhaki'den *Kenz 'ul Ummal*, I, 208.

⁸ Hilve I, 204.

Habib Bin Ubeydullah'dan: Bir adam Ebu Derda'ya gelerek,

- "Bana öğüt ver" dedi. O da;

- "İyi zamanlarında Allah'ı zikret ki, dar zamanlarında da o seni hatırlasın. Herhangi bir dünya nimetine kavuştuğun zaman, sonunun ne olacağını düşün" dedi.¹

Ebu'd Derda (r.a) şöyle derdi:

- "Amellerinizin en hayırlısını, Rabbiniz katında en makbülünü ve derecenizi yükseltenini size haber vereyim mi? Bu amel düşmanla çarpışmanızdan, şehit olmanızdan, düşmanları öldürmenizden daha hayırlıdır. Bu amel, altın ve gümüş tasadduk etmekten daha hayırlıdır," dedi. Yanındakiler:

- "Nedir o Ya Ebu'd Derda?" diye sordular O da:

- "Allah'ı zikretmektir. Allah'ı zikretmek en efdal ameldir" diye cevap verdi.²

Yine Ebu'd Derda'dan: "Dillerinden Allah'ın zikrini düşürmeyenler, gülererek cennete giderler."³

Ebu'd Derda'ya, Ebu Said b. Münebbih'in yüz köle azad ettiği söylendi. Ebu'd Derda:

"Yüz kişiyi azad etmek büyük bir fedakârlıktır. Eğer dilersen bundan daha üstününü sana haber vereyim. Bu da gece ve gündüz, kalpte çalışan bir imandır. Daima Allah'ı anan bir lisandır. İşte bu daha üstündür" dedi.⁴

Yine O'ndan: "Allah Teâlâ sizin aranızda rızıklarınızı taksim ettiği gibi ahlaklarınızı da taksim

¹ Müsned-i Ahmet: Sıfat'us- Sufve, I, 207.

² Hilye I, 219.

³ Hilye, I, 218.

⁴ Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 283-284. (Ebu Nuaym, Hilye, I, 219 (Sâlim b. Ca'd'dan naklen).

etmiştir. Allah Teâlâ malı sevdiğine de, sevmediğine de verir. Fakat imanı ancak sevdiği kimseye verir. Allah bir kulunu severse, ona iman verir. Kim ki mal hususunda infak etmekten kaçınır, cimrilik yaparsa, düşmanla cihaddan korkarsa, geceleri ibadet zorluğuna katlanmazsa, hiç olmazsa, lâ ilâhe illallah, Allâhu ekber, elhamdülillah ve sübhânallah gibi zikirleri yapmaktan geri durmasın.”¹

Muaz b. Cebel (r.a)’dan:

-“Allah’ı zikirden başka hiçbir amel ademoğlunu Allah’ın azabından kurtaramaz” dedim.² Yanında bulunanlar:

-“Ey Ebu Abdurrahman, Allah yolunda yapılan cihat da mı kurtaramaz?” diye sordular.

-“Evet, ancak yaralanıncaya kadar Allah yolunda kılıç sallayanlar müstesnadır. Çünkü, Allah kitabında: “Allah’ı zikretmek en büyük ameldir.”³ Buyurmaktadır.” Dedim.⁴

Abdullah b. Amr (r.a)’dan: “Sabah akşam Allah’ı zikretmek, Allah yolunda kılıçlar kırmaktan, çok sadaka vermekten eftaldir.”⁵

Abdullah b. Mesud’dan: “Bir gün sabahtan akşama kadar Allah’ı zikretmek bence sabahtan akşama kadar Allah yolunda at koşturmaktan daha iyidir.”⁶

¹ Muhammed Yusuf Kandehlevi, age, III, 283-284. (Heysemi, X, 90 ve Taberani, Abdullah b. Mes’ud’dan naklen.)

² Bkz. Muvatta, Kur’ân 24, (1, 211); Tirmizi, Daavât 6, (3374); İbnu Mâce, Edeb 53, (3790).

³ Ankebut 45.

⁴ Hıye, I, 235.

⁵ İbn-i Ebi Şeybe, I, 207.

⁶ Taberani; Mecmau’z Zevaid, X, 75.

Ebu Ubeyde b. Abdullah b. Mesud'dan: Abdullah b. Mesud'a göre sadece Allah'ı zikretmek için yapılan konuşma değerli idi.¹

Ata'dan: İbn Mesud birgün şafak söktükten sonra mescitte konuşan bir grubun yanına geldi. Onları konuşmaktan men ederek:

-“Sizler buraya sadece namaz kılmak için geldiniz. Ya namazınızı kılın ya da susun” dedi.²

Ebu'd Derda'dan: “Günde yüz kere “Allahu Ekber” demek bence yüz dinar sadaka vermekten daha iyidir.”³

Muaz b. Cebel'den: “Sabahtan akşama kadar Allah'ı zikretmek bence sabaha kadar Allah yolunda at koşturmaktan daha iyidir”.⁴

Enes b. Malik'ten: Ebu Musa ile (r.a) bir yere gidiyorduk. Hâlıkın konuşmakta olduğunu ve birinin fesahatlı sözler söylediğini işitince:

-“Enes ne oluyor. Gel Rabbimizi zikredelim. Bunlardan birisi konuşacağım diye diliyle avurdunu yırtacak!” dedi.⁵

Muaz b. Abdullah b. Rafi anlatıyor: Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Cafer ve Abdullah b. Ebu Umeyre (r.a)'un da bulunduğu bir mecliste idim.

Abdullah b. Umeyre:

-“Muaz b. Cebel'den işittim. Rasulullahın şöyle buyurduğunu duymuş: İki söz vardır ki bunlardan birisinin arşa varmasına melekler mani olamaz. Diğeri de

¹ Taberani; age, II, 219.

² Taberani; age, II, 219.

³ Hilye, I, 219.

⁴ Hilye, I, 235.

⁵ Hilye, I, 259.

yerle gök arasını doldurur. Bunlar: “Lailahe illallah” ve “Allahu ekber” sözleridir.” diye anlattı. Bunun üzerine ibn. Ömer:

-“Sen Muaz b. Cebelin böyle söylediğini işittin mi?” dedi.

-“Evet” deyince Abdullah b. Ömer ağladı, göz yaşları sakalını ıslattı.

-“Bunlar sevdiğimiz ve hoşlandığımız iki sözdür” dedi.¹

Cüreyri'den: Enes b. Malik Zat-ı İrk'da ihrama girmişti. İhramdan çıkıncaya kadar onun Allah'ı zikirden başka bir şey konuştuğunu işitmedik. Bana;

-“Yeğenim, işte ihramda böyle hareket edilir.” dedi.²

Abdullah b. Revâha'nın iman meclislerine olan rağbeti hakkında birkaç hatırası: Abdullah b. Revâha Allah Rasûlü'nün ashâbından birisiyle karşılaştığında;

“Gel de bir saat Rabb'imize iman tazeleyelim” dedi. Bir gün bir kişiye bunu söylediğinde, adam öfkeleni ve Rasûlullah'a gelerek

“Ey Allah'ın Rasûlü! Bakmaz mısın, İbn Revâha'ya! Senin getirdiğin imandan insanları uzaklaştırıyor. Bir saatlik îmana götürüyor!” dedi. Hz. Peygamber bu kişiye cevap olarak:

-“Allah İbn Revâha'dan razı olsun. O meleklerin kendisiyle iftihar ettiği meclisleri seviyor” dedi.

Abdullah b. Revâha bir arkadaşına

-“Gel de bir saat Allah'a iman edelim” dedi. Arkadaşı ona

¹ Taberani; Terğib, III, 94; Mecmau'z Zevaid, X, 86.

² İbn Sa'd, VII, 22.

-“Biz mü’min değil miyiz?” dediğinde, Abdullah da

-“Evet, biz mü’miniz. Fakat Allah’ı zikredersek imanımız daha da artar” dedi.

Abdullah b. Revâha benimle karşılaştığı zaman bana:

-“Ey oğul! Otur, bir saat zikrederim!” derdi. Birlikte oturur, bir saat zikrederdik. Sonra:

-“İşte bu iman meclisidir. İman meselesi gömleğin meselesine benzer. Sen iç gömleği çıkardığında, bakarsın ki giymişsin. Bazan da giydiğinde bakarsın ki çıkarmışsın. Kalb fıkır fıkır kaynayan çanaktan daha süratle alt-üst edilir” derdi.¹

Zikri Sevmemek

İnsanı zikirten alıkoyan, hatta zikirten soğutup nefret ettiren, kalbi ve dili susturan, günahlardır. Günahlardan gelen yaralar ve yaralardan hasıl olan vesveseler, şüpheler (neuzübillah) imanın mahalli olan kalbe ilişip imanı zedeler. Dil, imanın tercümanıdır. Kalp ve ondaki iman yaralanınca kararır, katılaştır, giderek nursuz kalır ve hem o, hem de lisan, zikirten zevk almaz olur, soğur, hatta nefret eder.² Zikirten zevk almak nasıl Allah’ı sevmenin alameti ise, günah işleyerek kalbi öldürüp zikirten soğumak, zikri sevmemek de, Allah’ı hakkıyla sevmemenin alametidir. Hiç şüphesiz bu da o kişiyi Allah’ın sevmemesinin, buğz etmesinin açık bir alametidir.³

¹ Muhammed Yusuf Kandehevi, age, III, 284-285.

² Bediuzzaman, Lemalar, s. 6-7.

³ “Alameti hububillah, hubbi zikrillah.” Hadis.

Zikirsizlik hakkında sadece şu hadisi yazsak yeterlidir sanırım: Ebû Hüreyre (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Kim bir yere oturur ve orada Allah'ı zikretmez (ve hiç zikretmeden kalkar) ise Allah'tan ona bir noksanlık vardır. Kim bir yere yatar, orada Allah'ı zikretmezse, ona Allah'tan bir noksanlık vardır. Kim bir müddet yürür ve bu esnâda Allah'ı zikretmezse, Allah'tan ona bir noksanlık vardır."¹

Bu hadisin açıklamasında İbrahim Canan şunları kaydeder: Hadiste geçen ve noksanlık olarak tercüme ettiğimiz kelime "tire"dir. "Tire" kelimesinin noksanlık, pişmanlık, muâtebe (itâb), ceza (tebîa) ve hatta ateş gibi muhtelif mânâlara geldiği şârihlerce belirtilir. Hadiste daha ziyâde noksanlık ve ceza (tebîa) mânasında kullanıldığı açıktır. Tirmizî'de geçen "tire"yi cezâ mânasında anlamak daha muvafık gözüküyor. Hadis, bu durumlarda, Allah zikredilmediği takdirde, hâsıl olan taksirâtın, daha önceki günahlara dahil edilip -kıyamet günü- hep beraber cezaya bâis kılınacağını ifâde ederken, Allah zikredildiği takdirde önceki kusurların da affa mazhar olabileceğine, bu zikrin önceki günâhların da affına bir sebep kılınabileceğine îmâ etmekte ve mü'minleri yaşanan her çeşit ahvalde Allah'ı zikretmeye teşvik etmektedir.

Hadiste şu mâna da vardır: "Mü'min yalnız bile olsa oturma, kalkma, yürüme, yatma gibi herçeşit

¹ Ebû Dâvud, Edeb, 31, (4856), 107, (5059); Tirmizî, Daavât 8, (3377); Hadisin metni Ebû Dâvud'a aittir. Sondaki ziyade İbnu Hibbân'ın Mevârid'inden alınmadır (2319). Krş. İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VII, 198.

ahvâlinde zikrullah'a yer vermeli, değişen ahvalini en azından bir besmele, bir hamdele ile başlatmalıdır. Oturmuş iken kalkmak veya yatmak veya yürümek, yahut da yürümekte iken oturmaya geçmek... Bütün bunlar ahvalimizin değişmesidir. Öyleyse her değişikliğe geçerken bir zikirde bulunmak teşvik edilmekte, bu yeni ahvalimiz esnasında zikrullah'a hiç yer verilmedi ise bunun bir vebal, bir eksiklik olacağı, hesaba gireceği belirtilmektedir. Esasen dînîmizin temel tâlimatlarından (öğreti) biri, kişinin her ânından hesap vereceği prensibidir. Şu hâlde dilimizi, yeni bir ahvâle geçerken besmeleye alıştırmak, mü'mine büyük bir kazanç getirecek, o esnada mekruhât yapmadı ise, bidâyette dil alışkanlığı ile de olsa çektiği besmele, onu mes'uliyetten çıkaracak, büyük kazanca vesîle olacaktır.

Öyle ise dilimizi, zihnimizi sıkça besmeleye alıştırmalıyız. Zâten Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) efendimiz, hayrın alışkanlık olduğunu haber vermektedir: "Hayra alışın; zîra hayır, âdetle (alışkanlıkla) kâimdir"¹

Tarikatlarda Zikir

Tarikatlarda zikir sesli veya sessiz, kalple veya dille, yalnız veya cemaatla ya kelime-i tevhidi (la ilahe illallah), ya zikr-i müfred de denilen lafza-i celali (Allah) veya yüce Allah'ın değişik esma ve sıfatlarını, bir mürşid telkini yada rehberliğinde belli sayılarda tekrar etmektir. Elbette bunun yanında belli sayılarda âyetler, istiğfar, selevat-ı şerife veya başka zikir cümleleri de vardır ve bu tarikatlara ve mürşitlere göre az ya da çok değişebilir.

¹ İbrahim Canan, age, VII, 198-199.

Zikrin amacı Allah sevgisini ve rızasını kazanmaktır. Bu amacı elde etmekle beraber bir çok başka güzellikler de hâliyle elde edilir.

Bilindiği gibi önceleri ruh, nefse mahkumdur. Ruhü asıl mahiyetinden meşgul eden, nefsi kuvvetlendiren çeşitli hayvanî arzu, istek ve şehvetlerin yok olması, nefsi destekleyen kötü ahlaklardan kurtulunması için, kalbin ve ruhun sıhhat ve selamete kavuşması ve güzel vasıfları kazanması için, kişinin usul ve âdâbına uygun olarak yoğun bir zikir atmosferine girmesi gerekir. Bu zikrin isimlerini, miktarını, mahiyetini, usül ve âdâbını, merhâlelerini her tarikatta biraz farklı görmemiz mümkündür. Ama sonuçta hepsi kitap ve sünnetin emrettiği zikri, seleften aldıkları gibi icra ederler.

Kitap, sünnet ve selef deyince şunu hemen belirtmek yerinde olacaktır: Sûfîlere göre ilk zikir telkinini yaparak tarikatları başlatan bizzat Hz. Peygamber (a.s) Efendimizdir ve bu telkini, ümmetin en seçkin ve en faziletli insanları olan Hulefa-i Raşidin'e yapmıştır. Her birine değişik usullerle yapılan bu telkinler tarikatların aslını teşkil etmişlerdir.

Bu nasıl olmuştur, kısaca açıklayalım:

1-Sıddikiyye: Hz. Peygamber Medine'ye hicret esnasında mağarada gizlenirken, Hz. Ebu Bekir'in kulağına üç defa zikir telkin etmiştir, bu esnada peygamber uylukları üzerinde, Hz. Ebu Bekir ise murabba (ayakları önde kavuşturarak) şeklinde oturmuştur. Hafî (zikir) bu olaya dayanmaktadır.

2-Kübreyye: Hz. Ömer müslüman olduğu esnada Peygamberle kucaklaşmış, bu sırada peygamber ona Kelime-i Tevhidi (sesli) cehri olarak telkin etmiştir.

Fakat Hz. Ömer ayakta durmayıp çöktüğü için Kübreviler murabba oturarak zikrederler.

3-Nurbahşiyye: Hz. Osman'a da "harfsiz ve sessiz olarak" kalbi zikir telkin etmiştir.

4-Cehriyye: Hz. Peygamber Hz. Ali'yi diz çöktürüp gözlerini yumdurmuş ve üç kere "La ilahe illallah" demiş, aynı cümleyi ona üç kere tekrarlatmıştır. Zikri cehrî (sesli) olarak yapan tarikatların silsilesi genellikle Hz. Ali'ye dayanır.¹

Tarikatlardaki usûl ve esasların, evrâd ve ezkârın farklılıklar göstermesi, asılları itibari ile Kur'an ve sünnetten alındıkları için bid'ad kabul edilemez. Nitekim, sünnet ve bid'ad hakkında açıklamalar yaparak sünneti savunan Bediüzzaman Said Nursi (rh.a) bu konuda şunları söylemektedir:

"Fakat, tarikata evrâd ve ezkâr ve meşrebler nev'inden olsa ve asılları Kitap ve sünnetten ahzedilmek şartı ile ayrı ayrı tarzda, ayrı ayrı surette olmakla beraber, mukarrer olan usul ve esâsât, Sünnet-i Seniyyeye muhâlefet ve tağyir etmemek şartı ile, bid'a değillerdir. Lakin bir kısım ehl-i ilim, bunlardan bir kısmını bid'aya dahil edip, fakat "bid'a-i hasene" namını vermiş.

İmam-ı Rabbânî Müceddid-i Elf-i Sani (r.a) diyor ki; "Ben Seyr-ü süluk-ü rûhanîde görüyordum ki: Rasul-i Ekrem Aleyhisselatü Vesselamdan mervi olan kelimat nurludur. Sünnet-i Seniyye şua ile parlıyor. Ondan mervi olmayan parlak ve kudretli virdleri ve hâlleri gördüğüm vakit, üstünde o nur yoktu. Bu kısmın en parlağı, evvelkinin en azına mukabil gelmiyordu. Bundan anladım ki: Sünnet-i Seniyyenin şuai, bir iksirdir. Hem o sünnet

¹ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 121; M. Ali Ayni, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, s. 65-67.

nur isteyenlere kafidir, hariçte nur aramağa ihtiyaç yoktur.”

İşte böyle hakikat ve şeriatın bir kahramanı olan bir zatın bu hükmü gösteriyor ki: Sünnet-i Seniyye, saadet-i dareynin temel taşıdır ve kemâlâtın madeni ve menbaıdır.”¹

Zikrin Çeşitleri

Buraya kadar yazılanlar içinde sık sık zikir çeşitlerini ifade eden terimler kullandık. Bunlar da genellikle hafî (gizli), cehrî (açık), lisânî, kalbî, ferdî, ictimaî terimleri oldu. Acaba bunlardan kastedilen anlam nedir? Şimdi kısaca bunları görmeğe çalışalım:

Hafî (Gizli-Sırrî) Zikir:

Başkasına duyurmadan yapılan zikirdir. Yukarıda geçtiği gibi Sıddıkiyye ve Nurbahşiyye bu usulde zikir telkin almış ve aktarmışlardır. Hafî zikir iki şekilde yapılır:

a) Gizli ama dil ile yapılan zikirdir. Aynı zaman da lisanî zikirdir.

b) Gizli ve kalben yapılan zikirdir. Aynı zamanda kalbî zikirdir. Bu da genellikle beş şekilde yapılır:

1-Lafza-i Celali (Allah) kalbi ile, nefesini tutarak veya tutmayarak dili damağa yapıştırarak ve gözlerini yumarak vücudu hareket ettirmeden yapılan zikirdir.

2-Kalbiyle, kelime-i tevhidi nefesi tutmadan yapılan zikirdir.

3-Kalbiyle kelime-i tevhidi nefesi tutarak yapılan zikirdir, bağ hareket edebilir.

¹ Bediüzzaman, age, s. 50.

4-Kalbiyle kelime-i tevhidi nefesi tutarak ve vücudu hiç kıpırdatmadan yapılan zikirdir.

5- Kainattaki yaratıkların üzerinde tefekkür ile azamet-i ilâhîyi düşünmek, murâkabe yapmak.

Bir mürit, usulüne uygun olarak kalben “Allah, Allah” dedikçe, içinden bir “Allah, Allah” sesi duyar hâle gelir. Dil damağa yapışmış, gözler kapalı, nefesini ya tutmuş, yada kendi hâline bırakmış, vücut hareketten kesilmiş, kendisini ulu yaratıcının önünde hissederek, O’nun dışında kalan her şeyi (mâsivâyı) kalbinden çıkarıp atmış bir hâlde, alabildiğine mahviyyet, inkisâr, huşû, tazim, edep duyguları ile dopdolu olarak, sanki son anlarıymış gibi, kalbinden “Allah, Allah” diye zikre başlar.

Mürit bunu yaparken bilir ki, her şeyi kuşatan, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah’ın huzurundadır. Allah, onun yanında hazır ve nazırdır. Zikrini, fikrini, amacını bilmektedir. Öyleyse kalbini, aklını, akla takılan hatıralarını atmalı, unutmalı ve sadece Allah ile olmaya bakmalıdır. Kalbine, Allah’tan başka bir duygu ve düşüncenin girmemesine gayret etmeli, sürekli hâlini murâkabe ederek kontrol altına almaya çalışmalıdır. Yiğitlik de işte burada, yani fırlıdak gibi durmadan dönen, sağa sola alta üste kalbolan kalbe sahip olmaktır.

Bütün bunları yaparken son derece ihlaslı olmalı, hâlini Allah’tan başkalarına sezdirmemeye alabildiğine çabalamalıdır. Başkalarının duygu ve düşünceleri onu hiç ilgilendirmemelidir.

Kalp diliyle Allah’a böyle yönelmeye “Vukûf-i Kalbî” denilmiştir. “Kalp, zikirle alışkanlık peydah eder ve zikir kalbin melekesi hâline gelirse, gayet tabii olarak

uzuvlar, beden ve iç hassalar ilâhî emirlere koşa koşa uymak ister, can atar.

Kalp zikrin rayihasıyla ıtırlanır, nuruyla ışıklanır, ateşiyle yanar, hararetiyle pişer, rengiyle ifadelenir, sıfatıyla sıfatlanır ve hakikatıyla gerçekleşirse, bütün beden uzuvları, “Şecere-i Musa - Musa’nın Ağacı”¹ gibi “Allah, Allah, Allah” diye zikre koyulur ve bunu ne kimse duyar, ne kimse anlar. Hatta iyi amellerin yazıcısı melekler bile bu hâli göremezler, bilemezler. Bu hâl, zikredenle zikredilen arasında, aşk esrarı, yakınlık, kapılış ve sarılış olarak tecelli eder, kalır. Seven, sevgilisi ile, halk kalabalığında ve halk kesretinde yalnızdır.

O vakit, zâhir gözler yaş akıtır, bâtın gözler nedamet hıçkırıklarıyla iniler; vücutta bir lezzet, kalpde bir hâlâvet ve kulların kalbine bir tesir baş gösterir. Allah’ın fiillerine rıza duyar ve mahlukları mazur görür. Sözlerinde doğruluk, batınında muhabbet, zahirinde iyi ahlak ile sıfatlanır. Ölüm çırpınışlarında ilâhî cemal belirir ve Rasuller Rasulünün nur yüzleri aynen görünür. Rüyalar tatlı olur. Allah’ı rüyada görmek ihtimali bulunur. Kainatın efendisini defalarca rüyada müşahede eder. Kabe-i muazzamayı, Kur’an-ı Kerîmi, câmileri ve mescidleri, iyileri ve bilginleri, zikir ve fikrettiği bütün bunları ve bunlara uygun güzellikleri rüyada görür.

Vücudu sıhhat ve kalbi rahat bulunur. Dünya işlerinde küçük sebeplere el atmakla büyük işleri kolaylıkla başarır. İşlerinde muvaffak olur.”²

Ancak, zikirden amaçlananın elde edilmesi için, yapılan bu işin sırf Allah için olmasına dikkat edilmelidir.

¹ Kasas 30.

² Abdülhakim Arvasi, *Rabıta-i Şerife*, s. 42.

“Bu yolda hiçbir garaz ve ivaz sahibi olunmayacaktır. İster rûhanî zevk ve lezzet, ister velâyet dereceleri, ister keşif ve keramet isteği, cennet ve cehennem ve bütün dünya ve ahiret arzuları topyekün nazardan düşürülecektir.... Ara yere bir garaz ve ivaz girecek olursa, bütün bir ömür çalışılsa asıl nisbet doğmaz ve fayda elde edilemez. Bir takım tecellilere erildiği, tasarruflara varıldığı hissi de yalancıdır. Bu tecellilere, “istidrac-sahte keramet” derler ve neticesi fenadır.

Allah’ı zikretmek, yalnız ve yalnız O müstehak ve tazime layık zat için olacaktır. Allah’ı Allah için zikretmek, her kayıttan arınmış olarak mutlak muhabbet ve başka her şeye kayıtsızlık yoluyla olandır ki, derecesi “mukarrebîn - yakınlar” mertebesidir.”¹

Sâlik, önce, zikre alet olan Celâl kelimesini, delalet ettiği ve hiçbir şeye misil olmayacağı zatın ismi olarak kalp ve kalbin etrafında hayal yolundan “Allah, Allah, Allah” diyerek lezzet, hâlâvet, muhabbet ve tazim ile günde en aşağı elli bin kere tekrarlarlar.²

Böylece, gözle değil de, görür gibi bazı renkler, kulakla değil de, işitir gibi bazı sesler, burunla değil de, koklar gibi bazı güzel kokular, tad alma aleti değil de, onunla gibi bir zevk, fikrî bir hâlâvet, vücutta bir hararet, şahit olunmamış bir lezzet, keyfiyeti meçhul bir ferahlık, bir açıklık, bir sevinç doğar. Hiçbir renk bu renge, hiçbir

¹ Arvasi, age, s. 148-149.

² Değişik kitaplarda değişik zikir adedi verilebilir. Ama unutmamak gerekir ki müridin ne miktar zikir çekeceğini, yani asıl dersini (evrâd ve ezkârını) mürşidi belirler. Ondan sonra boş kalan zamanlarında, şeyhinin tavsiyesini de alarak dilediği zikirle dilediği kadar meşgul olabilir.

ses bu sese, hiçbir koku bu kokuya, hiçbir sevinç bu sevince benzetilemez ve üstün sayılamaz.

Yine böylece devam edile edile kemâle edilir. Bu hâlde bir zevksizlik, halâvetsizlik, şerefsizlik hasıl olur ki, müridi meys eder, mahzun kılar, müride kendisini mahrum gösterir ki, işte kemale yaklaşıldığını gösteren bu hâldir.”¹

Hem ilmen hem de hâl ve tecrübeyle tasavvuf ve tarikatların, hatta kalbî zikrin içinde olan bir mürşidin bu yakıcı ifadelerinden sonra kısaca şunu söyleyelim: Kalbî - ruhî yolu esas alan tarikatlarda bir mürid, zikirle kalbini böyle olgunlaştırdıktan sonra aynı şekilde zikrini Ruh’a nakleder. Ruh latîfesi, sağ memenin altındadır. Sonra oradan, sadrın sol tarafı, kalbin tam üstü olan sır latîfesine; oradan da, yeri ruhun üstü olarak sadrın sağ tarafındaki Hafî latîfesine, oradan da yeri sadrın tam ortası olan Ahfâ latîfesine, oradan da iki kaşın ortasında bulunan nefs-i natika’ya; oradan da başın üstünde zikredilen cesed latîfesine zikrini, bir mürşid gözetiminde nakleder. Buralarda zikri hep “Allah” lafza-i celalidir.

Sonra, nefesi hapsederek nefy-u isbat yapar, yani usulüne uygun olarak Kelime-i tevhid (la ilahe illallah) zikrine devam eder. Daha sonra, bazı ayetler üzerinde murâkabelere yoğunlaşarak kalbî zikrine, tefekkür ve murâkabesine devam eder.

Bunların bir kısmını, hafî zikri esas alan “Rûhanî tarikatlar” bölümünde belirttiğimiz için, burada bitiriyoruz.

¹ Arvasî, age, s. 149.

Cehrî (Açık-Sesli) Zikir

Cehrî (açık-sesli) zikir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye nisbet edilen kübreyiye ve Cehriyye (Aleviyye) tarikatlarında olduğu gibi sesli olarak açıktan yapılan zikirdir. Burada önemli olan, hem dil, hem de kalbin birlikte zikir etmesidir. Kalbin katılımı olmadan sade dille zikretmek, maksadı gerçekleştiremez. Bu yüzden zikredilen kelime yada cümlenin ritmik tekrarı esnasında bir yandan onların mânâsını düşünme, bir yandan da demin anlatıldığı gibi diğer bütün ilgi ve alakalardan kesilerek Allah ile olma hâlini korumaya gayret gösterilmelidir. Öyle olur ki zamanla zikredilen kalimenin dahi anlamından fânî olarak Allah ile bâkî kalma hâli tecelli eder.

Cehrî zikir mi daha faziletli ve amaca ulaştırıcıdır, yoksa hafî zikir mi diye zamanla müslümanlar arasında tartışmalar olmuştur.

Önce şunu bilmek gerekir ki, her ikisi de meşrudur ve Resulullah (sav) Efendimiz her ikisini de yapmış ve teşvik etmiştir. Hadis ve tasavvuf kitaplarımızda buna dair bir hayli örnekler vardır. Ferdî (yalnız) ve ictimaî (toplu) zikirler için de durum aynıdır. Biz, daha önce yazdıklarımızla yetinip yeni örnekleri ilgili yerlere havale edeceğiz.

İkincisi, insanların mizac ve meşrebleri çok farklıdır. Bazıları cehrîden, bazılarıda hafîden hoşlanırlar. Bunun için tarikata girecek olanın kendisi de, kabul edecek mürşidi de, onun bu mizacını iyi değerlendirip istîdât ve kabiliyetini iyi kanalize edebilirse, sonuç elbette güzel olur.

Üçüncüsü, umumiyetle şöyle söylenmiştir: Yeni başlayanlar (mübtedîler) için cehrî zikir, seyr-u sülukta

belirli bir mesafe katedenler için ise kalbî - hafî zikir önemli ve faydalıdır. Nitekim, rûhanî tarikatlarda da mübtedîlere lafzatullah'ı bir miktar dil ile cehrî zikrettirdiklerine şahit olduk. Cehrî zikirde de gerekli olan kalbin dil ile birlikte olmasıdır. Her hâlükarda kalbin katılımı önemlidir.

Dördüncüsü, hafî zikredenler için sonunda Kur'an okuma ve tevhid kelimesi ile cehrî zikirden feyz alırken, cehrî zikri esas alanlar da önce "esma-i seb'a" zikrine başlayıp tezkiye-i nefis'de belli bir dereceye yükselip terakki ettikten sonra kalbî zikre yönelip o sayede kalbin tasfiyesine nail olurlar. Böylece sonuçta iki yol bir yerde birleşmiş oluyor ve sünnet-i seniyye gerçekleşiyor.¹

Bu yüzden o münakaşalara girmek yersizdir. Alimler şunu da söylerler: Riya korkusu, namaz kılan veya uyuyan kimseye eziyet vermek vb. hâllerde gizli, böyle olmadığı hâllerde aşikare, yani açıktan sesli zikir efdaldır. Zira aşikarede hem kalp, hem dil vardır, yorgunluk daha fazladır; dolayısı ile sevabı artar. Hem yapanı diri tutar, hem dinleyenler faydalanır, başkalarını teşvik eder. Bu da sevaptır. Burada gizli-açık meselesi, bir çelişki, bir münakaşa meselesi asla değildir.²

Konuyu Zikr-i Hafî ve Zikr-i Celi ile ilgili iki rivayetle bitirelim:

Resulullah (sav):

- "Başkalarına duyurulmadan yapılan gizli zikir, aşikare yapılan zikirden yetmiş kat daha fazîletlidir" buyurdu. Yine Resulullah:

¹ Muhammed Es'ad Erbilî, *Risale-i Es'addiye*, s. 14-25.

² Bu konuda geniş bir araştırma için bk. Abdulkadir İsa, *Hakaik Anı't Tasavvuf*, s. 147-160, Terceme, s. 77-87.

- “Kıyamet günü Allah hesaplarını görmek için mahlûkâtı toplar. Hafaza melekleri tesbit ettiklerini ve yazdıklarını getirirler. Allah bu meleklerle:

- “Bakın falan kulumun tesbit edilmedik birşeyi kaldı mı?” buyurur. Melekler de:

- “Ya Rabbi bildiğimiz, tesbit ettiğimiz hiçbir şeyi bırakmadık. Hepsini kaydettik ve yazdık.” derler. Bunun üzerine Allah Teala kuluna hitaben:

- Ben senin de bilmediğin gizli bir amelinin biliyorum. Sana o amelinin mükafatını vereceğim. Bu amelin gizli yaptığın zikirdir” buyurur, dedi.¹

İbn İshak’tan; Muhammed b. İbrahim et-Teymi bana şunları anlattı:

“Abdullah (r.a) Müzeyneliydi. Üzerinde çizgili bir eteği, bir de hırkası vardı. Amcasının kucağında büyümüş bir yetimdi. Amcası ona çok iyi davranırdı. Amcası onun müslüman olduğunu öğrenince üzerindeki her şeyini aldı. Hatta elbiselerini bile soydu. Bunun üzerine Abdullah annesinin yanına geldi. Annesi kendi çizgili entarisini bozarak ona bir etek birde hırka dikerek giydirdi.

Ertesi gün Rasulullah (sav) Abdullah’a:

- Sen Zülbicadeyn (iki çizgili elbisesi) olan Abdullah, kapımdan ayrılma dedi. O da Rasulullahın kapısından ayrılmadı. Abdullah yüksek sesle zikir yapıyordu. Hz. Ömer bunu görünce;

- Bu mürai (gösterişçi) mi? diye sordu. Rasulullah da:

- Hayır samîmî olarak yalvarıp yakaranlardan birisi, cevabını verdi.

Muhammed b. İbrahim et-Teymî İbnü Mes’ud’un kendisine şunları anlattığını söyledi. “Tebük savaşı

¹ Yusuf Kandehlevi, age, IV, 1670, Mec’mau’z Zevaid, X, 81.

esnasındaydı. Bir gece kalktım. Karargahın bir tarafında bir ateş yandığını gördüm. Hemen o tarafa doğru yürüdüm. Baktım Rasulullah (sav) Ebu Bekir (r.a) ve Ömer (r.a) da oradaydılar. Zülbicadeyn Abdullah vefat etmiş, onun için mezar kazmışlar. Rasulullah (sav) kabre inerek onu yerleştirdi. Üstüne toprak attıktan sonra Rasullullah (sav):

- Allah'ım ben bu akşama kadar ondan memnundum. Sen de ondan hoşnut ol, diye dua etti.¹

Zikir, “ferdî” ve “toplular” yani cemaat hâlinde zikir olarak da çeşitlere ayrılır. Zikir, ferdî yani tek başına yapılabileceği gibi, toplular olarak cemaat hâlinde de yapılabilir. Her birinin kendine göre usulü, âdâbı, özellikleri, güzellikleri ve faydaları vardır. Bunları biraz daha yakından görelim.

Ferdî Zikir

Ferdî yapılan zikir, insanı Rabbi ile baş başa, daha bir yakın ve mahrem bırakması ile daha da yakıcı ve uyarıcı, kalbi nurlandırıcı ve aydınlatıcı, kalaylayıcı ve cilalayıcı olabilir. İnsan yalnız olduğu için kendini daha serbest hissettiğinden ruhî zevk, heyecan ve coşkularına serbestçe yol vererek daha büyük bir dînî zevk, şevk, cezbe ve hâl yaşayabilir. Daha ihlaslı ve samîmî, Allah rızasına daha yakın olabilir. Nitekim, hadis-i şerifte kıyamet gününde Arş'ın gölgesinde olacaklardan biri de: “Tenhâlarda, yalnız başına gözlerinden yaşlar dökerek Allah'ı zikreden kişidir” diye tesbit edilmiştir.²

Kalbi ve zikri anlatırken, tek başına oturup Allah'ı zikreden müminin ahvâli anlatıldığı için aynı şeyleri

¹ Yusuf Kahdehlevi, age, IV, 1670.

² Kaynağı biraz önce geçti.

tekrar etmek istemiyoruz. Şu kadarcığını söyleyelim ki tarikatlarda mürid, mürşidinin kendisine özel olarak verdiği zikir dersini (evrâd ve ezkârını) seher, fecir veya ikinci sonrası gibi emredilen vakitlerde tek başına yapar.

Toplu Zikir

Kur'an ve Sünnete baktığımız zaman, "dünya hayatının süsüne ve aldatmacasına kapılıp Allah'ı hatırlamaktan ve hatırlayan kimselerden uzaklaşmaması gerektiğini, Allah'ın kendisini ve cennetteki nimetlerini görmedikleri hâlde O'na inanıp cehennemden uzaklaştıracak ve cennete yaklaştıracak ameller yapmaya gayret edenlerin Allah tarafından bağışlanacağını, Allah'ı hatırlamak ve onun dînini öğrenmek üzere bir araya gelen kimseleri Allah'ın rahmetinin kaplayacağını, Allah'a sığınan kimseyi Allah'ın barındıracağını, Allah'ın ismi anılan meclislerden yüz çevirenden Allah'ın da yüz çevireceğini, bu tür toplantılara katılan kimseleri Allah'ın meleklerine iftihar ederek övündüğünü öğreniyoruz."¹

Allah (azze ve celle) şöyle buyurur:

"Ve Rabbinin hoşnutluğunu umarak, sabah akşam O'na yalvarıp yakaranlarla birlikte, sen de sabret. Dünya hayatının câzibesine kapılarak gözlerini onlardan ayırma, iyi ve güzel olan ne varsa, hepsini terkedip bencil arzuları peşine düştüğü için, kalbini bizi hatırlamaya karşı duyarsız kıldığımız kimseye de uyma. Zaten o işinde sınırı aşmıştır."²

¹ Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*, s. 414.

² Kehf 28.

Cemaatla zikri teşvik eden bir çok hadisler vardır. Onlardan bir kaçını sıralayalım:

Hız. Ebu Hureyre (r.a) anlatıyor; “Resulullah (a.s) buyurdular ki: “Allah’ın yollarda dolaşıp zikredenleri araştıran melekleri vardır. Allahu Teala’yı zikreden bir cemaata rastlarsa, birbirlerini “aradığınıza gelin!” diye çağırırlar, (hepsi gelip) onları kanatlarıyla kuşatarak dünya semasına kadar arayı doldururlar. Allah, onları en iyi bilen olduğu hâlde- meleklerle sorar:

- Kullarım ne diyorlar?

- Seni tesbih ediyorlar, sana tekbir okuyorlar, sana tahmit okuyorlar. Sana tazîm (temcîd) ediyorlar derler. Rabb Teala sormaya devam eder:

- Onlar beni gördüler mi?

- Hayır! derler.

- Ya görselerdi ne yaparlardı?

- Eğer seni görselerdi ibadette çok daha ileri giderler; çok daha fazla tâzim, çok daha fazla tesbih ederlerdi derler. Allah tekrar sorar:

- Onlar benden ne istiyorlar?

- Senden cenneti istiyorlar.

- Cenneti gördüler mi? der

- Hayır Ey Rabbimiz! derler.

- Ya görselerdi ne yaparlardı? der.

- Eğer görselerdi, cennet için daha çok hırs gösterirler, onu daha ısrarla isterler, ona daha çok rağbet gösterirlerdi derler. Allah Teala sormaya devam eder:

- Neden istiâze ediyorlar, der.

- Cehennemden istiâze ediyorlar, derler.

- Onu gördüler mi? der.

- Hayır Rabbimiz görmediler! derler.

- Ya görselerdi ne yaparlardı? der.

- Eğer cehennemi görselerdi ondan daha Őiddetli kaçarlar, daha Őiddetli korkarlardı, derler.

Bunun üzerine Rabb teala Şunu söyler:

- Sizi Őahid kılıyorum, onları affettim!

Resulullah (a.s) sözüne devamla Şunu anlattı:

- Onlardan bir melek der ki: Onların arasında falanca günahkar kul dahi var. Bu onlardan değil. O başka bir maksatla zikir meclisine uğramıŐtı, oturuverdi. Allah Teala:

- Onu da affettim, onlar öyle bir cemaat ki onlarla oturanlar da onlar sayesinde bedbaht olmazlar, buyurur.”¹

Tasavvuf ve tarikatlar söz konusu olunca bu zikrin yapıldığı meclisler olarak akla ilk önce hâliyle camiler, mescidler, tekkeler, zaviyeler, hângahlar ve dergahlar geliyor. Ama cemaatla toplu zikir yapılacak yerler, sadece cami ve tekkeler midir?

Bu konuda bakınız İbrahim Canan neler söylüyor: “Bu hadis, birden fazla insanların Allah'ı zikretmek gayesiyle toplanmalarının faziletine dikkat çekmekte ve buna teşvik etmekte. Toplanma mahâlli hadiste muğlak bırakılmıŐtır. Öyle ise mescidler, medreseler, evler, kırlar, dükkanlar vs. olabilirler. Sâdece "mescidler" olarak kayıtlamak eksik olur.

Mescidlerin kapalı olduğu saatlerde mescidlerin uzak bulunduğu yerlerde bu fazîleti elde etmek için Müslümanların ev, dükkan, kır, bahçe gibi zamana ve zemine göre en uygun fırsatları değerlendirmeleri gerekir.

Müteakip hadiste de görüleceği üzere bu meselede en uygun imkân, bilhassa günümüz Őartlarında evlerdir. Mü'minler evlerini bir zikir meclisine çevirebilirler: Ev

¹ Buhari, Daavat, 66; Müslim, Zikr 25 (2689), Tirmizi, Daavat, 140 (3595).

hâlkı ile her gün belli bir zamanda zikrullah yapılabileceği gibi, yakın akrabalar, yakın komşular, yakın meslekdaşlar gibi kişinin samîmî alâka duyduğu kimselerle de haftalık veya aylık veya on beş günlük... belli saat ve günlerde biraraya gelecekleri zikir meclisleri teşkil edilebilir.

Zikir meclisi deyince, sadece tesbîhat, Kur'an okunan meclis anlaşılmamalıdır. Dinî ilimlerin mübâhase edildiği meclisler, mâlâyâniyata, mü'minlerin gıybetine yer vermemek şartıyla nezîh bir hava içerisinde geçen sohbet meclisleri de, zaman zaman yer verilecek salâtu selâm ve besmele gibi zikirlerle, bir nevi "zikir meclisi" mânası içinde mütâlaa edilebilir.

Şu hâlde mü'min, boşa geçen mâlâyâni şeylerle tükenen hayatını irâdî bir disipline sokarak daha faydalı hâle getirebilir. Sadedinde olduğumuz hadis, zikir meclisleri teşkiline teşvik etmektedir. Bu, sadece erkeklere has değildir. Söylenen mânâdaki meclisleri kadınlar da kendi aralarında teşkil etmelidirler.”¹

Yine Ebu Hureyre (r.a) anlatıyor: Resulullah (sav) buyurdular ki:

- Kim bir yere oturur ve orada Allah'ı zikretmez (ve hiç zikr etmeden kalkar) ise Allah'tan ona bir noksanlık vardır. Kim bir yere yatar, orada Allah'ı zikretmezse, ona Allah'tan bir noksanlık vardır. Kim bir müddet yürür ve bu esnada Allah'ı zikretmezse, Allah'tan ona bir noksanlık vardır.²

Ebu Müslim el- Eğarr (rahimetullah) diyor ki:

¹ İbrahim Canan, age, VII, 199-200.

² Ebu Davud, Edeb 31 (4856), 107 (5059); Tirmizi, Daavat 8, (3377). Hadisin metni Ebu Davud'a aittir. Son dabi ziyade ibnu Hibban'ın Mevarid'inden alınmıştır. (2319).

- Ben şahadet ederim ki Ebu Hureyre ve Ebu Sait (r.a) Resulullah (sav)'ın şöyle söylediğine şahadet ettiler:

- Bir cemaat oturup Allah'ı zikrederse mutlaka melekler etrafını sarar, Allah'ın rahmeti onları bürür üstlerine sekîne iner ve Allah onları yanında bulunanlara (büyük meleklerle) anar.¹

Hız. Ebu Musa (r.a) anlatıyor: Resulullah (sav) buyurdular ki: "İçerisinde Allah zikredilen evlerin misali ile içerisinde Allah Zikredilmeyen evlerin misali, diri ile ölünün misali gibidir."²

Evler deyince orada yaşayan birden fazla insan akla geliyor. Elbette bunlar ferdî olabileceği gibi beraberce toplu olarak da zikir ediyor olabilirler.

Bir hadis-i kudside Rabbimiz şöyle buyurur: "Ben, kulumun bana olan zannının yanındayım. (Yani abna zannı ne ise, ona göre muamele yaparım). Ve kulum beni zikir ettiği vakit, ben onunla beraberim. Eğer beni tenhada, içinden zikir ederse, ben de onu kendimde zikir ederim. (Bol sevap veririm). Beni, bir topluluk içinde zikir ederse, ben de onu, o topluluktan daha hayırlı bir toplulukla (Allah'a yakîn melekler topluluğunda) zikir ederim. Kul, bana bir karış yanaşırsa, ben ona bir arşın yanaşırım. O bana, bir arşın yanaşırsa, ben ona bir kulaç yanaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim."³

Muaviye, mescidde halka olup oturan bir cemaate rastladı ve:

¹ Müslim, Zikr 39 (2700); Tirmizi, Daavat , 7 (3375).

² Buhari, Daavat 66; Müslim, Salatu'l Müsafirin, 211. (779).

³ Buhârî, Tevhid 50; Müslim, Zikr 2, (2675); Tirmizî, Daavât 142, (3598).

-Ne sebeple halka olup oturmuşsunuz? diye sordu.

Cemaat:

-Allah'ı zikr etmek üzere oturduk, dediler.

Muaviye:

-Allah için söyleyin, ancak bu yüzden mi halka olup oturdunuz? diye (yemin ettirerek) sordu. Onlar da:

-Vallahi, bundan başka bir sebepten dolayı oturmuyoruz, diye cevap verdiler. Muaviye:

-Ben sizi (birşeyle) itham ettiğim için yemin ettirmedim ve Peygamber (sav)'e benim kadar yakın olanlardan biri yoktur ki benden daha az hadis rivayet etmiş olsun. (Fakat söyleyeyim ki: Resulullah (sav) birgün çıkıp, halka olmuş oturan bir cemaate rastladı ve;

-Niçin halka olup oturmuşsunuz? diye sordu.

Onlar:

-Allah'ı zikr etmek, bizi İslâm'a hidayet ettiğine ve bize ihsan ettiği nimetlere hamd etmek üzere oturduk, dediler. Peygamber (sav):

-Allah için söyleyin, yalnız bunun için mi oturup bir araya geldiniz? dedi. Onlar da:

-Vallahi, yalnız bunun için toplanıp oturduk, dediler. Peygamber (sav):

-Muhakkak ki, sizi itham ettiğim için yemin ettirmedim. Ancak, Cebrail (a.s) bana gelip, yüce Allah'ın sizinle meleklerle iftihar ettiğini haber verdi, dedi.¹

Resulullah (sallallahu aleyhi vesellem) buyurdular:

“Bir cemaatin Allah'ı zikretmeden ve peygamberlerine salavat getirilmeden oturdukları bir meclis yoktur ki, bu onlara hasret ve nedametten ibaret

¹ Müslim, Zikir 40. Ayrıca bk. Nesâî, Kudât 37.

olmasın. Allah onları bu yüzden isterse azap eder, isterse mağfiret eder.”¹

Resulullah (sallallahu aleyhi vesellem) buyurdular:

-Cennet bahçelerine rasladığınız vakit, orada oturun, faydalanın, buyurdu. Ashab-ı Kiram:

-Cennet bahçeleri nedir? diye sordular.

Peygamber (sav):

-Zikir halkaları, diye cevap verdi.²

Zikredilen ayet ve hadislerden açıkça anlaşıldığı gibi zikir, toplu halde de yapılabilir. Sûfiler, kendi özel derslerinin dışında cami,³ tekke, ev veya musait her yerde toplu olarak da Allah'ı zikrederler.

Toplu zikrin kendine has faydaları vardır. İslâm, cemaata önem verdiği için toplu zikri de teşvik etmiştir. Toplu zikir ferdî zikirden üstündür. Çünkü bu zikirde İslâm'ın istediği karşılıklı sevgi, saygı, hizmet, yardımlaşma alabildiğine açığa çıkmaktadır. Bunlar müridi yetiştirici işlerdendir.

Cemaatla zikir esnasında kalpler sevgi ile kaynaşmada, ruhlar huzurla coşmadadır. Nurlu kalplerden kardeş kalplere nur yansımakta, katı kalpler yumuşamakta, nefs-i emmâreler perişan olmakta, şeytan onlara ifsat için yol bulamamaktadır. Göz yaşları içinde, meleklerin kanat seslerinin arasında yapılan nur dolu, huzur dolu, sekinet, rahmet ve mağfiret dolu zikir

¹ Tirmizî.

² Tirmizî.

³ Camilerde cehri olarak toplu zikretmek caizdir. Bu konu ile ilgili bir çok kitaplar ve fetvalar vardır. Örnek olarak bk. Ömer Ziyaeddin Dağıstani, Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar, s. 91-143. Onun için cami görevlilerinin kimseye zarar vermeden bunu yapanlara mani olmaları yanlıştır, haksızlıktır.

meclisleri, insanın hayatında yaşadığı en mutlu ve müstesna zamanlardır.

Bu yüzdendir ki Abdulvahit b. Zeyd (h.177) ölürken başına toplanan dostlara şöyle söylüyordu:

- İki şeye hasret duyacağım: Zikir meclisleri ve o meclislerde zikredenler.¹

Mutlak Zikir

Mutlak zikir, zaman, mekan, vakit, hâl, durum ve sayı itibara alınmadan yapılan zikirdir. Bir mü'min her an vaktini zikirle değerlendirmeli ve yukarıda peygamberimizin ifade ettiği gibi “dili daima Allah’ı zikir ile yaş kalarak” dönmelidir. Veya kalbi zikre, mahlukatı tefekküre, hâlini murakabeye, nimetlere şükre devam etmelidir.

Allah mü'minleri gece gündüz, sabah akşam, her zaman ve mekanda zikre ve sair ibadetlere davet etmektedir. Konu ile ilgili ayet ve hadisleri önceden zikrettiğimiz için tekrar etmiyoruz.

Mukayyed Zikir

Zikrin bir kısmı da belli zaman, mekan, hâl, vaziyet ibadet ve sayılarla kayıtlı kılınmıştır. Mü'min, bireysel ve toplumsal hayatını yaşarken Resulullah’ı örnek almak durumundadır. Peygamber (sav) efendimiz ise sabah uykudan kalkıp gece uykuya varıncaya kadar günlük hayatında işlerini bazı dua ve zikirlerle sürdürürdü.

İşte peygamberimizi örnek alan bir mü'minin, O'nun gündüz ve gecelerde gerek ibadet, gerekse ibadet dışı hangi işi nasıl yaptığını, nelerle zikredip nasıl dua

¹ Ebu Nuaym, *Hilye*, VI, 157.

ettiğini bilmek ve aynen uygulamak için öğrenmesi fevkalade faydalı ve önemli bir iştir. Hamdolsun bu konuda, selef ve halef bir çok eserler derlemişlerdir.

Dualar ve zikirler, bütün hadis kitaplarının bir bölümü olduğu gibi, bazen de müstakil kitapların konusu olmuştur. Bunların içinde İmam Neseî'nin (h. 303) "Amelu'l Yevm Ve'l-Leyle"si, Ebu Bekr b. Es-Sinnî'nin (h. 364) aynı adı taşıyan eseri, İmam Nevevî'nin (h. 676) "El-Ezkar"ı pek meşhurdur.

Daha sonra eskilerden ve yenilerden bir çok müellif konu hakkında kitaplar te'lif ettikleri gibi, bazı büyük velîlerin özel dualarını da derlemişler, bu konuda irili ufaklı dua ve zikir mecmuaları oluşturmuşlardır.

Bu zikir ve dua mecmuaları, mü'minleri ibadete teşvik ederek, ilâhî aşklarını tezyîd etmiş, hatta günlük, haftalık, aylık virdler'e (evrad) dönüşerek okunmuştur.

Biz mü'minler için fevkalade önemli olan "me'sur dua ve zikirleri", hem çalışmamızın doğrudan amacı olmadığı, hem de kitabın hacmini büyütmemek için ilgili kitaplara havale ediyoruz.

Salevat-ı Şerife

Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflere baktığımızda "Allah'ın ve meleklerin bile Peygamberler salevât getirerek O'nun şerefini yücelttiklerini, bizim de salevat getirmemiz gerektiğini, Peygambere kim bir salevât getirirse Allah'tan on misli merhamet elde edeceğini, kıyamette peygambere en yakîn olanların ona fazla salevât getirenlerin olduğunu, en faziletli gün olan cuma günü salevât getirilenin faziletli olduğunu ve tüm getirilen salevâtların peygamberimiz (sav) kendisine ulaştırıldığını, yanında ismi anıldığı hâlde

peygamberimize salevât getirmeyen kimsenin yüzünün yere sürüleceğini, peygamberimizin kabrini bayram yerine çevirmememiz gerektiğini, nerede olursak olalım getireceğimiz salevâtın ona hemen ulaştırılacağını ve ulaştırılan bu salevâtın ruhu iade edilerek bizzat peygamberimiz tarafından alınacağını, gerçek cimri kimsenin salevât getirilmesi gereken anlarda salevât getirmeyen kimse olduğunu, dua edileceği zaman önce Allah'a hamededip sonra salevât getirip sonra dua edilmesi gerektiğini, salât ve selâmın ne olduğunu” öğreniriz..¹

Allah (azze ve celle) buyurur: "Allah ve melekleri peygambere salat etmekte, yani Allah onun şeref ve şanını yüceltip makamını yükseltmektedir. Melekler de dua edip bağışlanmasını dilemekteler ve yüksek derecelere yükseltmesini isterler. Ey inananlar! Siz de O'na dua ederek derecesinin yükseltmesini isteyin. Onu hayırla yad edin, kendinizi O'nun rehberliğine tam bir teslimiyetle terkedin."²

İşte selavat-ı şerifeyi teşvik eden birkaç hadis-i şerif:

“Kim bana bir defa salâtü selâm getirirse, bu sebeple Allah Teâlâ da ona on misli merhamet eder.”³

“Kıyâmet gününde insanların bana en yakın olanları, bana en çok salât ü selâm getirenleridir.”⁴

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

– "Günlerinizin en faziletlisi cuma günüdür. Bu sebeple o gün bana çokça salâtü selâm getiriniz; zira sizin

¹ Abdullah Parlıyan, age, s. 401.

² Ahzab 33/56.

³ Müslim, Salât 70. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Vitir 21; Nesâî, Ezân 37, Sehv, 55.

⁴ Tirmizî, Vitir 21.

salâtü selâmlarınız bana sunulur” buyurunca, ashâb-ı kirâm:

– Yâ Resûlallah! Vefat ettiğin ve senden hiçbir eser kalmadığı zaman salâtü selâmlarımız sana nasıl sunulur? diye sordular.

Bunun üzerine Peygamber aleyhisselâm:

– "Allah Teâlâ peygamberlerin bedenlerini çürütmeyi toprağa haram kıldı" buyurdu.¹

“Yanında adım anıldığı hâlde bana salâtü selâm getirmeyen kimse perişan olsun.”²

“Kabrimi bayram yeri hâline çevirmeyiniz. Bana salâtü selâm getiriniz. Zira nerede olursanız olun sizin salâtü selâmınız bana ulaşır.”³

“Bir kimse bana salâtü selâm getirdiği zaman, onun selâmını almam için Allah Teâlâ ruhumu iade eder.”⁴

“Cimri, yanında adım anıldığı hâlde bana salâtü selâm getirmeyen kimsedir.”⁵

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazdan sonra Allah’a hamd etmeden, Peygamber aleyhisselâm’a salâtü selâm getirilmeden dua eden bir adamı işitti. Bunun üzerine:

“Bu adam acele etti” buyurdu. Sonra o adamı yanına çağırdı. Ona veya bir başkasına şöyle buyurdu: “Biriniz dua edeceği zaman önce Allah Teâlâ’ya hamd-ü

¹ Ebû Dâvûd, Salât 201, Vitir 26. Ayrıca bk. Nesâî, Cum`a 5; İbni Mâce, İkamet 79, Cenâiz 65.

² Tirmizî, Daavât 101.

³ Ebû Dâvûd, Menâsik 97.

⁴ Ebû Dâvûd, Menâsik 96. Ayrıca bk. Ahmed İbni Hanbel, Müsned, II, 527.

⁵ Tirmizî, Daavât, 101. Ayrıca bk. Ahmed İbni Hanbel, Müsned, I, 201.

senâ etsin, sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e salât-ü selâm getirsin. Daha sonra da dilediği şekilde dua etsin."¹

Dua

Başta namaz ve diğer ibadetlerden sonra olmak üzere günün her saatinde, yataktan kalkıp tekrar yatağa girinceye kadar yapılan her iş, hâl ve durumda Allah (azze ve celle)'ye dua ederek yalvarmak da zikirlerden sayılır. Biz, Resulullah (sallallahu aleyhi vesellem)'in hayatını bu açıdan inceleyen, bu konuyla ilgili yazılan müstakil kitapların ismini daha önce vermiştik. Burada konuyu uzatmamak için biz o bahse hiç girmedik.

Yalnız şunu ifade etmeden de geçemeyeceğiz: DİNİMİZİN temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnete baktığımız zaman "Dua edersek Rabbimizin kabul edeceğini, aşırı gitmeksizin yalvarıp yakarıp dua etmemiz gerektiğini, Allah'ın bize çok yakın olup dualarımızı kabul edeceğini, darda kalanlara yardım edenin Allah olduğunu, duanın bir ibadet olduğunu, Rasulullah'ın çok özlü dualar yaptığını ve dünya ahiret iyiliğini istediğini, ayrıca Allah'tan hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istediğini, Rasulullah'ın hayatı boyunca kendi yaptığı ve ümmetine öğrettiği sakınma, korunma ve isteme modeli dualardan pek çoğunu öğreniyoruz."²

Bu sayılan konulara örnek olması için birkaç hadis-i şerifi teberrüken kaydedelim:

Peygamber Efendimiz (sav) "Dua ibadetin ta kendisidir" buyurdular ve sonra şu âyeti okudular:

¹ Ebû Dâvûd, Vitir 23. Ayrıca bk. Tirmizî, Daavât 65; Nesâî, Sehv 48.

² Abdullah Parlıyan, age, s. 421.

"Rabbimiz: 'Bana dua edin ki size icâbet edeyim. Bana ibadet etmeyi kibirlerine yediremeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir buyurdu."¹

"Kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları da açılmış demektir. Allah'tan istenilen (dünyevî şeylerden) Allah'ın en çok sevdiği afiyettir. Dua, inen ve henüz inmeyen her çeşit musibet için faydalıdır. Kazayı sadece dua geri çevirir. Öyle ise sizlere dua etmek gerekir."²

"Yeryüzünde, mâsiyet veya sıla-i rahmi koparıcı olmamak kaydıyla Allah'tan bir talepte bulunan bir Müslüman yoktur ki Allah ona dilediğini vermek veya ondan onun mislince bir günahı affetmek suretiyle icabet etmesin."³

"Her gece, Rabbimiz gecenin son üçte biri girince, dünya semasına iner ve;

"Kim bana dua ediyorsa ona icabet edeyim. Kim benden bir şey istemişse onu vereyim, kim bana istiğfarda bulunursa ona mağfirette bulunayım" der."

Rivayetin Müslim'deki bir vechi şöyle: "Allahu Teâla gecenin ilk üçte biri geçinceye kadar mühlet verir. Ondan sonra yakın semâya inerek şöyle der:

"Melik benim, Melik benim. Kim bana dua edecek?"⁴

¹Tirmizî, Tefsir, Gâfir, (2973); Ebû Dâvud, Salât 358, (1479). Metin Tirmizî'ye aittir. Gâbir 60.

²Tirmizî, Daavât 112, (3542).

³Tirmizî, Daavât 126, (3568).

⁴Buhârî, Tevhid 35, Teheccüd 14, Daavât 13, Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 166, (758); Muvatta, Kur'an 30, (1,214); Tirmizî, Daavât 80, (3493); Ebû Dâvud, Salât 311, (1315).

"Allah'a duayı, size icabet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki Allah celle şânuhu (bu inançla olmayan ve) gafletle (başka meşguliyetlerle) oyalanan kalbin duasını kabul etmez."¹

"Biriniz dua ederken, Allahu Teâlâ'ya hamd-u senâ ederek başlasın, sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e salât okusun, sonra da dilediğini istesin" buyurdu."²

Hız. Enes (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Sizden biri dua edince "Ya Rabb! Dilersen beni affet! Ya Rabb dilersen bana rahmet et!" demesin. Bilâkis, azimle (kesin bir üslubla) istesin, zira Allah Teâlâ Hazretleri'ni kimse icbâr edemez."³

"Nefislerinizin aleyhine dua etmeyin, çocuklarınızın aleyhine dua etmeyin, hizmetçilerinizin aleyhine dua etmeyin. Mallarınızın aleyhine de dua etmeyin. Ola ki, Allah'ın duaları kabul ettiği saate rastgelir de, istediğiniz kabul ediliverir."⁴

Görüldüğü gibi dua başlı başına bir ibadettir ve kabul edileceğine inanarak ve istemekte ısrar ederek sık sık yapılmalıdır. Dua, Allah ile konuşma zevkidir. Duanın bir kısım usûl ve âdabı vardır. Ayrıntıları ilgili kitaplara havale ederek şunları sayabiliriz: Abdestli, özel zaman ve mekanlara da dikkat ederek, haram yemeyi

¹Tirmizî, Daavât 66. (3474.)

² Tirmizî, Daavat 66, (3473, 3475); Ebû Dâvud, Salât 358, (1481); Nesâî, Sehv 48, (3, 44).

³ Buhârî, Daavât 21, Tevhîd 31; Müslim, Zikr 7, (2678-79); Muvatta, Kur'an 28 (1, 213); Tirmizî, Daavât 79 (3492); Ebû Dâvud, Salât 358, (1483); İbnu Mâce, Dua 8, (3854).

⁴ Ebû Dâvud, Salât 362. (1532).

terkederek, öncesinde, ortasında ve sonunda hamd, istiğfar ve salavât getirerek, yön kibleye, gözler yere, eller semaya çevrili, tevazu ve inkisar içinde ve içten gelerek, sadece kendisi için değil, bütün kardeşlerini de katarak, sonunda “âmin” deyip elleri yüze sürerek ihlasla dua etmek.

Yapılan dualar olması imkan dışı şeyler değilse ve kader ve kazaya uygun, dua eden için de hayırlı ise, muhakkak kabul edilir. Değilse, isteği ya ileride verilir, ya da yerine sevap yazılır.

Zikrin Diğer Çeşitleri

Tarikatlarda bunlardan başka yapılış bakımından daha bir çok zikir çeşitleri vardır.

Mesela semâ, musikî eşliğinde, ayakta dönerek yapılan bir mevlevî zikridir.⁵

Hatm-ı Hâcegan, istiğfar, rabıta, belli sayıda fatiha, salavat-ı şerife, inşirah, ihlas, aşr-ı şerif ve dua ile yapılan bir nakşî zikridir.

Darb-ı Esmâ, halka hâlinde oturularak ve hafif sallanarak yapılan bir hâlvetî zikridir.

Zikr-i kıyam, rifâî, sa'dî, şazelîlerin ayakta ve sesli yaptığı bir zikirdir.

Devrân, ayakta ve dönerek yapılan bir kadirî zikirdir.

Bütün bunların geniş izahını tarikatlar içinde birer teferruat sayarak kitabımıza almıyor, her bir tarikatla ilgili özel olarak yazılmış kitaplara havale ediyoruz.

⁵ Bunun zikir olmadığını söyleyen, tefekkür olduğunu sanırım inkar etmez.

Zikrin Faydaları

Zikir konusu işlenirken girişte zikrin amaç ve faydalarından kısaca bahs etmiştik. Burada biraz daha özel bilgiler verelim istedik.

Kur'an-ı Kerim'de zikir ve faydalarını, birinci bölümde zikretmiştik.

Hadislere gelince, konunun başında Ali Muttaki el-Hindi'nin "Kenzu'l Ummal"inde zikirle ilgili hadislerin sayısını belirtmiştik.

Hadis-i şeriflerde geçen zikrin faydalarını görmek için sanırım en güzel yollardan biri, böyle bir kitabın hadislerini tek tek okuyarak tesbit etmektir.

Şimdi biz, bir kısmını burada yazdığımız hadislerde işaret edilen faydaları alt alta sıralamak istiyoruz.

Buna göre bizzat Peygamber Efendimiz (sav)'in dilinden zikrin faydaları şunlardır:

Allah zikreden kullarını sever, onlarla övünür, onların günahlarını af ve mağfiret eder. Üzerlerine rahmet ve sekînet indirir. Huzur ve feyz bahşeder. Hatta onlarla olanları bile bağışlar. Korktuklarından emin, umduklarına nail eder, dualarını kabul eder. Düşmanlarına karşı destekler. İyiliklere yöneltir. Daima onlarla beraberdir, sevabını kat kat verir. Zikrin derecesi yerle gök arasını doldurur, arş'a kadar ulaşır.

Zikreden insanları melekler de sever, arar, meclislerini sorar, onlara dua eder, hüsnü şehadette bulunurlar.

Allah'ı zikretmek dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Zikir meclisleri, cennet bahçeleridir.

Zikreden kul, cennetteki bahçelerine durmadan ağaç dikmektedir.

Zikreden bir kul için, altındaki yer süslenir, yedinci kat yere kadar müjdelenir, çevresindeki yerlere karşı iftihar eder. İçinde zikredilen ev, tıpkı gökte ki yıldızların yer halkına parladığı gibi, gök ehli için nurlanır, parlar, ışık saçar. İçinde zikredilen ev, diri ve sağlamdır. Aksi ise ölü ve haraptır. Gafiller arasında zikredilen, harpten kaçanlar arasında savaşılan kadar kıymetlidir. Evinde oturup zikreden, odasında oturup altın dağıtılandan daha faziletlidir. Allah'ı zikredenler, arş'ın etrafında anılırlar. İstemeden ihtiyaçları giderilir.

Zikir, Allah'tan bir nimettir, kalplerin şifasıdır. Peygamberimizin şefaatine sebeptir. Kıyamette insanları en üstün derecelere erdirir. İlmin, ibadet ve duaların en faziletlisidir. Cehennemden uzaklaştırır, cennetlere hem de gülererek girdirir. Mizanda en ağır sevaptır, ölümü kolaylaştırır. Ahirete rağbeti artırır. Amellerin en hayırlısı, Allah katında en temizi, derece bakımından en yükseği, altın ve gümüş infakından, sadakadan, hatta cihattan bile hayırlı olanıdır zikir. İnsanın kalbini şeytandan korur, hatta şeytanı kahreder. Gafleti giderir, semavatın ve cennetin anahtarıdır.

Zikir, zikredeni Allah'a ve insanlara sevdirebilir. Başkalarının da zikrine sebep olur. Amellerini ve ahlakını güzelleştirir, kalbin cilasını, onu nurlandırır. Keşif ve kerametler sebebidir. İmanın tadını aldırır, nifaktan beri kılar. Zikir Allah'ın sevdiğinin alameti olduğu gibi, gaflet ile zikirsizlikde buğzunun alametidir. Allah'ın yanındaki yerini öğrenmek isteyen, Allah'ın yanındaki yerine ve O'na olan zikrine baksın, öğrenir. Zikirsiz çok konuşma kalbi katılaştırır, kaçınmak gerekir.

Zikredenler kıyamet gününde yüzleri nurlu olarak inci mercandan minberler üzerinde diriltileceklerdir. Peygamberlerden ve şehitlerden olmadıkları hâlde insanlar onlara gıpta edecek, imreneceklerdir. Dünyada da insanların en hayırlılarıdır. Allah'ın evliyası ve ahabıdır.

Bu sayılanlar hadis-i şeriflerde zikredenler için bildirilen sevgi, ihsan, sevap, lütuf, bağış, nimet, şifa, derece ve makamlardan bir kısmıdır. Bırakın bunların hepsini, doğrusu birisini bile tahsile vesile olması dahi, zikir için şerefli ve yüce bir faydadır. Kaldı ki Allah, riyadan, gösterişten, başkasına beğendireşten, kendini beğenişten, dünya ve içindekilere alet edişten uzak, sırf kendi rızası için yapılan zikir ibadetine bu sayılanların hepsini de bol bol verecektir.”

Allah dostları alim ve velî kullar zikrullah için bir çok faydalar belirtmişlerdir. Bu faydaların bir çoğunu Kur'an ve hadislerden çıkartmışlardır. Dolayısıyla Kur'an ve hadisten bahseden kitaplara serpiştirildiği gibi bu faydalar tasavvufla ilgili kitaplarda daha yoğun bahsedilmiştir. Hatta bizzat zikir ve faydalarından bahseden kitaplar da yazılmıştır. Ne var ki bunların çoğu, biraz önce hadislerden özetlediğimiz mânâların bir şerhinden ibarettir. Bu sebeple biz, o şerhleri okuyucunun anlayışına havale ederek bahsi daha fazla uzatmak istemiyoruz.

Şu kadar var ki tasavvuf ve tarikatların asıl amacı, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmaktır. Bunun da zikirle çok yakın ilişkisi vardır. Çünkü zikre devam etmek aşk-ı ilâhîyi artırır. Muhabbetle yapılan zikirler, kısa zamanda kalbi ve ruhu temizleyerek kötü ahlakı güzel ahlaka çevirir. Hatta zikrullahı devam, mâsivâyı

yakar, zâkirde vecd ve cezbeler hasıl eder, keşf ve kerametlerin zuhuruna sebep olur.

Çünkü kul, “la ilahe” demekle Allah’tan gayrı (mâsivâ) ne varsa gönül levhasından siler (nefy); “illellah” diyerek kalpde Allah’ı isbat etmekle de, orasını temizleyerek sıhhat ve selametine sebep olur. Kalp hastalıkları defedilince de, can ve gönül nurlanır, süslenir, güzelleşir ve her türlü kederden, bulanıktan kurtulur, teselli bulur.

Görüldüğü gibi zikrullah maddî manevî dertler dermanıdır. Hatta, lafzından dahi geçip ağah olarak yapılan huzurlu zikirler, beşerî vasıfları ve zulmanî sıfatları yok eder, öldürür. Böyle zikredeni Cenab-ı Hak, inayeti ile yeniden ihya eder. “Ölmeden önce ölünüz” emrinin hikmeti de burada olsa gerekdir.

Bir ârifin de dediği gibi bu emir, “Makâmât-ı enfüsiyyeden kendi iradesi ile ölmedikçe, makâmât-ı ilâhîyye nurlarının tecellî etmeyeceğini belirtmektedir. Mücâhedenin başı nefsi öldürmektedir. İnsanın kendi varlığını hak varlığına feda etmesidir. Kelime-i tevhid’in semeresi ve neticesi bundan ibarettir.

Nefsin entrikaları çoktur. Onu, isteklerinden alıkoymazsan, kelime-i tevhid’den ve zikrullah’tan hasıl olacak zevk ve aşk-ı Rabbânî ele girmez. Mâsivâyı yakan ve yıkan, aşk ile ve zevk ile yapılan zikrullahtır.”¹

Yalnız, riya’dan, süm’a’dan, ucb’dan ve “oldum” davasından uzak olarak devamlı yapılan zikrin ancak fayda verebileceğini söylemeye bilmem ki gerek var mıdır?

¹ Mehmed Sadık Kehribar, *Tasavvufun İncelikleri*, s. 43.

Zikrin Âdâbı

Müridin, zikrin öncesinde, esnasında ve sonrasında uyması gereken bir kısım âdâbı vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

Zikir Öncesi Âdâp

1-Günahlardan, kusurlardan ve mâlâyanîden pişman olarak tevbe etmek. Bu, manevî bir arınmadır.

2-Zikir için misvak kullanarak gusül veya abdest almak, temiz ve helal elbiseler giymek, güzel kokular sürünmek.

3-Sükut ve sükunet ile oturmak, havâtırı def ederek dile ve kalbe yoğunlaşmak, zikre konsantre olmak.

4-Zikre başlarken kalbiyle şeyhinin himmetini istemek, rabita yapmak.

Zikir Esnasındaki Âdâp

1-Temiz bir yerde, mazereti yoksa elleri dizler üstüne koyarak ve kibleye yönelerek oturmak,

2-Mümkünse تنها, sessiz, karanlık veya loş bir yer seçmek.

3-Dışa kapanıp içe açılmayı kolaylaştırmak için gözleri yummak,

4-Aşk ve şevkle, sıdk ve ihlasla zikretmek,

5-Zikrederken, Allah'tan başka her ne varsa kalbinden sürüp çıkarmak, kalbe gelen hatıra ve düşünceleri atmak, sadece Allah'ı düşünerek ve zikrin mânâsına yoğunlaşarak zikretmek. Zikirden maksat, zikredilen Allah ile olmaktır. Değilse, arzu edilen tam gerçekleşmez.

6-Şeyhi kendine zikir olarak neyi ve ne kadar telkin etmiş ise, onu yapmak, kendine göre bir tercih yapmamak.

Zikir Sonrası Âdâp

1-Sükunet ile hâlini koruyup zikirden gelecek faydayı gözetmek.

2-Tutabildiği kadar bir miktar nefesini tutmak. En fazla miktarı yedi denilmiştir. Bunun amacı, basîretin nurlanması, perdelerin açılması, nefsin ve şeytanın havatırının kesilmesidir.

3- Zikirden hemen sonra soğuk birşey içmemek. Çünkü zikir bir yanıklık, bir şevk ve heyecan, Allah'a karşı bir iştiyak hasıl eder. Zikirden beklenen en büyük eser de budur. Zikirden sonra su içmek, bunu söndürür.¹

¹ Muhammed b. Abdullah el-Hanî, age, s. 209-211.

SOHBET

Sohbet arkadaş, dost ve kardeşlerle beraber olma, konuşma anlamındadır. Tasavvuf ve tarikatlarda daha çok mürşid ve ihvan ile olma anlamına kullanılmıştır.

Bilindiği gibi “sahabi”de, sohbet kökünden alınmış bir kavramdır. Cahiliyyet döneminde büyük bir küfür, şirk, sapıklık, azgınlık ve isyan içinde yüzen bu insanlar, Resulullah (sav) ile sohbet edip manen yetiştikten sonra herbiri melek misal birer insan olarak ahlak ve faziletin her çeşidinde zirvelere yükselmişler, yer yüzüne İslâm’ın yayılması ve insanlığın saadete kavuşması için maddî manevî hiçbir fedakarlıktan kaçınmadan hizmet ve cihat etmişlerdir.

Onlar, erdikleri bu sohbet devletiyle, nübüvvet nurundan öyle iktibaslar etmiş, kalblerine yansıyan bu nurla öyle aydınlanmış, öyle içlerine sindirmiş ve öyle yüce bir seviyeye ermişlerdir ki, arkalarından gelen bütün bir insanlık, bir daha asla onların seviyesine erişememişlerdir. Her biri bir yıldız olan o insanlar, insanlığı hidayet yollarına kılavuzlamada başlı başına birer işaret olmuşlar ve irşadlarını ebedileştirmişlerdir.

Alimlerin ifadesiyle o nurlu nazarın muhatabı olan ashab-ı kiram, öyle büyük manevî derecelere ermişlerdir ki, daha sonra gelen büyük velîler bile, onların en alt mertebede olanının bile manevî derecesine erişememişlerdir.¹

Kendilerden sonra gelen bahtiyar nesil tabîler de, öylesi mürşidlerin sohbetiyle, yine kesb-i kemâl ile seyr-i cemâle yürümüş, yer yüzünün müstesna kıymetleri olmuştur.

Dikkat edilirse bütün bunlar, sohbetin bereketi ile olmuştur.

Acaba onlardan sonra o sohbet kesildi mi?

Asla!..

Resulullah (sav) son peygamber olduğundan, risâleti kıyamete kadar bâkîdir. Artık o risaleti insanlara aktararak, onları aydınlatacak olanlar, O Peygamberin mirasçıları ve vekilleri olan ilmiyle âmil âlimler ve mürşid-i kâmillerdir.² Allah'a davet, iman, ibadet, hukuk ve ahlakıyla İslâm'ı yaşama, İslâm toplumunu inşâ etme, İslâm birliğini gerçekleştirme ve devleti eliyle İslâm'ı dünyaya hakim ve üstün kılma görevi, artık Allah resulünün halifeleri olan yüce mürşitler, mürebbiler ve mücahitlere kalmıştır.

Çok şükür bu kıymetli insanlar kıyamete kadar daima var olacaklardır. İşte Efendimizin müjdesi:

¹ İmam Rabbani, *Mektubat*, 58 ve 207 mektup 1/181, 415.

² Peygamberimiz: "Alimler peygamberlerin varisleridir. Şüphesiz peygamberler, altın ve gümüş miras bırakmazlar. Onlar, sadece ilim bırakırlar. Kim o ilmi alır (ve uygularsa), büyük bir nasib elde etmiş olur." buyurmuştur. (Ebu Davut, İlim 1: Tirmizi, İlim 19; İbn Mare, Mukaddime 17; Darimi, Mukaddime 32; Hakim, Müstedrek, 1/100-101.) Konuyla ilgili müstakil bir çalışmamız için bkz. Cemal Nar, "Alimin Önderliği", s. 115-123.

“Kıyamet kopana dek ümmetinden bir bölük daima hak üzerinde kalacaktır.”¹

Sohbetle İlgili Ayetler

İyi insanlarla sohbetin önem ve faydalarını anlatan bir çok ayetler vardır. Bunlardan bir kısmını iktibas edeceğiz ama, aslında çok faydalı olduğuna inanmamıza rağmen ayetlerin konuyla ilgisini yorumlayan tefsirlere, kitabın hacmini büyütmek için maalesef giremeyeceğiz:

İyilerle Sohbeti Emreden Ayetler

1-Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun.²

2-İyilik ve takvada yardımlaşınız.³

3-Onlar, Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy.⁴

4-Her hâliyle bana yönelenlere uy.⁵

5-O gün ilâhî azaptan korunan müttakilerin dışında bütün dostlar birbirinin düşmanı olur.⁶

6-(Yüce Allah’ı ve işlerini) bir bilene sor.⁷

7-Musa ile hızır a.s. kıssasındaki buluşma anı şöyle anlatılır: “Musa ona; sana öğretilenden, bana doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı? dedi. O da dedi ki; Doğrusu sen

¹ Müslim, İmare, Buhari, İtisam, Tirmizi, Fiten, İbn Mace, Sünnet.

² Tevbe 119.

³ Maide 2.

⁴ En’am 90.

⁵ Lokman 15.

⁶ Zuhruf 67.

⁷ Furkan 59.

benimle beraberliğe sabredemezsin. (İç yüzünü) kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredersin? Musa: İnşallah, dedi sen beni sabreder bulacaksın. Senin emrine de karşı gelmem.”¹

Kötülerle Sohbeti Yasaklayan Ayetler

1-Rasulüm! Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua (ve ibadet) edenlerle beraber olmaya candan sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat edip boyun eğme.²

2-Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak ol (meclislerini terket). Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra hemen kalk, o zalimler topluluğu ile oturma.³

3-O, kitapta size indirmiştir ki: Allah’ın ayetlerinin inkar edildiğini, yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar, kafirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Elbette Allah, münafıkları ve kafirleri cehennemde bir araya getirecektir.⁴

4-Zulmedenlere meyletmeyin,⁵ sonra size ateş dokunur. (Cehennemde yanarsınız). Sizin Allah’tan başka

¹ Kehf 66-69.

² Kehf, 28.

³ En’am 68.

⁴ Nisa 140.

⁵ Sevgi ve yakınlık gösterip yaltaklanarak destek vermek şöyle dursun, yüz verip ilgi bile göstermeyin, (Elmalılı age, 5/18).

dostlarımız yoktur. Sonra (ondan da) yardım göremezsiniz.¹

5-O gün zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısıtıp şöyle der: “Keşke o peygamberle birlikte yol tutsaydım”. Yazık bana! Keşke falancayı (batıl yolcusunu) dost edinmeseydim. Çünkü zikir (Kur’an) bana gelmişken O, hakikaten beni ondan saptırdı.” Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yüzüstü bırakıp rezil rüsvay eder.²

Bu ayetlerin Ukbe b. Ebi Muayt hakkında nazil olduğu belirtilmektedir. Rivayete göre Ukbe b. Ebî Muayt, Hz. Peygamber (sav)’in toplantısına çokça gelmiş. Bir gün ziyafete davet etmiş, Peygamber efendimiz iki şahadet kelimesini söylemeden, O’nun yemeğini yemekten kaçınmış. Bunun üzerine Ukbe de kelime-i şahadeti getirmiş, Übey b. Hâlf de onun yakın arkadaşı imiş. Kendisini azarlamış "sapıttın" demiş. O da "Yok, fakat evimde yemeğimi yemekten kaçındı, onun için utandım da şahadet getiriverdim" demiş. Diğeri: "Hayır, sen ona varıp ensesine vurup yüzüne tükürmezsen senden hoşnut olmam" demiş. Bunun üzerine Dârunedve’de Peygamber secdede iken rastgelmiş ve o kötü fiili işlemiş.

O zaman Peygamber (sav) “Mekke dışında rastlarsam mutlaka senin başına binerim,” buyurmuştu. Bedir günü esir edildiği zaman Hz. Ali’ye emir verip boynunu vurdurdu. Ubey de Uhud’daki savaşta aldığı yaradan Mekke’ye vardığında öldü. İşte böylece Ukbe’ye zikir geldiği halde Ubey şeytanlık ederek onu sapıtmıştı.

¹ Hud 113.

² Furkan 27-29.

Öyle ya şeytan, insana çok hızlıdır (yardımsız bırakır) olmuştur.¹

İşte kötülerle dostluk edenin sesi böyle cehennemden gelir. “Evlâ leke fe evlâ, sümme evlâ leke fe evlâ”.

Sohbetle İlgili Hadisler

Allah için bir araya gelerek sohbet etme, iyilerle birlikte olma, onlara iyilik ve ikramda bulunma, meclis ve sohbet âdâbıyla alakalı bir çok hadis-i şerifler vardır.² Hadis kitaplarımızı süsleyen bu güzel sözlerden bir kaçını aktaralım.

1-İyi arkadaş yalnızlıktan, yalnızlık da kötü arkadaştan hayırlıdır. İyilerle dost olan, misk satanla beraber olan gibidir, onun güzel kokusundan alıp sürünmese bile, ondan yayılan koku ona da bulaşır. Kötülerle beraber olan da, demirci körüğün yanında oturan kimse gibidir. Bizzat körüğünün kirine bulaşmasa bile, onun ismi ve pis kokusu üzerine siner.³

2- Kişi, sevdikleri ile beraberdir.⁴

3- Kişi, dostunun dînî üzeredir. O hâlde herkes, kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin.⁵

4- Ebu Zerr (r.a) diyor ki:

¹ Bkz Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ilgili ayetlerin tefsiri..

² Konuyla ilgili hadislerden bir bölüm için bk. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, X, 62-240; Dilaver Selvi, “*Kur'an ve Tasavvuf*”, s. 370-377.

³ Buhari, Zebah 31; Müslim, birr 146 (2628); Ebu Davud, Edeb 16.

⁴ Buhari, Edeb 96; Müslim, birr 165; Tirmizi, zühd 45 (2379); Ebu Davud, Edeb 19 (4833).

⁵ Tirmizi, Zühd, 45.

-Ya Rasulallah! Bir adam iyi bir topluluğu seviyor ama onların ameline gücü yetmiyor, bunun durumu nedir? diye sordum. Rasulallah (sav):

-Ya Eba Zerr! Sen sevdiklerinle berabersin, buyurdu. Ben:

-Ben, Allah ve Rasulünü seviyorum, dedim.

Rasulallah (sav):

-Şüphesiz sen, sevdiklerinle berabersin, buyurdu. Ben, sözü üç defa tekrarladım. Efendimiz de aynısını tekrar etti.¹

5- Enes anlatıyor: “Rasulallah (sav)’a bir adam gelerek:

-Ya Rasulallah! Bir adam birisini hayırlı hâlden ve amelinden ötürü seviyor, fakat onun gibi amel edemiyor. Bunun durumu nedir? diye sordu. Rasulallah (sav):

-Kişi sevdiği ile beraberdir, buyurdu.

Hz. Enes (r.a) demiştir ki:

-Rasulallah (sav)’ın ashabının (r.a), bu hadisi duydukları gün sevindikleri gibi sevindiklerini hiç görmedim.²

6- “Kim bir topluluğu, yaptıkları işlerden ötürü severse, kıyamet günü onlarla beraber haşredilir ve onların amelini işlememiş olsa bile beraberce hesaba çekilir”.³

7- Resulallah (sav) buyurdu:

-Allah’ın kulları içinde öyle kimseler vardır ki onlar, nebi ve şehid değillerdir. Fakat kıyamet gününde

¹ Buhari, Edeb 96; Müslim, Birr 165 (2640); Ebu Davud, Edeb 122 (5126); Tirmizi, Zühd 50 (2388).

² Buhari, Edeb 96; Müslim, birr 161-166; Ebu davud, Edeb 113.

³ Muttaki, Kenzu’l Ummal, IX, 21 (24730)

Allah Teala'nın kendilerine bahşettiği lütuf ve makamlardan dolayı nebi ve şehitler onlara gıpta ederler.

Ashab:

-Ya Rasulallah! Onlar kimlerdir, haber verir misiniz? diye sorduklarında:

- Onlar aralarında bir akrabalık veya alış veriş olmadığı halde sırf Allah'tan bir ruh (Kur'an) ile, Allah'ın muhabbeti ve rızası için birbirlerini sevenlerdir. Vallahi onların yüzü (o gün) nur gibi parlamakta ve kendileri de nurdan minberler üzerinde oturmaktadır. İnsanlar korktukları zaman onlar korkmazlar, insanlar üzüldükleri zaman onlar üzülmezler. Buyurdu ve sonra: "Haberiniz olsun! Allah'ın velîlerine asla bir korku ve hüzün yoktur"¹ ayet-i kerimesini okudu."²

8-Resulullah (sav) buyurdu:

-Aziz ve Celil olan Allah Teala kıyamet gününde şöyle diyecektir:

-Benim celalim adına sevişenler nerede? Gölgeinden başka hiçbir gölgenin olmadığı şu günde onları gölgeimde gölgelendireyim".³

9-Bir hadis-i kudsîde Allah Teala buyuruyor ki:

-“Benim Celalim adına birbirlerini sevenler var ya! Onlar için nurdan öyle minberler vardır ki, peygamberler ve şehitler bile, onlara gıpta ederler.”⁴

10-Allah Tebareke ve Teala hazretleri şöyle hükmetti:

-Benim rızam için birbirlerini sevenlere, benim için bir araya gelenlere, benim için birbirlerini ziyaret

¹ Yunus 62.

² Ebu Davud, Büyü 78 (3527)

³ Müslim, Birr 37 (2566).

⁴ Tirmizi, Zühd 53 (2391)

edenlere ve benim için birbirlerine acıyanlara sevgim vacip olmuştur.¹

11-“Ruhlar toplanmış cemaatlar gibidir. Onlardan birbiriyle önceden tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.”²

12- İnsanların bazıları zikrullah’ın anahtarıdır. Görüldüklerinde Allah’ı hatırlatırlar.³

13-Rasulullah (sav)’a:

-Ya Rasulullah! Allah’ın dostları kimlerdir? diye sorulduğunda;

-Görüldüğünde Allah’ı hatırlatan kimselerdir, buyurdu.⁴

14- Resulullah (sav) buyurdu:

-Meclisinde bulunacağınız en hayırlı kimseler, görülmesi size Allah’ı hatırlatan, konuşması ilminize bereket katan ve amelî ahirete rağbetinizi artıran sâlihlerdir.⁵

15-Hanzala (r.a) Rasulullah’a gelerek:

-Hanzala münafık oldu! Çünkü senin yanında bulunduğumuzda bize cenneti ve cehennemi hatırlatıyorsun. O esnada onları gözle görür gibi oluyoruz. Senin yanından çıktığımızda ise hanım, çoluk çocuk ve geçim işleriyle meşgul oluyoruz. Bu sebeple çok şeyi unutuyoruz, deyince Rasulullah (a.s):

¹ Muvatta, Şi’r 16, (2, 953, 954)

² Buhari, Enbiya 2; Müslim, birr 159, (2638); Ebu Davud, Edeb 19. (4834).

³ Suyuti, Camius Sağir, I, 377 (2466)

⁴ İbn Mace, Zühhd (4119); İbn Mübarek, Kitabu’z Zühhd, (217-218)

⁵ Heysemi, Mecmau’z Zevaid, X, 226; Suyuti, age, I, 617 (3995), Münavi, Feyzu’l Kadir, III, 467-468, İbn Hacer, el-Metalibu’l Aliye, III, 193.

-Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, eğer siz benim yanımda bulunduğunuzda elde ettiğiniz hâli muhafaza edip zikre devam edebilseniz, melekler sizinle yataklarınızda ve yollarınızda musafaha ederdi. Fakat Ya Hanzala! Bazen böyle, bazen öyle olur. Buyurdu ve bunu üç defa tekrar etti.¹

16-“Zikir” bahsinde geçen uzun bir hadiste, cenab-ı Allah'ın, zikir meclisinde bulunan başka maksatlılar hakkında şöyle buyurduğunu hatırlayalım:

“Onlar öyle bir topluluktur ki, onlarla oturan şaki (rahmetten mahrum) olmaz.”²

Sohbetin Önemi Ve Faydaları

Konuya girerken de ifade edildiği gibi Ashab-ı Kiramın sohbetle yetiştiğini söyleyen sûfiler, “yolumuz sohbet yoludur” derler. Tasavvufa göre kâmil bir şeyhin sohbetine devam etmek, en faydalı, en yüksek, en güzel ve en sağlam yoldur.³ Sâlihlerle oturmak, alimlerle, ediblerle, iyi niyetli insanlarla sohbet etmek insanın yetişmesi için elzemedir. Sohbetinde zikir, fikir, şükür, ilim, edeb, hizmet, himmet ve tevfik vardır. Sohbeti bırakan bunları bırakmış olur.⁴

Öyleyse sohbet, meşveret, iş, sadık ve sâlih kişilerle olmalıdır. Sadık ve sâlih olmayanlar nefsinde zulmetmişlerdir. Zalimlerde hayra bir meyil görülmediği takdirde, zaruri olan görüşmeyi yapıp fazla oturmadan yanlarından derhâl uzaklaşılmalıdır. Nitekim Allah Teala:

¹ Müslim, Tevbe 12, Tirmizi, Kıyame 59 (2514).

² Buhari, Daavat 67; Müslim, Zikr 35.

³ Muhammed b. Abdullah Hani *Âdâb* s. 186.

⁴ Mahmut Sami Ramazanoğlu, *Mükerrem İnsan*, s. 61.

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun da sadıklarla beraber olun.”¹ buyururken, aynı zamanda zalimlerle oturmayı da yasaklamaktadır: “Hatırladıktan sonra artık zalimlerle oturma.”²

Bunun sebebi, kalpten kalbe in’ikas (yansıma) ve insibağ (boyanma) olmasıdır. Yani iyilerle oturanın kalbine nur, kötülerle oturanın kalbine karanlık ve katılık yansır.³ Yani iyi ve kötü huylar, mikroplar gibi bulaşıcıdır.

Nitekim atalar, “Sirke küpünden sirke, bal küpünden bal sızar.”, “Üzüm üzümüne baka baka kararır.”, “Kör ile yatan şaşş kalkar.”, “Kır atın yanında duran ya huyundan, ya tüyünden.”, “Söyle arkadaşımı, söyleyeyim kim olduğunu.”, “Yiğit sevdiğinden sorulur.” gibi birçok hikmetli sözleri ile bu gerçeği ifade ederler. Peygamberimizin iyilerle arkadaşlığı misk - koku satanın yanında duran, kötülerle arkadaşlığı da kömürkünün - körükcünün yanında durana benzetmesi,⁴ aynı gerçeği ifade eden muhteşem sözlerdendir.

Sohbetin bereketi sadece yansıma ile değildir. Bilindiği gibi işin henüz başında olan salık Allah ile huzura varınca ilâhî hazretin tecellîlerini kendi kendine müstakil olarak tahayyül edemez. Feyz alması için ancak mürşit-i kâmil’in Rabbanî bir teveccühü, Rahmanî bir imdadı vasıtasıyla olur. Mürit, tam sadık olduğu zaman ilk defa kalpten kalbe ilhâm yoluyla feyz alır. Bazen işaretleri açıklamakla, bazen nazarla, bazen teveccühle

¹ Tevbe 119.

² En’am 68.

³ Mahmut Sami Ramazanoğlu, age, s. 61-62.

⁴ Buhari, Zebai 31, Büyü 38; Müslim, Birr 146, Edep 16; Ahmet, IV, 404-405-408. İlgili ayet ve hadisler, az sonra toptan verilecektir.

olur. Nasıl ki peygamber (sav) efendimiz sahabeyi sohbetle yetiştirdi, mürşid-i kâmiller de O'nun varisleri ve vekilleri olarak sohbetine ihlas ve edeble katılan müridleri hâlleriyle, nazar ve himmetleriyle yetiştirmeye gayret sarfedeceklerdir.

Nitekim, Ebu Bekir et-Tilmisanî, bu aşamalı hâli şöyle ifade eder; “Allah’la sohbet edin. Buna gücünüz yetmiyorsa, Allah ile sohbet eden kimselerle sohbet edin. Onların sohbetinin bereketi sizi Allah ile sohbet seviyesine ulaştırabilir.”¹

Ali b. Sehl de şöyle söylerdi: “Allah ile dost olup ünsiyet etmek (el-ünsü billah), Allah’ın velî kulları ile ünsiyet etmek ve onlara madden ve manen yakîn olmak, Cenab-ı Hakla ünsiyet etmek demektir. Onlar sözü, sohbeti ve davranışları ile insana etki ederek, Onu Allah’a yaklaştırırlar.”²

Ancak, saliki hâliyle ve kâliyle (sözüyle) Allah’a vâsıl eden şeyhin sohbetinden istifa etmenin elbette bazı şartları vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz; Sohbet, severek ve sağlam yapışarak devam etmek, şeyhine itiraz etmemek, onun önünde ”gassalın elindeki meyyit” gibi olmak ve onu içten sevmek, sadakat beslemek, Peygamberimizin (sav) sünnet-i seniyelerine tam uymak.³

Suhreverdi der ki: “Cenab-ı Hak’ın yakınlaştırması ve ilâhî bir te’lif ile sohbet edenler arasında manevî bir kaynaşma meydana gelir. Fitrî bir temizlik ve ruhî bir alakanın bulunması ile mürid, öylesine şeyhinin edep ve ihtiyarına bürünür ki, bir noktadan sonra şeyhinin iradesini de terkederek, Allah’ın

¹ Suhreverdi, *Avarif*, s. 536.

² Suhreverdi, age, ay.

³ Muhammed b. Abdullah el-Hani, *Âdâb*, s. 186.

iradesine teslimiyet noktasına yükselir. Şeyhinden aldığı ve anladığı pek çok şeyi, Cenab-ı haktan almaya ve anlamaya başlar. Bütünü ile anlatılan bu hayırların başı, sohbet ve şeyhlerin huzur ve meclisine devam etmektir.”¹

“Sadık ve samîmî olan bir mürid, şeyhinin irade ve yönetimine girerse, onun edebi ile edeplenir. Bir mumdan yakılan bir başka mum gibi, şeyhin batınından müridin batınına hâl sirayet eder. Şeyhin güzel ve etkili tavrı ve davranışı müride yansır. Şeyhin sözleri müridin gönlüne telkin edilir. Tesirli sözler onun iç dünyasında manevî bir aşî etkisi yapar. Şeyhin hikmetli sözleri ve güzel hâllerinin birikimi yoğun bir tesir gücü kazandığı için, sohbet yolu ve sohbetteki etkili ve hikmetli sözleri dinlemekle, şeyh ile mürid arasında bir duygu alış verişi ve bir hâl intikali sağlanır. Böyle bir alış veriş, kendi iradesinden sıyrılarak nefsini şeyhinin hakimiyetine veren, şahsi istek ve arzularını terkederek “şeyhinde fena” bulan müridlerde meydana gelir.”² “Çünkü şeyhe, batınları yönlendirme ve kabiliyetleri geliştirme (manevî feth) gücü verilmiştir.”³

Şeyhinin elinde yeni bir dünyaya doğan bir mürid için sohbet, çocuk için ne kadar kıymetli olduğu herkesce kabul edilen ana sütüne benzer. Zamanında ana sütü alamayan çocuklarda gıdasızlıktan ötürü bazı hastalık ve zafiyetlerin görülmesi gibi, vaktini, zamanını ve süresini şeyhinin belirlediği manevî süt emmelerden, yani sohbetlerden mahrum kalan bir müridde de, heva ve hevese tabi olma, dünyaya meyletme ve başkalarına kendini gösterme arzusu gibi bütün kötülük ve günahların

¹ Suhreverdi, Avarif, s. 124.

² Suhreverdi, age, s. 123-124.

³ Suhreverdi, age, s. 30.

kendilerinden kaynaklandığı manevî hastalıklar meydana gelir.

İlim için çalışmak, çeşitli dallarda kitap okumak elbette güzeldir. Ancak, sırf kitap okumakla iyilik ve olgunluklara ulaşılamaz, sohbetten hasıl olan faydalar sağlanamaz. Bazıları, buna şöyle basit misaller getirmiştir; İnsan, marangozların yanında staj görmeden dülgerlik öğrenemez, onların aletlerini kullanamaz. Terzilik de böyle, tıp da böyle. Hatta çiftçilik, bahçivanlık bile bir ustanın yanında görmeksizin, sırf okumakla mükemmel olmaz.

Bir hayli ilimler okuyup diplomasını alan bir çok zat, ancak bir mürşidin sohbetine erdikten sonra kalbinin nurlandığını, basîretinin açıldığını anlar ve eski hâlinin hiç de hoş olmadığını idrak eder. Eskilerden Gazali (r.a.)'nin “el-Munkizu Mine'd Dalâl” da anlattığı hikayesini sanırım duymayan kalmamıştır. Yenilerden ise, bakınız Abdu'lbârî en-Nedvî neler diyor:

“...O zamana kadar pek çok kitap okudum. İlim erbabının yaşadığı ortamda yaşadım. Mezuniyet diploması almağa muvaffak oldum ve kendimi yazar ve müelliflerden sayıyordum. Fetanet ve zekada arkadaşlarımdan, akıl ve dirayette yaşıtılarımdan geri kalmıyordum. Fakat Şeyh Tehanevi hazretlerinin meclisinde bir çok kereler hazır bulunduktan sonra, anladım ki ben, basîret-i dînîyyeden mahrum, dînî anlayış ve kavrayıştan uzak, kupkuru, bomboş bir ahmakmışım.”¹

“Bırak ilmî ve dînî basîreti, bırak batınî tefekkürü bir yana, bunlar yüksek makamlardır; günlük hayatı ele al. Günlük hayatımızda bizim edep, güzellik ve medenilik dediğimiz şeylerin hepsini -günlerce şeyh Hazretlerinin

¹ Nedvi, *Tasavvuf ve Hayat*, s. 163.

meclisinde bulunduktan ve sohbetlerinde nurlandıktan sonra- bildik, gördük, anladık ki biz aldanmışız; hadiselerin özüne değil, kabuğuna bağlanmış, onun tezahürlerini görmüşüz...”¹

“Bir tabib, bir müddet onun yanında kaldıktan sonra diyor ki: “Şimdiye kadar bizim kemâlât saydığımız şeylerin bir takım noksanlıklar olduğu meydana çıktı. Bizim fazilet telakkî ettiğimiz nice şeylerin de bir takım ayıplar olduğu anlaşıldı.”²

Sohbetin bir sırrı da, zor gelen bir çok amelin, kolaylıkla işlenip alışkanlık hâline getirilmesidir. Bir de bakarsın ki, eskiden kitaplarda okuduğun, ama uygulamasının olacağını çok uzak gördüğün, hatta hayal gibi gördüğün nice huylar ve ameller, hayatında yerini bulmuştur. Bu, eskilerin “maiyyet” dediği beraberliğin bir bereketidir.

Öyle anlaşılıyor ki, ilim öğrenmek insanı sohbetten müstağnî kılamaz. Sohbetin ayrı bir yeri, önemi ve özelliği vardır. İnsan, iyilerle yapılan sohbette nefsini daha yakından tanır, kötü huy ve hilelerini görür, kurtuluş yollarını öğrenir, benlikten geçer, teslimiyeti artar. Sırf kitap okumak, insanı o hâllere büyük ölçüde erdiremez. Hatta bazen tam aksine, nefse gurur, kibir, fahr, ucb gelir, aldanma artabilir. Çünkü bu tür okumalar, öğrenmeler ve yeni bilgiler kalbi ve ruhu değil, bazen nefsi beslemektedir.

İnsan, sohbetlerde kalbine gelen yoğun nur ve ilhâmlarla, ihsan mertebesinden bir koku duyabilir. O

¹ Nedvi, age, s. 164.

² Nedvi, age; s. 164. Tabakât, terâcim ve tezâkir türü kitapları okuyanlar, benzer bir çok itiraflara rastlayabilirler.

yüzden mürşitlerle sohbet, yeri bir başkasıyla doldurulamaz bir güzelliştir.

Özellikle tasavvuf ve tarikatların bahsettiği manevî ilimler, tarikat yollarında çok uğraşmış zatlardan alınır. Çünkü onlar, mürşid-i kâmil kapısında yıllarca dirsek çürüterek, hizmetler ederek tarikatın âdâp ve incelilerini bizzat erbâbından öğrenmiş kimselerdir, sohbetin bereketi ile zahir ve batın âdâbını elde etmişlerdir. Bid'atlara, nefsî ilhâmlara, yol vurucu, ayak kaydırıcı şeytanlara kendilerini kaptırmazlar. Hem şeriatın hakikatına, hem de tarikatın sırlarına vakıftırlar. İşte, sohbet yoluyla onlardan ilim, edep ve hâl almak, doğrusu hiçbir müslümanın kendini müstağni göremeyeceği güzelliklerdir.

Bu ve benzeri sebeplerden ötürü sûfiler müridlerin, seyr-u sülûkun zorluklarını aşmalarında yardımcı olacak ve manevî terakkî merdivenlerini çıkmalarını temin edecek olan meşâyih ve kâmillerle sohbet etmelerini gerekli görmüşlerdir.

“Tasavvufî sohbet, sırf talebelik ve bağlanmadan daha genel bir şeydir. Sohbet, şeyh tarafından irşad, titiz bir murakabe, müridin muhasebesi, davranışlarını düzeltme, manevî hayatın sırlarını öğretme, analiz ve göstermekten ibarettir. Bunun yanında sohbet, sevecen, merhametli, şefkatli, kızma ve te'dip gereken durumlarda da affedici olmaktır. Mürid canibinden de, itaat, muhabbet teslimiyet ve şeyhin şahsiyetinde fani olmaktır. Bu sayede şeyh, müridde gizli olan manevî yeteneği kanalize eder ve meyvesi meydana çıkacak tarzda onu bilkuvve durumdan bilfiil hâle getirir. Kuşeyrî'nin hocası Üstad Ali ed-Dekkak şöyle demektedir: “Bir ağaç kendi başına yetişir, fakat aşı ve bakım görmezse meyve

vermez. Müridin de bir hocası olmadan, hiçbirşey ortaya çıkmaz.”¹

Kalbî Sohbet

İnsan sosyal bir varlık olduğundan fizik çevreden de etkilenmektedir. Bugün insanların etrafına “aura” denilen bir takım ışınlar yaydığı bilinmektedir. Bu ışınlar insanın çevresinde bir etki alanı meydana getirir. Ayrıca psikolojik hâller sârîdir. Yani sirayet edici, bulaşıcıdır. Korkmuş ve üzüntüye uğramış insanların yanında bulunanlar, o kişinin bu hâlinden etkilendikleri gibi, sevinç ve neşe içinde bulunanlar da çevrelerini etkilerler. Bu açıdan sohbet aynı zamanda bir duygu alış verişidir.²

Bu alış verişler, tasavvufta sıkça kullanılan “kalbî sohbet, kalp sohbeti ve ruh’anî sohbet”in bir ifadesidir. Gönül sohbetleri, temiz bir gönülden, ilgi, istek ve samîmîyet dolu alıcı gönüllere hâl sirayet etmesidir. Şeyh ile mürid arasında en güzel kaynaşma, hatta aynileşme, müridin batınına işleyen manevî hâller sayesinde gerçekleşir. “Dil dudak deprenmeden, mânâyı anlamak” diye ifade edilen bu kalbî sohbetler, tasavvufta fevkalâde önemlidir.

Bu kalbî sohbetler içten içe sürerken, dıştan görünen ise sadece sükuttur. Sükut, mürşitlerin münacaat ettikleri en güzel sohbet türlerindedir. Onlarda görülen bu uzun sükutu anlamayan yabancılara karşı söyledikleri, “hâlimizden anlamayan, kal’imizden hiç anlamaz” sözü çok meşhurdur. Gerçekten, zaruret olmadıkça onların meclislerinde saatlerce susup konuşmamaları, her

¹ Afifi, age, s. 228. Suhreverdi, age, s. 123.

² H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 115.

istifadeyi sözden bekleyenlerce pek anlaşılacak bir şey değildir.

“Teslim ehli için sorgu suale lüzum yoktur.” Sözü de, tarikatlarda yaygındır. İnsanlar şeyhin meclisinde, bir çok sorularına söz yada ilhâmla, sormadan cevap alırlar. Hâl böyle olunca soruya ne hacet? Buna rağmen soru, teslimiyete ters düşer. Bu yüzden tarikatlarda şeyhe soru hoş karşılanmaz.

Buna bir eskilerden, bir de yenilerden iki örnek verelim. “Eşrefoğlu Rumî Hazretleri malum mezarı İznik'de... Hacı Bayram-ı Velî'nin Hayrünnisa adlı kızıyla evlenmiş, Hacı Bayram Camiinin ilk imamı bir Allah dostu. Anadolu Kâdirîlerinin de pîr-i sânisî. Bakın bu yüce zat-ı şerif de tıpkı Musa Efendi Hazretlerinin (ks) yaşadığını yaşamış, aynı yoldan geçmiş.

Eşrefoğlu Rumi Hazretleri (ks) şöyle anlatıyor başından geçenleri:¹

"Şeyhim lüzumsuz söz konuşmaktan hoşlanmazdı. Bir gün ona izinsiz dünyevî bir konu arzettim. Bize: "Çok söyleme küstahlık olur. Sen, edebsiz olursun. Şeyhler huzurunda, müridlere çok söylemek ayıp olur, diye cevap verdi."²

“Musa Efendi Hazretlerinin (ks) yaşadığını yaşamış diyorsunuz. Evet ama O neyi yaşamıştı?” dediğinizi duyar gibiyim.

Musa Topbaş Efendi yaşadığını, üstadı için yazdığı “Sultanu’l Ârifin eş-Şeyh Mahmud Sami

¹ *Müzekkiin-Nüfus*, s. 597

² İbrahim Es, *Susan Kurtuldu*, *Altınoluk Dergisi*, Ağustos 2000, sayı: 174.

Ramazanoğlu” adlı eserinde anlatıyor.³ Onun şu anlattıkları da günümüzden olan ikinci örneğimiz olsun:

“Bilhassa taht-ı terbiyesinde bulundurdukları kimselerin yerli yersiz konuşmalarını hiç istemezlerdi. Hâdimlerinden birisi der ki:

‘İntisâbımın ilk günlerinde üstaza sık sık sualler sormak suretiyle bazı noksanlıklarımı öğrenmek ve bu suretle telâfi etmek niyetinde idim. Fakirin bu hâlini beyenmeyen muhterem Üstaz hazretlerinin kaşları çatıldı, sîma-i âlilerinde büyük bir neş’esizlik zuhur etti. Böyle ma’nasız suallerin bir sâlik için yersiz olduğunu ima ettiler. Hatamı anladım, bundan sonra böyle sualler sormaktan ise edebi muhafaza etmenin luzumunu anladım. Cenab-ı Hakk’ın lutfu olarak huzurlarında uzun seneler kaldı isem de en zaruri sözler hariç, bu müddet zarfında kendilerinden bir soru sormak cür’etini bulamadım...’

Takriben 20-22 sene geçmişti. Bir gün cesarete gelip:

-Efendim, hayli zamandan beri huzurunuzda bulunmaktayım. Buna rağmen herhangi bir şey sormağa cesaret edemedim. Hâlbuki bir çok kimseler sizinle hayli görüşmeler yapıyorlar ve fazlası ile istifade ediyorlar. Acaba fakirin hâli ne ola ki? dedim. Cevaben buyurdular:

- Teslim ehli için sorgu ve suale lüzum yoktur. Bu, gavsu’l A’zam Abdulkadir Geylanî hazretlerinin sözleridir.”¹

Bu olay üzerine Dr. İbrahim Es şu yorumu yapar: “Hz. Musa, Hz. Hızır’a talebe olunca, kendisinden soru sormaması istenmiş, ancak buna dayanmasının da zor

³ age. Erkam y. İst. 1991, s. 56-57.

¹ Sadık Dâna (Musa Topbaş), *Mahmud Sami Ramazanoğlu*, s. 57.

olacağı söylenmişti: "Benimle beraber olmaya (talebeliğe) güç yetiremezsin!" "Ben sana sonunda hikmetini açık anlatmadıkça, bana hiç bir konuda asla soru sorma!"¹

Yani Hz. Musa (a.s)'dan susmak istenmişti. Zahirî ilimlerde soru, bilgiyi artırırken, batınî yolda soru, durumu tam tersine çevirir. Çünkü soru, kafadaki şüpheyi gösterir. Manevîyat yolu da saf bir inanç ister, şüphe imanla bir arada olmaz. Onun için soru sorulmaz."²

Şaşılacak bir durum da birbirlerini ziyarete giden bazı zatlar, bir hayli zaman beraber kaldıkları hâlde, bazen konuştukları hiç olmaz, bazen de bütün konuşmaları sadece girerken ve çıkarken verdikleri selamdan ibaret kalır.

Bu tür olaylara da biri geçmişten, biri de zamanımızdan iki örnek verelim:

"Bir yaz günü Sıhranlı Şeyh Ali Efendi isminde mübârek bir zât elli iki talebesiyle hacdan geldi. Öğleye yakın İsmâil Fakîrullah hazretlerinin huzûruna girdi. Ali Efendi içeriye girince selâm vermedi, konuşmadı, el öpmedi, müsafehâ yapmadı. Edeple bir köşeye oturdu, başını önüne eğip öğle namazına kadar huzurda kaldı.

Namazdan sonra da Allah'a ısmarladık demeden, selâm vermeden huzurdan ayrıldı ve bizim kaldığımız odaya geldi. Yine selâm vermeden, konuşmadan, başını önüne eğip oturdu. İkindiye kadar Molla Osman ile murâkabe yaptılar.

Akşam iftarında her yemekten birer lokma veya kaşık aldı. Molla Osman, Ali Efendiye çok hürmet

¹ Kehf, 66-69.

² İbrahim Es, *Susan Kurtuldu*, Altınoluk Dergisi, Ağustos 2000, sayı: 174.

gösterdi ve hizmet etti. Gece Molla Osman ile sabaha kadar murâkabe edip iç âlemlerine daldılar. O geceyi de böyle ihyâ ettiler.

Sabahleyin yine İsmâil Fakîrullah'ın huzuru ile şereflendi. Yine sessizce oturdu, dinledi ve bir müddet sonra ayağa kalktı. İsmâil Fakîrullah da ayağa kalkıp ona duâ etti. Hacı Ali Efendi el öpüp, konuşmadan dışarı çıktı. İsmâil Fakîrullah'ın talebeleri de Ali Efendiye hürmet edip, elini öptüler. Atına bindirerek Tillo'dan çıkıncaya kadar arkasından gidip onu uğurladılar. Orada uğurlayanlarla vedâlaştı ve talebeleriyle memleketine gitti.

Eve gelince Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleri babası Molla Osman'a;

-Efendim! Bu nasıl misâfirdir ki, herkesten çok izzet ve hürmet bulmuştur? dedi. Babası da:

- Bu misâfir diğerlerine benzemez. Kâmil, olgun bir velî olup gönül sâhibidir. Bizim muhterem hocamızın hâl ve şânına yakın bir derecesi vardır. Zîrâ bu hâlini merâk ettiğin zât; "Uzun zamandan beri âlemi dolaşırım. Çok memleketler gezdim. Elli seneden beri pekçok evliyâyı ziyâret ettim. Zâhirde bilinmeyen evliyâ ile mânevî meclislerde görüştüm. Ancak bu mübârek zâtın cümlesinden üstün derecelere sâhip, Gavs-ı âzam makâmında olduğunu müşâhede ettim. Bu muhterem hocamızın vücûd-i şerîfini Allahü Teâlâ'nın aşkı yakmıştır. Buraya gelip İsmâil Fakîrullah hazretlerinin mübârek yüzünü gördüğümde, kendimi onun gönül aynasında gördüm. İşte benim seyâhatim tamam oldu ve murâdına kavuştum." dedi.

İbrâhim Hakkı babasına;

- Bu hiç konuşmayan misâfir, bunları size ne zaman söyledi? diye sordu. Cevâbında;

- Biz kalplerimizle konuştuk. Hatta bundan başka daha pekçok hikmetler üzerinde uzun uzun sohbet ettik." dedi."¹

Günümüzden örneği de Sultanu'l Arifin eş-Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu'ndan alalım. Uzun yıllar O'na hizmet eden Muhterem Üstad Musa Topbaş Efendi şunları yazar:

"Medine-i Münevvere'de, pek sevdikleri Mevlânâ Ziyâeddin Kadirî hazretlerinin ziyaretlerine giderler ve bu kalbî mülâkât yarım saat sürerdi. Bu müddet zarfında, bir girişte, "esselamu aleykum", bir de ayrılırken "esselamu aleykum" denirdi. Hepsi bu kadar..."²

Söz Sami Efendiden açılmışken O'nun kalb sohbetine bir misal verelim. Sami Efendi sükutu seven bir ariftir. "Zaruret olmazsa saatlerce konuşmadığı olurdu. Bu sessizlik hâllerinde daimi olarak zikir ve murakabe ile meşgul olurlardı... yanlarında bulunanlar huzurlarında aynı hâli yaşarlar, ayrılınca da devam ettiremezlerdi."³

İşte vermek istediğimiz olay:

"Dr. Semih Bey anlatıyor: Yaklaşık otuz beş sene önceydi. Mevsim sanırım sonbahara doğruydu. Üsküdar'da geniş salonlu bir evde sohbet için toplanmış, Muhterem Sami Efendi Hazretlerinin gelişini

¹ <http://www.biriz.biz/evliyalr/ea0669.htm> İslâm Alimleri Ansiklopedisi'nde İbrahim Hakkı ve İsmail Fakirullah hazretlerinin hayatları anlatılırken kalbî sohbet için daha başka örnekler de verilmiştir, görülebilir.

² Sadık Dâna, age, s. 57.

³ Sadık Dâna, age, s. 56.

bekliyorduk. Şöyle kabaca bir rakam vermek gerekirse elli kişi kadardık, diyebilirim.

Fazla sürmedi, nur yüzlü, asîl mürşid, Sami Efendi Hazretleri teşrif buyurdular. Mütebessim ve mütevazi hâliyle selam verdiler, salondaki sedire diz üstü oturarak yerlerini aldılar. Orada bulunan bir hafız efendiye Kur'an-ı Kerim okuttular. Ardından eûzü besmele, hamdele ve salvele ile, “bu günkü mevzûmuz sükût (susma) tur,” diyerek, mübarek başlarını öne eğip, murakabe tarzında sukût vaziyeti aldılar. Sohbet yârânı da aynı hâle tâbi olup, sükût pozisyonuna girdiler. Artık Efendi Hazretleri ve bizler susarak, susma sohbetine başlamıştık.

Anlaşıyor ki bize sükût eğitimini kavlen değil hâlen yaptırıyorlardı. Hepimiz, derin bir vecd içinde sükûta gömüldük. Sükût Sohbeti elli dakika kadar sürdü. Sonunda Efendi Hazretleri, "Elhamdülillah sohbetimiz bitti, Allah (c.c.) kabul buyursun, dediler."

Hayatımda o sohbetten aldığım feyzi, başka hiçbir sohbetten almadım, elhamdülillah, bârekallah".¹

Belli bir dereceye varan velîlerin, sözleri kadar hâlleri ve nazarları da etkilidir. Sıdk makamına eren insanlar, “kal” lisanından çok, “hâl” diliyle konuşurlar. Fiilleri ve hâli etkili olmayanın, söyledikleri hiç etkili olmaz. Sözün nûrânîliği kalbin nûrânîliği kadardır. Kalbin nûrânîliği ise, istikamet ve kulluk görevini yerine getirmeğe bağlıdır. İlim ve irfanı ile manevî derinlik kazanmış mürşidlerin nazarı, mürid üzerinde panzehir etkisi yapar.

¹ İbrahim Es, **Susan Kurtuldu**, Altınoluk Dergisi, Ağustos 2000, sayı: 174.

Böyleleri, sadık bir müride nazar ettiğinde basîret nurları saliki güzel itikat sahibi yapar; Allah Teala'nın mevahib-i sübhaniyyesine layık hâle getirir. Bu manevî alış veriş sayesinde sadık müridin sevgisi ermiş velînin gönlüne düşer. Bu bir mürid için en büyük kazançtır. Hatta “Allah’a giden en kestirme yol, bir velînin kalbine girmektir.” sözü meşhurdur. Çünkü oraya Allah tecellî eder. Böylece kestirmeden buluşmuş olurlar. Onun için bir şeyhin basîret ve muhabbet nazarıyla bakışı, müride güzel bir hâl kazandırarak hoş bir etki yapar.

Yunus “Hepisinden iyice, bir gönüle girmektedir” demiş. Suhreverdi'nin şeyhi Mina'da, Mescidu'l Hayf'ın etrafında insanların yüzlerine bakarak dolaşırken kendisine “neden öyle insanların yüzlerine baktığı” soruldu. Şu cevabı verdi: “Allah'ın öyle kulları vardır ki, nazar kıldıkları kimseye saadet ve hafiflik kazandırır. Ben öyle birini arıyorum.”

Bilenler bir gönül ve bir nazar için nasıl çırpınıyorlar?¹

Zaten beşeri eğitimde de en etkili yol, örnek olmak suretiyle yapılan canlı ve doğrudan eğitimidir. “Mü'min, mü'minin aynasıdır.”² Hadisinde ifade edildiği şekilde kişinin güzel huylarla donanması, o huylara sahip temiz kimselerle beraber bulunmasına bağlıdır.³

¹ Suhreverdi, *Avarifu'l Maarif*, s. 138. Muhammed el-Hani, *Âdâb*, s. 187.

² Ebu Davud, Edeb, 49.

³ H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleri*, s. 113.

İlahî Sohbet

Sohbete muhtaç olan insanoğlunun, cismanî ve rûhânî -kalbî sohbetlerden sonra yapacağı en büyük, en faydalı sohbeti, ilahî sohbetlerdir. (sohbet-i ilâhîyye).

Bir sâlik, biraz önce geçtiği gibi, ilk önce meşayih ve ihvan sohbetine muhtaçtır. Daha sonra âdâb-ı ilâhîyye'yi aldıkca istîdât ve kabiliyetine göre perde ve hicapları inceleme usullerine itina ile keşfi açılır ve uzakları seyretmeğe muvaffak olur.

Bunların elde edilmesi, nefisle mücadele derecesine göredir. Salikin bir an olsun huzur-u Rabbanî'den ayrılacağı korkusu, yegane mücâhededir. Dağda, bayırda, çarşıda, pazarda, تنها yada kalabalık yerlerde, hasılı nerede bulunursa bulunsun daima ayık duracak, kesrette çarpan reklamlar kalbini yağma etmeyecek, gözünün iliştiği makamlardan vahdet-i Zat'a hâlel gelmeyecektir ki, bunların hepsi bir sani'in (yaratıcının) cilveleridir. Mesela, dalgaların çokluğuna bakarak, denizlerin ayrı ayrı olduğunu sanmamak gerektir. Zahir gözlerde görünen kesret, batının gözü ile bakılınca, vahdetten başka bir mânâ ifade etmesin... Kudret eli birdir, iki değildir.

Her tecelliyât, nefsin makamlarını göstermeğe birer nümunedir. Görmek veya bilmek gerektir. Yunus Emre'nin buyurduğu gibi:

Ben burda seyrederken, acep sırra erdim ahi
Siz de bilin bu sırrımı, Hakk'ı bende buldum ahi
Bende gördüm, bende buldum, benim ile ben
olalı,
Suretime can olalı, kim ettiğin bildim ahi.

Tevhid sahasında nefsin makamlarını idrak ve keşfetmekle, kemâl kesbedilir. İnsan, terakkîye müsaidir. Cenab-ı Hak, meleklere terakki isti'dadını vermemiştir. Bunu, yalnız insanlara bahşetmiştir. Bu terakkîye sebep, çektiği mihnet, meşekkat, gam ve gussalardır. Bu gibi çileleri, dost için çekmeli ve şikayet etmeyerek razı olmalıdır.”¹

Aslında her sohbetin hakîkî mânâsı, huzur ve âgahlıktır. Bundan murad da, sohbet-i Hak'tır. Bu sohbeti sevenler, dünya ve ukba sohbetlerinden hoşlanmazlar, vuslat-ı Hakk'a en yakın olan sebeplerden bahsederler.

Cenab-ı Hak Zat'ı ile dünyaya hâzır ve nâzırdır. İnsanın huzur tutması, zatına olmak iktiza eder. Âgâhlık, zattan yana olmalıdır. İnsan kendini yoklamalı ve imtihan etmelidir; kendisinde gerçekleşen huzur, Allah Teala'nın zatına mıdır, sıfatına mı, ef'aline midir? Ademoğlunun kemali, bundan anlaşılır. demişler: “Kişinin himmeti ne ise, kıymeti de odur.”

Agahlık, zikre devam ile hasıl olur. Öyle bir hâle gelir ki, zikr-i Hakk'ı gönülden çıkarmayı istese dahi mümkün olmaz. Zikrullah o derece kalbe yerleşir. Bundan maksad da Allah'ı bilmektir.² Bundan sonrası ise fena, beka ve ötesidir ki, konumuzun dışında sayılırlar.

Sohbet-i ilâhîye'ye talip olanlar Allah teala'nın onca azamet ve kibriyasıyla kendilerine yakın olduklarını bilir ve daima edeb üzere olurlar. Yalnız kaldıklarında huzurla oturur, gözlerini yumar, azalarını toplarlar. Zahirde şeriatın emirlerine uyar, yasakladıklarından

¹ Mehmed Sadık Kehribar, *Tasavvuf'un İncelikleri*, s. 40-43.

² Mehmet Sadık Kehribar, *age*, s. 82-84.

kaçarlar. Devamlı abdestli olur. Her hâl-u kârda tevbe ve istiğfara devam eder, “aman” a düşerler.

Batınlarında edebi muhafazaya daha gayretli olurlar. Zira batınî edebi korumak daha güçtür. Kalplerinin kapısında sürekli durur. Cenab-ı Hakk’ın düşüncesinden gayrıyı oraya, ister hayır ister şer, sokmazlar. Çünkü kalbe mâsivâ girerse perde olur. Allah, “bir göğüste iki kalp yaratmadığını”¹ bildirir. Kalp bir olduğuna göre, orada yalnız Allah olmalıdır.

Bu devlet kolay ele geçmez. O yüzden bir yandan cismânî sohbetle yetişirken, bir yandan da devamlı zikirle yakınlık kazanmalıdır. Sonuçta inâyet-i ilâhîye ile murâkabe ve mükâşefe ehli sıddiklerden olunur inşâallah.

Kitapla Sohbet

İslâm’ı ihlasla yaşayan Allah dostlarının yazdığı kitapların insan kalbine ne kadar etkili olduklarını sizler de fark etmişsinizdir. Gerek doğrudan kendi yazdıkları, gerekse sohbetlerinden notlar tutularak meydana getirilen mürşitlerin nice kitapları, doğrusu insanın ta canına işliyor ve onları okumak, sair kitaplardan çok farklı bir tesir icra ediyor. Bakınız Sülemî, Muhasibî, Gazalî, Geylanî, Kuşeyrî, Suhreverdi, Mevlana, İbn Arabî, Şaranî, Rıfâî, Rabbanî, İbrahim Hakkı vb. bir çok mutasavvıfların yazdıkları, bu günün insanlarını hâlâ etkiliyor, irşad ediyor, hayra yönlendiriyor. Sanki aramızda yaşıyorlarmış gibi çağdaş ve günceller...

Bu yüzden bir çok büyükler müridlere, şeyhlerinin eserlerini okumayı tavsiye eder, önerirler. Sık sık şeyhini ziyaret ederek sohbetine katılma imkanı bulamayanların,

¹ Ahzab 4.

onun rûhaniyet dolu sözlerinden belli bir istifadeyi bulacaklarını müjdelemiş ve “Bu kitapları okumak, sohbet yerine geçer” demişlerdir.

Gerçekten de, meşayihın eserlerini tenkit, tahkik, araştırma vb. maksatlarla değil de, doğrudan doğruya istifade etme, ruhî, kalbî, ahlâkî olgunluğa erme amacıyla okuyanlar, onlardan çok çok istifade ettiklerini içlerinde hissederek ikrar ederler.

Öyleyse evliyayı bizzat ziyaret ile sohbet devletine nail olamayanlar, hiç olmazsa onların yazdıkları veya onları yazan kitapları, aralıksız okumalıdır. Böylece onların hâllerini bir başka kanalla içlerine ağıdırır da ruhlarını arındırmağa biiznillah muvaffak olabilirler.¹

İmam Şaranî'nin “Tabakatu'l Kübra”sını basanlar kitabın hemen başına O'nun şu cümlesini koymuşlar: “Bu eseri okuduktan sonra bir kimsenin içinde Allah yoluna koşmak arzusu doğmuyor ve içinde aşk ateşi parlamıyorsa, o ölülerle aynı seviyededir.”

Bundan anlaşılın, büyüklerin hayat hikayelerini ve hikmetli sözlerini okumak insanın içinde aşk ateşini tutuşturur ve ilahî yola sevkeder.

Attar, “Tezkire”de “onları okumak, kalp askeridir.” der.² İbrahim Dusukî de: “Sadık mürid, sâlihlerin hâllerini anlatan kıssaları, menkıbeleri öğrenmeğe, anlamağa çalışır. Bu kıssalar ve menkıbeler onun için en büyük hazinelerdir. Menzil-i maksuda vasil olabilmek için büyük yardımcıdırlar.” der.³

¹ Cemal Nar, “Evliyayı Okumak”, “İyileri Görmek”, “Sevgi Sermayesi”, yazıları; *Arş Gölgesi*, s. 46,58,74.

² Age. s. 47.

³ Muhammed b. Abdullah el-hanî. *Âdâb*, s. 145.

Gönüller sultanı hâce Yusuf Hemedanî “*Tarikat Âdâbı*” risalesine şöyle başlar: “Bir p’ir ile sohbetten mahrum olan müridin her gün bu taifenin sözlerinden 8 varak (16 sayfa) okuması gerekir. Böyle yaptığı takdirde bu sözler onun gönlünün dirilmesine sebep olur.”⁴

Kur’an-ı Kerime baktığımız zaman orada bir hayli kıssalar buluyoruz. Bu kıssaların neden bu kadar yoğun anlatılması ve anlaşılması üzerinde ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır. Herhalde amaç sırf hikaye anlatmak değildir. “Kıssadan hisse” sözü boşuna değil...

Ancak burada daha önce şahsî tecrübelerini aktardığımız Abdulbârî en-Nedvi’nin sözlerini tekrar hatırlamamız gerekir; sırf okumakla arzu edilen olgunluk ele geçmez. Hayatın hiçbir alanında ve hiçbir ilim dalında çıraklık, kalfalık yapmadan, staj görmeden, uygulama yapmadan başarıya ulaşamaz. O yüzden manevî olgunluğa erişmiş bir mürşidin sohbeti olmadan, manevîyattan bütünüyle zevk almak ve istifade etmek mümkün değildir.

Burada zikredilenler, öncelikle bir mürşidin terbiyesine giren ama onu sık sık ziyaret ederek sohbetine katılma devletinden mahrum olanlar içindir. Daha sonra herkes için.

Bir mürşidin eğitimine girmeden, sadece tasavvufî eserleri okuyarak seyr-u süluk yapmaya ve manevî terbiyesini yürütmeye çalışanlara, Ömer Ziyaeddin Dağıstani’nin şu uyarısını hatırlatırız:

“Tasavvufî eserleri okumakla boş yere ömür tüketeceğine, o eserlerdeki sözler kendisinde hâl olmuş ve şahsında yaşanır bir şekle getirmiş canlı bir mürşide teslim olup onun işareti üzere amel ederek, zikir, fikir,

⁴ Yusuf Hemedanî, *Hayat Nedir? (Rütbetü’l Hayat.)*, s. 30 da dipnot.

huzur, Allah'ın dışındaki diğer duygu ve düşüncelerden kalben kopmaya çalışması daha iyi ve daha kolaydır.

Ancak sen; “ben bir mürşidi şeyh olarak benimsemeden şer’î ve tasavvufî eserleri okuyarak nefsin gailelerini, kalbî hastalıkları ve tedavi yollarını öğrenebilirim” dersin ben de buna “evet” cevabını veririm. Ne var ki bir kimsenin zikir, fikir, huzur ile kalbi ilgi ve alakalardan kurtarması, vücut ve varlığı ile bir anlık meşguliyeti, sayısız kitap ve eserleri senelerce kuru kuruya okumaktan daha hayırlıdır.”¹

İhvanla Sohbet

Tarikatlarda sohbet, her ne kadar özellikle de şeyh ile olmak anlamında ise de, bilindiği gibi bu kelime arkadaşlar, dostlar, kardeşler ve diğer insanlarla beraber olmayı, konuşup ülfet etmeyi de içerir.

Tasavvuf klasiklerimizin ilki sayılan Ebu Nasr Serrac (ö. 378/988)’ın yazdığı “el-Luma”dan başlayarak hemen her kitapta sohbet işlenmiştir.² Ancak bu kitaplarda genellikle bu başlık altında, dostluk ve kardeşlik âdâbı anlatılır. Kısaca “kimlerle arkadaşlık kurulup kurulmamalı ve bu arkadaşlığın şartları, gerekleri neler olup olmamalıdır.”

Bu konu hadis kitaplarımızda ve tasavvuf klasiklerimizde cidden derin olarak işlenmektedir. Biz bu

¹ Ömer Ziyaeddin Dagistani, *Fetvalar*, s. 15. (Az tasarrufla.)

² Mesela bkz. Serrac, el-Luma: 534-557; Hucvuri, Keşfu'l Mahcub, II, 427-441, II, 502-507; Kelebazi, et-Taarruf, 83-84; Kuşeyri, er-Risale, I, 270-274; Gazali, İhya, III, 3-17; Suhreverdi Avarif 527-552, Yenilerden Abdulkadir İsa, Hakaik'u Anit Tasavvuf s. 41-75. Muhammed Hani, Âdâb, s. 146-156.

bilgileri doğrudan hedeflemedik. Ancak bu konuya daha önce “müridin ihvanı ile âdâbı” bölümünde kısaca değinmiştik. Burada ise yine kısaca sohbet âdâbını özetleyip geçmek istiyoruz:

Sohbet Âdâbı

Tarikatlarda sohbele son derece önem veren mürşitler, öncesi esnası ve sonrasında olmak üzere sohbetin bir çok âdâbından bahsetmişlerdir. Bunlardan bazılarını belirtelim:

1. Mürid sohbet gününe bedenlen ve ruhen aşk ve şevkle hazırlanmalıdır. O gün işi yoksa evden çıkmamalı, sohbeti kendisi yapacaksa okunacak yazı veya yapılacak konuşma önceden hazırlanmalıdır. Eğer işi varsa dışarıda fazla oyalanmadan işi bitince hemen eve dönmeli, ruhen dinlenmeli ve hazırlanmalıdır. O günün akşam yemeğini hafif yemelidir. Bütün bunlar sohbele uyku bastırmaması, gaflete düşülmemesi, âzâmî ölçüde kalben ve ruhen dikkat istifade edilebilmesi içindir. Bu istifadeyi gerçekleştirmesi için Allah (c.c)’a yalvarmalıdır.

2. Sohbele, mümkünse gusledilerek, değilse ama muhakkak abdestli gidilmeli, ağız ve diş temizliği iyi yapılmalı, temiz ve güzel elbiseler giyilmeli, güzel kokular sürünülmeli, saç ve sakal, kılık ve kıyafet, nezaket ve nezahet gibi maddî ve manevî temizlik ve güzelliğe son derece dikkat edilmeli; ter, çorap, yemek vb. kötü koku ve görüntülerden özellikle kaçınılmalıdır.

3. Sohbele, Allah’ın rızası gözetilerek gidilmeli, meclis âdâbına uyulmalı, herkese hizmet, hürmet, muhabbet ve kibarlıkta kusur edilmemelidir. Bunun gerçekleşmesi için içten içe Allah’a dua edilmelidir.

4. Sohbet zamanında gelinmeli, sohbet bitince de daha fazla oturup eğlenmeden kalkılmalı, eve varıldığında da o feyizle erkenden yatılmalıdır. Başlanılmış sohbet selamla bile olsa asla bölünmemeli, boş olan yere dikkat çekmeden oturulmalı, geliş ve gidişlerde lüzumsuz merasimlerden kaçınılmalıdır.

5. Sohbet edene çok yaklaşp rahatsız edilmemeli, can kulağı ile sohbet dinlenilmeli, abes veya sohbeta aykırı söz ve işlerden uzak olunmalı, iş olsun diye söze karışılmamalı, lüzumsuz soru sorulmamalı, sohbetin ahengi bozulmamalıdır. Hatta anlamadığı yerler olsa bile, sohbetin akışını bozmamak için soru sorulmamalıdır. Belki sormak istediği konular sohbet esnasında açıklığa kavuşur da sormaya gerek kalmaz.. Değilse daha sonra münasip bir zamanda sorar.

Sohbet esnasında uyuma, esneme, geğirme, parmak çıtlatma, bir yere yaslanma, çevreye ilgisizce bakma veya daha başka hoş olmayan işler yapmamaya son derece dikkat edilmelidir. Hatta tesbih bile çekilmemeli, bütün dikkatleri sohbeta vermeli, vaktin ve sohbetin kıymeti bilinmelidir.

6. Bir şeyler ikram edilecekse sohbetten önce edilmeli, sohbet esnasında ilgi ve dikkatler dağıtılmamalıdır. İkram esnasında da gıybet, nemime, yalan, malayani gibi dilin afetlerinden sakınılmalı, nazik, kibar, edepli sözlerle hâl hatır sorularak gönül alınmalıdır. İkram, sünnettir diye Allah için yapılmalı, israf ve gösterişten kaçınılmalı, herkesin her zaman zahmetsizce yapabileceği, fakirlerin bile sıraları geldiğinde sıkıntıya girmeden yapabilecekleri ikramlardan olmalıdır. Asıl olan sohbettir. Hiç kimse ikram külfetinden kaçıp da sohbeti terk eder duruma

düşürülmemelidir. Kardeşlerine daha fazla ikram yapmak isteyenler, sohbet gününün dışında başka bir günü seçmelidirler.

7. Sohbetler Kur'an-ı Kerim okunarak başlanmalı ve bitirilmelidir. Meclisten ayrılırken, gelecek sohbetin zamanı ve mekanı belirlenmeli,sohbet esnasında olabilecek hataları gideren me'sur dualar okunmalıdır.

8. Sohbet zaman ve zemine göre uzatılıp kısaltılabilir. Bir sohbet ortalama 40-50 dakikadır. Dinleyenlerin ilgi ve isteği, konuşmacının durumu, ihtiyaçların icabı gibi durumlar müstesnadır.

9. Sohbet meclislerindeki hizmetlere gönüllü talip olunmalı, hizmet ehli belirlenmiş ise müdahâle edip düzen bozulmamalı, onlara teşekkür ve dua edilmelidir.

10. "Meclis emanettir" kaidesine uyulmalı, sır saklanmalı, mecliste geçen özel durumlar, başka yerlerde anlatılmamalı, izinsiz sohbeta insan getirilmemeli veya bu konuda bir müsamaha varsa, haddi tecavüz edilmemeli; getirilen kişi de cemaata tanıtılmalıdır. Sohbette öğrenilen bilgiler aile, akraba ve dostlara taşınmalı ve bereketlendirilmelidir.

11. Sohbet yerine giriş ve çıkışlarda son derece ihtiyatlı ve tedbirli olup dikkat çekmemeye özellikle çalışılmalıdır.

12. Sohbet arkadaşlarını çoğaltmak için gereken gayret gösterilmeli; sohbet meclislerinin çoğalması için gereken maddî manevî hizmet ve vazifeler aşk, şevk ve ihlasla yapılmalıdır.

Ancak tevfik ve sevab yalnızca Allah'tan beklenilmeli; başarı olmazsa ümitsizliğe düşülmeden yeniden bir muhasebe yaparak gayret ve çabaya devam edilmeli, başarı ihsan olunursa Allah (c.c)'den bilip

şükredilmeli, ucb, gurur, kibir, riya, süm'a, şan, şöhret, riyaset ve minnet gibi manevî kir ve hastalıklardan korunulmalıdır.

HALVET, UZLET, ÇİLE, ERBAİN

Tanımlar:

Halvet sözlükte yalnızlık, bir kenara çekilme, bir yerin boş olması, yalnız kalma veya biriyle baş başa kalma anlamına gelir. Tasavvufta ise önceleri günahtan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek¹ anlamında kullanılır iken zamanla, biraz daha özel bir anlam kazanmıştır.

Buna göre halvet, şeyhin emir ve tensibi ile müridin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesidir.² Bu işlem çoklukla kırk gün sürdüğü için Arapçadan alınma “erbain” ve bozulmuş olarak Farsçadan alınma “Çile” terimleri ile de ifade olunur.

Uzlet de bir köşeye çekilerek insanlardan uzak durma anlamında halvet ile ortaktır. Bazıları bu iki kelime arasındaki farklara dikkat çekmiştir. Buna göre halvet ağyardan, uzlet ise kendi nefsinden, nefsin isteklerinden ve Allah’tan alıkoyan meşguliyetlerinden

¹ T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, XV, 386.

² M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, s. 713.

ayrılmaktır. Halvette bir çok vücut, uzlette bir tek vücut vardır.

Halveti, “insanların arasında olsa bile Allah ile baş başa kalarak zikir ile ünsiyet, fikir ile meşguliyettir” diye de tarif etmişlerdir.¹ Özellikle Nakşibendiyye tarikatında bu türden olan “Hâlvet der encümen - toplulukta yalnızlık” temel prensiplerdendir. Bunun anlamı, salık halk arasında iken, her an Allah ile beraber olmalıdır. Kuşeyrî de arifi “kain ve bain” diye tarif eder. Yani “Halk içinde iken, onlardan ayrı kişi.”²

Ancak burada şu inceliğe de dikkat gerekir; böyle olurken bunu beraber olduğu insanlara sezdirmeme, onları kalbine muttali kılmama. Yoksa iş, riya ve sum’aya varır ki tehlikelidir. Zaten bir çok arifler, “halvette şöret, şörette afet vardır” diye zahirî halveti terk ederek batınî halvete yönelmişlerdir.

Batınî halvet, yani kişinin iç dünyasında (batınında -kalbinde) heran Hakk’ı müşâhede hâlinde olmasıdır. Yaşamının bir gereği olan insanlarla muamelesi onu, zahirini mütalaadan ve batınını müşahedededen alıkoymamalıdır. “Hakîkî hâlvet de budur” diyen nakşî’ler,³ şu ayeti bu mânâya delil getirirler: “Öyle erler vardır ki, ne ticaret nede alışveriş onları Allah’ı zikretmekten alıkoymaz.”⁴

Şu deyim de bu mânâda kullanılmıştır: “El kârda, gönül yârda.”

¹ Tehanevi, Keşşaf, I, 459; Abdu’l Mun’im Hufeyni, *Mu’cemu Mustalaahfi’s Süfiyye*, s. 92.

² Kuşeyri, *Risale*, s. 240. Süleyman Uludağ, D.İ.A. XV, 387.

³ Hani, *Âdâb*, s. 223.

⁴ Nur 37.

Tarihî Sebepler

Sûfilerin halvet ve uzleti tercih edişlerinde, kuşkusuz cemiyetin gitgide bozulmasının da etkileri vardır. Biraz sonra zikredileceği gibi, halvet'e Kur'an ve Sünnetten delil getiren sûfiler, bunu sünnete uymanın yanında "toplumun bozulması, din ve ahlak dışı davranışların yaygınlaşması, zulüm ve haksızlıkların artması gibi olumsuz gelişmelere karşı verdikleri mücadelenin başarıya ulaşamayacağı kanaatine varan bazı zahid ve sûfiler, hiçdeğilse kendilerini kurtarmak ve daha fazla günaha girmemek için bir köşeye çekilmeyi, zorunluluk bulunmadıkça toplum arasına girmemeyi tercih etmişlerdir.

Bir kısım zâhit ve sûfiler daha da ileri giderek evlerini terketmişler, mezarlıklarda, vîrânelerde, harâbelerde, hatta bazıları mağaralarda yaşamaya başlamışlar, bu yüzden "Şikeftiyye" diye tanınmışlardır.¹

Bunların bir kısmı son derece basit barınaklarda yaşar, bazıları da yerleşim bölgelerinden uzak yerlerde veya evlerin bir köşesinde tek başlarına hayat sürecekleri ve ibadet edecekleri küçük birer ibadethane yapardı. Savmaa, mihrap, zaviye ve mescit gibi adlar verilen bu tür yerlerde tek başlarına yaşayan münzeviler sadece Cuma ve cenaze namazları için yerleşim bölgelerine giderlerdi. İçinde toplum hayatına hiç karışmayanlar da vardı."²

Halvetin ve uzletin lüzumuna inanan âbit ve zahit sûfiler, zaman içinde bu hâlvetin şekli hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu görüşlere tanımları

¹ el-Lüma; s. 527; et- Taarruf, s. 21

² Süleyman Uludağ, D.İ.A. XV, 386.

yaparken “zahirî ve batınî halvet” diyerek kısaca işaret etmiştik.

Halvet ve Uzletin Amacı:

Halvet ve uzlet adı altında yalnız yaşamayı tercih ederek Hak ile olmak için halktan ayrı kalmalar, baştan beri sûfîlerin belirgin özelliklerindedir.

Halvetten amaçlanan nefsi terbiye, ruhu tasfiye ile mâsivâdan ilgiyi keserek Allah ile olma, dünya ve lüzumsuz meşguliyetlerden kurtulma, ömrü zikir, fikir, ibadet ve taat içinde geçirmedir.

Nefis, oyun ve eğlence ister, insanlarla düşüp kalkma ister. Hele de ehliyle olmayan sohbet ve birliktelikler, insan için maneviyatta birer engeldirler. İşte insan hâlvet ve uzlet ile nefsinin insanlardan uzaklaştırır, istediği oyun ve eğlence kabilinden şeyleri ona vermezse, onu zayıf düşürmüştür olur. Böylece nefsin üzerindeki tahakkümünü kırar. Nefsin tahakkümünün kırılması oranında ruh güçlenir, kalp nurlanır ve maneviyat gelişir.

Halvete girilen yer, güneş ışıklarının girmediği karanlık bir yerdir. Halvette kişi, çeşitli meşguliyetlerini bırakıp kendini ibadete verdiği oranda, kalbi açılсын diye bütün duyu organlarını da kapatır. Necmeddin Kübra der ki: “Halvet usulü ile uyanırken de duyu organlarının kapılarını kapatırsan, kalbî duyguların kapısı senin için ardına kadar açılır. Dikkatli düşünsene, uyanırken göremediğin pek çok şeyi, uyuduğun zaman görebiliyorsun.”¹

¹ Necmeddin Kübra, *Tasavvufî Hayat* s. 76.

Halvetin bir başka amacı da, kendi nefsinin şerrinden insanları korumaktır.¹ Onu yalnız bırakmakla, başkalarına kötülük, haksızlık ve zulüm yapmasına veya günah işlemeye onlara teşvikçi ve yardımcı olmasına fırsat vermemiş olmaktadır. Peygamber Efendimiz (sav) bu durumu “sadaka” olarak nitelemiştir.² Arzulanan tevazu ve mahviyyet ancak böyle gerçekleşebilir.

Bu konuya şu hadis-i şerif de işaret eder: Ebu Said'den: Resulullah (sav)'a:

- Ey Allah'ın Resülü! İnsanların en faziletlisi hangisidir? diye soruldu: Resulullah (sav) da:

- Canı ve malı ile Allah yolunda cihad eden mü'mindir, buyurdu.

- Sonra kim? diye soruldu. O da:

- Vadilerden bir vadi içinde yaşayıp Allah'tan korkan ve şerrinden insanların uzak olduğu kimsedir. buyurdu.³

Çile veya erbain olarak adlandırılan ve bir müşidin gözetiminde yapılan hâlvet ve uzlet, az bir müddetle sınırlı olan geçici bir durumdur. Dolayısı ile, kişinin topluma karşı olan sorumluluklarını ihlal etmez.

Suhreverdi bir şeye dikkat çekiyor: “Şartlarına riayet etmeden hâlvete giren sûfiler, fitneye düşer olurlar.”⁴

¹ Kuşeyri, *Risale*, s. 240.

² Ebu Zer (ra), sadaka verecek malı olmayan bir adam hakkında sorunca, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: "Başkalarına fenalık yapmaktan korun, zira bu, kendi nefesine yaptığın bir sadakadır." İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, X, 17.

³ Buhari, Cihad 2; Müslim, İmare 122-123; Nesai, Cihad 7; Fiten 13; Ahmed, Müsned, III, 37.

⁴ Avarif, s. 271.

Bu fitnenin sebebi, şeytanın müdahalesidir. İhlas ve istikametten onları alıkoyması, bir kısım keşif ve kerametler için hâlveti seçtirmesidir. Bu ise açık bir fitne ve sapmadır. Gerçek sûfiler, hâlvet ve uzleti dînî selameti, nefis ahvalinin yok olması ve amellerin Allah'a ihlasla yapılabilmesi için seçtiler.¹

Himmet ve gayretin yoğunlaştırıldığı yalnızlık, iç aleminin tasfiyesinde mutlak müessirdir. Bu yalnızlık hâli, şeriata mutabık ve Resulullah (sav)'ın sünnetine muvafık bir tarzda olursa kalbi nurlandırır, dünya rağbetini keser, zikrin tadına erdirir, namaz, Kur'an okuma ve benzeri her türlü ibadetin ihlasla yapılmasını sağlar.

Şeriata ve sünnet-i seniyye'ye uygun olmayan hâlvet ise, nefsi tasfiye ederek filozofların, dehriyyûnun, rahiplerin, brahmanların itina ettikleri, riyazata dayalı ilimleri elde etmeye yarar, çoğu zaman Allah'tan uzaklaştırır. Bu yola yöneleni şeytan ve edindiği riyazî bilgiler saptırır. O zavallı da kendisini maksadına ermiş sanır. Bu gibi hâller bir mürşid gereğini açıkça ortaya koyar.

Bunun için bilmek gerekir ki, hâlvet ve uzletten amaç, keşif ve keramet değildir. Yerinde geçtiği gibi Allah kulundan keramet değil, istikamet istemektedir.²

Sonuç itibariyle söyleyeceğimiz; hâlvet ve uzlet, zamanı istikamet üzere değerlendirerek kişiyi manen Allah'a yaklaştırmaya yarayan bir vesiledir, araçtır.

¹ Avarif, s. 270.

² age, s. 270-271.

Halvet ve Uzletin Faydaları

Gazalî, uzlet veya ihtilatın, fayda ya da zararının kişilere göre değişebileceğini ifade ederek başladığı babında,¹ uzletin faydalarını dinî ve dünyevî diyerek ikiye ayırır.

Ona göre uzletin zararları da vardır. Önce yararlarını sıralar. Biz oradan bazı özetler çıkarmak istiyoruz:

1. Uzletin birinci faydası, huzur içinde ibadet, tefekkür, insanlardan ayrılıp Allah ile baş başa kalmak, yer ve gök, dünya ve ahiret hususunda ilâhî sırları araştırmakla uğraşmak. Bu işler huzur ister. İhtilatla bu huzur sağlanamaz. İşte uzlet, bunları sağlamaya bir vesiledir, araçtır.

2. Uzlet ile çoğunlukla insanlar arasında bulunmaktan doğacak olan dedikodu, koğuculuk, riya, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmadan kaçınma ve benzeri günahlardan kurtulmak. Aynı zamanda insanlardan kendisine gelen dolaylı dolaysız kötülük, eziyet ve işkencelerden emin olmak.

3. Toplumunu saran fitne, kargaşa, münakaşa ve mücadelelerden kurtulmak.

Zararlarını Sayanlar

Dînî ve dünyevi bir çok faydalar vardır ki, insan bunlara ancak başkalarının yardımı ile ulaşabilir. Bu yardım da ancak, toplum arasına katılmakla sağlanır. Uzlette ise bu faydalardan mahrumiyet vardır. Bu da uzletin afetidir.

¹ Gazalî, *İhya*, II, 579-602.

Bu faydaları şöyle sıralayabiliriz: Okumak, okutmak, faydalanmak, faydalandırmak, edeblenmek, terbiye etmek, sevmek ve sevilmek, sevap kazanmak, karşılıklı haklara saygı göstermek, tevazu öğrenmek, görgü ve bilgiden tecrübeler edinmek, olaylardan ibret almak...¹

Bilindiği gibi İslâm'da asıl olan insanlarla iç içe olmaktır. Müslümanlara ve ğayr-i müslimlere karşı haklarımız ve vazifelerimiz vardır. “İyilerine yardım, günahkarlarına istiğfar ve nasihat, haktan ve hakkın destekçisi olmaktan yüz çevirenlerine davet, tevbe edenlerini sevmek, insanların bizler üzerindeki önemli haklarındanır.”²

“İnsanların en hayırlısı, onlara faydalı olanlardır.”³ diyen Peygamber Efendimiz (sav) “İnsanların arasına karışan ve onların eziyetine sabreden mü'min, insanlara karışmayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen mü'minden daha hayırlıdır.” diyerek⁴ bizi insanlarla iç içe olmaya özendirerek yönlendirmiş, sürekli hâlvet ve uzletten sakındırmıştır.⁵ Mahlukata hizmet, nafiye ibadetlerden üstün tutulmuştur.

¹ Gazali, age, II, 602-618.

² Deylemi, Firdevs'de Enes'ten riayet etmiştir.

³ Ali Muttaki, *Kenzu'l Ummal*, XV, 777. no: 43065, XVI, s. 128, no: 44154.

⁴ Buhari, Müslim, Nesei, Tirmizi, Ebu Davud ve Ahmet'ten naklen; Muttaki, *Kenzu'l Ummal*, I, 42, hn: 686.

⁵ Bizim, “İslâm Sancısı” kitabımız da sözü bu mihver etrafında dönderir. Mesela bkz. “İnsanlarla İç İçe” başlıklı yazı, s. 75-81.

Verilen Cevaplar

Bütün bu haklı gerekçeleri sayarak hâlvet ve uzlet aleyhinde olanlara, bu uygulamanın amacını ve insan ömründe çok da uzun olmayan geçici süresini hatırlatarak, müsamahalı olmalarını tavsiye ederiz. Hâlvetteki amaç gerçekleştirilebilirse, ondan sonra cemiyete dönmek daha faydalı ve etkili olacaktır kuşkusuz.

Bu görüşümüze, Suhreverdî’den aktaracağımız şu kısca destek vermektedir: “Sâlihlerden biri, diğer bir kardeşini cihada çağırarak için bir mektup yazar.

Kardeşi de ona şöyle bir mektupla cevap verir. “Ey kardeşim, bütün gedikler benim için bir yerde toplanmış ve kapısı da üzerine kilitlenmiştir.”

Bu mektup üzerine o sâlih kişi de şunları yazar: “Eğer insanların tümü senin yaptığın gibi bir köşeye çekilmeyi tercih etseydi, müslümanların düzeni bozulur ve kafirler galip gelirdi. Bu yüzden bize herşeyden önce cihad ve gaza lazımdır.”

Buna cevap olarak kardeşi de şöyle yazar: “Eğer insanlar benim yaptığımı yapsalar, tekkelerinde ve seccadelerinde oturarak samîmî bir şekilde: “Allahu Ekber” deselerdi, Konstantiniyye’nin surları kendiliğinden yıkılırdı.”¹

Suhreverdî, insanların arasında böyle sâlihlerin oluşunun ailesi, komşuları ve memleketi için bela ve musibetlere, ilâhî azaba karşı bir hıfz ve himaye vesilesi

¹ Suhreverdî, *Avarif*, s. 137. Tercüme biraz karışık yapılmış. Biz aslına da bakarak anlaşılır biçime çevirdik.

olduklarına dair bazı hadis ve eserleri zikreder.² Bunlardan biri Taberanî'den rivayetle şöyledir: “Cenab-ı hak, sâlih ve samîmî bir Müslüman sebebiyle onun komşularından ve yakın çevresinden yüz kişiyi bela ve musibetlerden korur.”

Nitekim bazı hadislerde yaşlılar, çok namaz kılanlar, süt emen çocuklar, otlayan koyun ve kuzulara bakarak Allah (azze ve celle)'ın azap indirmediğini bildiren rivayetler de meşhurdur.¹

Kur'an'da da bu konuya işaretler vardır. Mesela bir ayet-i kerime şöyledir. “Hâlbuki sen içlerinde iken Allah onlara azâb edecek değil idi, istiğfar ettikleri hâlde de Allah onlara azâb edecek değil.”²

Bu ayetin tefsirinde Elmalılı Hamdi şunları söyler: “Nitekim hiçbir kavim, peygamberleri içlerinden alınmadan toplu azaba uğratılmamıştır. İyiler içinden de kötüler zuhur edip, zulüm yapmaya ve zulümde aşırı gitmeye başladığı zaman, zulüm ve isyanın olumsuz etkisiyle meydana gelecek olan fitnenin zararı iyilere de dokunduğu gibi, kötüler içinde fevkalade iyiler zuhur etmeye başladığı zamanlarda az da olsa o iyilerin yüzü suyu hürmetine o kötülerin hak ettikleri ceza ve azab affa veya tehire uğrar. Kötüler azabı celbettiği gibi iyiler de rahmeti celbeder.”³

İbrahim Canan çok geniş bir izahtan sonra şöyle bir başlık atar: “Emr-i Bi'l-Ma'ruf Ve Nehy-i Ani'l-Münkeri Terk” ve buna şu cevabı verir:

² Suhreverdi, age, s. 135 – 137, Avarifte geçen bu rivayet Taberani ve Beyhaki'den alınmıştır. Bk. Suyuti, *Camiu's Sağır*, II, 133

¹ Mesela bkz. Suyutî, *Camiu's Sağır*, II, 113.

² Enfal 33.

³ Bkz. Hak Dini Kur'an Dili, mezkur ayetin tefsiri.

“Bir kısım dinî naslar, fitnenin fazlaca ilerlediği durumlarda emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin terkedilmesi gereğini ifade ederler. Alâkalı bahiste yeterince açıklandığı üzere, fitneyi önleyici en mühim tedbirlerden biri olarak imkânı nisbetinde herkese şâmil bir farz kılınan emir ve nehiy vazifelerinin yine fitnenin önlenmesinde bir tedbîr olarak terkedilmesinin emredilmesi, ilk nazarda mütenâkız bir durum olarak değerlendirilebilir. Aslında bu yasak da, fitnenin önlenmesi hususunda İslâm'ın verdiği ehemmiyetin bir başka delili olmaktadır. Zira görüleceği üzere, emr-i bi'l ma'rûfun terkedilmesi emri de fitneyi tahrik etmemek, büyütmemek için verilmiştir. Zira öyle ahvâl ve şartlar tasvir edilmektedir ki, o durumda emir ve nehiyde bulunmak fitnenin artmasına sebep olmaktadır.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkeri terkle alâkalı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şu âyet vardır: "Ey iman edenler, siz kendinize bakın, siz doğru yolu buldukça sapıtanlar size zarar vermez."¹

Bu âyet ile, Kur'ân-ı Kerîm'in diğer birçok âyetleri ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in pekçok hadisleriyle sâbit olan emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin farziyetinin ortadan kaldırılmış olmadığına dair âlimlerin ekseriyetinin ittifâkına rağmen, bazı durumlarda farziyetin kalkacağı da ifade edilmiştir.

Hiz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve ashâb-ı kirâm devrinden beri bu âyet, ihtilâflı anlayışlara sebep olmuş, durumun tavzîhi için, bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından açıklamalar yapılmıştır. Hadislerde gelmiş olan tavzîhlere ve âlimlerin yaptığı şerhlere dayanarak peşinen

¹ Maide, 105.

söyleyebiliriz ki, bâzı şartlar çerçevesinde emr-i bil-ma'rufun terkine yer verilmesi inkârı gayr-ı kâbil bir gerçektir. Bunu ifade eden, te'yid eden rivayetler çoktur.

Bunlardan birini Abdullah İbni Amr İbni'l-Âs rivâyet eder: "Biz bir gün Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in etrafında oturuyorduk. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) fitneden söz etti ve dedi ki:

"İnsanları vaadlerini tutmaz, emanetlere ihânet eder ve iyilerle kötüler şöyle karma karışık olup - parmaklarını kenetleyerek gösterir- birbirinden tefrik edilemez hâlde görürseniz (işte o zaman fitne gelmiş çatmıştır)." Ben yanına giderek

"Sana feda olayım, o zaman ne yapmamı tavsiye edersin?" diye sordum. Dedi ki:

"Evine kapan, dilini tut, ma'rufla amel et, münkeri de terk et, kendi nefsinin (ve yakınlarının) kurtarmaya, korumaya çalış, başkasının işiyle meşgul olma."

Bir başka rivayette aynı tavsiye İbnu Ömer'e de yapılır. Lafzan aynı olmakla beraber mefhum olarak eve çekilmeyi, karışmamayı emreden hadisler, Ebû Zerr, Muhammed İbnu Mesleme gibi başka sahabelerden de gelmiştir. Bu çeşit rivayetlerden en câmi' ve en açık olanı Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî'den gelen rivayettir. Der ki: "Ebû Sa'lebe el-Huşeynî'ye sordum:

"Ey Ebû Sa'lebe, "Siz kendînze bakın" âyeti için ne dersin?" bana

"Allah'a kasem olsun bunu tam adamına, mes'eleyi iyice bilen birine sordun. Zira bu âyet hakkında ben, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sormuştum. Cevâben demişti ki:

"Hayır, irşâd işini bırakmayın. Aksine ma'rûfa uyun, münkeri nehyedin. Ancak, ne zaman mûcibiyle amel edilen bir cimrilik, peşinde gidilen hevesât görür, insanların (mal, mevki gibi menfaatlere aldanarak) dünyayı âhirete tercîh ettiğine, re'y sâhiblerinin (Kur'ân, hadis ve icma'yı bir tarafa iterek) kendi re'y ve düşüncelerini beğendiklerine şâhid olursan o zaman, kendi başının çâresine bak, başkasıyla uğraşmaktan vazgeç."

Burada, irşâd faaliyetlerinin terkini meşrû kılan - cimrilğin artması, dünyanın dîne tercîh edilmesi, hevesatın peşine düşülmesi, dinî disiplini terkederek şahsî görüşlere uyulması gibi- içtimâî bozulmalara, başka rivayetlerde mülkün (devletin) küçüklerin eline geçmesi, büyüklerin fuşâ düşmeleri, ilmin rezil kimselerin elinde kalması gibi başka hususlar da ilâve edilir.

İslâm âlimleri bu çeşit yâni emr-i bi'l-ma'rufun terki ile alâkalı rivayetleri şöyle değerlendirmişlerdir: Ekseriyetin benimsemesi ise fenalıkların cemiyette baskın bir hâl aldığı veya fâillerinin mütecâviz ve şirret olmaları sebebiyle, kişi yapacağı müdâhâle ile münkeri bertaraf edemeyeceği veya bu faaliyetinden fayda hâsıl olmaksızın kendisine zarar geleceği hususunda zann-ı gâlib hâsıl olduğu durumlarda, bir başka ifâde ile şerhler çoğalırken hayırlılar zayıf duruma düşerse, emr-i bi'l-ma'rufu terk hususunda ruhsat vardır, selef bunda ittifak etmiştir."¹

Bütün bunlar belli bir amaç için geçici olan hâlvete hoş bakmamıza sebep olabilirler.

¹ İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, II, 392-394.

Uzletin Delilleri

Sûfiler, hâlvet ve uzlet için Kur'an ve sünnetten deliller getirirler. Bunlardan bir kaçını zikrederim.

Kur'an'dan Deliller: Kur'an'ın delillerini, nüzulundan öncekiler ve sonrakiler diye ikiye ayırmak da mümkündür. Önce öncekilerden örnekleri görelim.

1. Allah Teala Musa (as) için O'nu düşmalarından kurtardıktan sonra şöyle buyuruyor: “Musa ile otuz gece (bana ibadet etsin diye) sözleştik ve ona on gece daha ekledik; böylece Rabbının tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu.”¹

Tefsirlerde açıklandığına göre Musa (as) bu müddeti tamamen oruçlu geçirmiştir.² Suhreverdi, bunun hikmetini “midenin yiyeceklerden hâli olarak boş bulunması, Musa (as)'yı Cenab'ı Hak ile konuşmaya hazır hâle getirmesi” olarak açıklamıştır.³ İnsana hicapları kaldırarak İlm-i ledün kapılarını açan kırk günlük erbain, çile, uzletin aslı da buradan gelmektedir.

İbn-i Teymiye bu ayetin uzlete delil olmasını yanlış bulur. Gerekçesi, bunun Hz. Musa şeriatından olup, Muhammed (as) şeriatından olmamasıdır. Tıpkı, cumartesi yasağı (sept) ve bazı yiyeceklerin onlara haram kılınıp bize helal kılınması gibi.⁴ Peygamberimizin Hıra'ya çekilişini de, nübüvvet öncesi sayar.⁵

¹ A'raf 142.

² M.Ali Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, I, 469, Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 51.

³ Suhreverdi, *Avarif*, s. 264.

⁴ Mecmu'a Fetava, X, 395.

⁵ Mecmu'a Feteva, ay.

Hıra'da uzletin nübüvvetten sonra oluşu, bizzat hadiste zikredilir. Az sonra görülecek. Hz. Musa'nın şeriatı olmasına gelince, bilindiği gibi "bizden öncekilerin şeriatı" fıkıh usulünde belirli şartlar çerçevesinde bizim için de başlı başına bir delildir.

Aslında semavî şariatların hepsi birdir.¹ Çünkü kaynak birdir. Ancak, İbn Teymiye'nin de işaret ettiği gibi Allah Teala, bazı şeyleri bazı kavimlere yasaklamış,² dînî özünü bir olmasına rağmen bazı ibadet şekillerini de değiştirmiştir. Ancak hükmünün ortadan kaldırıldığına (nesh) dair bir delil yoksa, Kur'an ve sünnetin haber verdiği eskilerin şeriatı, bizim için de bir şer'î delildir. Bu, bir kısım Hanefî, Şafîî, Malikî ve Hanbelî'lere göre, geçerli, müstakil bir delildir.

İbn Teymiye'nin işaret ettiği sept (Cumartesi avlanma yasağı) ve bazı yiyeceklerin haram kılınmasına gelince bu, ayetten de anlaşılacağı üzere hem yahudilere özeldir, hem de Kur'an ve sünnetle neshedilmiştir. Bunda tartışma yoktur.

Ancak uzlette de olduğu gibi İslâm bilginleri arasında, "eskilerin şeriatı bize delil olup olamayacağı" tartışması, İslâmî kaynaklarda zikredilen ve neshedilip edilmedikleri nass'ın sıyak ve sibakından anlaşılmayan eski şeriatlara ait hükümlerdir. Tartışmanın sonucunu da az önce yazmıştık.

Dolayısıyla hakkında nesh'e veya tahsise dair hüküm bulunmayan bir konuyu, hüküm bulunan "sept" veya "bazı yiyeceklerin yahudiye haram kılınması"na

¹ Şūra 13-15.

² En'am 146.

benzetmek ve “biz de mi sept yapalım?” demek, fikhen yersizdir.³

Bununla beraber İbn Teymiye bütününüle hâlvete karşı çıkmaz. Ona göre “insan için mutlaka dua, zikir, fikir, salat, nefsinin muhasebe ve kalbini ıslah için nefsiyle baş başa kalacağı yalnızlık vakitlerine de ihtiyaç vardır. Bu yalnızlık ya evinde olur, Tavus’un dediği gibi: “Evi, kişiye ne güzel savmaadır.”¹ (Ya da başka bir yerde.) Mutlak olarak ihtilatı tercih de hata, yalnızlığı tercih de hatadır. Bundan veya ondan muhtaç olduğu miktarı veya hangi hâline en uygun olanı seçmek de, özel bir değerlendirmedir.²

Daha önce de belirtildiği gibi tasavvufta da uzlet devamlı değil, geçici bir zaman içindir ve İbn Teymiye’nin de bir kısmını saydığı faydaları elde etmeye yarayan bir vesiledir, araçtır. Dolayısıyla mutasavvıflar ile İbn Teymiye arasında sanıldığı gibi büyük anlaşmazlık yoktur. Bazıları onun koca bir cildi “İlmu’s sülûk” diye tasavvufa ayırmasını görmezlikten gelerek, bütününü onu tasavvufa karşıymış gibi göstermeye çalışmaları doğru değildir.³

³ Eskilerin şeriatı ile ilgili görüşler için bk. M. Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolijisi*- fıkıh usulu- s. 293- 296.

¹ Savmaa; dünyadan el etek çekerek uzlete çekilenlerin ibadet için oturdukları yer, uzletgah, halvethane, zaviye.

² İbn Teymiye, age, X, 426

³ Yeri gelmişken hatırlatalım; Tıblavî Mahmud Sa’d, *İbn Teymiyye’de Tasavvuf* diye bir kitap yazmıştır. Ali Durusoy’un çevirdiği bu kitap, İnsan Yayınlarından 51 numara ile çıkmıştır. İstanbul, 1989.

2. Hz. İsa ve Yahya (as) yalnızlığı seven, hayatlarında uzlet ve hâlvetin örnekleri görülen peygamberlerdendir.⁴

3. Hz. Meryem doğar doğmaz Beytu'l Makdis'e adanmış bir kızdır ve bütün günlerini mescit içinde ibadetle geçirmektedir. Onun ihtiyaçlarını Hz. Zekeriya (as) karşıladı. Al-i İmran ve Meryem surelerinde anlatılan onun yaşantısı, uzletin en açık delillerinden sayılabilir. Kur'an öncesi bu davranış, hep saygı ve takdirle karşılanmış güzel bir davranış olarak kabul görmüştür. "Eskilerin şeriati", zikredildiği gibi belli şartlar çerçevesinde bizim için de dînî bir delildir.

4. Kur'an'da "Ashab-ı Kehf" olarak övgü ile anlatılan örnek gençlerin de hayatında uzlet açıkça görülmektedir. Kehf suresi 9-26. ayetlerde anlatılan bu "mağara arkadaşları", zalim bir kralın karşısında kahramanca imanı savunmuşlar, sonra da onun fitnesinden kurtulmak için bir mağarada uzlete çekilmişlerdir. Allah (cc.) onları orada 309 sene uyutmuştur. Uyandıklarında mağarada bir gün, yada daha az kaldıklarını zannediyorlardı. İçlerinden birini yiyecek için şehre gönderdiler ve tenbih ettiler: "Gayet nazik davran ve gizliliğe dikkat et; kimseye durumu sezdirme.¹ Gerekçeleri de açıktır: "Çünkü eğer onlar size muttali olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler, veya kendilerine çekerler ki o zaman ebediyyen iflah olmazsınız"²

Tabi şehre giden genç 309 yıl öncesinin parasını çıkarınca olanlar olur. Meğer geçen bu üç asır sonunda

⁴ Elmalılı, age, VII, 444

¹ Kehf 19.

² Kehf 20.

zalim ve kafir krallar gitmiş, yerine müslüman krallar gelmiş ve halk da hak dînî kabul etmiş...

Zaten aşağı yukarı her Müslüman tarafından bilinen kıssanın bundan sonrası için Kehf suresine ve tefsir kitaplarına bakılabilir. Bizi ilgilendiren, “hüküm” başlığında belirttiğimiz gibi, eğer dinde fitneye düşme tehlikesi varsa insanlardan ayrılıp uzlete çekilmenin ve yalnız yaşamanın caiz, hatta mendup olmasıdır.³ Ashab-ı Kehf de bunu yapmış ve Allah (cc) tarafından övülerek herkese örnek gösterilmişlerdir.

5. Hz. İsa’dan sonra “Ruhbanlık”ın çıkışı da, Ashab-ı Kehf’e benzer şartlardan olmuştur. Konuyla ilgili ayette Allah Teala şöyle buyuruyor: “Sonra bunların izinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik, Meryem oğlu İsa’yı da arkalarından gönderdik, O’na İncili verdik ve O’na uyanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızası kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardı.”¹

Rehbet, çok korkmak; Rehban veya ruhban, Rahibin mübalağası ile “çok korkan” demektir. Buna göre ruhbanîyyet, büyük bir korku hissiyle çekilip dünya lezzetlerini terkederek zühd ve nefsin isteklerine karşı çıkmak suretiyle ibadette aşırı gitmektir ki esasen ruhban’a mahsus fiil ve davranış demektir.²

Yukarıdaki Ashab-ı Kehf kıssasında da kısaca belirtildiği gibi, Hz. İsa’nın göğe yükseltilmesinden sonra

³ Zuhayli, *Tefsiru’l Münir*, XV, 220,231; XXVII, 343

¹ Hadid 27.

² Elmalılı, age, VII, 443.

mü'minler zorbalar tarafından tazyike uğramış, kaç defa katliama maruz kalarak kırılmışlar, pek az kalmışlardı. Onun için fitneye düşmekten korkarak dinlerini korumak ve kendilerini samimiyetle ibadete vermek üzere ruhbaniyeti seçip dağ başlarına, gizli yerlere çekildiler.

Taberî'nin Abdullah bin Mes'ud (ra)'dan naklettiğine göre Rasulullah (sav) buyurmuştur ki: “Bizden öncekiler yetmişbir fırkaya ayrıldılar, içlerinden sadece üçü kurtuldu. Diğerleri helak oldu. Üç firkadan birisi, meliklerle karşılaştı. Allah'ın dînî ve Meryem oğlu İsa'nın dînî üzerine onlarla çarpıştılar, melikler onları öldürdüler. Firkalardan birinin de meliklerle çarpışmaya güçleri yoktu. Bu yüzden onların kavimleri arasında ikamet edip Allah'ın dînîne ve Meryem oğlu İsa'nın dînîne davet ediyorlardı, melikler bunları da katlettiler ve bıçkılarla biçtiler. Diğer bir fırkanın ise ne meliklerle çarpışmaya, ne de onların kavimleri arasında ikamete güçleri yoktu, bunlar da çöllere ve dağlara çekilerek oralarda rahip oldular.”¹

Katı kalpli zalimlerin arasından çıkan bu insanlar, ayette de belirtildiği gibi Allah kendilerine emretmemişken bu ruhbanlığı icad etmişler, içlerinde barındırdıkları rikkat, şefkat ve merhametle ibadete kendilerini vermişler; yeme, içme, giyinme ve evlenme gibi nefsin isteklerinden imtina ederek kendilerini meşakkat ve sıkıntılara sokmuşlar, insanlardan ayrılarak savmaa veya mağaralarda ibadete koyulmuşlardır. Bütün bunları sırf Allah'a manen yaklaşarak rızasını kazanmak için samimi olarak yapmışlardır.

¹ Elmahlı, age, VII, 443-444, Suyuti, *ed-dürri'l Mensur*, VIII, 64. Zuhayli, age, XXVII, 33

Ancak ibadet noktasında emredilenle yetinseler ve kendilerini şiddete sokmasalardı, kuşkusuz dînîn özüne daha uygun olurdu. Nitekim ayetin ifadesiyle “sonra da ona layıkıyla riayet edemediler”

Elbette ona riayet edenler de vardı ve mükafatlarını da aldılar. Ama ekserisi yoldan çıkarak fasık oldular... Çünkü bir ömür böyle yaşamak, insan tabiatına aykırıdır.

Onların durumu, hâli için “ayetle zemmedilmiştir” diyen müfessirler olduğu gibi,² “Meşru olmayan bir durumun karışmaması şartıyla Allah rızası için adakta bulunup yapılması gerekli görüldüğü takdirde yerine getirilmesi vacip olan ihtiyarî bir ibadet” diyerek meşru görenler de vardır.¹

Unutulmamalıdır ki tasavvuftaki uzlet, hâlvet, çile ve erbain, tezkiye ve terbiye amacıyla geçici, hatta insan ömrüne göre çok kısa bir zaman içindir.

6. Kur'an'da zikredilen başka iki delile de işaret edelim. İlki: “Rabbının adını zikret. Bütün varlığıyla ona yönel.”²

Müfessirler buradaki “tebettül - tam bir kesilme” ile kasdolananın herşeyden kendini alarak tam bir ihlas ve tevekkül ile ibadete yönelme, başkalarından ümidi keserek onlara itimat etmeme, mâsivâdan uzak olma olduğunu söylerler.³

² Aynı görüşte olan Zuhayli, İbn Kesir'den delil getiriyor; bkz. *Tefsiru'l Münir*, XXVII, 338.

¹ Elmalılı, age, VII, 444.

² Müzemmil 8.

³ Muhtasar'u İbn Kesir, III, 564; Sabuni, age, III, 466, Elmalılı, age, VIII, 400, Konyalı Mehmet Vehbi, age, XV, 6209

Abdulkadir İsa (ks) Ebu's Suud'un açıklamalarını da şahit getirerek, bu ayetin uzlete delil olacağını söyler.⁴ Doğrusu buradan doğrudan bir delil çıkarma işine ikna olamadık.

7. İkincisi: “Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda (itikafta) kadınlarla birleşmeyin”⁵ ayetinde ifade edilen “itikaf” ibadeti, bir nevi uzlettir. Biraz sonra sünnetten delil getirirken de görüleceği gibi, Resulullah (as) Efendimiz oruç farz olduktan sonra onu hiç terketmemiştir. Böylece itikaf, önemli bir sünnet olmuştur.

Daha önce birkaç kere de ifade edildiği gibi tasavvufta kabul edilen ve tekkelerde uygulanan halvet ve uzlet sürekli değildir. Uzlet kadar sohbet ve hizmet de önemlidir. Dolayısıyla tekke mensupları kimi halvet, kimi uzlet, kimi sohbet, kimi de zahmet ve hizmet ehlidir.

Sünnetten Deliller: Sûfiler, hâlvet ve uzletin İslâm dînindeki yerini göstermek için, peygamberimizin yalnızlıktan, uzun sükût ve derin tefekkürden hoşlandığını anlatarak söze başlarlar. Gerçekten de peygamberimiz özellikle de nübüvvete yakın ve ilk yıllarında uzun uzun yalnız kalır. Mekke'ye yakın Nur dağındaki Hira mağarasında uzlete çekilirdi.

Vahy'in başlangıcını anlatan Hz. Aişe (r.a)'nin rivayet ettiği meşhur hadis, şöyle başlamaktadır: “Resulullah (sav)’a vahy olarak ilk başlayan şey, uykuda gördüğü sâlih rüyalar idi. Rüyada her ne görürse, sabah aydınlığı gibi aynen vukua geliyordu. (Bu esnada) ona yalnızlık sevdirmişti.

⁴ Hakaik Ani't Tasavvuf, s. 244. Tercemesi s. 137.

⁵ Bakara 187.

Hira mağarasına çekilip orada, ailesine dönmeksizin birkaç gece tek başına kalıp, tahannüste - ibadette bulunuyordu...”¹

Bu hadis vahyin Resulullah (a.s)’a sadık rüya şeklinde geldiğini belirtir. Yani, uykuda görülenin sabahleyin aynen çıkması. Bu, altı ay sürdüğü söylenen bir alıştırma, hazırlık dönemidir. İbn Hacer: “Kırk yaşını tamamlayınca, doğduğu ay olan Rebiülevvel ayında, peygamberlik rüya ile başlamış olmalı, aynı yılın Ramazanında da uyanık haldeki vahy başlamalı” der.²

Bu rivayet ile hâlvet ve uzlet arasındaki alakayı ifade eden bir hayli sözleri cemedan Abdulkadir İsa, ortaya bir de iddia getirir: “Hira işi risaletten öncedir. Hüküm ise risaletten sonradır. Nasıl delil olabilir?”¹

Bir çok şarih olaya açıklık getirici sözler söyler. Ancak, bu iddia baştan geçersizdir. Çünkü Hz. Aîşe, mağaradan önce risaletin sadık rüya ile başladığını çok açık olarak ifade ediyor. Bunun müşküllük neresindedir ki?

Kuşkusuz, Resulullah (sav)’ın bu hâli de Mü’minler için numunedir. Onun için başlangıçta olanlar için hâlvet ve uzlet daha iyidir. Efendimizin hâli de bu idi.² Şeyhlerin müridleri için hâlveti tercih edişlerinin asıl sebebi de budur. Sabredenlerse, gör bak ne lütuf ve fetihlere ereceklerdi.

¹ Buhari, Bedü’l Vahy, Enbiya 21, Tefsir, Alak Ta’bir 1; Müslim, İman, 252 (160), Tirmizi, Menakıp, 13 (3636).

² İbrahim Canan, *Kütüb’i Sitte Muhtasarı*, XV, 393.

¹ *Hakaik Ani’t Tasavvuf*, s. 247.

² age, 246.

Peygamber Efendimiz halvet hâllerini daha sonra her ramazan ayının son on gününde camide devam ettirdiler. Bilindiği gibi buna itikaf diyoruz.

Ebu Said'den Resulullah (sav)'a:

- Ey Allah'ın Resülü! İnsanların en faziletlisi hangisidir? diye soruldu: Resulullah (sav)'de:

- Canı ve malı ile Allah yolunda cihad eden Mü'mindir, buyurdu.

- Sonra kim? diye soruldu. O da:

- Vadilerden bir vadi içinde yaşayıp Allah'tan korkan ve şerrinden insanların uzak olduğu kimsedir buyurdu.³

Müceddid, Allame, Şeyh Eşref Ali Tanevi, bu hadisin açıklaması babında şunları söylüyor: “Hadisten çıkan netice: Uzlet. Pek çok ehlullahın halk ile az ilişki kurmak ve bir köşeye çekilme adeti vardır. Hadiste bunun cevazı ve bir çeşit fazileti zikredilmektedir. Hadiste uzletin gerçekleşmesiyle ilgili şöyle bir işaret vardır: Eğer kişinin halka karışması ve onlarla beraber olması durumunda kendisinden şer sadır olma veya halktan kendisine bir şer gelme ihtimali varsa, uzlete çekilmeye cevaz vardır. Keza hadiste şöyle bir işaret de vardır:

Eğer birisi halka karışma neticesinde hayırlı ve faydalı oluyorsa o zaman bu daha efdaldir. Ve bundan dolayı mü'min mücahidin uzlet sahibi kimseden daha faziletli olduğu söylenmiştir. Müslümanlara faydası olan kimsenin celvet hâlinde (halk arasında) olması daha iyidir. Eğer faydası yok ise, aksi durum söz konusu ise

³ Buhari, Cihad 2; Müslim, İmare 122-123; Nesai, Cihad 7; Fiten 13; Ahmed, Müsned, 3/37.

onun için hâlvet daha iyidir. İşte bu meselenin özeti budur.”¹

Peygamberimiz, Allah’ın razı olduğu kulları anlatırken, tenhâlarda tek başına zikir, fikir ve ibadette olanlardan örnekler verir, Nitekim, Allah’ın arşının gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan birini de, “ıssız bir yerde, Allah’ı tek başına zikrederken gözlerinden yaşlar boşanan kimse” olarak ifade eder.² Bütün bu rivayetler uzlet ve hâlveti teşvik eden hadislerdir.

İslâm dînî cemaatı ve emr-i bi’l ma’rufu çok emretmesine rağmen, fitne zamanında kişinin kendi başının çaresine bakması için başkasıyla uğraşmaktan vazgeçilebileceğini bildirmiş,¹ İnsanların şerrinden korktuğu için münkerden nehyetmeyi bırakanın, halkı terketme özrünü hoş karşılamıştır.² Cemaat ve imamın (İslam devlet başkanı) yok olduğu ortamlarda “Mevcut fırkaların terkedilerek, hatta bir ağacın köküne dişleriyle tutunabilirse yapılıp, ölüm gelinceye kadar yalnızlık tavsiye edilmiştir.³ Bunlar öylesi dönemlerdeki uzletin önemini ifade ederler.⁴

¹ *Hadislerde Tasavvuf*, s. 92.

² Buhari, Ezan 36, Zekat 16, Rikak 24, Hudud 19, Müslim 91 (1031), Muvatta 14 (952-953), Tirmizi, Zühd 53 (23929), Nesai, Hudud 2 (8-222-223).

¹ Ebu Davut, Melahim, 17 (4341).

² İbn Mace, Fiten 21 (4017).

³ Buhari, Fiten 11, Münafık 24, Müslim, İmret 51; İbn Mace, Fiten 13.

⁴ Bu konuda yapılmış güzel bir çalışma için bk. İbrahim Canan, *İslâm Işığında Anarşi*, s. 136-143. 240-248.

“Kırk gün süre ile ihlasla Allah’a ibadet eden kimsenin, Kalbinde lisanına akan hikmet pınarları oluşur.”⁵ hadisi erbain’in süresi için açık bir delildir.

Aşağıdaki şu üç rivayet de, Gazali’nin ifadesine göre uzlet tercih edenlerin delillerindedir:⁶

1. “Kurtuluş çarelerinin neler olduğunu” kendisine soran Abdullah b. Amir el-Cüheni’ye Resulullah (sav) efendimiz şöyle buyururlar: “Evinde otur, dilini tut, hatalarına ağla.”⁷

2. Peygamberimiz (sav):

-İnsanların en faziletlisi kimdir? sorusuna:

-Canı ve malı ile Allah yolunda cihad eden mü’mindir, diye cevap verdiler.

-Sonra kim, sorusuna da:

-Bir dağa çekilip kimseye kötülüğü dokunmadan Rabbına ibadet edendir, buyurdular.¹

3. Peygamberimiz, İnsanların en hayırlısı olarak cihada hazır bir mücahidi anlattı. Ondan sonra insanların en hayırlısını da şöyle ifade buyurdu: “İnsanların en hayırlısı, koyunlarının başında bulunup namazını kılan, zekatını veren ve malında Allah hakkı olduğunu bilen ve insanların kötülüğünden uzaklaşan kimsedir.”²

Sünnetten delillerimizi uzlet hakkında iki bab’ı anlamakla bitirelim. Umarım bir fikir vermede yardımcı olurlar. İbn Mace Fiten 13 de “Bubu’l Uzlet”, Buhari ise

⁵ Acluni, *Keşfu’l Hafa*, II, 224.

⁶ Gazali, *İhya*, II, 576-578.

⁷ Tirmizi, *Zühd* 61, Ahmed IV, 148-158-159.

¹ Buhari, *Cihad* 3, *Rikak* 34, *Müslim*, *İman* 122-123, *Tirmizi*, *Fedailü’l Cihad* 2; *Nesar*, *Cihad* 7; *İbn Mace*, *Fiten* 13, *Ahmed* III, 37.

² *Tirmizi*, *Nesai*, *Taberani*.

Rikak 34 de “Babün el-Uzlet’ü Rahatun Min Hullati’s Sev’i” adıyla başlıklar zikrederler.

Uzletin Hükümü

Çoğunlukla³ mutasavvıflar, halvet ve uzlet için bidat hükümünü vermeyi reddederek onun Allah’ın kitabı ve Rasülünün (sav) sünnetinde vurgulanan bir emre imtisal olduğunu söylerler.¹ Sûfilere göre itikaf da bir nevi halvet ve uzlettir.²

Zâhid ve sûfilerin zahiri hâlvat hayatı ve bu konudaki fikirleri Ebu’l Ferec İbnu’l Cevzî, Takiyyuddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi alimler tarafından eleştirilmiştir.

Halveti sünnet ve bid’at olarak ikiye ayıran İbn Teymiyye, halvetle ilgili hadislerin çoğunun zayıf, bir kısmının da uydurma olduğunu söyler. Ona göre cemaattan ayrılma anlamına gelen hâlvat bid’attır, sünnete uygun hâlvat ise faydalıdır.³

³ Bkz. İmam-ı Rabbani gibi bazı Nakşi Şeyhleri. “Yolumuz sohbet yoludur. Halvette şöhret, şöhrette afet vardır. Hayır, hak için olan topluluktur. Sohbe devamla hakiki imana erişme nasib olur.” (*Mektubat*, 2/1466. 481. mektup) diyerek, bid’at olduğu gerekçesiyle halvete karşı çıkmıştır. Zikredildiği gibi Nakşilerde esas olan “Halvet der encümen-toplulukta yalnızlık”tır. Buna “Batini Halvet” de denir. Ancak bu tarikatta da halvet büyük ölçüde kullanılmış, usul ve âdâbı tesbit edilmiştir. Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi, *Camî’ul Usul*’de bunları 25 madde halinde sayar. s. 461-464. İmam Rabbani, elinde olmadan uzlette olduğunu söyler II, 724, 531. Mektup.

¹ Abdulkadir İsa, age, s. 244; Tercemesi, s. 136.

² Abdulkadir İsa, age, s. 251.

³ Süleyman Uludağ, D.İ.A, XV, 387; İbn Teymiyye, *Mecmu’u Fetava*, X, 403-407, 425, el-Furkan, s. 83.

Sonuç itibariyle İslâm'da asıl ve efdal olan insanlarla olmaktır, ihtilattır. Bu sebeple normal şartlarda devamlı hâlvet ve uzlet meşru değildir. Ancak, belli amaçları gerçekleştirmek için az bir müddet içinde sınırlı ve geçici olan uzlette bir beis yoktur. Hatta sonucunun hayırlı olması itibariyle hayırlı bir vesîledir, araçtır.

Bu noktada itikaf ibadetinin kıymetini pek de bilemeyen Müslümanların işe önce onu değerlendirmekle başlamaları gerekir.

Kur'an ve sünnette anlatılanların hülasasından alimlerin ittifakıyla şu hüküm de çıkarılmıştır; insanların fitneye düşerek bozulduğu zamanlarda, dînini korumak amacıyla onlardan uzaklaşarak uzlet ve halvette olmak, meşrudur. Hatta daha faziletli bir amel olarak övülmüş ve teşvik edilmiştir.⁴ Daru'l harp'ten Daru'l İslâm'a emredilen "Hicret" ibadetinde de uzlete bir işaret vardır.

Görüldüğü gibi itikaf dışında hâlvet ve uzlet, başlı başına bir ibadet olmasa bile, ahlakı güzelleştirerek ihlaslı ibadetlerle Allah'a yaklaşmaya faydası tecrübe edilmiş bir vesile ve vasıtadırlar. İslâm hukukunun kaidelerinden biri de şöyledir: "Bir vacibe kendileri ile ulaşılan vesileler de vacip hükmündedir." Yani vesileler, araçlar, sebepler, asıl amacın hükmünü alırlar. Burada da asıl amaç güzel olduğuna göre, hâlvet ve uzlet de isteyen için güzeldir, inkara gerek yoktur.

Uzletin Usül ve Âdâbı

Halvete girmenin bir usül, âdâb ve erkânı vardır. Eskilerden Suhreverdi "Avarif"de¹ bunun için müstakil

⁴ Zuhayli, Tefsiru'l Münir, XV, 220, 231. XXVII, 243.

¹ Suhreverdi, *Avarif*, s. 279-286.

bir bab açmıştır. Yenilerden Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, “Camî’l Usul” de² yirmibeş maddede hâlvet şartlarını yazmıştır. Y. Nuri Öztürk “Kur’an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf” adlı kitabında, önce Hâlvetî şeyhlerinden Muhammed b. Hasan eş-Şafîî el-Hâlvetî’nin “el-Âdâbu’s Seniyye” kitabından bir özet çıkarmış, sonra da Gümüşhanevî’nin yazdıklarını aktarmıştır.³ Abdülbaki Gölpınarlı ise, özellikle mevlevilerin çilesini geniş izah etmiştir.⁴

Hemen bütün tarikatlarda var olan hâlvet, daha önce de geçtiği gibi, genellikle kırk gündür. Mevleviler bunu binbir güne çıkarmış, ama halveti de “Hizmet”e dönüştürmüşlerdir.

Bu usûl ve âdâbı özetlersek şöyledir; hazırlığını yapan mürid niyyetini tashih ile gusledip iki rekat namaz kılar, gözyaşlarıyla tevbe eder, şeyhinin izni ile “euzu besmele” çekerek tam bir ihlas ile hâlvethaneye¹ girer. Zaruri ihtiyaçlar, cuma ve cemaatla namazın dışında dışarı çıkmaz. Güneş ışıklarına kapalı bu karanlık yerde, gece gündüz Allah’ı zikrederek aklına mâsivâyı getirmemeğe çalışır. İzinle gelen yemeği yer, oruç tutar. Yatıp uyumaz. Uykusu gelince mütteka’ya² yaslanarak uyur. Daima abdestlidir. İçeriye şeyhinden başkasını almaz. Kimseyle konuşmaz. Gördüğü rüya hayal ve benzerlerini iyi kötü şeyhinden gizlemez. Riya ve ahlak-ı zemimededen uzak, kalbi şeyhine muhabbetle merbut, keşif

² Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Camî’l Usul*, s. 261-262.

³ Muhammed b. Hasan eş-Şafîî el Halveti, *el Âdâbu’s Seniyye*, s. 174-178.

⁴ İslâm Ansiklopedisi, Çile md.

¹ Geniş bilgi için bk. D.İ.A. “Halvetane” maddesi XV, 388.

² Bkz. “Tarikatda kıyafet ve eşya” bahsi.

ve keramet isteklerinden uzak, Allah rızasını hedefleyerek, gerekirse bir ömür hâlvette kalmaya niyetle, şeyhinin çıkış iznine kadar orada vaktini değerlendirir.

Kırkinci gün şeyh müridin yanına girer ve dinler. O gün bir kurban kesilir, derviş erbain - çile'den çıkarılır, yıkanır ve çamaşır değiştirir. Baş suyu ile pişmiş çorbadan içer. O gün veya ertesi gün kurban etinden yer veya ziyafet verir. Şeyh isterse, yeniden erbaine sokar. Birbiri ardına üç erbain çıkaranlar olduğu gibi, aralıklı olarak ömründe birden fazla erbain - çile çıkaranlar da vardır.

RABITA

Sözlükte ilgi, alaka, münasebet anlamına gelen rabıta tarikatta müridin kâmil bir şeyhe kalbini muhabbetle bağlayıp, huzurunda ve gıyabında o şeyhin sureti, sîreti ve bilhassa rûhaniyetini hayalinde kendisi ile birlikte farzederek, yanında bulunduğundaki edebe bürünmesidir. Kısaca söylemek gerekirse kalbini sevgi ile şeyhine bağlamasıdır. Daha da kısası, rabıta muhabbettir.

Her tarikatta olmakla beraber daha çok nakşîlerde meşhur olan rabıta ile mürid kendini kontrol etmekte ve düzeltmektedir. Rabıta, henüz doğrudan Allah'tan feyz

alma aşamasına erememiş müridlerin işidir. O seviyeye gelene rabıta gerekmez. Belki terki vaciptir.¹

Rabıta başlı başına bir erdiricidir. Şartı, mürşid-i kâmile yapılmasıdır. Yapılış biçimi, bir çok şekilde olabilir.

Tarikatlara en fazla itiraz, rabıta yönünden gelmektedir. Bir kısım insanlar, bunu “şirk” kabul etmişlerdir. Oysa şirk, İlah’ın birden fazla olmasıdır. Rabıtada ise şeyh, asla ilah yerine konmaz. Kaldı ki seven sevdiğini, istemese de kalbinde taşır, düşünür, hayal eder, hatırından çıkarmaz. Buna aşıklar ne güzel bir misaldir. Ama kimse aşıklara “müşrik” dememiştir. Taklit ise insan fıtratında vardır.

Rabıtayı isbat için bir çok naklî ve aklî deliller getirerek kitaplar yazılmıştır.¹ Oysa meseleye müsbet ilimlerden psikoloji ve eğitim psikolojisi açısından yaklaşıldığında hiçbir tartışma kalmaz kanaatindeyiz. Bu bir eğitim metodudur. Herhangi bir ilmi, yeni bir metodla daha kısa zamanda öğretmek ilim adamı yetiştiren bir hocaya, nasıl ki “senin bu metodun Kur’an ve sünnette var mıdır?” diye sorarak itiraz edilmezse, aynen öyle de, bir mürşide, sūfî yetiştirmede bir metod olarak uyguladığı, tecrübe ve deney ile faydasını da gördüğü rabıta için itiraz edilmemesi gerekir. “Nerden çıktı?” diyene cevabımız ise, “Ehlinin ictihadı ile ortaya

¹ Abdülhakim Arvasi, *Rabıta-i Şerife*, s. 2.

¹ Abdülhakim Arvasi, age, M.Es’ad Erbili, *Risaleyi Es’adiye*, s. 28-38. Dilaver Selvi, *Kur’an ve Tasavvuf* s. 415-432, Muhammed b. Abdullah el-Hani, *Âdâb*, s. 188-205 Mevlana Halid-i Bağdadi, *Risale*, İrfan Gündüz, *Gümüşhanevi Ahmed Ziyaeddin*, s. 274-282..

çıkıştır. İctihat derecesine ulaşamayana düşen vazife, uymaktır.”²

Bir Değerlendirme

Bu konuyu biraz daha açalım. Bilindiği gibi rabıta, doğrudan bir hedef, aslî bir gaye değil, ancak bir vesile ve vasıta. Asıl amaç, Allah ile olma, Allah rızasına erme, her an O'nun huzurunda olma kıvamı olan “ihsan”ı yakalamadır.

Eğer rabıta, hatta belli bir biçimde yapılan zikir, mücadele ve murakabeler, tasavvufun gayesi ve hedefi olarak biliniyorsa, bu bir hatadır. Belki de bazıları bu hataya binaen, rabıta ve benzerlerine bid'ad deme yanlışına düşüyorlar. Şeyh Tahanevî'nin de dediği gibi, işin aslında bu ameller birer vesile, vasıta, mukaddime, eser ve semereden ibarettir. Bunlar asla tasavvufun amacı sayılamaz.¹

Bid'at meselesine gelince, bilindiği gibi bid'ad, dinden olmayan bir şeyi dine aitmiş gibi göstermek suretiyle, dinde yeni bir şey meydana getirmek ve onu zamanla dînin asıl bir rüknü saymak demektir. Biz şu yapılan değerlendirmeyi benimseyerek kabulleniyoruz:

“Amma din yolunda herhangi bir iş hadis olmuş, mesela dînî meselelerden yepyeni bir şey ortaya çıkmışsa, dînin aslî gayesini elde etmek ve hedefine ulaşmak için bu yeni vesileler, o aslı gayelere yardımcı olurlar. Yeni bulunan ilaçların deva olarak kullanılması, faydalı mı zararlı mı olduğunu anlamak, tıpta veya bizzat dinde çabuk müessir olan yeni ve faydalı şeyleri tercih etmek

² M.Es'ad Erbili, age, s. 15.

¹ Abdulbari en – Nedvi, *Tasavvuf ve Hayat*, s. 68

için tecrübe safhasından geçirildiği gibi bunlar da tecrübe edilir. Şöyle ki sırf bu maksad için üniversiteler açılır, mektebler yapılır, kitaplar basılır, ta'lim ve terbiye için çeşitli metotlar kararlaştırılır, diplomalar düzenlenir.

Öyleyse bütün bunlar bid'at değil, belki dinden olmayan bir şeyi dine izafe etmeyen ve dine faydalı olan yeniliklerdir. Bunlara bid'at denilemez; kitap ve sünnette mevcut olmaktan müstağni buldukları için de bunlar asla kitap ve sünnette aranmaz. Zira bunların mahzurlu bir tarafı yoktur.

Bunun misali namazda bulunan kalp huzuru ve hüşûudur ki Kur'an-ı Kerim'de onun hakkında “onlar namazda huşuludurlar”¹ ayeti nazil olmuştur. Namazın ruhu olan bu iki mânâ hakkında hadisi şerifte de “Namaz ancak kalp huzuru ile olur” varid olmuştur. Zira kitap ve sünnetin nassının da delalet ettiği gibi bunun ikisi de maksuttur. İkisi de emrolunmuştur.

Bu izahtan sonra bizzat tecrübelerle bildik ve gördük ki bu iki maksad-ı asliye ulaşmak hususunda bize yardım eden herhangi özel bir tarikat veya zikir ve murakabeden ibaret olan usûllerden biri İslâm şeriatında bir hareket, bir kötülük olarak zikredilmemişse, bu yolu ve bu vesileyi seçmek şeriatıta merdüd kılınmamışsa, onları almak ve gereğince uygulamakta bir beis yoktur. İster gayr-i müslimlerden iktibas edilmiş olsun, isterse doğrudan doğruya din düşmanlarından alınmış olsun. Bu türlü iktibaslar eski çağlarda kullandığımız mızrak ve kılıç yerine, bizden olmayanlardan alınmış olmasına rağmen, harplerde ateşli silahları, otomatik tüfekleri ve

¹ Mü'minun 2.

buna benzer modern harp silahı ve vasıtalarını kullanmaktan farklı bir şey değildir.”²

“Bunun delili ise Hendek harbinde vuku bulan vak’adır, şöyle ki: Peygamberimiz düşmanların akınına mani olmak ve şehri korumak için Medine’nin etrafında duvar ördürmek istiyordu. Fakat Hz. Selman-ı Farisi, Farslerin memleketlerini düşman yağma ve istilasından korumak için şehirlerin etrafına hendek kazdıklarını Efendimize haber verdi. Allah’ın Rasulü bu fikri beğendi ve Medine-i Münevvere’nin etrafında hendek kazılmasını emir buyurdu. Hendeğin kazılmasında ahabına (Allah’ın rızası onlara olsun) bizzat yardım etti. Vakta ki hendek kazmak Farslerin bir şiarı değil, harplerde başvurdukları bir tedbirdi. Peygamberimiz bunun kazılmasına izin verdi. Mecusî işidir diye nehy buyurmadı.”¹

“Bu amellerin asıl gaye değil, gayeye vusul için bir takım mukaddimeler ve hazırlıklar olduğuna en büyük delil, onlardan yalnız birini ihtiyar etmenin, münhasıran biriyle amel etmenin lazım ve vacip olmadığı hususudur. Şeyh Tahanevi merhum buna işaret ediyor ki “Ama bunlardan herhangi birini seçmek hakkı tamamen hakikat yolcusu olan talibe aittir. O bu yollardan kendisine münasip, hâline muvafık olanı seçecek, gönlünün sukün bulduğu, kalbinin toplandığı bir yolu tercih edecektir.”

“Kalbi maddi şeylerden sıyrarak cem-i hatır etmek ve onu bir tek cihete yöneltmek arzu edilen faydalı hâllerdendir. Bunu fennî ve tecrübî olarak bildiğim hâlde başlangıçta bir türlü kalbim mutmain olmuyordu, ta ki bunun hakkında şer’î bir nass, bir delil bulayım, diye uğraştım ve buldum. İşte şu hadis bunu ifade ediyor:

² Abdulbari en-Nedvi, age, s. 68-69.

¹ Abdu’lbari en-Nedvi, age, s. 72-73.

“İnsan açlıktan kıvrılırken namaz vakti gelir, yemek de hazır olursa, o adam yemeği namazdan önce yesin.” Bundaki sır şudur; O adam yemek yemedен evvel namaz kılsa, zihin dağınıklığıyla, kalbindeki vesvese ile aklını başına almadan namaz kılmış olur. Bu da tam bir eda sayılmaz. Fakat o zat, bilakis bunun hepsini yerli yerine getirir. İtminanla, ihlasla, herşeyden sıyrılmış, alakasını kesmiş olarak namazını kılsa elbette mükemmel olur. Fakat namazdan önce yemeğe başlarsa zihnini tamamen yemeğe vermeden, kalbini lokmaya bağlamadan alalacele hemen yemeli ve namaza kalkmalıdır. Yemek yediği müddetçe lokmaya yönelen kalbinin namaza müteveccih olması için bu lazımdır. İmamı Azam Ebu Hanife bunu zarif bir üslûpla şöyle anlattı. (Yemeğimin hepsinin namaz olması, namazımın hepsinin yemek olmasından daha hayırlıdır.) Bu hususta Şeyh İmdadullah Hz.’nin yolu da bu idi. Mekke-i Mükerreme’ye hicret etmek isteyen bir adamı duyduğu zaman onun, Hindistanda olduğu kadar Mekke-i Mükerreme de aklını başında tutamayacağını fesaretiyle kavrayan şeyh, oraya hicret etmesine müsaade etmedi ve ona şöyle dedi:

“Gönlünün Mekke’de, cisminin Hind’de olması, kalbinin Hind’de, kalıbının Mekke’de olmasından senin için daha hayırlıdır.”

Süphanallah, bu tahkik erbabı sufilerin fikirleri ne kadar derin, basîretleri ne kadar açık!.. Onların nüfuz-ı nazarları, Kitap ve sünnetin taa derinliğine ve onların özünde bulunan hakikatlara uzanıyor!

Bundan da anlaşılıyor ki: “Sûfiyyenin ihtiyar ettiği meşgalelerin hepsi, ancak kalbi ıslah ve akli bir maksat etrafında toplamak içindir. Yoksa arzulanan matlup ve gaye değildir. Bunun için gaye ve matlup

olamayan bu şeylerin iktibasında sûfiler anlayış gösterdiler ve bir hadde kadar bu işi geniş tuttular.

Esasla ilgili olmayan işlerde insanın, İslâm dînini kabul ve itiraf etmiyen adamlara benzeme tehlikesi de yoktur. Zira herhangi bir diyanetin veya fırkanın şiarı sayılmayan şeyle amel etmek, onu benimsemek ve ihtiyar etmekte bir zarar yoktur. Mesela; asla gaye addedilmeyen ve vesilelerden sayılan bir şeyi almak ve onunla amel etmek gibi. Demek ki gayede taklit yok, o gayeye götürecek yolda var. İslâm şeriatı da bizi bundan nehyetmiyor.”¹

Bütün bu değerlendirmelerin Rabîta’da olduğu kadar nefesi tutmakla yapılan zikir, hâlvet, uzlet, çile ve erbain için de geçerli olduğunu hatırlatalım.

Rabîta hakkında böyle genel bir bilgi verdikten ve konuya açıklık getiren bir değerlendirmeden sonra, belki biraz daha ayrıntılı bilgiler sunmak faydalı olur kanaatindeyiz.

Bu bilgileri şu soruların cevabı olarak da düşünebiliriz: Rabîta’nın dînî delilleri ve hükmü nedir? Kim, kime, niçin, nasıl rabîta yapar ve asıl feyz-i ilâhî nereden gelir?

Rabîta’nın Dînî Delilleri

Yukarıda rabîta ile ilgili bazı kitapları belirtmiştik. Kuşkusuz bu kitaplarda, rabîtanın Kur’an, sünnet ve alimlerin fetvalarından dînî delilleri geniş olarak ifade edilmiştir. Biz sözü fazla uzatmamak için, onlar arasından güzel bir özet çıkaran H. Kâmil Yılmaz beyin yazdıklarını iktibas ediyoruz:

¹ Age, s. 70-72.

“Sûfiler rabıtayı, tabii bir olay olarak görmekte birlikte bazı ayetleri buna delil sayarlar. Bu ayetlerin bazıları şöyledir:

1- "Ey îmân edenler, Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun!"¹

Âyette geçen "beraberlik" konusunu Nakşibendiyye meşâyihından Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) şöyle açıklar: "Buradaki sâdıklarla beraber olma emri, mutlak ve daimî bir beraberliği ifâde eder. Beraberlik iki türlü olur: Hakîkî ve hükmi beraberlik. Hakîkî beraberlik sâdıklarla aynı mecliste büyük bir kalb huzuru ile fizik ortamı paylaşmaktır. Hükmi beraberlik ise onlarla aynı mekânda olmanın imkânsız olduğu zamanlarda gıyabî olarak suret ve sûretlerini tahayyül etmek suretiyle fikrî, zihni ve kalbi olarak beraber olmaktır."

2- "Ey îmân edenler, Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya vesile arayın! O'nun yolunda cihâd edin."¹

Âyette geçen "vesile" mutlak, dolayısıyla da genel anlam ifâde eder. Rabıta da O'na yakınlığa bir vesile olduğundan bu hükme dâhildir. Bilindiği gibi vesile, "Allah'a yaklaşmak için istifâde edilebilecek herşeydir."

Hakk'a yakınlıkları bilinen ve "görüldüğünde yüzleri Allah'ı hatırlatan"² Allah adamlarını Allah'a vesile saymak hem tevessül, hem de rabıtabir. Sâlihlerle tevessül etmeye hadîslerde ruhsat vardır.

3- "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki (ittibâ'), Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün."³

¹ Tevbe 119.

¹ Maide 35.

² İbn Mace, Zühd 4.

³ Al-i İmran, 31.

Âyette geçen "ittibâ" görmekle olur. Görmenin de bir maddî, bir de manevî olanı vardır. Maddî görme basarla, manevî görme basîretle olur. Rabîta da manevî rü'yetten başka birşey değildir. Mürşidine rabîta edenin şeyhinin bağlı bulunduğu silsile yoluyla Hz. Peygamber'i görmüş sayıldığı görüşü tasavvufta esâstır.

4- "O kadın (Züleyhâ) andolsun, ona (Yûsuf'a) musallat olmayı kafasına koymuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, o da o kadını arzulamıştı. İşte biz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye burhan gönderdik. Çünkü Yûsuf, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı."⁴

Âyetin tefsîrinde "burhan" şöyle açıklanmaktadır: Burhandan maksad Ya'kub (a.s)'ın suretinin bir anda Yûsuf'un gözünün önünde canlanıp hayretle parmağı ağzında ona: "Aman kendine sahip ol! Ondan yüz çevir!" diye hitâb etmesidir. Babasının böyle gözünün önünde canlanıp kendini uyardığını gören Yûsuf, toparlanmış ve bu işten vaz geçmiştir."¹

Râbîta bu âyetin tefsîrindeki "Yûsuf'un Ya'kub'un hayâlini görmesi" gibi, mürîdin şeyhinin hayâlini gözünde ve gönlünde taşımasıdır.

Hz. Peygamber'e salât u selâm getirerek gönülde bir sevgi bağı oluşturmak da bir tür rabîtadır. Hz. Hasan'ın dayısı Hind b. Ebî Hâle'den Hz. Peygamber'in hilyesini sorarak: "Onun özelliklerini dikkate alıp onunla kalbi bir bağ kurmak için, senin onu bana tasvir etmeni istiyorum." demesi² bir bakıma kalbî alâka ve rabîtadır.

⁴ Yusuf 24.

¹ Kurtubî, *Tefsir*, V, 3398 vd.; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 312.

² Tirmizi, *Şemail*, s. 17-18.

Hadîs kitaplarında Hz. Peygamber'in konuşmalarını nakleden sahâbîlerin "Şimdi onu görür gibi oluyorum, onun şöyle şöyle yaptığını gözümle görür gibiyim."³ tarzındaki ifâdeler, bu tür hayâlde canlandırmaların fitrî ve tabîî oluşunu göstermektedir."⁴

Bu izahtan sonra Rabîta hakkında dînî hükmü belirtmenin yerinde olacağını zannederim.

Rabîta'nın Hükmü

Rabîta hakkında bir hayli geniş ve güzel bilgiler veren Ömer Ziyaeddin Dağüstani, "Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar" adlı kitabında, konu ile ilgili sorular sorar ve geniş açıklamalı cevaplar verir. Onlardan iki soruyu ve cevabını alıyor, açıklamaları kitaba havale ediyoruz.

Soru:

Nakşibendiyye tarikatında "Rabîta-i şerife" adıyla meşhur olan uygulamaya, tarikattan nasibi olmayan, mutaassıp bazı alimlerin, fıkıhda bilgisiz olan bazı taklitçi ilim adamlarının karşı çıkmalarının sebebi nedir?¹

Cevap: Rabîta ile ilgili olan sevgi, seven ile sevilen arasındaki rûhanî bir alakadan sonra zarurî bir sevgiye dönüşür. Muhakkak rabîta ve muhabbet Rasulullah (asv)'a ulaştırıcı bir vasıta ve O'nun manevî mirasçılarına uymayı sağlayan bir yoldur. Buna nasıl karşı çıkabilir?.....

³ Buharî, Enbiya, 54; Müslim, Cihad, 105.

⁴ H. Kamil Yılmaz, Tasavvuf Meseleleri, s. 128.

¹ Ömer Ziyaeddin Dağüstani, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, s. 147.

Gerçek mânâda Hz. Peygamber (asv)'e tabi olanlara dua ve niyaz kasdıyla salat ve selam getirmek caiz olduğu gibi, böylelerine “tebeyyet” yoluyla rabıta etmek de caizdir.”²

Soru:

Gerek hayatlarında, gerek ölümlerinden sonra, peygamberler veya velîlerden birini hatırlamak, düşünmek, onların şekillerini veya rûhanîyetlerini kalbinde tahayyül ederek, onların tavır ve davranışlarına bürünmeye çalışmak, kalbî bir rabıta ile onlara sevgi duymak ve saygı göstermek, böylece onlardan feyz almak, yardım talebinde bulunmak, çözümünde güçlük çektiği konularda onların söz, tavır ve davranışlarından delalet istemek dinen doğru mudur?

Cevap:

Doğrudur. Oldukça da güzel ve semereli bir harekettir. Belki de mutlaka lazım olan bir uygulamadır.¹

Soru:

Peygamberlerden veya velîlerden birini seven ve onlara kalbini bağlayan müridin, iki kaşının ortasında onların suret ve şekillerini veya rûhanîyetlerini tahayyül etmesi, onların hareket, söz ve davranışını düşünüp, kendisinden yön vermeye çalışması tabî ve zarurî iken buna karşı çıkan birinin “adı geçen şekilde yapılan rabıta puttur. Enbiya ve Evliyaya muhabbet ve onlara kalbi bağlamak, bu itibarla onlardan feyz almaya çalışmak caiz

² Ömer Ziyaeddin Dağistani, age, s. 153. Bu ve bundan sonraki soruların cevabı gayet geniştir. Biz sözü uzatmamak için açıklamaları ve delillerini bıraktık, sadece doğrudan cevabı aldık. Aslına bakılmasında faydanın fazlası vardır.

¹ Ömer Ziyaeddin Dağistani age, s. 154.

değildir. Böyle rabıta yapanlar kafirdir,” dese böyle bir kimseye şeran ne lazım gelir?

Cevap:

İtikadını yenilemesi gerektiği gibi, şeran te'dibi ve imanını tazelemesi gerekir. Çünkü “Bir müslümana kafirdir diyen kafir olur” buyurulmuştur.²

“İnsan olan her yerde rabıta vardır.” diyor H. Kâmil Yılmaz, “Çünkü rabıta, fitrî ve tabî bir olgudur; ideal kahramanların, ideal davranışlarından yararlanma; o kahramanlarla bütünleşme ve aynileşme yoludur. Rabıta insanî bir insiyaktır. Fizikî, ictimai, ruhî ve ahlâkî kişiliğin başkaları üzerinde olumlu, yada olumsuz etkisidir.”³

Netice itibariyle insan şu hükme hâliyle varır: “Rabıta, Allah ile kul arasına üçüncü bir şahsı sokarak irtikap edilmiş bir şirk değil, aksine önüne ve gönlüne sunulmuş bir model şahsiyete benzeme arzusu, onunla kalp ve kalıp beraberliğini sürdürmesidir.”¹

Sonuçta rabıta tabî bir olaydır. Eğer dînî bir güzelliğe, olgunluğa, sevaba erdiriyorsa, ki konuya girişte gördük ki erdiriyor, öyleyse bir vesile olarak güzeldir, sevaptır. Bilindiği gibi, “bir vacibe vesile olan da vacip, harama vesile olan da haramdır.” Hükümü sedd-i zerayi delilinden çıkarılmış fikhi bir kaidedir.²

Bu kaide hakkında: Abdülkerim Zeydan şöyle söylemektedir;³ vesîleler, gayelerin hükmü neyse o

² Ömer Ziyaeddin Dağistani, age, s. 163-164.

³ H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 125.

¹ H. Kamil Yılmaz, age, s. 130.

² Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, s. 278.

³ Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev. Ruhi Özcan, s.325.

hükmü almaktadırlar. Bu hususta İbnu'l Kayyim şöyle diyor: “Gaye ve maksatlara, onlara vesile teşkil eden yollar ve sebepler olmadan ulaşamayacağından, maksad ve gayelere ulaştırıcı mahiyetteki yolları ve sebepleri gayelerine tâbîdir; ve gayelerin hükmündedir. Haram olan, günah olan şeylerin vesileleri mekruhlukları ve haramlıkları hususunda neticeleriyle irtibatları ve yol açtıkları neticelerine göre değerlendirildiği gibi sevablı ve ibadet mahiyetindeki işlerin vesileleri de müstehablıkları ve helallikleri hakkında yol açtıkları neticelerine göre değerlendirirler. Böylece maksadın vesilesi maksada tâbîdir; ve her ikisi de kastedilmektedir. Fakat maksad, gaye ve hedef olarak kastedilmemekte, vesile ile vesile maksadıyla kastedilmektedir.”⁴

Rabitanın faydaları yapanlarca teslim edildiğine göre diğerlerinin de, ictihad ile ortaya konmuş bu vesileye en azından saygılı olmaları gerekir.

Resimle Rabita

Rabitada kafa karıştıran taraflardan biri de resimle yapılan rabitadır. Özellikle tevhide ikame için gelmiş ve putlarla mücadelede tevhidin tenzihî boyutuna büyük önem vermiş bir dinin mensuplarının fotoğraf kullanarak rabita yapmaları, genellikle tehlikeli değerlendirmelere sebebiyet vermektedir. Bu tür değerlendirmelere sebebiyet vermemek için resimle rabita yapılmaması tavsiye edilmektedir.¹

⁴ İbnu'l Kayyim, *İ'lamu'l Muvakki'in*, III, 11-120.

¹ H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 129; *İslâm Tasavvufu*, s. 502.

Gördüğümüz duyduğumuz kadarıyla resimle rabıta yapanlara bunu mürşitleri emretmemiştir. Onlar, iyi olur zannıyla bunu kendileri ortaya çıkarmışlardır. Zaten bütün olumsuzluklar da, ehil olmayanlarca yapılmış icthatlardan kaynaklanmaktadır. Resimle rabıta da kaçınılması gereken bir iştir. Daha önce görüldüğü gibi rabıtada suret ile rûhanîyet arasında bir fark yoktur. Önemli olan muhabbettir.

Eğer insanlar “Rabıtada mürşidin hayalini tefekkür etmeğe lüzum yoktur, muhabbet lazımdır.”² esasını bilselerdi, böylesi lüzumsuz ve faydasız işlere tevessül etmezlerdi.

Kim Rabıta Yapar

Rabıtaya, doğrudan doğruya Cenab-ı Hak’dan feyz almaya gücü yetmeyen mürid muhtaçtır. Eğer doğrudan doğruya feyz almaya muktedir ise, rabıtayı terketmesi vaciptir. Çünkü böyle bir durumda rabıta ile meşgul olmak, ilerleyen bir kimsenin durması veya gerilemesi demektir. Aynı zamanda bu, hicap derecesini şuhud mertebesine tercih etmek demektir. Bu ise Allah’tan yüz çevirmektir.¹

Bilindiği gibi fena fi’ş-şeyh, yani şeyhte fani olmak, fena fi’llah’ın başlangıcıdır. Eğer mürid şeyhine rabıta ederken kendine bir sekir veya gaybet hâli gelirse, şeyhine rabıtayı bırakır ve gelen o hâle yönelir.

² M. Es’ad Erbili’nin bu sözünü Ramazanoğlu Mahmud Sami (kd.) nakleder. Bk. *Muhasebe* 6, s. 151.

¹ Âdâb, s. 194.

Makamat-ı Nakşibendiyye’de nakledildiğine göre Muhammed Behaeddin Nakşibend hazretlerinin huzurunda sûfilerden birisi rabıta ile meşgul oluyordu. Bir gün Hz. Nakşibend’in simasına bakarken kendine gaybet hâli geldi fakat o salık ona iltifat etmedi. Hacı Nakşibend buyurdu ki: “Beni bırak, o gaybete yönel. Çünkü mâsivâ tesirinden kurtulmak ve ehlullaha göre vusul ve şuhud zamanıdır.” buyurdular.²

Tarikatta mürid mürşit ilişkisi, muhabbet esasına dayanır. Kalpten kalbe nur ve sevgi yansımaları ve aynı renge boyanma hadisesi, uzaklık ve yakınlıkla alakası olmayan bir olaydır. Salık nerede olursa olsun, her zaman şeyhinden faydalanabilir. Bunu sağlayan da rabıta’dır.

Bunu, toprağa bağlı bir karpuzun, güneşin ısı ve ışığından istifade etmesine benzetirler. Kökü topraktan kopmamış ve güneşe karşı durmuş olduğu için her saat olgunlaşan karpuzun, belki güneşten faydalandığından haberi bile yoktur. İşte, şeyhinin yolunda rabıtaya devam eden mürid de, güneş gibi ışık saçan mürşidinin ışıkları ile biiznillah olgunlaşır.¹

Rabitanın kuvvet derecesi, istifadenin sebebidir. Kim bu rabıtaya devam ederse, tarikatın bütün güzel hâlleriyle hâllenir ve hakikatın olgunluklarına ulaşır. Kim rabıtayı bırakır ve devam etmezse feyzi kesilir, süluka devam edemez. Vuslat eserlerinden ve sırlarından mahrum kalır.²

Kime Rabıta Yapılır

² age, s. 188. Abdulhakim Arvasi, *Rabıta-i Şerife*, s. 16.

¹ Âdâb, s. 189; Abdulhakim Arvasi, age, s. 17.

² age, 193.

Rabıta, mürşid-i kâmile yapılır. Bu ise fena fillah makamından sonra bekabillah makamında bulunan, müşahede makamına vasıl olmuş, zati sıfatların hakikatına ermiş bir kâmil kişidir.

Eğer bir insan kendisinde bu hâl ve makamlar olmadığı hâlde, kendisine rabıta yapılmasına izin verirse, Allah korusun işte orada ayaklar kayar ve rabıta eden de ettiren de hüsrana düşer, içinden çıkılmaz vartalarda helak olur.³

Niçin Rabıta Yapılır

İlahi sıfatlarla tahakkuk etmiş ve müşahede makamına varmış bir kâmil şeyhe kalbi bağlayıp, huzur ve gıyabında o zatın suretini hayalinde muhabbetle muhafaza etmek olan rabıta, başlı başına bir erdiricidir, hatta bu hususta “zikirden de önceliği vardır” denilmiştir.

Kâmil bir şeyh oluk gibidir; feyz-i ilâhî onun okyanuslar gibi geniş olan kalbinden müridin oraya bağlanmış olan kalbine akar. Rabıtaya devam etmekle mürid, şeyhinin vasıflarıyla vasıflanır, hâlleriyle hâllenir, bir yerde onunla bütünleşir, hatta aynileşir ve şeyhini sevmeye başlar. Böylece samîmiyeti, sadakati, ihlası, gayreti ve kabiliyeti nisbetinde fena fi’ş şeyh’e muvaffak olur. Bilindiği gibi o da, fena fi’r resul ve fena fi’llah’ın başlangıcıdır.

“Rabıtasız olmaz” diyen Hasan Kâmil Yılmaz, sebebini şöyle izah eder: “Çünkü rabıtanın amacı gafleti kovup kalbin zulmetini def ederek şeytanın vesveselerinden kurtulmak suretiyle “rabıta-i huzur”a ermektir. Yani salikin daima Allah’ın huzurunda

³ Âdâb s. 195-196. Abdülhakim Arvasi, age, s. 125.

bulunduğu duygusuna ermesini sağlamaktır. Her an Allah'ı karşımızda görür gibi yaşamaktır. Bunu sağlamak zor bir iştir. Çünkü Allah müşahhas bir varlık değildir. Bunu kavramak için kulun zihnen ve manen yoğunlaşmasını sağlayacak müşahhas bir objeye ihtiyaç vardır. Tasavvufta bu obje Allah'ın en mükemmel tecellilerinin mazharı olan “İnsan-ı Kâmil” konumundaki şeyhtir. Salik önce bu insan-ı kâmile, ardından Hz. Resule ve onun ardından Rabb-i müteal'e kalbini rebtetmeli ve bu suretle huzur-i kalbe erip fena fillah'a varmalıdır. Rabıtaya somuttan soyuta geçmek için ihtiyaç vardır. İnsanoğlu doğrudan “Her nerede bulunursa bulunsun Allah'ın huzurunda olduğu” duygusunu canlı tutabilmede zorlanmaktadır. Buna muktedir olabilenler için rabıtaya ihtiyaç yoktur.”¹

Bilindiği gibi, “Sadıklarla beraber olunuz”,¹ ayeti, rabıta hakkında getirilen delillerin başında gelir. Sûfiler rabıta için maddi uzaklığın manevî yakınlığına engel olmadığını söylerler. Bu konuda Ubeydullah Ahrar (kd.s) şöyle demektedir: “Beraberlik iki türlü olur; Hissî ve manevî. Hissî beraberlik, onlarla oturup kalkmak, sohbetlerinde bulunmaktır, onlara yakîn olan sohbetlerine devam eden kimsenin kalbi, onların batın nurları ile nurlanır, huyu da onların güzel huyu sayesinde güzelleşir. Manevî beraberlik, kalbi onlara bağlayıp rûhaniyetlerine yönelmektir. Bu durumda onların yakınında da olursa, uzaklarında da bulursa hep onlarla olunur. Aradaki manevî bağ tam olunca onların sırları bu manevî bağa ve rabıtaya sahip olanlara yansır.”²

¹ H. Kamil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, s. 501.

¹ Tevbe 119.

² H.Kamil Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 135.

İmam Rabbani (ks) şöyle buyurmuştur: “Bu yüce tarikat, Resul’i Ekrem’in sünnetine iktida eden şeyhe rabıta etmek esasına bağlıdır. Bu uzun yol, ona rabıta ile kısa zamanda alınır. Cezbe kuvvetiyle bu kemalata boyanmak, ancak bu yol ile mümkün olur. Kâmil mürşidin bir nazarı, kalp hastalıklarının şifasıdır. O’nun bir teveccühü, manevî hastalıkları defeder. Yolumuz muhabbet, in’ikas yani kalpten kalbe aksetme ve dostun rengine boyanma esasları üzerine kurulduktan sonra uzaklık ve yakınlık farkı yoktur. Salık nerede olursa olsun her zaman şeyhinden istifade edebilir.”³

Yazmış olduğu “Risale-i Es’adiyye”sinde,⁴ rabıtaya geniş yer veren, ilgili ayet ve hadislerin yanında bir çok İslâm aliminin konu hakkındaki te’yid ve teşvik edici sözlerini belirten Şeyh’ul Meşayih Muhammed Es’ad Erbilî (ks), aynı zamanda bu işin pratiğini yapan bir insan olarak görüşlerini, müridlerine yazmış olduğu mektuplarında da belirtmiştir. Rabıtanın amaç ve yararını belirten birkaç paragrafı oradan iktibas etmeyi faydalı buluyorum:

“Rabıta, “Sadıklarla beraber olun”¹ ayet-i celîlesine uyarak şeyhini hatırdan bulundurmaktan ibarettir. Bunun hikmeti ise; bilindiği gibi nefis ve şeytan gibi iki amansız düşmana karşı müdafada bulunabilmek herkesin yapabileceği bir iş değildir. Görüyoruz ki bu düşmanlar milyonlarca mümini iğfal ederek Cenabı Hak gibi büyük bir yaratıcıya, kerim bir razık’a, ebedi bir velînimete isyan ettirerek azab ve itaba müstehak eylemekten geri kalmıyorlar ve bir kuvvete istinad

³ Muhammed b. Abdullah el-Hani, *Âdâb*, s. 189.

⁴ Muhammed Es’ad Erbili, *Risale-i Es’adiyye*, s. 28-38.

¹ Al-i İmran, 185.

etmedikçe sayısız şekavetlerinden kurtulamıyorlar. Binaenaleyh salık bu kuvveti Resulullah (sallallahu aleyhi vesellem) Efendimize ulaşan bir meşayih silsilesinde aramalı ve şeyhini Cenab-ı Hakkın sadık bir kulu olduğuna inanarak kendisine mürşidi edindiği bir kimseden manevî irtibat, kalbî sevgi, ruhanî beraberlik beklemelidir. Rûhanîyet gözle görülmeyen nurlar çeşidinden olduğundan güneş ışığı gibi yakın ve irak mesafenin tesirinden uzaktır.

“Yemen’de olup benim gibi olan benim yanımdaki gibidir, yanımda olup benim gibi olmayan ise Yemen’deki gibidir.” Farsça şiiri de bu hakikatı izah için adil bir şahittir.

Ne hacet..! Zikr olunan ayeti celiledeki ilâhî fermâna sarılarak Cenab-ı Hakk’ın sadık bir kulunu manevî baba edinip rûhanî himayesine girenlerin çalışma ve gayretleri, tarikata itaatları nisbetinde nefis ve şeytanın taarruzundan kendilerini kurtardıklarını ve geleceklerinin ise her zaman şeriat ve tarikatın emniyeti altında bulduklarını şükranla görüp durmaktayız.”¹

“Bildiğimiz gibi rabıttan maksad feyz almaktır. Gerçek feyz kaynağı, feyzi yaratan Cenab-ı Hak’tan başkası olmadığı şüphesiz bir gerçektir. Şu kadar var ki Allah’ın sevgilisi Muhammed Efendimiz Hazretleri de Cenab-ı Hakk’ın zat ve sıfatının tecelli mahâlli ve mazharı olduğundan, “Ben onu sevince onun duyan kulağı, gören gözü ve konuşan dili olurum”.² Hadisi kudsisine göre peygamberimizden feyz almak Cenab-ı Hak’tan feyz almak demektir.

¹ Muhammed Es’ad Erbili, *Mektubat*, 7. Mektup s. 43.

² Buhari, Rikak, 38.

“Allah’ın ve Resülünün ahlakı ile ahlaklanınız” şeklindeki peygamber emrine uyarak beşerî sıfatlardan çıkıp arzulanan güzel ahlak ile ahlaklananlar, yani tam bir “fena” duygusu ile “Fena fir-rasül” ve daha doğrusu “Fena fillah”ın üstün şerefine nail bulunanların da rabıtası, “Ona yaklaşmaya vesile, yani yol arayın”³ ayeti kerimesiyle bütün müminlere emir ve ferman buyurulmuştur.

Rabıta olunacak mürşidin tavır ve ahlakı hazreti Peygamber (sav)’nin ahlakına uymadıkça rabıtanın beklenen feyzin meydana gelmesi mümkün değildir. Rabıta yapan salikin de şeyhinin ahlak-ı Muhammedî sahibi olup olmadığını şeriat ve tarikat çerçevesi içinde tahkik edip araştırması boynuna borçtur.

Sizde meydana gelen bu zuhurât rabıtanızın sıhhatini müjdelediği gibi benim hakkımda da büyük bir iltifat ve teveccühât muştusudur. Binaenaleyh bir taraftan tebrik, bir taraftan da teşekkürlerimi arz ve beyana bu yüzden acele ettim, vesselamü aleyküm.”¹

“Bildığınız gibi kalp dış dünyamızda meydana gelen hadiselerin tesiri altında kalır. Mesela, kötü havadan vücut zarar göreceği gibi, kalp de kasvet ehli ile bir arada bulunmak ve onlarla görüşüp konuşmaktan müteesir olur. Zamanımızda ise bundan tamamıyla kurtulmak mümkün olamayacağından vaktin çoğunda bilhassa rabıtaya devam etmeye dikkat göstermek lazımdır.

Rabıtanın hafif ve kolay şekli de vardır. Cenabı Hakk celle ve a’la Hazretleri:

³ El-Maide 35.

¹ Muhammed Es’ad Erbili, age, 13. Mektup, s. 77.

-“Sadıklarla beraber olunuz”² buyurduğu gibi insanın fikren ve zihnen mürşidini hatırlayarak bu şekilde mürşidinin kendisi ile beraber bulunduğunu düşünerek davranması da rabıtadır. Siz de bu şekilde vaktinizi geçirerek Cenab-ı Hakk’ın lütfundan ümitsiz olmamalısınız. Bununla beraber yollar düzelip ve inşaallah-u teala sıla-i rahim olmak üzere bir defa daha buralara kadar gelip manevî babanızı sevindirirsiniz.

Muhammed Ma’sum Hazretlerinin rabıtaya çok ehemmiyet verdiğini mektubatında gördüm. Zira rabıta düzenli yapıldıktan sonra letâifin zikri onun düzenini bozamaz. Aksine mürşidinin vazifesini yapar. Yani tarikata girmiş olan salike doğru yolu gösterir. Sahibine şer’an güzel ve çirkin olan şeyleri ilhâm eder”³

Rabıta Nasıl Yapılır

Nasıl rabıta yapılacağına gelince, doğrusu bu konuda bir çok uygulamalar olmuştur. Buraya kadar öğrendiğimizle rabıta, kâmil bir şeyhe kalbi bağlayıp, huzurunda veya gıyabında o zatın suret ve sîretini göz önünde bulundurmaktır. Bunun yapılış şeklinin belli bir esası yoktur. Şeyhlerin tatbikatı çok değişik olabilir. Kitaplarda da bir çok rabıta yapılış şekilleri tarif edilmiştir.

Okuduğumuz ve duyduğumuzun en meşhurlarından üç örnek verelim.

Birincisi, mürşidini iki kaşı arasında hayal etmekle yapılır.

² et-Tevbe 119.

³ M.Es’ad Erbili, age, 86. Mektup, s. 257.

İkincisi, bir yarım daire içinde en başta Hz. Resulullah, onun sağından itibaren silsilesindeki şeyhler en sonunda da hayattaki mürşidi ile kendisinin oturmakta olduğunu, Allah Teala'dan inen nur-i iman ve feyz-i ilâhînin Hz. Peygamberden itibaren silsiledekilerin kalplerinden geçip, şeyhinin kalbine, oradan da kendi kalbine aktığını hayal eder.

Üçüncüsü ise, müridin hayalinde Resulullah (sav) ve mürşidi kible yönünde oturmaktadırlar. Mürid de onların tam karşısında oturur. Allah (cc)'tan inen nur ve feyz önce Resulullah (sav)'in kalbine iner, oradan şeyhinin, oradan da müridin kalbine yansır.

Asıl Feyz Nereden Gelir

Yukarıda rabıtanın maksadın feyz almak olduğunu, asıl feyz kaynağının da Allah Teala olduğunu, feyzi yaratanın da kuşkusuz Allah Teala olduğunu söylemiştik.

Burada bilinmesi gereken şudur; rabıta ile gerçekleşen şeyhinin rûhaniyetinin tasarrufu, aslında Cenab-ı Hakk'ın tasarruflarından olup doğrudan doğruya şeyhinden değildir. Nurlar ve feyizler, yukarıda da ifade edildiği gibi, Allah Teala'dan peygamber aracılığı ile gelir. Bu nur ve feyizler, Hakk'ın aynası olan mürşidin kalbinden, derecesine göre müridin kalbine yansır. Böylece “fena fi’ş-şeyh” olmaya çalışan salık, “fena fi’r-Resul”, derken “fena fi’llah”a doğru seyre başlamış demektir. Bu ise, “ihsan” ve “efdal-i iman”a doğru çıkılan bir seferdir.

TARİKATTA MEKAN

Tekke

Tekke, tarikat işlerinin yapıldığı yerdir. Ribat, zaviye, hangâh, dergâh, âsitâne gibi isimler de

kullanılmıştır. İlk tekke'nin Remle'de, Ebu Haşim es-Sûfi (ö.150 h.) için yapıldığı söylenir.¹

Tekkeler ve zaviyeler, sadece dervişlerin zikirevleri olmaktan çıkmış, toplumun her kesiminden fertlere eğitim, kültür, irşad hizmeti sunan, itikadî ve siyasî yönden toplumu yönlendiren bir kurum olmuştur. Fütüvvet teşkilatı, ahî loncaları ve vakıflarıyla iktisadî hayatı düzenleyen, usta çırak, alıcı satıcı ilişkilerini ve mal üretimindeki kaliteyi dantel ahengiyle işleyen, yerine göre fakirlerin doyurulduğu İmaret- aşevidir. Yolcular ve seyyahlar için kervansaray, hasta, sakat, düşkün ve çaresizlerin başvurduğu “daru'l aceze”dir. Alimlerin ilim ve istişare için toplandığı meclis, ihtiyaç duyulan eserlerin bulunduğu kütüphanedir. Mazlumların ve mağdurların sığındığı “iltica” yeri, fakir fukara ve cemiyete karşı hayırların ebedileştirildiği vakıfların merkezidir. Yerine göre hudutlarda karakol ve kışla, yerine göre milli mücadelelerde bir karargahtır. Şiir, edebiyat, beste, güfte ve güzel sanatların hemen her dalıyla ilgilenilen bir sanat evidir. Kısacası tekkeler ve zaviyeler çok yönlü fonksiyonlar icra eden birer kurum hâline gelmişlerdir. Medreseler toplumun elit zümresine hitap etmesine karşılık, tekkeler geniş halk kitlelerinin eğitim ve irşad kurumları olarak devam etmişlerdir.¹

Belli usul, erkân ve âdâb ile çalışan ve kendine has mimari bir tarz da geliştiren bu ocaklar, asırlardır insanlığa hizmet sunmuşlardır. Her zaman her yerde olan

¹ Cami, *Nefehat*, tercümesi s. 67.

¹ Osman Türer age, s. 161. Konuyla ilgili müstakil kitaplar yazılmıştır. Bkz.; Mustafa Kara, *Tekkeler Zaviyeler*; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*; Abdurrahman Güzel, *Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesinde ki Yeri ve İlğası*.

bir kısım yanlışlıkların zaman zaman tekkelerde de olabileceği, ehliyesizler elinde bazı istismarların dergahlarda da yaşanabileceği insan gerçeği karşısında çok yadırganacak bir şey değildir. Önemli olan genel yapıdır ve tekkeler bu yararlı yapıyı hep koruyagelmişlerdir.

Bizim ülkemizde batı fırtınaları sert bir şekilde esmeye ve kurulu yapıyı iyice sarsmaya başladığı meşrutiyet zamanlarında maalesef devlet yönetimini, kendi medeniyetinden koparak yabancı bir medeniyete sığınan batıcı aydın ve devlet adamları, batılı devletlerin de yardımıyla ele geçirdiler. Yeni iktidarın hak ve halk tanımaz güçlü simaları tarikat ve tekkeler hakkında bir hayli kafa karışıklığı yaşadılar.

Onlardan bir kısmı İslâm'ı, dolayısıyla tasavvuf ve tekkeleri “muasır medeniyet seviyesine” çıkmaya mani görüyor ve “toptan yok edilmelidir” diyorlardı. Abdullah Cevdet'in çıkarttığı *İctihad dergisi* bu tür yazılarla doluydu.

Aralarından bazıları da, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu kötü durumun bütün faturasını bu müesseselere yıkmamanın yanlış olduğunu, halkın tekkelere ihtiyaç duyduğunu, dolayısıyla yıkmak değil, ıslah etmek gerektiğini söylüyorlardı.

Aslında alimler ve şeyhler de kötü gidişin farkındaydı ve “medresetü'l meşayih”, “meclis-i meşayih” gibi yapılanmalarla yenilenme çabaları güdüyordu.

Cumhuriyet dönemine gelince devleti bütünüyle ele geçiren aynı kadroların 30 Kasım 1341 (1925)

tarihinde çıkarttıkları 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyeler tamamen kapatılmıştır.¹

Bu kanunun ardından gerek idarî, siyasî, hukukî, gerekse şiir, hikaye, roman, tiyatro ve sinama yoluyla büyük bir karalama kampanyasına maruz kalan tasavvuf, tarikat ve tekkeler, kendisini müdafa edememiştir. Artık yasa dışı olduklarından yeraltına çekilen tasavvuf erbabı, meydanı ister istemez iki guruba bırakmıştır: Tasavvufu inkar veya istismar edenler.

Bu gün tasavvuf ve tekkeler, hakkında en fazla yalan, yanlış ve iftira yapılan, hâliyle en fazla yanlış anlaşılan ve anlamadan karşı çıkılan kurumlardan biridir.

Gerçekten de bu kurumların kapanmasına karşı çıkanlar zamanla haklı çıkmışlardır. Çünkü açtığı boşluk değişik tedbirler alınmasına rağmen bir türlü doldurulamamıştır.

Bu gün demokrasinin de estirdiği hürriyet rüzgarlarıyla birçok bilim adamı, aydın, hukukçu, siyasetçi ve din görevlisi, tekkelerin bir sivil toplum kuruluşu olarak hizmet vermesi için ilgili kanunun iptali gereğini dile getirmiştir. Hiç şüphesiz bu iptal işlemi, ülkemizde demokrasinin ne derece özüksendiğinin de bir göstergesi olacaktır.

Kıyafet ve Eşya

Tarikatlarda asıl amaç, kalbi temizlemek, nefsi arındırmaktır. Dolayısıyla dervişler dışa değil, içe önem vermişlerdir. İç arı duru olursa dıştan giyilen önemli değildir denilmiştir.

Yunus Emre bu duyguyu şöyle dile getirmiş;

¹ Bkz. Mustafa Kara, *Günümüz Tasavvufî Hareketleri*, s.53 – 57.

Dervişlik olsaydı taç ile hırka
Bizde alır idik otuza kırka.

Bununla beraber, zaman içinde her tarikat kendine özel kıyafetler de geliştirmişlerdir. Böylece her dervişin, hangi tarikattan olduğu çoğu kez kıyafetlerinden belli olurdu.

Tarikatlarda giyilenleri şöyle sıralayabiliriz: hırka, tae, kemer, şedd (ahilerin giydiği yün kuşak), hayderî tennure, kepenek.¹

Şunlar da tarikat eşyalarındandır: Post, şeyhin oturduğu post, pirin makamı sayılır. Alem; bir nevi sancak. Gül; demir çubuk. Rûfai'ler bununla “Bürhan”a katılırlar.

Mütteka-mûin: hâlvette, yatmamak için oturduğu yerde uyurken baştarafı alınına konulan² ucu sivri demir çubuk veya deynek.

TASAVVUF VE TARİKATLARA KARŞI OLANLAR

¹ Osman Türer, age, s. 163-167.

² Age, s. 167-168.

İslâmî ilimler arasında en fazla tartışma, herhâlde tasavvuf üzerinde olmuştur. Bizim burada karşı olmadan kastedtiğimiz, ona dil uzatma, hücum ve hakaret etme, insafsızca saldırma ve düşman olmadır.

Tasavvufu İslâmî bir ilim dalı, bir dîni yaşama biçimi olarak kabul eden, hatta muhabbet besleyen nice insanlar vardır ki, fiilen böyle bir hayatın içinde olmamışlar, ancak olanlara da saygılı davranmışlardır. Bunlar, sûfilerin hürmet ve muhabbetini kazanmışlardır. Onları asla tasavvufa karşı olanlar gibi değerlendirmemişlerdir.

Tasavvufa saldıranları iki kısma ayıralım:

1-Gayr-ı Müslimler.

2-Müslümanlar.

Gayr-ı Müslimler

Tasavvuf karşıtı gayr-ı müslimler, İslâmî ilimlerle uğraşan, adına müsteşrik-oryantalist denilen daha çok batılı ilim adamlarıdır. Oryantalizm hakkında derin incelemeler yapılmıştır. Bunların ilim yolundaki azimli çalışmaları takdir edilse de iyi niyetli, tarafsız, insafli ve objektif oldukları maalesef söylenemiyor. İnsanlığın ilim ve tefekkür tarihi bakımından derin bir üzüntü olarak karşımızda duran bu olgu, ne yazık ki bir gerçektir.¹

Onlar bu çalışmalarını ilim amacıyla yapmamışlardır. Arkalarında kendilerini destekleyen Yahudi ve Hristiyan devletler ve milletlerin teşvikiyle onlar, müslümanların güç ve za'f noktalarını öğrenmeye kalkmışlar ve ona göre bir strateji, plan ve program

¹ Abdulhakim Yüce, *Kalb Hayatı, er-Riaye*, s. 12.

belirleyerek onları mağlup etmek, dolayısı ile hem Yahudi ve Hristiyan dinlerinin en güçlü rakibini yenerek saf dışı etmek, hem de yer altı ve üstü servetlerini, maddî manevî her türlü zenginliklerini sömürmek istemişlerdir. Cemil Meriç onlar için “Emperyalizmin keşif kolu” demektedir ne kadar haklıdır.

Onların bütün amacı, İslâm hakkında insanları şüphe ve tereddütlere boğmaktır. Tasavvuf da o konulardan biridir. Onlara göre tasavvuf Hind, Yunan, İran vs. kaynaklıdır. Bir müddet böyle söylemişler, sonra İslâm’da da kaynağı var, ama dışarıdan da etkilenmiştir, kararına varmışlar.

Bu konunun en meşhurları olan Nicholson ve Mansignon’un fikirlerinin değişim seyrini, yerli bir insanımız yapsa, herhâlde çok ayıplanırdı.² İnceleme ve araştırmaları arttıkça, eski düşüncelerinin bir kısmından vaz geçmişlerdir. Bunu açıkça ifade etmeleri de ayrı bir güzelliştir.

Onlar, İslâmın bir kısım hakikatlarını bal gibi överken, zehirlerini de onun içine katarak insanlara sundular. Ama maalesef İslâm dünyasında da onları derin düşünmeden ve iyi araştırmadan taklit eden ilim adamları çıktı. Bu, İslâm dünyasının hâlen süren bir zâfidır! Batılı bir düşünür bu konuda şöyle diyor: “Biz burada nezle olup bir hapsirsak, bunda bir keramet var diyerek onların hepsi öksürecektir.”

Devletin fakültelerinden doğuya İslâm üzerinde akademik araştırmalar için resmen giden ve İslâm alimlerinden ilmî çalışmalarında faydalanan hiç olmazken, batı fakülte ve ilim adamlarına sürekli gidilmiş ve onlardan ilim alınmıştır. Maalesef tasavvuf konusunda

² Abdulkahim Mahmud, *el-Mungiz Mine'd Dalal*, s. 185.

da üstadı kafir olan bir sürü insan, onlardan etkilenerek tasavvufa düşman olmuşlardır. Ama, saldırıları ilimden çok hissilik kokmaktadır.

Birinci sınıfı böylece geçiyor ve onların saldırılarını tabi buluyoruz. Ancak bizimkileri, attıkları gül de olsa, tabii bulmuyoruz.

Müslümanlar

Tasavvufa karşı çıkan ikinci grup, değişik sebeplerden ötürü ona karşı çıkan müslümanlardır. Bu sebeplerin başında, bu konudaki bilgisizlikleri, yanlış bilgilendirilmeleri, konuya kuş bakışı bakıp derin bilgiye sahip olmamaları, uygulamadaki yanlışlıkları veya istismarcıları tasavvuftan zannetmeleri, işin aslını ve doğrusunu ehli olan alimlere sormamaları, bir kısım beşerî za'flar vb. gelmektedir.¹ Bunları kısaca açıklayalım:

1. Müsteşriklerin etkisinde kalarak tasavvufun İslâmî olmadığını iddia edenler, bu kanaata kendi düşünceleriyle varmadıkları ve taklit içinde oldukları için,

¹ Konuyla ilgili bir çok yazılar vardır. Biz burada daha çok iki kitapdan iktibas derecesinde alıntılar yapacağız. Birincisi, Abdulkadir İsa'nın "*Hakaik Ani't Tasavvuf*"u (s .560-564). İkincisi, Süleyman Uludağ'ın, Mustafa Kara'ya ait olan "*Tekkeler ve Zaviyeler*" kitabına yazdığı "*Tasavvuf ve Eser Hakkında*" yazısı (s. 8-11). Ayrıca Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* kitabında, bugün ülkemizde tasavvufu tenkit edenleri üç guruba ayırmaktadır: 1. Ulemanın Tenkidi. 2. Süfilerin Tenkidi. 3. Modernistlerin Tenkidi. Birinci ve ikinci guruptakiler biri dıştan diğeri içten olmak üzere daha çok ifrat ve tefritte kalmış aşırı uçlara yapılmış genellikle haklı tenkitlerdir. Üçüncü gurubun tenkitleri ise mümkir bir bakış açısıyla ve çok cahilce yapılmış haksız ve komik tenkitlerdir. Bkz. s.557-558.

fikirlerini kolay kolay değiştirmeyeceklerdir. Sabit fikirli mutaassıp insanlar, fikirlerini kolay kolay değiştirmezler. Bunlardan fikir alış verişi de zordur. Çünkü alingan, alaycı, hatta hakaret ve saldırganlık içindedirler. Görüyoruz ki bu konuda bazı yerliler, üstadları yabancılardan daha da inkarcı ve saldırganlardır.

2. “Tasavvuf, yabancı kaynaklıdır” diyenlere şunu da hatırlatmak gerekir. İslâm’a değil de, yabancı kaynaklara dayalı olduğu iddia edilen ilim, sadece tasavvuf değildir. Fıkhnın, Roma hukukundan alındığını, tefsirin israiliyattan ibaret olduğunu, mimarinin temelinin Bizans sanatı olduğunu, Kelamın Yunan felsefesinden kaynaklandığını iddia edenler de vardır. Hatta bir kısım müslümanların kelama muhlefetleri tasavvuftan az değildir. Oyleyse bu tür iddiaları, iyi araştırmadan kabul etmek, hatadır. İnsanı büyük yanlışlıklara götürür.

“Tasavvuf terbiyesi, fıkhnın istediği diz ve beden hareketlerini ruhun ve kalbin his ve huzuruyla tamamlar. Beden hareketleri ile ruh davranışlar arasındaki yakınlığı ise psikolojiden çok önce dn emirler tesbit etmiş durumdaydı.”¹ diyen Mustafa Kara, “Ruhun kompleks yapısına göre basit olan beden eğitimi için bir eğiticiye ihtiyaç duyulurken, bir noktada insanın her şeyi olan ruhunun eğitilmesi için bir rehber insanın bulunması normal olsa gerekir.” ifadeleriyle akl delilini açıkladıktan sonra, tasavvufun yeri ve kaynağı hakkında şunları söyler:

“Geceleri kalkıp ayakları şişinceye kadar ibadet ve dua eden, açlığını beline bağladığı taşlarla gidermeye çalışan, üzerinde uyuduğu hasırın yüzünde bıraktığı izleri abdest suyuyla yıkayan, hayatında bir defa olsun “ok

¹ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 42.

gölmek kalbi öldürür” prensibiyle kahkaha ile gölmeyen, arkadaşlarını ayağa kalkarak karşılayan, günde yetmiş kere yaradıcısından af dileyen, elindeki iki hurmadan birini komşusuna veren bir peygamberin yaydığı bir dinde bu düşüncenin temeli ve kaynağı bulunamaz mı? Onun eğitim ve öğretimi altında yetişen ve “Dünyaya, orada kalacağınız kadar değer verin” uyarısıyla yaşayan ashabın bu düşüncenin dışına çıktıklarını da düşünmek zordur. Gerek peygambere gerekse ashaba bu anlayışı kazandıran en büyük kaynak ve sebep de Kur’an-ı Kerim’dir.²

3. Tasavvufî meseleler, çok ince ruhî tahlillere dayanmaktadır. Bu meselelerde İslâmî olanla olmayanı ayırt etmek geniş bir ihâtaya, derin bir araştırmaya, sağlıklı bir muhâkeme, düşünme ve değerlendirmeye ihtiyaç göstermektedir. Bu vasıfları elde edemeyenler tasavvuf konusunda çoğunlukla hatalı hükümler vermektedir. İnceleme ve araştırmaları arttıkça, iyi niyetli bir çok araştırmacı, önce verdikleri hükümlerden çoğunlukla vaz geçmektedirler. Mesela yukarıda değindiğimiz gibi Nicholson ve Massignon ile İzz b. Abdusselam, bu değışime açık örnektirler.

4. Tasavvufu red ve inkar edenler, çoğunlukla cahil ve mutaasıp kimselerdir. Vehhabiler ve Kadızâdeler gibi. Derin incelemelere ve geniş araştırmalara ihtiyaç gösteren bir konuda bu tip fert ve zümrelerin isabetsiz hükümler vermelerini, bir ölçüde tabii karşılamak icabeder. Nihayet, “kişi bilmediğinin düşmanıdır.”

5. Hadis, tefsir, fıkıh, kelam gibi ilimler az sayıdaki ilim ehli çevresinin dışına çıkmadıkları hâlde, tasavvuf, geniş halk tabakalarının malı olmuştur. Bu ise

² Mustafa Kara, age, s. 44.

gerek yaşama biçimi, gerekse gıpta damarlarının kabarması nedeniyle geniş çevrelerde tartışma konusu olmuştur. Bunu normal karşılamak gerekir, zira etki büyük olduğu nisbette tepki de sert olmaktadır.

6. Gerçekten de kaynağı İslâm dışı olan bir sürü batıl ve bîşer, yani şeriat dışı reddedilmiş tarikatlar vardır. Hurufilik, Noktavîlik, İbahîlik ve Bektaşîlik gibi İslâmın yayıldığı yerlerde mevcut olan ibtidaî, batıl ve muharref dinlere ait inanç ve âyinler bu gibi tarikatler içinde yaşama imkanı bulmuştur. Şamanizm, Manizm, Mazdeizm, Zerdüşî dînî ve Sabîlik adeta bu gibi tarikatlar tarafından yaşatılmıştır. Batınîlik bu gibi tarikatlar vasıtası ile varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu gibi batıl tarikatlar için doğru olan “Şeriat dışı olma” hükmü hatalı bir genelleme ile tarikatların bütününe teşmil ettirilmiştir. Hatalı olan amelî ve itikadî mezheplerle bid’at ve dalalet mezhepleri arasında fark görüldüğü halde, hatalı olan tarikatler ile batıl olan tarikatler arasındaki fark ya hiç görülmemekte veya aradaki fark ehemmiyetsiz görülerek buna değer verilmemektedir. Halbuki hak mezheple batıl mezhep arasındaki fark ne ise hak tarikat ile batıl tarikat arasında ki fark da odur.

7. Tasavvuf bir zevk (tatma) bir neş’e ve bir meşreb meselesidir. Tasavvufî zihniyete ve hayat tarzına yatkın olmayanlar, rasyonistler ve zâhirperestler ilmî ölçüleri bir yana bırakarak hissî hüküm vermekte, içinde yaşamadıkları ve onun için de yabancıları oldukları bu alem hakkında gelişi güzel konuşmaktan kendilerini alamamaktadırlar. Bazı kimselerin biraz küçümseyerek, biraz da alay ederek tasavvuftan bahsetmelerinin sebebi budur.

8. Her sahada olduğu gibi dinler sahasında da karşılıklı bir takım fikir ve itikat alış verişı olmaktadır. Eskiden Musevilikten ve İsevilikten İslâm'a geçen rivayetlere “İsrailiyat” derlerdi. Diğer dînîn az çok tesirinde kalmayan din yeryüzünde mevcut değildir. Saf ırk gibi saf kültür de varlığı imkansız olan bir şeydir. Binaenaleyh mutasavvıflar da fikir, ilim ve metot olarak öbür dinlerden ufak tefek bir şeyler almışlardır. Bu gibi şeylerin mübalağa edilmesi de bu konularda hatalara düşülmesine sebep olmuştur. Bu noktada tasavvufa itiraz ve ithamları aynen tefsir, kelim ve mimari sahasında da yöneltmek mümkündür. Tefsir, kelim, mimari ve hatta fikhî müdafa etmek için söylenecek söz ne ise, tasavvufu savunmak için de söylenecek söz odur.

Herhangi bir kütüphanedeki kitap katalogları tetkik edildiği zaman tasavvufî eserlerin sayı bakımından üstün nisbetine dikkat etmek bize bir gerçeği öğretebilir. Bu gerçek tasavvuf sahasında yazılan eserler kadar başka bir sahada eser yazılmamış olması gerçeğidir. En basit bir araştırma bile bize gösterir ki tasavvuf sahasında yazılan eserler, misal olarak söyleyelim, fikhî sahasında yazılan eserlerin en az iki mislidir. Bu demektir ki tasavvufun İslâm cemiyeti üzerinde icra ettiği tesir, başka hiçbir ilim tarafından icra edilmemiştir.¹

9. Hak olan tarikatlar arasında bile, bir kısım sahtekarlar barınabilir. “Mutasavvıf” geçinen “mustasavvıf”lar, yani sūfî taslakları sahtekarlar, bir kısım yanlış, hatalı, hatta sapık fikirlerini, tasavvuf adı altında yaymışlardır. Hakikî sūfîler bunlara, her pisliğe konarak temiz şeyleri de ifsat ettikleri için “sinek” demişlerdir.

¹ Süleyman Uludağ, age, s. 9-11.

Eğer bu iki gurup birbirinden iyi ayırt edilmez de sahtekarlar, sinekler, mustasvıflardan ötürü gerçek mutasavvıflar, hakîkî sûfîler suçlanır veya reddedilir ise, bu da yanlış bir davranış olur. Malesef bir kısım insanlar, böyle bir yanlışla düşerek tasavvufu inkar etmişlerdir.

Bir kısım sahtekarların olabileceğini ifade eden Mustafa Kara onlar yüzünden tasavvufu “kaygan bir zemin” diyerek eleştiren, mutasavvıfı kabullenmeyi “telifcilik ve tarafsız olamamakla” suçlayanlara şöyle söyler:

“Sizin tasavvuf diye kabul ettiğiniz ve İslâmî açıdan, haklı olarak reddettiğiniz fikirleri biz sonradan tasavvufî anlayışa sokuşturan bir takım şaklabanlıklar olarak kabul ediyoruz. Bütün eksiklerine rağmen bu müessesenin yaptığı faydalı işlerin, ümitlerin, müjdelerin ve müsbet fikirlerin değerleri, o rezaletlere göre çok fazla ve çok üstündür. Diğer yandan bir şahsın, bir devrin fikir miraslarını veya bir mutasavvıfın şatahlarını ele alarak bu müessese hakkında genel bir hüküm verilebilir mi? Bir sûfînin kitap ve sünnete aykırı bir sözün karşısında, aynı şahsın bu kaynaklara bağlılığını ifade eden başka düşünceleri niçin “zahiri kurtarmak için müridleri tarafından uydurulmuş şeyler” oluyorlar? Bu yolun “tarafsız olma” temennisi ile ne derece bir ilgisi olabilir.”¹

10. Tarihimizde görülen cinayetlerden biri de bazı alimlerin kitaplarına başkaları tarafından bir takım sözler sokuşturulmasıdır. Kendi fikirlerinin yayılmasını, şiirlerinin benimsenmesini... isteyen bir kısım insanlar ya başkası adıyla müstakil kitaplar yazmışlar, veya kendi sözlerini başkaları tarafından yazılan ve beğenilen

¹ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 43.

kitaplara sokuşturup girdirmişlerdir. Tarihte “dess” denilen bu olaydan acı acı yakınan alimlerimiz vardır. O zaman matbaa olmadığı ve kitaplar elle yazıldığı için nüshalar az sayıda olduğundan böyle bir zulme ve ihanete ortam da müsaitti.

İşte bu zulüm ve ihanete uğrayanların başında da, sevilen, sayılan mutasavvıflar gelmiştir. Kitaplarına sokulan İslâm’a aykırı bazı sözleri onların yazdığını sanan insanlar da hâliyle onlara cephe almışlardır.

11. Tasavvufa karşı olunmasının bir sebebi de, yanlış yorumlardır. Her sözün bir maksadı vardır. Özellikle sûfiler kendilerine özgü bir dil geliştirmişlerdir. Onların sözlerini, onların maksadlarına göre değil de, kendilerine özel ve ölçülü bilgi ve kanaatleri çerçevesinde yorumlayanlar, yanlış düşmüşlerdir. Oysa onların diğer sözleri ile karşılaştırmalı bir çalışma veya işin ehline sorma insanları yanlış yorumdan kurtara bilirdi.

İmam Herevî’nin “Menazilü’s Sairin” adlı muhteşem eserine üç cilt olarak “Medaricu’s Sâlikîn”² adıyla şahane bir şerh yapan İbn Kayyim el-Cevziyye’nin eserini okuyunca, sözlerin nasıl yorumlarla anlam değişikliğine uğradığına, merdut olmaktan makbul olur hâle dönüştüğüne şahit olduk ve bu taifenin sözlerini hemen itirazla karşılamadan önce kesinlikle iyi düşünmek, araştırmak ve hatta ehline sormak gerektiğini daha iyi anladık.

12. Bir kısım ilim adamları da bilimsellik, akademisyenlik adına teşvik yerine tarafsız kalmışlardır. Bu tarafsız kalış ile, beraber sistemin tekke ve zaviyeleri resmen yasaklayarak tasavvufî hayata karşı çıkışı, hatta halkı dinden uzaklaştırmak isteyen İslâm düşmanlarının,

² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricu’s Salikin*.

halkın dînî yaşamasında en etkin faktör olan tasavvufa, tarikatlara, sûfiye, dervişe amansızca yüklenip saldırıya geçişi, bu her türlü yalan, iftira ve karalamaya dayalı çirkin saldırının sistem tarafından desteklenişi, halkta etkisini göstermiş ve tasavvufa karşı bir tereddüt, bir korku meydana getirmiştir. Bu korkunun üstüne bir tuz biber de bazı iyi niyetli alimlerden, hocalardan gelmiştir.

Şöyle ki onlardan bir grup, gerek devletin yasaklaması, bu yasaklama sonucu hakîkîlerin yer altına çekilip, sahtekarların yer üstünde, yani ortalıkta insan avına çıkması ve insanımızı istismar etmesini görmüşler, ihtiyatlı olma adına “yanlışa düşmektense tamamen uzak olup zâhirle yetinsinler” diyerek, ayırt etmeksizin tasavvufa karşı çıkmışlar. Hatta bunu yapanların bir kısmı, kendileri tasavvufun içinde oldukları hâlde bunu yapmışlardır.

Onların maksatlarını anlamayan halktan bir grup ise “bizim mübarek hocamız tasavvufa karşıydı.” diyerek hâla o düşüncüyü devam ettirmişler, tasavvufa karşı olumsuz bir tavır içinde olmuşlardır. Şahsen iz yaptığımız araştırmalarda, cemaata va’zlarında tasavvufu eleştiren bir çok hocanın, özel sohbetlerinde yakın dostlarına tasavvufu övdüğünü çok gördük.

Ancak, kabullenen ve reddedenlerle birlikte tasavvuf, her zaman gündemde kalmıştır, kalacaktır da.¹

¹ Bkz. Cemal Nar, *Arş Gölgesi*, “Gündemdeki Tasavvuf” s. 17-23.

SONSÖZ

Biz bu kitabımızda tasavvufun dışında kaldık ve kapının etrafında dolaştık, iç dünyasına, o dünyayı anlatan hâllere, makamlara, kavramlara, ahlâka ve ince duygulara konulara pek girmedik. Amacımız, tasavvufu tanımak isteyenlere yardımcı olmaktır. Haksız yere ona yöneltilecek itham ve itirazları reddederek, insanımızın kuşku ve tereddütlerini gidermektir. Faydasına inandığımız ve güvendiğimiz bir yolun üstüne haksızca konan taşları ve dikenleri kaldırarak yolu açık tutmak istedik. Bu yolda yürümek isteyenlere kısaca yolu tanıtmak istedik.

Bunun için birinci bölümde Tasavvufu tanıtmaya çalıştık. Tasavvufun tanımı, konusu, amacı, özellikleri, önemi, faydaları, kaynakları ve temel eserleri hakkında bilgiler verdik.

İkinci bölümde ise daha çok tasavvufun uygulama biçimleri olan tarikatlar hakkında bilgiler sunduk. Bir çok yönden tarikatları tanıtmaya çalışırken, bizce önemli olan işin insan ve amel yönüne biraz ağırlık verdik. Tasavvufa olan itirazlar ve verilen cevaplarda da derli toplu bilgiler sunmaya çalıştık. Faydalandığımız kitap ve makaleleri kitabımızın sonuna ekledik.

Bütün bunları yaparken asıl amacımız Allah'ın rızasını kazanmaktır. Peygamber Efendimiz (sav) “sebepe olan, yapan gibidir.” buyurmuştur. Eğer bir kişi bizim yazdıklarımızla bazı güzelliklere yönelmiş ise, onun mükafatından inşaallah biz de faydalanırız.

Bu çalışmamız aynı zamanda Allah dostlarını çok sevdiğimizizin de bir ifadesidir. Kim bilir, belki bu vesile ile onlardan biri de bizi sever.

“Kişi sevdiğiyle beraberdir” müjdesine binaen biz bu sevgiye, bu “bir gönüle girmeye” büyük değer veriyor,

büyük ümit bağıyoruz. Onlar gibi olamasak da, hiç olmazsa onları seviyor ve insanları onlara iletmek istiyoruz. Bunun nasıl bir değer taşıdığını sohbet bahsinde görmüştük. Belki vesile olduklarımız onların kıymetini daha iyi bilir ve istifade ederler. Sultanu’s Şuarâ’nın “Bir kırıntı yeter kereminizden” dediği gibi, bize bu bile yeter.

Bunu bilerek yapıyoruz. Kimse bize “Ya yanılıyorsanız?” demesin. Bazen kapı açılıp kapanırken içeriye boynumuzu şöyle bir uzattık ve bazı güzellikleri gördük. O yüzden bu yola itimadımız tamdır. Bir de bu kapıdan girenlerin nasıl nurlandıklarını, aydınlandıklarını, olgunlaştıklarını, güzelleştiklerini gördük. Dedik ya, itimadımız tamdır.

Kapıdan insanları alarak içe doğru götürmek ise, bizim işimiz değil. Daha ötesi hakkında söz söylemek bize düşmez. Düşerse o da işin “kâl” tarafıdır. Çünkü orası bir yaşama yeri, hâl alemi, gönül seyri, kalp işidir. Burdan ötesi için “tatmayan bilmez.” diyorlar. Hatta “bilen söylemez, söyleyen bilmez” diyorlar.

Her hâlükarda hamdolsun alemlerin Rabbi Yüce Allah’ımıza...

KAYNAKLAR

Kur'an

Abdülhâlim Mahmud, *El-Münkiz'u Mine'd Dalal*,
Kitap Dünyası Neşriyatı, İst. 1984.

Abdulkadir İsa, *Hakaik'u Ani't Tasavvuf*,
Mektebetu'l İrfan, Dımaşk, 1993.

----Tercümesi, Ahmet Serdaroğlu "*Tasavvufî
Hakikatlar*" Yeni İlahiyat y. Ankara, ty.

Afî Ebu'l A'la, *Tasavvuf*, İz. y. İst, 1996.

Altınoluk Dergisi.

Ateş, Süleyman; *İslâm Tasavvufu*, Elif Matbaası,
Ankara 1972.

Ateş, Süleyman; *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*,
Sönmez n. İst, 1969.

Arvasî, Abdülhakim, *Tasavvuf Bahçeleri*, Büyük
Doğu y. İst, 1983.

Arvasî, Abdülhakim; *Rabıta-i Şerife*, Büyük Doğu
y. İst, 1976.

Aksar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz y.
İst. 2006.

Aydınlı, Abdullah; *Tasavvuf ve Hadis*, Seha n.
İst. 1986.

Aynî, Mehmed Ali; *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Akabe
y. İst. 1985.

Canan, İbrahim; *İslâm'da Zaman Tanzimi*, Cihan
y. İst. 1985.

- Cürcanî, Seyyid Şerif Ali; *Ta'rifat*, Es'ad Efendi Matbaası, İst. 1300 h.
- Çetin, İsmail; *Edeble Varış Lütufla Dönüş*, Dilaram y. Isparta, 1982.
- Dânâ, Sadık; *Altınoluk Sohbetleri*, Erkam y. İst. 1991.
- Dânâ, Sadık; *Sultanu'l Arifin eş-Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu*, Erkam y. İst.1991.
- Dağistanî, Ömer Ziyaeddin; *Fetvalar*, Seha n. İst. 1986.
- Demirci, Mehmet; *Dünden Bugüne Tarikatlar*, İzmir, 1998.
- Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
- Döndüren, Hamdi; *Delilleriyle İslâm İlmihâli*, Erkam y. İst. 1991.
- Ebu Nuaym İsfahanî, *Hilyetü'l Evliya - Allah Dostları* – Şule y. İst. 1996.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dînî Kur'an Dili*, Azim Neş. İst. ty..
- Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet y. İst. 1981.
- Erbilli, Muhammed Es'ad; *Risale-i Es'adiyye*, Erkam y. İst. 1986.
- Mektubat*, Erkam y. İst. 1983.
- Gazalî, İhya-u Ulumi'd Din I-IV, Temel n. İst. 1985
- Gazalî, *İhya'u Ulumi'd Din*, ter: Ahmet Serdaroğlu, I-IV, Bedir y. İst. 1975.
- Ersöz, Ahmet; *Işık Şahsiyetler*, Nil y. İzmir, 1992.
- Gümüşhanevi Ahmed Ziyaeddin, *Camiu'l Usul*, Pamuk y. İst. ty.

Gündüz, İrfan; *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, Seha n. İst. 1984.

Gündüz, İrfan; *Gümüşhanevi Ahmed Ziyauddin*. Seha n. İst. 1984.

Güzel, Abdurrahman; *Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlgası*, K.A.B. y. Ankara, 1992.

Hani, Muhammed b. Abdullah; *Âdâb*, Erkam y. İst. 1995.

Havva, Said; *Ruh Terbiyemiz*, Kayıhan y. İst. 1986.

Yusuf Hemedanî; *Hayat Nedir? (Rütbetü'l Hayat.)* İnsan y. İst. 2000.

Hufeynî, Abdulmun'im; *Mu'cem-u Mustalahati's Sûfiyye*, Daru'l Mesire, Beyrut, 1980.

İbn-i Arabî, Muhyiddin; *Âdâb'ul Müridin*, Bedir y. İst. 1977.

İbn Hâldun; *Şifau's Sail*, Dergah y. İst.1977.

İbn Teymiye; *Mecmu'u Fetava*,

İmam Rabbani, *Mektubat*, Çile y. İst. 1981. (Ter: Abdulkadir Akçiçek)

İslâm Ansiklopedisi M.E.B. y.

İz, Mahir; *Tasavvuf*, Rahle y. İst. 1969.

Kara Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah y. İst. 1985.

Kara, Mustafa; *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah y. İst. 1977.

Kara, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim y. İst. ty.

Kara, Mustafa; *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah y. İst. 2. baskı, 2003.

Kelabazî; *Ta'arruf*, Dergah y. İst. 1979.

- Kehribar, Mehmed Sadık; *Tasavvufun İncelikleri*, Salah Bilici y. İst. 1974.
- Komisyon; *Riyazu's Sâlihîn, Terceme ve Şerh*. Erkam y. İst. 1999.
- Komisyon; *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, Seha y. İst. 1991.
- Kuşeyrî; *Risale*, Dergah y. İst. 1981.
- Küçük, Hasan; *Tarikatlar*, Türdav y. İst. 1976.
- Kütüb-ü Tis'a: (Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Neseî, İbn-i Mace, Darimi, Muvatta, Müsned-i Ahmed)*, Çağrı y. İst. 1981.
- Muhammed Ebu Zehra; *İslâm Hukuku Metodolojisi- Fıkıh Usulü-* A.Ü.İ.F. y. Ankara, 1973.
- Mansur, Ali Nasıf; *et-Tacû'l Camiu li'l Usul fi Ahadisur Resu'l*, Temel neş. İst. ty.
- Tercümesi*, Bekir Sadak, Eser y. İst. 1975.
- Nar, Cemal; *Arş Gölgesi*, Ukde y. Kahramanmaraş, 1998.
- Nar, Cemal; *Alim'in Önderliği*, Ukde y. Kahramanmaraş, 2007.
- Nakşibendî, Şemseddin Mehmet Nuri; *Miftahu'l Kulub*, Salah Bilici Kitabevi, İst. 1973.
- Nebhanî, İsmail bin Yusuf; *Velîler ve Kerametleri*, Hikmet y. İst. ty.
- Necmuddin, Kubra; *Tasavvufî Hayat*, Dergah y. İst. 1980.
- Nedvî, Abdulbari; *Tasavvuf ve Hayat*, İrfan y. İst. 1974.
- Nedvî, Ebu'l Hasan Ali; *Gerçek Tasavvuf*, İslâmi Neşriyat İst. 1974.
- Nicholson, R. A; *İslâm Süfileri*, Ter. Komisyon, Kültür Bakanlığı y. Ankara/İstanbul. 1978.

- Nicholson, R. A; *Tasavvufun Menşei Proplemi*,
Çev: Dr. Abdullah Kartal, İz y. İst. 2004.
- Nursî, Said; *Lem'alar*, Sözlery. İst. ty.
- Öztürk, Y. Nuri; *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Fatih y. İst. 1979.
- Parsâ, Muhammed; *Tevhide Giriş, Faslu'l Hitap Tercümesi*. Ter. Ali Hüsrevoğlu, Erkam y. İst. 1988.
- Rağıbu'l İsfehanî; Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garibu'l Kur'an*, Kahraman y. İst. 1986.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sami; *Muhasebe*, Erkam y. İst 1983.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sami; *Mükerrem İnsan*, Erkam y. İst. 1985.
- Selvi, Dilaver; *Kur'an ve Tasavvuf*, Şule y. İst. 1997.
- Selvi, Dilaver; *Mürşid-i Kâmil, İntisab ve Cemaat*, Umran y. İst. 1995.
- Seyyid, Sabık; *Fıkhu's Sünne*, Pınar y. İst. 1992.
- Suhreverdî, Ebu Hafs Şıhabuddin Ömer; *Avarifu'l Maarif*. Erkam y. İst. ty.
- Tanevî, Eşref Ali; *Hadislerle Tasavvuf*, Umran y. İst. 1995.
- Tanevî, Muhammed Ali; *Keşşaf'u Istilahati'l Fünun*, Kahraman y. İst. 1984.
- Tusî, Ebu Nasr Serrac; *el-Luma*, ter: H. Kamil Yılmaz, Erkam y. İst. 1996.
- Türer, Osman; *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha n. İst. 1995.
- Topbaş, Osman Nuri; *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam y. İst. 2002.

Uçman, Abdullah; *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile ilgili makaleleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı y. Ankara, 1982.

Uludağ, Süleyman; *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergah y. İst. 1979.

-----Mustafa Kara'nın "*Tekkeler ve Zaviyeler*"e Sunuş yazısı

Yafii, *Neşru'l Mehasini'l Galiye*, Mektebetu Mustafa, Elbabi Elhâlebi, Kahire, 1961.

Yılmaz, Hasan Kâmil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar n. İst. 1994.

.....*Tasavvuf Meseleleri*, Erkam y. İst. 1997.

.....*Altın Silsile*, Erkam y. İst. 1994.

.....*İslâm Tasavvufu, el-Luma tercemesi*, Erkam y. İst. 1996.

Zuhayli; *Tefsiru'l Münir*, Daru'l Fikr, Dımaşk, 1991.

KARMA İNDEKS

- A. J. Arbery, 127
A. Ziyaeddin
Gümüşhesevi, 125
Abdul Hakim Arvasi,
141
Abdul Mecid Hani, 101
Abdulbari en-Nedvi, 70
Abdulbari en-Nedvi, 336
Abdülhakim Arvasi, 39,
126, 239, 333, 346,
347
Abdülhakim Mahmud,,
126, 361
Abdülhakim Yüce, 360
Abdülkadir es-Sûfi, 127
Abdülkadir Geylani, 124
Abdülkâdir-i Geylanî,
207
Abdullah Parlıyan, 181
Abdullah Aydınli, 104,
126
Abdullah Dehlevi, 101
Abdullah el-Ensârî el-
Herevî, 123
Abdullah Uçman, 28
Abdulmecid el-Hani,
123
Abdulmunim Cufeyni,
68
Abdurrahman Bedevi,,
126
Abdurrahman Güzel, 97,
126, 356
Abdülhakim Arvasi, 21
Abdülkerim Zeydan, 344
Acluni, 136, 137, 326
Açıklamalı Tam
Riyazu's-Salihin
Tercümesi, 181, 185,
223, 246
Âdâb., 138
Âdâb'ul Müridin, 168,
375
Afifi, 17, 20, 27, 126,
154, 155, 373
Ahfa, 139, 241
Ahmed bin Ferîdun
Sipehsalar, 206
Ahmed Hilmî, 152
Ahmed İbni Hanbel,,
256
Ahmet Fetullah, 212
Ahmet Yaşar Ocak, 126
Ahmet Ziyaeddin
Gümüşhanevi, 138,
330

- Aksarayî Şeyh İbrahim Efendi, 27
- Altınoluk Dergisi, 209, 285, 287, 290, 373
- Altınoluk Sohbetleri, 55
- Amelî'l Yevm ve'l Leyl, 100
- Amelu'l Yevm Ve'l- Leyle, 254
- Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar, 27
- Ankaralı Rusuhuddin, 124
- Anne Marie Schimmel, 127
- Ashab-ı Kehf, 57
- Attar, 27, 117, 122, 295
- Avarif, 68, 71, 176, 279, 297, 307, 311, 316, 329
- Bayezid Bestamî, 102
- Bediüzzaman Firuzanfer, 127
- Bediüzzaman Said-i Nursi, Lem'alar, 50, 64
- Buhârî, 52, 183, 186, 187, 188, 189, 200, 226, 250, 259
- Bundar Dineverî, 103
- Ca'fer-i Sadık, 117
- Cafer Huldi, 103
- Câmî, 27, 212
- Camiu Keramati'l Evliya, 58, 122
- Camiu'l Usul, 125, 138, 328, 330, 375
- Camsu's Sağır, 136
- Cavid Sunar., 126
- Cemal Nar, 167, 194, 269, 295, 369
- Cemal NAR, 1, 4, 11
- Cemal Öğüt, 67
- Cüneyt, 102
- Cürcanî., 68, 374
- Dede Rûşen, 28
- Deylemi., 310
- Dilaver Cebeci, 29, 30
- Dilaver Selvi, 52, 126, 273, 333
- Dini ve Felsefi Ahlak Lugatçesi., 141
- Divan, 46
- Diyarbakır, 4
- Dünden Bugüne Tarikatlar, 218, 374
- Ebu Abbas Bin Ata, 78
- Ebu Abbas Şekkanî, 78
- Ebu Abdurrahman es-Sülemi, 122
- Ebu Abdurrahman Sülemi, 80
- Ebu Bekir'in, 59, 110, 235

- Ebu Bekr b. Es-Sinnî,
254
- Ebu Dâvud, 53, 92
- Ebû Dâvud, 182, 184,
185, 186, 187, 232,
258, 259, 260
- Ebu Haşim es-Sûfî, 355
- Ebu Nuaym el-İsfahani,
105
- Ebu Nuaym İsfahanî,
109, 115, 117, 374
- Ebu Süleyman Dârânî,
78, 82, 206
- Ebu Talib el-Mekkî, 119,
120
- Ebu'l Hasan Ali en-
Nedevi,, 22
- Ebu'l Hasan en-Nedvi,
127
- Ebu'l Vefa Taftazani,
126
- Ebu'l-Ala Afîfî, 16, 17
- Ebu's Suud el-Carihi, 79
- Ebu't Tayyib Ahmet bin
Mukafil Akkî
Bağdadî, 102
- Ed-Dürerü'l Behiyye,,
212
- el alma, 166
- el- Hadaik'ul Verdiyye,,
101
- el-Ezkar, 100
- El-Ezkar, 254
- el-Hadik'ül Verdiyye,
123
- el-Luma, 20, 70, 110,
116, 123, 297, 378,
379
- el-Lüma, 107, 305
- Elmalılı Hamdi Yazır,
272, 374
- el-Minen, 151
- Erol Güngör, 126
- Erzurumlu İbrahim
Hakkı, 125
- Eşrefoğlu Rumi, 124,
285
- Eşrefoğlu Rumî, 285
- et-Tac, 214
- Et-Teratibu'l İdariyye,
120
- Evliyalar Ansiklopedisi,
123
- Faruk Ahmet Mustafa,
126
- Fevatihu'l İlahiyye, 81
- Feyzu'l Kadir, 70, 276
- Fıkhu's Sünne, 217, 378
- Fıkıh Usulü, 343, 344,
376
- gavsu'l a'zam, 150, 151
- Gazali, 124, 204, 206,
212, 281, 297, 308,
309, 326, 327

- Gece İbadeti, 7, 174,
178, 180, 191
- Gerçek Tasavvuf, 22,
377
- Gümüşhanevi Ahmet
Ziyaaddin (ks) Hayatı
Eserleri, Tarikat
Anlayışı ve Halidiyye
Tarikatı, 138
- H. Kamil Yılmaz, 27,
29, 32, 36, 68, 101,
107, 141, 153, 284,
291, 341, 343, 345,
348, 378
- Hadikatu'l Evliya, 152
- Hafi, 139, 235, 241, 243
- Hak Dini Kur'an Dili,
272, 312
- Hakaiku't Tefsir, 81
- Hakikatü't Tarika
Mine's Sünneti'l
Enika, 100
- Hakim Tirmizi, 101
- Hakîm Tirmîzî, 123
- Halife, 7, 165
- Haris Muhasibi, 123
- Hartlap, 4
- Hasan Basrî, 117
- Hasan Basri Çantay, 66
- Hasan Kâmil Yılmaz,
29, 348
- Hasan küçük, 126
- Hatmü'l Evliyâ, 123
- Hayatu's Sahabe, 107,
212
- Hayatu's-Sahabe, 191,
226
- Hayreddin Karaman, 12
- Herim b. Hayyan, 117
- Hilyetü'l Evliya, 105,
122, 374
- Hızır, 58, 160, 286
- Hilafet-i Kübra, 149
- hilafet-i kübrâ, 156
- hilafet-i nakısa, 150
- hilafetname, 165
- Horasan, 117
- Hucetullahi'l Baliğa,
212
- Hucvurî, 27, 78, 110,
117
- Hz. Meryem, 57, 69, 318
- İşrak, 177
- İ'lamu'l Muvakkî'in,
344
- İbn Arabi, 81
- İbn Atâullah el-
İskenderî, 124
- İbn Haldun, 70, 71
- İbn Kayyim, 83
- İbn Kesir, 322
- İbn Sa'd, 116, 117, 230
- İbn Teymiye, 25, 317,
318, 375

- İbn. Mace, 162
İbn'us Sünni, 100
İbni Teymiyye, 24
İbnu Battâl, 184
İbnu Ebid Dünya, 53
İbnu Hacer, 183, 200
İbnu Mace, 53
İbnu Mâce, 52, 228, 260
İbrahim Canan, 52, 162,
177, 182, 183, 184,
185, 186, 187, 204,
232, 234, 248, 249,
272, 306, 312, 315,
324, 326
İbrahim Efendi, 28
İbrahim Es, 209, 285,
286, 287, 290
İbrâhim Hakkı, 288
İcazet, 162
icazetname, 166
İhya'u Ulumi'd Din,
124, 374
İmam Rabbani, 42, 43,
45, 65, 66, 68, 71,
124, 268, 328, 349,
375
İmam-ı Rabbânî, 42, 236
inabe, 166
intisap, 79, 156, 166
İrfan Gündüz, 125, 132,
138, 151, 154, 333,
356
İsa, 57, 60, 63, 69, 126,
151, 212, 243, 298,
318, 320, 321, 322,
324, 328, 362, 373
İslâm Düşüncesinin
Yapısı, 12, 63, 378
İslâm Hukuku
Metodolijisi- fıkıh
usulu, 317
İslâm Hukukunda
İctihad, 12
İsmail Çetin, 126, 138,
168
İsmail Hakkı Bursevi, 81
İşar-ı Tefsir Okulu, 81
Kahramanmaraş, 4, 11,
376, 377
Kalb Hayatı, er-Riaye,,
360
Kasım Gani,, 127
Kâşânî, 83
Kayseri, 4
Kelabazî, 117, 376
Kelam İlmi ve İslâm
Akaidi, 56
Kenzu'l İrfan, 136
Kenzu'l Ummal, 70,
142, 212, 222, 261,
274, 310
Keşfu'l Mahcub'u, 110
Keşşaf,, 68, 141, 211,
212, 303, 316, 340

- Kıyâmu'lleyl, 199, 200,
201, 203
- Kitab'üz Zühd, 100
- Konyalı Mehmet Vehbi,,
322
- Kur'an ve Tasavvuf, 29
- Kur'an-ı Kerim ve
Sünnete Göre
Tasavvuf, 25, 212,
330, 377
- Kurtubî, 216, 340
- Kuşadalı İbrahim
Halveti, 98, 211
- Kuşeyrî, 23, 27, 81, 117,
122, 283, 294, 303,
376
- Kutbu'l aktab, 151
- kutbu'l irşâd, 157
- Kutu'l Kulûb, 119
- Kutub-i Sitte Tercüme
ve Şerhi, 52, 177, 182,
232, 306, 315
- L. Massignon, 127
- Letâifler, 138
- Letâifü'l İşarat, 81
- M. Ebu Zehra, 317
- M. Esad Coşan, 126
- M. Zahid Kotku, 125
- M. Zâhit Kotku, 126
- M. Zeki Pakal, 152
- M.Esa'd Erbili, 157
- mahfuz, 158, 163, 176
- Mahir İz, 20, 28, 39,
125, 212, 213, 217,
218
- Mahmut Sami
Ramazanoğlu, 42, 55,
126, 140, 277, 278
- Makamat-ı
Nakşibendiyye, 346
- Mansignon, 360
- Mec'mau'z Zevaid, 108,
244
- Mecmu'a Fetava, 316
- Medaricu's Salikîn, 83
- Mehmed Sadık Kehribar,
265, 293
- Mehmet Bayraktar, 128
- Mehmet Demirci, 125,
218
- Mehmet Nuri Şemseddin
el-Nakşibendi, 138,
167
- Mektubat, 42, 66, 69, 72,
124, 268, 328, 351,
374, 375
- Menâzilu's Sâirîn, 123
- Mesnevi, 46, 124
- Mevlana, 46, 124, 132,
207, 294, 333
- Mevlânâ Ziyâeddin
Kadirî, 289
- Miftahu'l Kulub, 138,
377

- Mikail Bayram, 126
 Minhacu'l Fukara, 124
 Mirkad, 77
 Mu'cem'u Mustalahati's
 Sûfiyye, 68
 Muhammed Abdulhay
 el- Kettanî, 118
 Muhammed b. Sirin, 191
 Muhammed Behaeddin
 Nakşibend, 346
 Muhammed bin
 Abdullah el-Hani, 64
 Muhammed el-hanî,, 138
 Muhammed Ma'sum,
 352
 Muhammed Parsa, 76
 Muhammed Yusuf
 Kandehlevi, 191, 192,
 193, 226, 228, 231
 Muhiddin ibn-i Arabi,
 168
 Muhyiddin'i İbn Arabi,
 124
 Murakabe-i Akrabiyyet,
 140
 Murakabe-i Ehadiyyet,
 139
 Murakabe-i Maiyyet,
 139
 Murakabe-i Muhabbet,
 140
 Musa, 1, 57, 58, 69, 116,
 126, 160, 192, 208,
 209, 229, 238, 250,
 270, 285, 286, 287,
 289, 316
 Mustafa Aşkar, 127, 153
 Mustafa Aşkar'ın, 127
 Mustafa Kâmil Şibi, 126
 Mustafa Kara, 22, 28,
 29, 32, 45, 62, 100,
 126, 127, 356, 357,
 362, 363, 364, 367,
 378
 mustasvıf, 163, 366
 Muttaki, 70, 212, 261,
 274, 310
 Muvatta, 186, 187, 228,
 259, 275, 326, 376
 Mükerrerrem İnsan, 140,
 167, 277, 377
 Münavi, 70, 136, 137,
 224, 276
 Müridin Âdâbı, 168
 Mürşid-i Kamil, İntisab
 ve Cemeat, 52
 Mürşit Çantay, 66
 Müslim, 52, 53, 58, 69,
 74, 92, 178, 179, 183,
 186, 187, 188, 189,
 190, 215, 223, 225,
 226, 248, 249, 250,
 251, 255, 259, 269,

- 273, 274, 275, 276,
277, 278, 307, 310,
323, 325, 326, 327,
341, 376
- Müsned, 227, 256, 307,
325, 376
- Müteşeyyih, 163
- Müzekki'n Nüfus, 124
- Necip Fazıl Kısakürek,
126
- Necmeddin Kübra, 81,
151, 163, 306
- Necmettin Kübra, 103
- Nefsani Tarikatlar, 135,
140
- Nefs-i Emmâre, 143
- Nefs-i Kâmile, 150
- Nefs-i Levvame, 145
- Nefs-i Mardiyye, 149
- Nefs-i Mutmainne, 147
- Nefs-i Mülhime, 146
- Nefs-i natıka, 139
- Nefs-i Radiyye, 148
- Nefy'ü İsbat, 139
- Nesâî, 52, 92, 178, 183,
185, 186, 187, 188,
189, 251, 255, 256,
257, 259
- Neşru'l Mehasini'l
Galiye, 56
- Nevadirul Usul, 101
- Nevevi, 99, 100
- Nevevî, 254
- Nicholson, 360, 364
- Nickolson, 27
- Nihat İceklik, 126
- Nimetullah Nahcuvanî,
81
- Nurettin Şeribe, 126
- Nüketü'd Dakika
Mimma Yete'allaku
bi'l Hakika, 100
- Osman Nuri Topbaş.,
126
- Osman Türer, 33, 126,
235, 356, 358
- Osmanlı Tarihi Deyimler
ve Terimler Sözlüğü,
152, 303
- Ö. Nasuhi Bilmen, 141
- Ö. Ziyaeddin Dağistani,,
131
- Ömer Rıza Doğrul, 126
- Payl Nuriya, 127
- R. A. Nichholson, 127
- Rahip Cureyc, 58
- Remle, 355
- Resulullah'm
Ashabından Kırkbeş
Velînin Kerametleri,
59
- Reşahat, Aynü'l Hayat,
122
- Rıza Tefvik, 27, 28, 378

- Rical'ül Gayb, 32
- Risale, 23, 60, 122, 157,
243, 297, 303, 306,
333, 349, 374, 376
- Risâle-i Sipehsâlâr, 206
- ruh, 17, 38, 39, 72, 131,
132, 133, 135, 137,
138, 139, 141, 142,
147, 234, 274, 284,
306
- Ruh Terbiyemiz, 24,
213, 375
- Rûhanî Tarikatlar, 135
- Ruhu'l Arifin, 138
- Ruhu'l Beyan, 81
- Sabri Ülgener, 126
- Sabuni, 316, 322
- Sadık Dana, 55, 126, 176
- Sadık Vicdanî, 152
- Said b. Müseyyeb, 117
- Said Havva, 127, 213
- Said Nursî, 47
- Sait Havva, 24
- Sarı Abdullah Efendi,
124
- Sehl b. Abdullah Tusteri,
80
- Sehl bin Abdullah, 103
- Selçuk Eraydın, 20, 35,
125, 168
- Seleme b. Dinar, 117
- Semaratü'l Fuad, 124
- Serdar Yakar, 11
- Serrac, 20, 60, 70, 76,
81, 82, 92, 102, 103,
107, 123, 297, 378
- Seyyid Sabık, 217
- sırr, 139, 151
- Silsile, 161, 349, 379
- Suhreverdi, 68, 71, 176,
279, 280, 283, 291,
294, 297, 311, 316,
329
- Suyuti, 136, 224, 276,
311, 321
- Sülemi ve Tasavvufi
Tefsiri, 80, 81, 373
- Süleyman Ateş, 80, 81,
126
- Süleyman Uludağ, 12,
15, 23, 24, 63, 125,
303, 305, 328, 362,
366
- Sümeyra Bozkurt
Türkmen, 11
- Şa'rani, 151
- Şah Velîyyullah Dehlevî,
212
- Şah Velîyyullah Dehlevî,
212
- Şarani, 79, 80, 105, 122,
124
- Şehabeddin Sühreverdi,
124

- Şeyh ve Müteşeyyih, 161
- Şeyhe İtaat, 157
- Şeyhlik Âdâbı, 160
- Şeyhlik Vasıfları, 156
- Şibli, 103
- Şifau's Sail, 70, 375
- Tabakatü's Sûfiyye, 122
- Taberani, 191, 228, 229, 230, 311, 327
- Taftazanî, 56
- Taha Abdulkaki Surür (Reca Garudiy), 127
- Tahsin Yazıcı, 126
- Tanevi, 63, 68, 325
- Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, 29
- Tarikat Âdâbı, 296
- Tarik-i Ahyar, 134
- Tarik-i Ebrar, 134
- Tarik-i Şettâr, 134
- Tasavvuf, 4, 8, 10, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 45, 60, 63, 68, 70, 99, 100, 104, 107, 117, 118, 119, 123, 125, 127, 131, 141, 142, 154, 157, 160, 167, 168, 174, 194, 212, 213, 218, 235, 243, 248, 252, 267, 273, 281, 284, 291, 293, 297, 298, 318, 322, 324, 325, 333, 334, 341, 343, 345, 360, 362, 363, 365, 369, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379
- Tasavvuf Bahçeleri, 21, 39
- Tasavvuf Târihi Literatürü, 127
- Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 28, 29, 100, 375
- Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar, 131, 341
- Tasavvufi Ahlak, 125
- Tasavvufun Anahtarı, 4, 10
- Te'vilatü'n Necmiyye, 81
- Tefsir'u İbn'i Arabî, 81
- Tefsir'ul Kur'an-il azim, 80
- Tefsiru'l Münir, 320, 322, 329, 379
- Tekke Ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri Ve İlgası, 97

Tekkeler ve Zaviyeler,
23, 154, 362, 363,
367, 376, 378
Tembih-ül Muğterrin
Tercemesi, 79
Tevhide Giriş (Faslu'l
Hitap Tercümesi), 76
Tıblavî Mahmud Sa'd,
318
Tirmizî, 52, 92, 178,
182, 183, 187, 188,
223, 224, 228, 232,
233, 250, 252, 255,
256, 257, 258, 259,
310
Tomar-ı Turuk-i Aliye,
152
Üftâde, 62
Üveys Karanî, 117
velayet-i suğra, 150
Veled-i kalp, 139
Yafii, 56, 378
Yaşar Nuri Öztürk, 25,
125, 212
Yusuf b. İsmail en-
Nebhani, 122
Yusuf en-Nebhanî, 58
Yusuf Hemedanî, 296,
375
Zekeriyya, 57
Zeki Mübarek, 126
Zemahşerî, 340
Zikr-i Külle, 139
Zikr-i Sultani, 138, 139
Zuhayli, 320, 321, 322,
329, 379
Zührî, 201